

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- ٢٣٩) سورة اعراف (٧) آيه ١٩ وَ يَا اَدَمُ اسْكُنْ اَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ١
- ٢٤٠) فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّا اَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ
- ٢٤١) سورة اعراف (٧) آيه ٢١ وَ قَاسَمَهُمَا اِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ١٣٩٥/٩/٤ ١١
- ٢٤٢) سورة اعراف (٧) آيه ٢٢ فَذَلَاهُمَا يُغْرَوْنَ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا اَلَمْ
- ٢٤٣) سورة اعراف (٧) آيه ٢٣ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَ اِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ١٣٩٥/٩/٦ ٢١
- ٢٤٤) سورة اعراف (٧) آيه ٢٤ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْاَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ اِلَى حِينٍ ١٣٩٥/٩/٧ ٢٨
- ٢٤٥) سورة اعراف (٧) آيه ٢٥ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ ١٣٩٥/٩/٨ ٣٣
- ٢٤٦) سورة اعراف (٧) آيه ٢٦ يَا بَنِي اٰدَمَ قَدْ اَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا وَ لِبَاسٍ التَّقْوَى ذٰلِكَ خَيْرٌ ذٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللّٰهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُوْنَ ٣٨
- ٢٤٧) سورة اعراف (٧) آيه ٢٧ يَا بَنِي اٰدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا اَخْرَجَ اٰبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا اِنَّهٗ يَرَاكُمْ هُوَ وَ
- ٢٤٨) سورة اعراف (٧) آيه ٢٨ قَبِيْلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ اِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِيْنَ اَوْلِيَاءَ لِلَّذِيْنَ لَا يُؤْمِنُوْنَ ١٣٩٥/٩/١٠ ٤٥
- ٢٤٩) سورة اعراف (٧) آيه ٢٩ قَالُوْا فَاجِشْتُمْ فَاحِشَةً قَالُوْا وَجَدْنَا عَلَيْهَا اٰبَاءَنَا وَ اللّٰهُ اَمَرْنَا بِهَا قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاۤءِ اَتَقُوْلُوْنَ عَلٰى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ ٥١
- ٢٥٠) سورة اعراف (٧) آيه ٣٠ قُلْ اَمَرَ رَبِّيْ بِالْقِسْطِ وَ اَقِيْمُوا وُجُوْهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ ادْعُوْهُ مُخْلِصِيْنَ لَهُ الدِّيْنَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُوْدُوْنَ ٥٧
- ٢٥١) سورة اعراف (٧) آيه ٣١ فَرِيقًا هَدٰى وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلٰلَةُ اِنَّهُمْ اتَّخَذُوْا الشَّيَاطِيْنَ اَوْلِيَاءَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ وَ يَحْسَبُوْنَ اَنْهُمْ مُّهْتَدُوْنَ ٦٥
- ٢٥٢) سورة اعراف (٧) آيه ٣٢ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِيْنَةَ اللّٰهِ الَّتِيْ اَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فِي الْحَيٰۤءِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ
- ٢٥٣) الْقِيٰمَةِ كَذٰلِكَ نَفْصَلُ الْآيٰتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُوْنَ ١٣٩٥/٩/١٥ ٧٧
- ٢٥٤) قُلْ اِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَبْطِنَ وَالْاِثْمَ وَ الْاُبْحٰى وَ الْبَغْيَ الْحَقَّ وَ اَنْ تَشْرِكُوْا بِاللّٰهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطٰنًا وَ اَنْ تَقُوْلُوْا عَلٰى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُوْنَ
- ٢٥٥) سورة اعراف (٧) آيه ٣٤ وَ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ فَاِذَا جَآءَ اَجَلُهُمْ لَا يَسْتَاخِرُوْنَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُوْنَ ١٣٩٥/٩/١٧ ٩٩
- ٢٥٦) سورة اعراف (٧) آيه ٣٥ يَا بَنِي اٰدَمَ اِمَّا يٰۤاَتَيْنِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتَّبِعُوْنَ عَلَيْكُمْ آيٰتِيْ اَتٰى فَمَنْ اَتٰى وَ اَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ ١٠٤
- ٢٥٧) سورة اعراف (٧) آيه ٣٦ وَ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِآيٰتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوْا عَنْهَا اُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيْهَا خٰلِدُوْنَ ١٣٩٥/٩/١٩ ١١١
- ٢٥٨) سورة حجر (١٥) آيه ١٩ وَ الْاَرْضَ مَدَدْنٰهَا وَ اَلْقَيْنَا فِيْهَا رَوٰسِيْ وَ اَنْبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ ١٣٩٥/٩/٢٠ ١١٦
- ٢٥٩) سورة حجر (١٥) آيه ٢٠ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيْهَا مَعٰيِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهٗ بِرٰزِقِيْنَ ١٣٩٥/٩/٢١ ١٢٠
- ٢٥٩) سورة حجر (١٥) آيه ٢١ وَ اِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا عِنْدَنَا خَزٰٓئِنُهٗ وَ مَا نُنزِّلُهٗ اِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُوْمٍ ١٣٩٥/٩/٢٢ ١٢٤
- ٢٦٠) سورة حجر (١٥) آيه ٢٢ وَ اَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوٰاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَسْقَيْنَاكُمُوْهُ وَ مَا اَنْتُمْ لَهٗ بِخٰزِنِيْنَ ١٣٩٥/٩/٢٣ ١٢٩
- ٢٦١) سورة حجر (١٥) آيه ٢٣ وَ اِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِيْ وَ نُمِيْتُ وَ نَحْنُ الْوٰرِثُوْنَ ١٣٩٥/٩/٢٤ ١٣٥
- ٢٦٢) سورة حجر (١٥) آيه ٢٤ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِيْنَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَاخِرِيْنَ ١٣٩٥/٩/٢٥ ١٣٨
- ٢٦٣) سورة حجر (١٥) آيه ٢٥ وَ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ اِنَّهٗ حَكِيْمٌ عَلِيْمٌ ١٣٩٥/٩/٢٦ ١٤١
- ٢٦٤) سورة حجر (١٥) آيه ٢٦ وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَآءٍ مَّسْنُوْنٍ ١٣٩٥/٩/٢٧ ١٤٦
- ٢٦٥) سورة حجر (١٥) آيه ٢٧ وَ الْجٰنَ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُوْمِ ١٣٩٥/٩/٢٨ ١٤٩
- ٢٦٦) سورة حجر (١٥) آيه ٢٨ وَ اِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَآءٍ مَّسْنُوْنٍ ١٣٩٥/٩/٢٩ ١٥٥
- ٢٦٧) سورة ليل (٩٢) آيه ١ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ وَ اللَّيْلِ اِذَا يَغْشٰى ١٣٩٥/٩/٣٠ ١٦٠

۲۳۹) سوره اعراف (۷) آیه ۱۹ وَ يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ

الظَّالِمِينَ ۱۳۹۵/۹/۲

ترجمه

و ای آدم! تو و همسرت در بهشت ساکن شوید، پس از هرجایی خواستید بخورید و به این درخت نزدیک نشوید که از ظالمان خواهید بود.

حدیث

۱) از امام سجاده سوال شد که کدام اعمال نزد خداوند عز و جل برتر است؟ فرمودند: بعد از معرفت خداوند عز و جل و معرفت پیامبرش ص، هیچ عملی برتر از بُغْض نسبت به دنیا نیست؛ و قطعاً این مطلب شعبه‌ها و ابعاد متعددی دارد و معصیت‌ها هم ابعاد و شعبه‌هایی دارد: پس اولین چیزی که خداوند بدان چیز مورد عسیان قرار گرفت، «کبر» بود که همان معصیت ابلیس است هنگامی که «سریچی کرد و استکبار ورزید و از کافرین بود» (بقره ۳۴/۲)؛

و «حرص» بود، که همان عسیان آدم و حوا بود هنگامی که خداوند عز و جل بدانها فرمود: «پس از هرجایی خواستید بخورید و به این درخت نزدیک نشوید که از ظالمان خواهید بود» (اعراف/۱۹) پس آنها چیزی را گرفتند که نیازی بدان نداشتند و این [روحیه حرص ورزی] تا روز قیامت در ذریه آنها وارد شد و این گونه است که اکثر آنچه فرزندان آدم طلب می‌کنند چیزهایی است که نیازی بدان ندارند؛

سپس «حسد» بود و آن معصیت فرزند آدم بود هنگامی که به برادرش حسد ورزید و او را کشت. پس، از آن است که زن دوستی و دنیاطلبی و ریاست‌طلبی و راحت‌طلبی و میل به حرف زدن و میل به برتری و ثروت‌دوستی بیرون آمد که اینها هفت خصلتند که همگی آنها در حب دنیا (دنیاطلبی) جمع شده است؛

این گونه بود که انبیاء و علما بعد از اینکه این را فهمیدند گفتند «حب دنیا راس و ریشه هر خطا و گناهی است»؛ و البته دنیا بر دو قسم است: دنیای بلاغ [که حقیقت را به تو ابلاغ می‌کند و اگر به آن درست توجه کنی تو را از اینکه بدان دل ببندی هشدار می‌دهد] و دنیای ملعون [که فریبش را می‌خوری و به جهنم مبتلا می‌شوی]

الکافی، ج ۲، ص ۱۳۰ و ۳۱۷

عَلِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاسَانِيِّ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمُنْقَرِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ مَعْمَرِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ شِهَابٍ قَالَ: سِئِلَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ ع أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَالَ مَا مِنْ عَمَلٍ بَعْدَ مَعْرِفَةِ اللَّهِ جَلَّ وَ عَزَّ وَ مَعْرِفَةِ رَسُولِهِ ص أَفْضَلَ مِنْ بُغْضِ الدُّنْيَا وَ إِنِّ لَذَلِكَ لَشُعْبًا كَثِيرَةٌ وَ لِلْمَعَاصِي شُعْبًا فَأَوْلُ مَا عَصَى اللَّهُ بِهِ الْكِبْرُ وَ هِيَ مَعْصِيَةُ إِبْلِيسَ حِينَ «أَبَى وَ اسْتَكْبَرَ وَ كَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ» وَ الْجِرْصُ وَ هِيَ مَعْصِيَةُ آدَمَ وَ حَوَاءَ حِينَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُمَا «فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَ لَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» فَأَخَذَا مَا لَا حَاجَةَ بِهِمَا إِلَيْهِ فَدَخَلَ

ذَلِكَ عَلَى ذُرِّيَّتِهِمَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ ذَلِكَ أَنْ أَكْثَرَ مَا يُطَلَّبُ ابْنُ آدَمَ مَا لَا حَاجَةَ بِهِ إِلَيْهِ ثُمَّ الْحَسَدُ وَ هِيَ مَعْصِيَةُ ابْنِ آدَمَ حَيْثُ حَسَدَ أَخَاهُ فَفَتَلَهُ فَتَشَعَّبَ مِنْ ذَلِكَ حُبُّ النِّسَاءِ وَ حُبُّ الدُّنْيَا وَ حُبُّ الرِّئَاسَةِ وَ حُبُّ الرَّاحَةِ وَ حُبُّ الْكَلَامِ وَ حُبُّ الْعُلُوِّ وَ الشَّرْوَةِ فَصِرْنَ سَبْعَ خِصَالٍ فَاجْتَمَعْنَ كُلُّهُنَّ فِي حُبِّ الدُّنْيَا فَقَالَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْعُلَمَاءُ بَعْدَ مَعْرِفَةِ ذَلِكَ حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ وَ الدُّنْيَا ذُنْبَانِ دُنْيَا بِلَاغٌ وَ دُنْيَا مَلْعُونَةٌ.

(۲) از امام صادق ع روایتی شده است:

همانا خداوند تبارک و تعالی روح‌ها را دو هزار سال قبل از جسم‌ها آفرید، و برترین و شریف‌ترین آنها را ارواح [حضرات معصومین]: [محمد ص و علی ع و فاطمه س و حسن ع و حسین ع و ائمه‌ی پس از ایشان، قرار داد، پس آنها را بر آسمانها و زمین و کوهها عرضه کرد، و نورشان آن را فراگرفت، پس خداوند تبارک و تعالی به آسمانها و زمین و کوهها فرمود: اینها دوستان و اولیاء و حجت‌های من بر مخلوقاتم و امامان آفریدگانم هستند، مخلوقی نیافریده‌ام که نزد من دوست‌داشتنی‌تر از آنها باشد؛ بهشتم را برای کسی آفریدم که تولای آنها را داشته باشد و آتشم را برای کسی آفریدم که مخالف و دشمن آنها باشد؛ هرکه جایگاه آنها نسبت به من و موقعیتشان از عظمت مرا ادعا کند [یعنی ادعا کند وی جایگاهی دارد که خدا برای آنها قرار داده است] «او را چنان عذاب کنم که هیچ یک از جهانیان را آن گونه عذاب نکنم» (مائده/۱۱۵)؛ و چنین کسی را همراه با مشرکان در پست‌ترین موقعیت جهنم قرار می‌دهم؛ و کسی که به ولایت آنها اعتراف کند و در قبال جایگاه آنها نسبت به من و موقعیتشان از عظمت من ادعایی نداشته باشد، او را همراه ایشان در باغهای بهشت‌هایم جای می‌دهم و و نزد من «برای آنهاست هرآنچه اراده کنند» (ق/۳۵) و کرامتم را بر آنها جاری سازم و همسایگی خود را بر آنها حلال گردانم و شفاعت آنها را در مورد گناهکاران از بندگانم بپذیرم؛ پس ولایت آنها امانتی نزد خلائقم است؛ پس کدام از شما حاضر است که این بار را با همه سنگینی‌اش به دوش کشد و آن را در قبال آنچه من اختیار کرده‌ام ادعا کند؟ پس آسمانها و زمین و کوهها عقب کشیدند از اینکه آن را بر دوش کشند و از ادعای جایگاه آنان و موقعیتشان در قبال عظمت خداوند، ترسیدند. (احزاب/۷۲)

پس هنگامی که خداوند آدم و همسرش را در بهشت ساکن کرد، بدانها فرمود: «با خیال راحت از هرجایی که خواستید بخورید و به این گیاه» یعنی گیاه گندم «نزدیک نشوید که از ظالمان خواهید بود.» (بقره/۳۵)

پس آن دو به منزلت [حضرت] محمد ص و علی ع و فاطمه س و حسن ع و حسین ع و امامان پس از ایشان، نگاه کردند و آنها را در شریف‌ترین جایگاههای بهشتیان دیدند و گفتند: پروردگارا! این جایگاه از آن چه کسانی است؟ خداوند جل جلاله فرمود: سرهایتان را به جانب ساق عرش من بلند کنید. پس سر بلند کردند و اسامی محمد ص و علی ع و فاطمه س و حسن ع و حسین ع و امامان پس از ایشان را، که با نوری از نور خداوند جبار جل جلاله در ساق عرش نوشته شده بود، دیدند. پس گفتند: پروردگارا! اهل این جایگاه چه کرامتی نزد تو دارند و چه اندازه دوستشان داری و چه شرافتی در جوار تو یافته‌اند؟!

خداوند جل جلاله فرمود: اگر آنها نبودند شما دوتا را نمی‌آفریدم. آنها مخزن علم من و امین اسرار من هستند. مبدا به چشم حسادت در آنها بنگرید و جایگاه آنها نزد من و موقعیت آنها از کرامت مرا آرزو کنید که در این صورت در نهی و عصیان من وارد شده، از ظالمان خواهید بود.

گفتند: پروردگارا! ظالمان چه کسانی اند؟

فرمود: کسانی که بناحق ادعای منزلت ایشان را بنمایند.

گفتند: پروردگارا! جایگاه ظالمان به آنها در آتش را به ما بنمایان، همان گونه که جایگاه آنها در بهشت را به ما نمایاندی. پس خداوند تبارک و تعالی به آتش دستور داد و آتش تمام آنچه از سختی و عذاب در خود داشت بدانها نشان داد و خداوند عز و جل فرمود: مکان کسانی که به آنها ظلم کنند و مدعی جایگاه ایشان شوند در پست‌ترین جای آن است «هرگاه بخواهند از آن خارج شوند بدان برگردانده می‌شوند» و «هر بار که پوست‌هایشان بسوزد» پوست‌های دیگری جایش را بگیرد «تا عذاب را بچشند». (نساء/۵۶)

ای آدم و حوا! مبادا به این نورها و حجت‌های من با چشم حسادت بنگرید که این کار، شما را از جوار من هبوط خواهد داد و خواری از جانب مرا نصیبتان می‌کند...

(ادامه این روایت، ان‌شاءالله در جلسه ۲۴۳، حدیث ۱ خواهد آمد)

معانی الأخبار، ص ۱۰۸-۱۰۹

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ الْهَيْثَمِ الْعَجَلِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْعَبَّاسِ أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا الْقَطَّانُ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَبِيبٍ قَالَ حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ بَهْلُولٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانَ عَنِ الْمُفْضَلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع:

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ الْأَرْوَاحَ قَبْلَ الْأَجْسَادِ بِالْفِيءِ عَامٍ فَجَعَلَ أَغْلَاهَا وَأَشْرَفَهَا أَرْوَاحَ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْأَيْمَةَ بَعْدَهُمْ ص فَعَرَضَهَا عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَعَشِيهَا نُورُهُمْ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِلْسَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ هَؤُلَاءِ أَحِبَّائِي وَأَوْلِيَّائِي وَحُجَجِي عَلَى خَلْقِي وَأَيْمَةُ بَرِيَّتِي مَا خَلَقْتُ خَلْقًا هُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُمْ وَلِمَنْ تَوَلَّاهُمْ خَلَقْتُ جَنَّتِي وَلِمَنْ خَالَفَهُمْ وَعَادَاهُمْ خَلَقْتُ نَارِي فَمَنْ ادَّعَى مَنَزِلَتَهُمْ مِنِّي وَمَحَلَّهُمْ مِنْ عَظْمَتِي عَذَّبْتُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ وَجَعَلْتُهُ مَعَ الْمُشْرِكِينَ فِي أَسْفَلِ دَرَكٍ مِنْ نَارِي وَمَنْ أَقْرَبَ بَوْلًا يَتِيهِمْ وَلَمْ يَدْعِ مَنَزِلَتَهُمْ مِنِّي وَمَكَانَهُمْ مِنْ عَظْمَتِي جَعَلْتُهُ مَعَهُمْ فِي رَوْضَاتِ جَنَّتِي وَكَانَ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ عِنْدِي وَأَبْجَتُهُمْ كَرَامَتِي وَأَحْلَلْتُهُمْ جِوَارِي وَشَفَعْتُهُمْ فِي الْمُدْنِيِّينَ مِنْ عِبَادِي وَإِمَائِي فَوَلَّيْتُهُمْ أَمَانَةً عِنْدَ خَلْقِي فَأَيُّكُمْ يَحْمِلُهَا بِأَثْقَالِهَا وَيَدْعِيهَا لِنَفْسِهِ دُونَ خَيْرَتِي فَأَبَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ وَالْجِبَالُ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْ ادِّعَاءِ مَنَزِلَتِهَا وَتَمَّتْ مَحَلَّهَا مِنْ عَظْمَتِهِ رَبِّهَا فَلَمَّا أَسْكَنَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ آدَمَ وَزَوْجَتَهُ الْجَنَّةَ قَالَ لَهُمَا «كُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ» يَعْنِي شَجَرَةَ الْحِنْطَةِ «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» فَنَظَرَا إِلَى مَنَزِلَةِ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْأَيْمَةَ بَعْدَهُمْ ص فَوَجَدَهَا أَشْرَفَ مَنَازِلِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَقَالَا يَا رَبَّنَا لِمَنْ هَذِهِ الْمَنَزِلَةُ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ ارْفَعَا رُءُوسَكُمْمَا إِلَى سَاقِ عَرْشِي فَرَفَعَا رُءُوسَهُمَا فَوَجَدَا اسْمَ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْأَيْمَةَ بَعْدَهُمْ ص مَكْتُوبَةً عَلَى سَاقِ الْعَرْشِ بِنُورٍ مِنْ نُورِ الْجَبَّارِ جَلَّ جَلَالُهُ فَقَالَا يَا رَبَّنَا مَا أَكْرَمَ أَهْلَ هَذِهِ الْمَنَزِلَةِ عَلَيْكَ وَمَا أَحَبَّهُمْ إِلَيْكَ وَمَا أَشْرَفَهُمْ لَدَيْكَ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ لَوْ لَا هُمْ مَا خَلَقْتُكُمْ هَؤُلَاءِ خَزَنَةُ عِلْمِي وَأَمْنَائِي عَلَى سِرِّي إِيَّاكُمْ أَنْ تَنْظُرَا إِلَيْهِمْ بَعَيْنِ الْحَسَدِ وَتَمْتِنَا مَنَزِلَتَهُمْ عِنْدِي وَمَحَلَّهُمْ مِنْ كَرَامَتِي فَتَدْخُلَا بِذَلِكَ فِي نَهْيِي وَعِصْيَانِي فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ قَالَا رَبَّنَا وَمَنِ الظَّالِمُونَ قَالَ الْمُدْعُونَ لِمَنَزِلَتِهِمْ بَعِيرٍ حَقَّ قَالَا رَبَّنَا فَأَرْنَا مَنَازِلَ ظَالِمِيهِمْ فِي نَارِكَ حَتَّى نَرَاهَا كَمَا رَأَيْنَا مَنَزِلَتَهُمْ فِي جَنَّتِكَ فَأَمَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى النَّارَ

فَأَبْرَزَتْ جَمِيعَ مَا فِيهَا مِنَ الْوَانَ النَّكَالِ وَالْعَذَابِ وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ مَكَانُ الظَّالِمِينَ لَهُمُ الْمُدْعَيْنَ لِمَنْزِلَتِهِمْ فِي أَسْفَلِ دَرَكٍ مِنْهَا «كُلَّمَا أَرَادُوا أَنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا أُعِيدُوا فِيهَا» وَ «كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ» بُدِّلُوا سِوَاهَا «لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ» يَا آدَمُ وَ يَا حَوَاءُ لَا تَنْظُرَا إِلَى أَنْوَارِي وَ حُجَجِي بَعَيْنِ الْحَسَدِ فَأَهْبِطُكُمَا عَنْ جِوَارِي وَ أَحِلُّ بِكُمَا هَوَانِي

توجه

این آیه بسیار شبیه آیه ۳۵ سوره بقره است که در جلسه ۲۲۵ بحث شد؛ و احادیث و تدریهای آن، همگی در اینجا هم قابل استفاده است؛ بنابراین فقط نکاتی که در آنجا نیامده، اشاره خواهد شد.

تدبر

(۱) «وَايَا آدَمَ اسْكُنْ أَنتَ وَ زَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا...»:

در این آیه، سه نکته در مورد زندگی بهشتی آدم و حوا مطرح شده است: سکونت گزیدن، همراه با همسر، و خوردن. اگر دقت کنیم ظاهراً نیازهای اساسی همه جانداران در زندگی زمینی همین سه تا است: مسکن، ازدواج، و خوراک. اما تفاوت انسان با سایر موجودات زمینی در این است که انسان همه اینها را ابتدا در بهشت تجربه کرده است؛ شاید به همین جهت است که هر سه تایی این امور برای انسانها بشدت پدیده‌هایی فرهنگی - و نه صرفاً طبیعی - است.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

زندگی تمامی جانداران در گروهی سه مولفه است: محیطی برای سکونت و زیستن (که اگر محیط زیستشان دچار چالش شود حیاتشان به خطر می‌افتد، چنانکه علت انقراض برخی از موجودات مانند دایناسورها را تغییر محیط زیست می‌دانند)؛ غذایی برای خوردن؛ و تولید مثل به نحوی که علی‌رغم مردن آنها، نسلشان باقی بماند.

وقتی انسان در ابتدای خلقتش وارد بهشت شد، همین سه تا را با بهشتی بودنش گره زدند؛ لذا با اینکه این سه مولفه در زندگی تمامی انواع کاملاً یکسان و یکدست است (یعنی مثلاً اگرچه موربانه‌ها ساختمان‌های عظیمی برای سکونت خود می‌سازند، اما همواره همین گونه می‌ساخته‌اند؛ و همین طور در مورد غذا و روابط جنسی)؛ در میان خود انسانها نحوه تامین همین سه مولفه بسیار متفاوت است به طوری که فرهنگهای جوامع مختلف را با همین سه عنصر می‌توان از همدیگر متمایز کرد؛ و شاید عمده تعالیم شریعت هم به نحوی با این سه عنصر ارتباط دارد و برای تنظیم بهینه این عناصر وارد شده است.

به هر حال، نکته مهم این است که اگرچه انسان در اصل این سه مولفه با سایر جانداران زمینی مشابهت دارد، اما در نحوه تامین آنها بقدری تفاوت دارد که براحتی می‌توان به تفاوت ذاتی انسان با سایر موجودات زمینی پی برد؛ و این از ریشه‌ای‌ترین نکات در مباحث انسان‌شناسی است که بدانیم که انسان را نمی‌توان تنها در افق حیوانات و نیازهای زیستی زمینی محض تعریف کرد؛ و همین نیازهای زیستی زمینی او هم بشدت حاوی عناصر فرهنگی و ماورای مادی است.

(۲) «وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ»:

به جای اینکه بگویند «از میوه این گیاه نخورید» فرمود: به این گیاه نزدیک نشوید؛

۱. عن سلام بن المستنیر عن أبي جعفر ع في قوله: «وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ» یعنی لَا تَأْكُلَا مِنْهَا (تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۳۵)

شاید می‌خواهد ما را متوجه این نکته کند که:

برای در امان ماندن از گناه، باید حاشیه‌های گناه را هم جدی گرفت؛ نه فقط گناه نکنیم، بلکه به محلی هم که امکان گناه برایشان مهیاست، نزدیک نشویم.

(۳) «وَايَا آدَمَ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ»

در اسلام، اگرچه در ریزه‌کاریهای دین با توجه به تفاوت‌های طبیعی زن و مرد، تفاوت‌هایی در برخی از احکام وجود دارد؛ اما از حیث اصل دستورات و تعالیم دینی بین زن و مرد تفاوتی نیست و حتی خطابهای دین نسبت به مرد و زن یکسان است. آدم پیامبر بوده لذا مطالب به او وحی می‌شده (یا آدم) اما همه دستورات یکسان هر دو را خطاب قرار داده است: «اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ... كَلَا .. شِئْتُمَا ... لَا تَقْرَبَا ... فَتَكُونَا ...»

(۲۴۰) سوره اعراف (۷) آیه ۲۰ فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِحِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ

الشَّجَرَةَ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ ۱۳۹۵/۹/۳

ترجمه

پس شیطان آن دو را وسوسه کرد تا آنچه از عورت‌هایشان را که از آنها پوشیده مانده بود برایشان نمایان سازد و گفت پروردگارتان شما دوتا را از این درخت منع نکرد مگر اینکه [مبادا] دو فرشته شوید و یا از جاودانان باشید.

نکات ترجمه

«وَسْوَسَ» دو حرف «وس» دلالت می‌کند بر صدایی که خفیف و بسیار آهسته باشد (معجم المقاییس اللغة، ج ۶، ص ۷۶) و برخی آن را نوعی حدیث نفس (نجوای درونی) دانسته‌اند (کتاب العین، ج ۷، ص ۳۳۵) و اگر توجه شود که تکرار حروف در زبان عربی دلالت بر تکرار عملی که آن ماده بر آن دلالت دارد می‌کند (اعراب القرآن و بیانه، ج ۳، ص ۳۲۰) می‌توان گفت وسوسه آن اقدام رفت و برگشتی شیطان است که بقدری در گوش دل نجوای خود را تکرار می‌کند تا موفق به فریفتن انسان شود؛ و گفته‌اند القای معنا با صوت مخفیانه بر دو قسم است: اگر القای معنای خوب باشد نامش «الهام» است و اگر هیچ بهره‌ای از خوبی نداشته باشد نامش «وسواس» است (مجمع‌البحرین، ج ۷، ص ۳۳۵)

«لِيُبْدِيَ» در اصل «لأنَّ يُبْدِي» بوده است که: «ل» برای تعلیل (برای بیان علت) یا عاقبت (برای نشان دادن آنچه عاقبت این اقدام است) می‌باشد. حرف «أنَّ» ناصبه که محذوف است، و فعل «يُبْدِي»: فعل مضارع منصوب در باب افعال از ماده «بدو» به معنای «ظهور» و آشکار شدن و نقطه مقابل «مخفی کردن» است (مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۶۲۵) که درباره این ماده در جلسه ۲۲۳ توضیحات لازم ارائه شد.

«وُورِيَ» فعل ماضی مجهول از ماده «وری» است که به معنای «ستر» و «پوشاندن» می‌باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۶). بسیاری از اهل لغت کلمه «وراء» که هم به معنای پشت سر و هم پیش رو و هم مافوق به کار می‌رود را از همین ماده قلمداد

کرده‌اند هرچند غالباً توضیحی درباره ارتباط آن با ستر نداده‌اند، فقط مرحوم طبرسی، گویی پوشاندن را به «وراء» برگردانده با این بیان که «موارات» به معنای قرار دادن چیزی در ورای چیزی است که آن را می‌پوشاند (مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۶۲۵) و برخی بر این باورند که اصلاً کلمه «وراء» از ماده «ورء» اخذ شده و لذا با «وری» متفاوت است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۹۰) و لذا بحث از آن ان‌شاءالله در ضمن آیه دیگری مطرح خواهد شد. ضمناً گفته شده قرار گرفتن ماده «وری» در باب مفاعله (که در ۲۶ سوره اعراف با تعبیر «یواری» به کار رفته) دلالت بر استمرار در پوشش و مخفی ماندن می‌کند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۹۱)

«سَوَاتٍ» جمع «سَوَاءٌ» و از ماده «سوء» می‌باشد که این ماده، معادل کلمه فارسی «بد» و مترادف با قبیح و زشت می‌باشد و گفته‌اند تعبیر «سوء» بر هر چیزی که مایه ناراحتی انسان شود اطلاق می‌شود و از هر امر زشت و قبیحی با تعبیر «سَوَأَى» یاد می‌شود که نقطه مقابلش «حُسْنَى» است و هر کار زشت و ناپسندی را «سِئَةٌ» و در مقابل، هر کار خوب و پسندیده‌ای را «حَسَنَةٌ» می‌گویند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۴۱). برخی بر این باورند که تعبیر «سَوَاءٌ» به نحو کنایه‌ای در معنای عورت (هم در مورد مرد و هم در مورد زن) به کار می‌رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۴۲)؛ اما بسیاری از قدما مانند خلیل معنای اصلی این کلمه را همان «الفرج» معرفی کرده (کتاب العین، ج ۷، ص ۳۲۸) و برخی مانند ابن تأکید کرده‌اند که اساساً اصل کاربرد این کلمه در خصوص عورت بوده و بعداً به هر چیزی که آشکار شدنش مایه شرمندگی انسان شود، اطلاق گردیده است (النهایه، ج ۲، ص ۴۱۶) و در هر صورت درباره وجه تسمیه‌اش گفته‌اند که چون انسان فطرتاً از اینکه عورتش در برابر دیگران آشکار شود، بدش می‌آید (مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۶۲۵، المصباح المنیر، ج ۲، ص ۲۹۸؛ مجمع‌البحرین، ج ۱، ص ۲۳۷).

(درباره تفاوت کلمه «سوء» و «ضرر» هم در جلسه ۲۱۳ توضیحاتی گذشت)

حرف «مِن» در «مِن سَوَاتِهِمَا» ظاهراً بیابنه است (یعنی بیان می‌کند چیزی را که از آنها مخفی مانده بود: چه چیزی از آنها مخفی بود: سواتهما) اما بعید نیست که بتوان آن را من تبعیضیه هم گرفت (به معنای: بخشی از آن، یعنی آن بخشی از سوات را که از آنها مخفی مانده بود) بدین معنا که بعد خاصی از عورت بر آنها مخفی بود، نه اصل آن.

حدیث

۱) از یکی از دو امام باقر و یا صادق ع روایت شده است که کسی از ایشان سوال کرد: چگونه خداوند آدم را به خاطر نسیان و فراموشی‌اش مواخذه کرد؟

حضرت فرمود: او [عهد خدا با خود را] فراموش نکرده بود، و چگونه ممکن است فراموش کرده باشد در حالی که آن را به یاد داشت و شیطان [هنگامی که می‌خواست و سوسه‌اش کند، به آن عهد اشاره کرد و گفت: «پروردگارتان شما دوتا را از این درخت منع نکرد مگر اینکه [مبادا] دو فرشته شوید و یا از جاودانان باشید».

[توجه: پس معلوم می‌شود تعبیر «فَنَسِيَ» در آیه ۱۱۵ سوره طه، به معنای فراموشی متداول (عدم حضور مطلب در حافظه)

نبوده، بلکه به معنای جدی نگرفتن دستور خداوند بوده است]

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۰

عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحَدِهِمَا قَالَ: سَأَلْتُهُ كَيْفَ أَخَذَ اللَّهُ آدَمَ بِالنِّسْيَانِ فَقَالَ إِنَّهُ لَمْ يَنْسَ وَ كَيْفَ يَنْسَى وَ هُوَ يَذْكُرُهُ وَ يَقُولُ لَهُ إِبْلِيسُ «مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ».^۱

احادیث ۱ و ۳ در جلسه ۲۲۶ هم به همین آیه مرتبطند و مجدداً تکرار نمی‌شود.

تدبر

(۱) «فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا»

از این آیه فهمیده می‌شود که شرمگاه‌های آدم و حوا در بهشت بر خودشان آشکار نبود. این آشکار نبودن می‌تواند به این خاطر باشد که آن عضو زیر لباس‌ها و زیورهای بهشتی مخفی بوده و آنها اصلاً توجهی بدان نداشته‌اند (معانی الأخبار، ص ۱۰۹)^۲ خصوصاً که مدت وقوف آدم و حوا در بهشت بسیار کم بوده است (در حد چند ساعت: تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۱). نکته

۱. در تفسیر القمی، ج ۱، ص ۴۳-۴۴ بعد از حدیثی که از امام صادق ع روایت کرده، با تعبیر «قال» مطالب دیگری در شرح آیه می‌آورد که معلوم نیست که توضیحات خود مرحوم قمی یا پدرش است یا این هم روایتی از امام صادق ع است. بزرگانی مانند مرحوم مجلسی در بحارالانوار (ج ۱۱، ص ۱۶۱) یا مرحوم بحرانی در تفسیر برهان (ج ۱، ص ۱۸۰) و یا مرحوم عروسی حویزی در تفسیر نورالتقلین (ج ۲، ص ۱۳) این مطلب را با همین ابهامش از مرحوم قمی نقل کرده‌اند و فقط مرحوم فیض کاشانی در هنگام نقل قول، این سخنان را حدیث قمی از امام صادق ع دانسته است (تفسیر الصافی، ج ۲، ص ۱۸۶) لذا این را در باورقی آوردم:

فَإِنَّهُ حَدَّثَنِي أَبِي رَفَعَهُ قَالَ سُئِلَ الصَّادِقُ ع عَنْ جَنَّةِ آدَمَ أَمْ مِنْ جِنَانِ الدُّنْيَا كَانَتْ أَمْ مِنْ جِنَانِ الْآخِرَةِ فَقَالَ كَانَتْ مِنْ جِنَانِ الدُّنْيَا تَطَّلُعُ فِيهَا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَلَوْ كَانَتْ مِنْ جِنَانِ الْآخِرَةِ مَا أُخْرِجَ مِنْهَا أَبَدًا آدَمُ وَ لَمْ يَدْخُلْهَا إِبْلِيسُ

قَالَ أَسْكَنَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَ أَتَى جَهَّالَهُ إِلَى الشَّجَرَةِ فَأَخْرَجَهُ لِأَنَّهُ خَلَقَ خَلْقَهُ لَا تَبْقَى إِلَّا بِالْأَمْرِ وَ النَّهْيِ وَ اللَّبَاسِ وَ الْأَكْنَانِ وَ النَّكَاحِ وَ لَا يُدْرِكُ مَا يَنْفَعُهُ مِمَّا يَضُرُّهُ إِلَّا بِالتَّوْقِيفِ فَجَاءَهُ إِبْلِيسُ فَقَالَ إِنَّكُمْ إِنْ أَكَلْتُمَا مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ أَلْتِي نَهَاكُمَا اللَّهُ عَنْهَا صِرْتُمَا مَلَكَيْنِ وَ بَقِيْتُمَا فِي الْجَنَّةِ أَبَدًا وَ إِنْ لَمْ تَأْكُلَا مِنْهَا أَخْرَجَكُمَا اللَّهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَ حَلَفَ لَهُمَا أَنَّهُ لَهُمَا نَاصِحٌ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى حِكَايَةً عَنْهُ «مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» فَقَبِلَ آدَمُ قَوْلَهُ فَأَكَلَا مِنَ الشَّجَرَةِ فَكَانَ كَمَا حَكَى اللَّهُ «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا» وَ سَقَطَ عَنْهُمَا مَا أَلْبَسَهُمَا اللَّهُ مِنْ لِبَاسِ الْجَنَّةِ وَ أَقْبَلَا يَسْتَتِرَانِ بِوَرَقِ الْجَنَّةِ «وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَ أَقُلَّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ» فَقَالَا كَمَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْهُمَا «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَ إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» فَقَالَ اللَّهُ لَهُمَا اهْبُطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ قَالَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، قَوْلُهُ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَ قُلْنَا اهْبُطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ فَهَبَطَ آدَمُ عَلَى الصَّفَا وَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ الصَّفَا لِأَنَّ صَفْوَةَ اللَّهِ نَزَلَتْ عَلَيْهَا وَ نَزَلَتْ حَوَاءُ عَلَى الْمَرْوَةِ وَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ الْمَرْوَةُ لِأَنَّ الْمَرْأَةَ نَزَلَتْ عَلَيْهَا فَبَقِيَ آدَمُ أَرْبَعِينَ صَبَاحًا سَاجِدًا يَبْكِي عَلَى الْجَنَّةِ فَنَزَلَ عَلَيْهِ جِبْرَائِيلُ ع فَقَالَ يَا آدَمُ أَلَمْ يَخْلُقْكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَ نَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَ أَسْجَدَ لَكَ مَلَائِكَتُهُ قَالَ بَلَى قَالَ وَ أَمَرَكَ أَنْ لَا تَأْكُلَ مِنَ الشَّجَرَةِ فَلِمَ عَصَيْتَهُ قَالَ يَا جِبْرَائِيلُ إِنَّ إِبْلِيسَ حَلَفَ لِي بِاللَّهِ إِنَّهُ لِي نَاصِحٌ وَ مَا ظَنَنْتُ أَنْ خَلْقًا يَخْلُقُهُ اللَّهُ أَنْ يَخْلِفَ بِاللَّهِ كَاذِبًا.

۲. ویا اینکه اصل آن عضو در بهشت به نحو داخلی بوده (چنانکه ظاهر برخی روایات چنین است: تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۵؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۱)

اما اینکه آنها برهنه بوده‌اند ولی متوجه برهنگی خود نبوده‌اند (آن گونه که در سفر پیدایش مطرح شده) قطعاً از نظر قرآن کریم مردود است. توضیح بیشتر در جلسه ۲۴۷، تدبر ۱۱.

جالب این است که هدف شیطان این بوده که انسان را به سمت توجه به اندام‌های جنسی سوق دهد؛ و این عطف توجه به اندام‌های جنسی، که محصول برهنه شدن انسان بود، انسان را از بهشت بیرون کرد.

تحلیلی از تمدن مدرن و نسبت آن با این آیه

در تاریخ زندگی بشر، ظاهراً تمدن مدرن تنها تمدنی است که علی‌رغم ادعای متمدن بودن، برهنگی را به عنوان یک افتخار و ارزش به حساب می‌آورد و از ترویج آن احساس شرمساری نمی‌کند. (البته ظاهراً در دوره یونان باستان هم برهنگی رواج داشته است؛ اما هم گستره آن بسیار کوچک بوده و هم معلوم نیست برهنگی این اندازه مورد اقبال و افتخار در همان جامعه بوده باشد). در تمدن کنونی، برهنگی بقدری به عنوان یک ارزش مستقر شده، که علی‌رغم شعارهای آن‌چنانی درباره آزادی، رسماً و با عنوان «دفاع از ارزش‌های سکولار»، زنان را از حق پوشیده بودن و حفظ حجاب محروم می‌کنند و در بسیاری از جوامع غربی، زنی که بخواهد حجاب خود را حفظ کند از بسیاری از حقوق اجتماعی، و حتی تحصیل، محروم می‌شود. اگر بر طبق این آیه، مهمترین هدف شیطان از اغوای آدم، این بود که او را برهنه کند و هم و غم وی را متوجه غریزه جنسی نماید، ظاهراً می‌توان این تمدن را از این جهت محصول موفقیت‌آمیز شیطان در جهان دانست!

و بیهوده نیست که امام عزیزمان، آمریکا - که امروزه پرچمدار اصلی این تمدن است - را «شیطان بزرگ» نامید.

﴿فَوَسَّوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ ... وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَائِكِينَ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ﴾

شیطان برای فریفتن انسان بر روی دو مطلب دست گذاشت: فرشته شدن یا جاودانه شدن: دو خواسته‌ای که هر انسانی در سر دارد، و اگر مسیر خدا را طی کند بهتر از آن را به دست می‌آورد:

آدم از فرشتگان بالاتر بود، چرا که مسجود ملائکه قرار گرفت؛ و جاودانگی او عمیقتر از جاودانگی هر موجود دیگری است، زیرا خدا از روح خود در او دمیده و روح خدا زوال‌پذیر نیست؛ با این حال، فریب خورد. چرا؟

تحلیل تخصصی انسان‌شناختی

انسان موجودی است که بیشترین ظرفیت‌ها را دارد؛ چرا که در برترین قوام (احسن تقویم) آفریده شده (تین/۴) در عین حال، مبدا حرکت وی را از پست‌ترین و پایین‌ترین موقعیت عالم (اسفل سافلین) قرار داده‌اند (تین/۵). حتی در میان موجودات زمینی هم این وضعیت کاملاً آشکار است: انسان بیشترین ظرفیت رشد و تکامل را در میان تمام جانداران برخوردار است، در عین حال در ابتدای تولدش بسیار ضعیف و ناتوان است به نحوی که تا مدتها نیاز به سرپرستی و نگهداری ویژه دارد. (مثلاً نزدیک‌ترین رده حیوانی به انسان، پستانداران هستند که عموماً بچه بعد از تولد خودش حرکت می‌کند و سراغ پستان مادر می‌رود، اما بچه انسان تا مدتها همین حرکت را هم ندارد و باید مادر نزد او برود و پستان در دهانش بگذارد).

درواقع انسان به صورت بالقوه بالاترین جایگاه در عالم را (که همان خلیفه‌اللهی است) می‌تواند به دست آورد، اما:

(۱) به صورت بالفعل، بسیاری از اولیات سایر حیوانات را هم ندارد، چه رسد به وضعیت فرشتگان (که هر یک در حد وجود خود، بهره‌مند از علم بی‌خطا و قدرت بی‌خلل هستند). و

۲) چون طی مراحل برتر برای انسان، با مردن و زنده شدن همراه است (که هر انسانی حداقل دو مرگ و دو زندگی دیگر در پیش رو دارد تا بتواند از عالم دنیا به عالم برزخ و از آنجا به عالم قیامت صعود کند) جاودانه بودن (یعنی تجربه «ماندن» بدون «مردن») برای او یک آرزوست.

به نظر می‌رسد که بدین جهت است که شیطان توانست انسان را فریب دهد: یعنی وضعیت بالقوه وی را (که محصول عهد وی با خداست) به عنوان مانعی برای وضعیتی که او طالب آن است، معرفی کرد و وضعیت بالفعل موجودات دیگر را - که البته دیگر نمی‌توانند به آن وضعیت نهایی انسان برسند - به رخ وی کشید؛ و این گونه انسان فریب خورد.

۳) «فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا»

خدا یک اموری را در انسان قرار داده و مخفی کرده و نخواست آشکار شود؛ آن امور جزء ظرفیت‌های انسان هست، اما به هر دلیلی آشکار شدنش به سود انسان نیست. اما شیطان اصرار دارد که آنها را آشکار کند.

۴) «قَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ»

کسی که به خیرخواهی خدا اعتماد نکند، حتما مغلوب شیطان خواهد شد:

شیطان آدم و حوا را از آن درخت منع کرد؛ اما دلیلش را به آنها نگفت. شیطان دلیلی باطل تراشید که مبنای این دلیل آن بود که خدا خیرخواه شما نبوده است و خواسته شما را از یک خیر عظیم‌تر محروم کند.

ثمره آیه در سبک زندگی

در عین حال که دانستن فلسفه احکام در مواردی می‌تواند مفید باشد، اما اشتباه است که انتظار داشته باشیم فلسفه همه احکام دین - که خدا فرورستاده - را با همین عقل محدود خود بفهمیم. ظاهرا این جمله که امروزه بسیار رایج شده که «من تا دلیل کاری را ندانم آن را انجام نمی‌دهم» همان زمینه‌ای است که شیطان بر اساس آن توان فریب انسان را پیدا می‌کند. به چنین افرادی دو نکته را باید گوشزد کرد:

الف. همان گونه که یک آدم دیپلمه با سطح اطلاعاتی که دارد نمی‌تواند مکانیسم تاثیرگذاری داروهای تخصصی (مثلا چرایی تجویز فلان داروی تخصصی برای فلان بیماری قرنیه چشم) را بفهمد؛ اینکه انتظار داشته باشیم با این حد از اطلاعات محدود خود، فلسفه تمامی دستورالعمل‌هایی که قرار است ما را از هفت آسمان برتر کند بفهمیم، ناشی از خامی و نفهمیدن قدر و قیمت علم است.

ب. آیا واقعا خدا خیرخواه‌تر و عالم‌تر به خیر و صلاح ماست، یا یک پزشک متخصص؟ چرا به نسخه‌های پزشکانی که این همه در کارشان خطا دیده‌ایم و به خیرخواهی همه‌شان هم ایمان نداریم، اعتماد می‌کنیم؛ اما تا پای عمل به دستورات خدا می‌رسد دنبال چون و چرا می‌چرخیم؛ چون و چراهایی که، چون هنوز توان درک عمیق مساله را نداریم، شیاطین جن و انس بر موج مطالباتمان سوار شده، با یک توجیهات شیطانی براحتی فریبمان می‌دهند و دقیقا خلاف مقصود الهی را به عنوان فلسفه آن حکم القا می‌کنند تا ما را از عمل به دستور خدا بازدارند.

ضمناً جالب است که بسیاری از اینها که تا پای دستورات خدا به میان می‌آید چنین طالب استدلال می‌شوند در بسیاری از امور دیگرشان (مانند مدگرایی و یا بسیاری از خرافات مدرن مانند نحوست عدد ۱۳ و ...) بویی از استدلال در زندگی‌شان مشاهده نمی‌شود.

۵) «قَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ»

اینکه انسان دوست داشته باشد مثل فرشته‌ها باشد یا زندگی جاودان داشته باشد، بخودی خود چیز بدی نیست. آنچه بد است این است که این را به چه قیمتی می‌خواهد به دست آورد؟ به قیمت مخالفت با نهی الهی؟ این تمام زندگی ماست: هر جا کار حرامی مرتکب می‌شویم، طبیعی است که دنبال لذتی باشیم، اما آیا آن لذت به مخالفت کردن با دستور خدا می‌ارزد؟

هرکس در عمرش یک گناه کرده باشد، نشان داده که در موقعیت آدم و حوا بود، چه می‌کرد!

۶) «قَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ»

وقتی انسان چیزی دلش می‌خواهد زمینه فریب خوردنش بالا می‌رود و حتی از خود سوال نمی‌کند آیا واقعا این وسیله‌ای که پیشنهاد داده‌اند مرا به هدف خود می‌رساند؟

آدم و حوا دلشان می‌خواست فرشته شوند یا جاودان شوند، شیطان هم همین را عاملی قرار داد که آنها را به خوردن از آن درخت بکشاند. آخر چرا با خود فکر نکردند که واقعا، آیا امکان دارد خدایی که آنها را از این درخت بازداشته، به خاطر این بوده باشد که بخواهد خیری را از آنها دریغ کند؟!

ثمره اخلاقی

در مورد خواسته‌های دلمان خیلی مراقبت کنیم. حتی خواسته‌های خوبی مثل فرشته شدن و یا جاودانه شدن، اگر رنگ و بوی خدایی نداشته باشد، می‌تواند عالم سقوط و انحراف انسان شود.

۷) «قَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ»

فرشته‌گون شدن و جاودانه شدن، به خودی خود دو مطلب اخلاقی و جزء امور فطری در انسان است. اما همین دو امر کاملاً اخلاقی هم اگر در مسیر خدایی قرار نگیرند عامل هبوط انسان می‌شوند.

این آیه بخوبی نشان می‌دهد که شیطان حاضر است به بهانه فرشته شدن و جاودانه شدن ما را به مخالفت با خدا بکشاند، پس اگر کسی حتی در ظاهر همچون فرشتگان و یا جاودانه شد، اما به خدا پشت کرد، حقیقتاً هبوط کرده است.

بحث تخصصی فلسفه اخلاق

امروزه در جوامع غربی، و اخیراً در جامعه ما از طرف برخی روشنفکران، بشدت از اخلاق سکولار و معنویت بی‌خدا دفاع می‌شود. اما حقیقت این است که اخلاق سکولار هیچ برتری‌ای بر بی‌اخلاقی ندارد. در واقع، اگر خدا جدی گرفته نشود، اخلاقی‌ترین اهداف (که همچون فرشته بودن را می‌توان اوج رفتارهای اخلاقی دانست) تنها و تنها ترفندی هستند که با آن انسانها از خدا فاصله بگیرند. این همان است که قبلاً اشاره شد که وجود برخی رفتارهای ظاهراً اخلاقی در جوامع کفر هیچ ارزش عمیقی ندارد و فقط حرکت در مسیر انحرافی را تسهیل می‌کند. (توضیح بیشتر در جلسه ۲۳۶، تدبر ۴)

۲۴۱) سوره اعراف (۷) آیه ۲۱ وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ ۱۳۹۵/۹/۴

ترجمه

و برای آن دو قسم خورد که من واقعا برای شما از خیرخواهانم.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است که فرمودند:

هنگامی که آدم از بهشت بیرون شد، جبرئیل نازل شد و گفت: آدم! آیا چنین نبود که خداوند تو را به دست خود آفرید و از روح خود در تو دمید و فرشتگانش را به سجده بر تو واداشت و حوا را همسرت گردانید و تو را در بهشت ساکن ساخت و آن را بر تو مباح کرد و تو را آشکارا و صریح نهی کرد که از این درخت نخوری، آنگاه تو از آن خوردی و خدا را عصیان کردی؟

آدم گفت: جبرئیل! همانا ابلیس برای من به خدا سوگند خورد که خیرخواه من است و من گمان نمی‌کردم که کسی از مخلوقات خدا، به خدا سوگند دروغ بخورد!

تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۵

رَوَى عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ لَمَّا أُخْرِجَ آدَمُ مِنَ الْجَنَّةِ نَزَلَ جِبْرَائِيلُ ع فَقَالَ يَا آدَمُ أَلَيْسَ اللَّهُ خَلَقَكَ بِيَدِهِ فَفَنَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ وَ أَسْجَدَ لَكَ مَلَائِكَتَهُ وَ زَوَّجَكَ حَوَاءَ أُمَّتِهِ وَ أَسْكَنَكَ الْجَنَّةَ وَ أَبَاحَ لَكَ وَ نَهَاكَ مُشَافَهَةً أَنْ لَا تَأْكُلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَأَكَلْتَ مِنْهَا وَ عَصَيْتَ اللَّهَ. فَقَالَ آدَمُ ع يَا جِبْرَائِيلُ إِنَّ إِبْلِيسَ حَلَفَ لِي بِاللَّهِ أَنَّهُ لِي نَاصِحٌ فَمَا ظَنَنْتُ أَنْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِ اللَّهِ يَخْلِفُ بِاللَّهِ كَاذِبًا.

(۲) از امام صادق ع روایت شده که پیامبر اکرم ص فرمودند:

حضرت موسی ع، آن موقعی که در مورد امر نماز به آسمان عروج داده شده بود، از پروردگارش خواست تا بین او و حضرت آدم ع دیداری قرار دهد و خدا چنین کرد.

حضرت موسی ع به او گفت: پدرجان! تو کسی هستی که خداوند تو را به دست خویش آفرید و بهشتش را بر تو مباح کرد و سپس از یک درخت تو را منع کرد، آن وقت تو بر آن صبر نکردی تا اینکه به سبب آن به زمین هبوط داده شدی؟! و نتوانستی خودت را در مورد آن کنترل کنی تا شیطان فریبت داد و او را اطاعت کردی؟ و آنگاه با این معصیت ما را هم از بهشت بیرون آوردی؟!

حضرت آدم ع گفت: پسر جان! با پدرت در مورد آنچه از امر این درخت به او رسید، مهربان باش! پسر من! دشمنم با من از در مکر و خدعه وارد شد و برایم به خدا سوگند خورد که در مشورتش با من خیرخواه من است و خیرخواهانه به من گفت که آدم! من در مورد جایگاه تو ناراحت و غمگینم.

گفتم: چگونه؟

گفت: من مدتی است با تو و همنشینی با تو انس گرفته‌ام اما تو بالاخره از اینجا به جایی بیرون می‌شوی که من از آنجا بدم می‌آید.

گفتم: چاره چیست؟

گفت: چاره‌اش با خودت است. آیا تو را راهنمایی کنم به درخت جاودانگی و سلطنتی که هیچ زوالی ندارد تا تو و همسرت از آن بخورید و تا ابد همراه من در بهشت از جاودانان باشید؟!

و برایم به خدا قسم دروغ خورد که خیرخواه من است؛ موسی! من گمان نمی‌کردم که هیچیک از مخلوقات خدا به خدا قسم دروغ بخورد پس به سوگندش اعتماد کردم و این علت کار من بود.

اما تو به من خبر بده که آیا در آنچه خداوند نازل کرده، حکایت این خطیئه مرا، پیش از آنکه آفریده شوم، نیافته‌ای؟ حضرت موسی ع گفت: مدت‌هایی طولانی [یعنی بسیار قبل از آفرینش تو، حکایت این خطیئه تو در لوح محفوظ ثبت شده بود]

رسول خدا ص فرمودند: این گونه بود که حضرت آدم بر حضرت موسی احتجاج کرد. و این را سه بار فرمودند.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۰

عَنْ مَسْعُودَةَ بِنِ صَدَقَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع رَفَعَهُ إِلَى النَّبِيِّ ص:

أَنَّ مُوسَى ع سَأَلَ رَبَّهُ أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ آدَمَ ع حَيْثُ عُرِجَ إِلَى السَّمَاءِ فِي أَمْرِ الصَّلَاةِ؛ فَفَعَلَ. فَقَالَ لَهُ مُوسَى: يَا أُمَّتِ أَنْتَ الَّذِي خَلَقْتَ اللَّهَ بِيَدِهِ وَابْتَحَ لَكَ جَنَّتَهُ ثُمَّ نَهَاكَ عَنْ شَجَرَةٍ وَاحِدَةٍ فَلَمْ تَصْبِرْ عَنْهَا حَتَّى أَهْبَطْتَ إِلَى الْأَرْضِ بِسَبَبِهَا فَلَمْ تَسْتَطِعْ أَنْ تَضْبِطَ نَفْسَكَ عَنْهَا حَتَّى أُغْرَاكَ إِبْلِيسُ فَأَطَعْتَهُ فَأَنْتَ الَّذِي أَخْرَجْتَنَا مِنَ الْجَنَّةِ بِمَعْصِيَتِكَ؟

فَقَالَ آدَمُ ع: ارْفُقْ بِأَبِيكَ يَا بُنَيَّ فِيمَا لَقِيَ مِنْ أَمْرِ هَذِهِ الشَّجَرَةِ! يَا بُنَيَّ إِنَّ عَدُوِّي أَنَا مِنْ وَجْهِ الْمَكْرِ وَالْخَدِيعَةِ فَحَلَفَ لِي بِاللَّهِ إِنَّهُ فِي مَشُورَتِهِ عَلَيَّ «لَمِنَ النَّاصِحِينَ» وَ ذَلِكَ أَنَّهُ قَالَ لِي مُتَّصِحًا: إِنِّي لَشَانِكَ يَا آدَمَ لَمَعْمُومٌ. قُلْتُ وَ كَيْفَ؟ قَالَ قَدْ كُنْتُ أُنْسْتُ بِكَ وَ بَقْرَبِكَ مِنِّي وَ أَنْتَ تَخْرُجُ مِنَّمَا أَنْتَ فِيهِ إِلَى مَا أَسْتَكْرِهُهُ! فَقُلْتُ لَهُ: وَ مَا الْحَيْلَةُ؟ فَقَالَ: إِنَّ الْحَيْلَةَ هُوَ ذَا مَعَكَ أ فَلَا أَذُوكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَ مُلْكٍ لَا يَبْلَى فَكُلَا مِنْهَا أَنْتَ وَ زَوْجُكَ فَتَصْبِرَا مَعِيَ فِي الْجَنَّةِ أَبَدًا مِنَ الْخَالِدِينَ. وَ حَلَفَ لِي بِاللَّهِ كَاذِبًا إِنَّهُ لَمِنَ النَّاصِحِينَ. وَ لَمْ أَظُنَّ يَا مُوسَى أَنْ أَحَدًا يَخْلِفُ بِاللَّهِ كَاذِبًا فَوَثَّقْتُ بِيَمِينِهِ؛ فَهَذَا عُذْرِي.

فَأَخْبَرْنِي يَا بُنَيَّ هَلْ تَجِدُ فِيمَا أَنْزَلَ اللَّهُ أَنْ خَطِيبَتِي كَانَتْهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ أُخْلَقَ؟

قَالَ لَهُ مُوسَى: بَدَهْرٍ طَوِيلٍ.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى. قَالَ ذَلِكَ ثَلَاثًا.^۱

تدبر

(۱) «وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ»:

۱. شبیه این روایت و البته بسیار مختصرتر در تفسیر قمی آمده است که در جلسه ۲۲۶، حدیث ۳ گذشت.

شیطان برای فریفتن آدم و حوا، علاوه بر سوگند خوردن [قاسَمَهُمَا]، سه تاکید [إِنِّي لَكُما لَمِنَ النَّاصِحِينَ: إِنَّ + جمله اسمیه + «ل» مزحلقة (لام بر روی «من»)] در کلامش آورد که خود را خیرخواه معرفی کند؛ و آدم هم به همین جهت فریب خورد (حدیث ۱ و ۲).

اما آیا این فریب خوردن، موجه است؟ آیا اگر کسی به خاطر قسم‌ها و تاکیدات شداد و غلاظ یک شخص فریبکار - که خود را در قیافه دوست مخفی کرده - فریب او را بخورد، واقعا معذور است؟

آدم در این اقدامش معذور نبود (و لذا مواخذه شد) و ما هم اگر بر اساس چنین شرایطی رفتار کنیم، معذور نخواهیم بود.^۱ اما چرا معذور نبود؟

زیرا خدا به او عقل داده بود و اگر اندکی در محتوای کلام شیطان تامل می‌کرد، دروغگو بودنش آشکار می‌شد. شیطان (در آیه قبل) استدلال آورد که: «خدا که چنان دستوری داده، خیر شما را نمی‌خواسته و من خیرخواه شمایم.» و چنین استدلالی، باطل بودنش از سر و رویش می‌بارد: آیا امکان دارد خدا خدا باشد ولی خیرخواه مخلوقش نباشد؛ و کسی که انسان را نیافریده و فقط یک رابطه ظاهری هم صحبتی با انسان پیدا کرده، خیرخواه انسان، آن هم خیرخواه‌تر از خدا باشد؟!!

ثمره اجتماعی

اگر دقت کنیم عموم شبهاتی که علیه دین و تعالیم دینی و جدی گرفتن دین در زندگی فردی و اجتماعی مطرح می‌شود همگی با رنگ و بوی خیرخواهی انسان پا پیش می‌گذارند؛ و اتفاقا استدلالی می‌کنند که باب میل ما باشد.

مواظب باشیم ما فریب نخوریم!

(۲) «وَ قاسَمَهُما إِنِّي لَكُما لَمِنَ النَّاصِحِينَ»

شیطان برای اینکه انسان را به گناه بکشاند، برایش به خدا قسم خورد که من خیرخواه شما هستم!

این یعنی استفاده ابزاری از باور به خدا.

در واقع شیطان بود که باب استفاده ابزاری از اعتقادات دینی را آغاز کرد. و جالب اینجاست که همین روش وی، از مهمترین علائم منافقان است: از ویژگی‌هایی که در قرآن کریم در مورد منافقان بارها مطرح شده این است که آنها برای اغفال مومنان زیاد قسم می‌خورند. (نساء/۶۲؛ توبه/۴۲ و ۵۶ و ۶۲ و ۷۴ و ۹۵ و ۹۶ و ۱۰۷؛ مجادله/۱۴ و ۱۸) و قرآن هم به پیامبرش می‌گوید مواظب باش از افراد پستی که مرتب قسم می‌خورند تبعیت نکنی (قلم/۱۰).

تحلیلی جامعه‌شناختی از دشواری و پیچیدگی دینداری در جامعه

وجود منافق و شیاطینی که دست به استفاده ابزاری از دین می‌زنند یک واقعیت غیرقابل انکار در جامعه دینی است. اما،

آیا استفاده ابزاری آنها از باورهای دینی مردم، دلیل می‌شود که در ترویج این باورها نکوشیم؟

۱. وَ لَقَدْ كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع يَقُولُ فِي تَسْبِيحِهِ سُبْحَانَ مَنْ جَعَلَ خَطِيئَةَ آدَمَ عِبْرَةً لِّأَوْلَادِهِ. إرشاد القلوب إلى الصواب (للدلیمی)، ج ۱، ص ۱۰۸

شیطان از قداست خدا سوءاستفاده کرد تا آدم را فریب دهد؛ آیا راه غلبه بر شیطان این است که کاری کنیم خدا و پیامبر و ارزشهای دینی در باور مردم مقدس نباشد؟

این راهی است که در منطق قرآن کریم، منافقان در جامعه دینی در پیش می‌گیرند، یعنی اصرار دارند هیچ امری، حتی پیامبر خدا هم در جامعه دینی مقدس نباشد (نساء/۶۱) با همین توجیه که ما خیر دین و خیر مردم را می‌خواهیم! و می‌خواهیم جلوی استفاده ابزاری از دین را بگیریم!

می‌بینید:

شیطان و منافقان، جایی که بتوانند از دین استفاده ابزاری می‌کنند و جایی که دین را در مقابل اهدافشان ببینند خودشان با فریاد اینکه ما خیرخواه شما و دین خدا هستیم، سعی در کنار زدن دین از عرصه‌های اجتماعی می‌کنند.

و در این میان، باید مراقب بود که هیچگاه فریب آنها را نخورد:

ضابطه‌اش هم خیلی واضح است: انطباق با دستورات خدا.

همان گونه که به بهانه خیرخواهی، نباید دستورات خدا را کنار زد، و چنین اقدامی فریب شیطان است؛ به بهانه جلوگیری از استفاده ابزاری از باورهای دینی مردم، جایگاه دین در زندگی اجتماعی را تضعیف کردن و عملاً دستورات خدا را کنار زدن هم فریب شیطان است. (در تدبر ۴ ان‌شاءالله توضیحات بیشتری خواهد آمد.)

﴿۳﴾ «إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ»:

چرا به جای اینکه بگوید «من واقعا خیرخواه شما هستم» گفت: «من واقعا از خیرخواهان شما هستم»؟

شاید بدین جهت که در مقابل توحید، کثرتی را برپا کند تا جایی برای او هم باز شود. خدا قطعا خیرخواه انسان بوده که چنان دستوری داده؛ اما شیطان می‌خواهد القا کند که:

چرا فقط خدا را خیرخواه خود می‌دانید؟! شما خیرخواه‌های دیگری هم دارید که یکی از آنها من هستم!

علی‌القاعده آدم تا قبل از مواجهه با شیطان، با فرشتگان دیگری مواجه شده بود که با او خیرخواهانه رفتار می‌کرده‌اند. پس شیطان نمی‌آید نظر خودش را مستقیم در برابر نظر خدا بگذارد که انسان سریع متوجه شود. بلکه ابتدا محملی از خیرخواه‌های غیرخدا باز می‌کند، و سپس خودش را یکی از آنها معرفی می‌کند.

ثمره اخلاقی - سلوکی

بسیار باید مواظب بود که فریبکاران چگونه در ابعاد روان‌شناختی ما و حتی در باور ما به توحید رخنه‌ای می‌کشایند و چگونه با باورهای ما به خوبان - که در جای خود باور درستی است - محملی را برای ایجاد انحراف می‌کشایند.

اینکه خوبانی هستند که خوبند، دلیل نمی‌شود که هر کس خود را خوب جلوه داد، راست بگوید؛ و در مقابل، اینکه گرگی در لباس میش بر ما ظاهر شود، دلیل نمی‌شود که هیچ خیرخواهی در عالم وجود ندارد.

﴿۴﴾ «وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ»

شبهه

در تدبر ۲ گفته شد قسم خوردن یکی از ابزارهای منافقان و شیطان برای سوءاستفاده از باورهای دینی انسانهاست.

اگر چنین است پس چرا در اسلام قسم خوردن در شرایطی اعتبار دارد و حتی مبنای قضاوت شرعی قرار می‌گیرد؟

پاسخ

هر مطلب دینی‌ای اگر در جای خود استفاده شود، مفید است و اگر در جای نامربوط استفاده شود می‌تواند مایه سوءاستفاده گردد. مهم این است که با بصیرت دینی، تشخیص دهیم که جایگاه آن مطلب کجا بوده است و آیا در موقعیت درستش استفاده شده یا خیر. «قسم خوردن» مربوط به موقعیتی است که دلیلی بر مدعا وجود ندارد و سوگند خوردن حتی برای اثبات مدعا هم به کار نمی‌آید و فقط در مقام تبرئه در مقابل ادعای رقیب - که آن ادعا هم بدون دلیل ارائه شده باشد - جای دارد؛ یعنی برای جایی که هیچ دلیلی نداریم، باورهای دینی شخص را مبنایی قرار می‌دهیم که تهمت را از او دفع کنیم (مثلاً الف مدعا می‌کند فلان وسیله که در دست ب است، مال وی بوده است و دلیلی هم نمی‌آورد؛ اینجا ب برای رفع تهمت، می‌تواند قسم بخورد و با این قسم، حق به او داده می‌شود)؛ اما بویژه در جایی که دلیلی آشکار بر خلاف ادعا وجود داشته باشد (مانند همین آیه، توضیح در تدبر ۱)، قسم خوردن برای تلقین صحت ادعا، نمونه‌ای از سوءاستفاده ابزاری از دین است.

۲۴۲) سوره اعراف (۷) آیه ۲۲ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتَا لَهُمَا سَوءَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِن رِّقِّ الْجَنَّةِ وَ

نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَن تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُل لَّكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ ۱۳۹۵/۹/۵

ترجمه

پس آن دو را با نیرنگ به پستی افکند؛ پس هنگامی که از [میوه] آن درخت چشیدند عورت‌هایشان برایشان آشکار گردید و شروع کردند به وصله کردن برگ‌های [درختان] بهشت بر [گرد] خویش، [تا خود را بپوشانند]؛ و پروردگارشان بر آنها بانگ زد که آیا شما را از آن درخت منع نکردم و به شما نگفتم که شیطان برایتان دشمنی آشکار است؟

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«دلأ»: فعل ماضی باب تفعیل از ماده «دلو» است که در اصل به معنای انداختن «دلو» [ظرف مخصوص کشیدن آب از چاه] در چاه است (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۲۸) و به طور عام در معنای «چیزی را از بالا به پایین انداختن» به کار می‌رود (الصادف، ج ۲، ص ۱۸۵). فخر رازی از ابومنصور ازهری نقل کرده که این کلمه دو اصل دارد: یکی در جایی که شخص تشنه باشد و پایش را در چاه می‌اندازد تا آبی به دست آورد اما آبی نمی‌یابد و لذا تعبیر «تدلیه» را در مورد جایی مطرح می‌کنند که کسی به

چیزی طمع می‌ورزد که فایده‌ای برایش ندارد؛ دوم به معنای جرات دادن است یعنی اینکه ابلیس آنها را با فریب جرات خوردن از درخت را در آنها ایجاد کرد.^۱

«غُرُورٍ» از ماده «غرر» است که در جلسه ۱۶۰ توضیح داده شد که این ماده در معانی متعددی به کار می‌رود و برخی گفته‌اند اصل همه این معانی آن است که بر اثر تاثیر چیزی، غفلتی حاصل شود. فقط در اینجا نظر مرحوم طبرسی را اضافه می‌کنیم که از نظر ایشان «غرور» به معنای «در ظاهر خیرخواهی و در باطن دغلبازی کردن» است و اصل «غر» همان خط تالی لباس است که در زبان عربی گفته می‌شود لباس را روی «غر» آن بپیچ و تا کن؛ پس «غرور» از این جهت شبیه محل تا کردن لباس است که یک قسمتی را مخفی و قسمت دیگری را آشکار می‌کند. (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۲۸)

«دَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ» در اینکه حرف «ب» در اینجا چه معنایی می‌دهد چند احتمال است:

حرف «ب»، بآء سببیت باشد و جار و مجرور متعلق به فعل «دلا» باشد (الکشاف، ج ۲، ص ۹۵؛ إعراب القرآن و بیانه، ج ۳، ص ۳۲؛ إعراب القرآن الکریم، ج ۱، ص ۳۵) آنگاه معنای جمله چنین می‌شود: آن دو را به وسیله فریبی که در حق آنها روا داشت، پایین انداخت.

حرف «ب»، بباء مصاحبت باشد که در این صورت جار و مجرور (بغرور) متعلق به «حال» محذوف است (إعراب القرآن و بیانه، ج ۳، ص ۳۲) و آنگاه معنای آیه چنین می‌شود: آنها را پایین انداخت در حالی که هم‌نشین غرور شده بودند.^۲

«طَفِقًا يَخْصِفَانِ»:

«طفق» از افعال کمکی است که اصطلاحاً جزء «افعال مقابله» می‌باشد (افعالی که عمل «کان و اخواتها» را انجام می‌دهند) و در معنای شروع کردن به کاری به کار می‌رود (إعراب القرآن و بیانه، ج ۳، ص ۳۲۵)

«یخصف» از ماده «خصف» است که اصل این ماده به معنای اجتماع و ضمیمه کردن چیزی به چیز دیگر است (معجم المقایس اللغه، ج ۲، ص ۱۸۶؛ مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۲۸) و در معنای هرگونه وصله و پینه کردنی به کار می‌رود (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۶۹) و در قرآن کریم فقط در همین آیه و آیه ۱۲۱ سوره طه به کار رفته است.

حدیث

۱) روایت شده است که روزی مامون از امام رضاع سوال کرد: پسر رسول خدا! آیا شما نمی‌گویید که پیامبران معصومند؟ فرمود: بله.

گفت: پس معنی سخن خداوند چیست که می‌فرماید: «و آدم پروردگارش را عصیان کرد پس گمراه شد» (طه/۱۲۱)

۱. «ثم قال تعالى: فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ و ذکر ابو منصور الازهری لهذه الکلمة اصلین: أحدهما: اصل الرجل العطشان یدلی رجلیه فی البئر لیاخذ الماء فلا یجد فیها ماء فوضعت التدلّیه موضع الطمع فیما لا فائدة فیہ فیقال: دلّاه إذا أطمعه الثانی: فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ ای اجراهما إبلیس علی أکل الشجرة بغرور و الأصل فیہ دلّهما من الدل و الدالّة و هی الجرّاة» مفاتیح الغیب، ج ۱۴، ص ۲۲۰

۲. شاید به عنوان احتمال سوم این را بتوان مطرح کرد که بآء غایت وصول (وصل بـ...) باشد یعنی آنها را به چاه غرور انداخت.

فرمود: خداوند تبارک و تعالی به آدم گفت: «تو و همسرت در بهشت ساکن شوید، پس از هرجایی خواستید بخورید و به این گیاه نزدیک نشوید» و به گیاه گندم اشاره کرد «که از ظالمان خواهید بود» (بقره/۳۵) و به آنها فرمود که از این درخت نخورید و نه اینکه از آنچه از جنس آن است؛ پس آنها به آن درخت نزدیک نشدند و از آن نخوردند و از غیر آن می خوردند تا اینکه شیطان آن دو را وسوسه کرد «و گفت پروردگارتان شما دوتا را از این درخت منع نکرد» و فقط از اینکه نزدیک غیر آن شوید شما را منع کرد، و شما را از خوردن آن منع نکرد «مگر اینکه [مبادا] دو فرشته شوید و یا از جاودانان باشید و برای آن دو قسم خورد که من واقعا برای شما از خیرخواهانم». (اعراف/۲۰-۲۱) و آدم و حوا قبل از این ندیده بودند که کسی به خدا سوگند دروغ بخورد، «پس آن دو را با نیرنگ به پستی افکند» (اعراف/۲۲) پس با اعتماد به سوگند او به خدا، از آن خوردند و این مساله از آدم قبل از نبوت وی بود و این گناه بزرگی نبود که بدان مستوجب آتش شود، بلکه از گناهان صغیره ای بود که انجام آن از جانب انبیاء قبل از نزول وحی بر آنها [و برانگیخته شدن به نبوت] جایز است. اما هنگامی که خدا متعال او را برگزید و پیامبر قرارش داد، معصومی بود که هیچ گناه کبیره و صغیره ای نداشت [چون از همین گناه صغیره هم توبه کرده بود] که خداوند عز و جل کی فرماید: «و آدم پروردگارش را عصیان کرد و گمراه شد؛ سپس پروردگارش او را برگزید و توبه او را پذیرفت و هدایتش کرد» (طه/۱۲۱-۱۲۲) و نیز خداوند عز و جل فرمود: «همانا خداوند آدم و نوح و آل ابراهیم و آل عمران را بر جهانیان برگزید». (آل عمران/۳۳) ...

عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۱۹۶

حَدَّثَنَا تَمِيمُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ تَمِيمٍ الْقُرَشِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ النَّيْسَابُورِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْجَهْمِ قَالَ: حَضَرْتُ مَجْلِسَ الْمَأْمُونِ وَعِنْدَهُ الرَّضَا عَلِيُّ بْنُ مُوسَى ع فَقَالَ لَهُ الْمَأْمُونُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَلَيْسَ مِنْ قَوْلِكَ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ مَعْصُومُونَ قَالَ بَلَى قَالَ فَمَا مَعْنَى قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى» فَقَالَ ع إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَالَ لِآدَمَ «اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجْرَةَ» وَأَشَارَ لَهُمَا إِلَى شَجْرَةِ الْحِنْطَةِ «فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ» وَلَمْ يَقُلْ لَهُمَا لَّا تَأْكُلَا مِنْ هَذِهِ الشَّجْرَةَ وَلَا مِمَّا كَانَ مِنْ جَنْبِهَا فَلَمْ يَقْرَبَا تِلْكَ الشَّجْرَةَ وَلَمْ يَأْكُلَا مِنْهَا وَإِنَّمَا أَكَلَا مِنْ غَيْرِهَا لَمَّا أَنْ وَسَّوَسَ الشَّيْطَانُ إِلَيْهِمَا «وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجْرَةَ» وَإِنَّمَا يَنْهَاكُمَا أَنْ تَقْرَبَا غَيْرَهَا وَلَمْ يَنْهَاكُمَا عَنْ الْأَكْلِ مِنْهَا «إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ» وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» وَ لَمْ يَكُنْ آدَمُ وَ حَوَاءُ شَاهِدًا قَبْلَ ذَلِكَ مَنْ يَخْلَفُ بِاللَّهِ كَاذِبًا «فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ» فَأَكَلَا مِنْهَا ثَقَةً بِيَمِينِهِ بِاللَّهِ وَ كَانَ ذَلِكَ مِنْ آدَمَ قَبْلَ النَّبُوَّةِ وَ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ بِذَنْبِ كَبِيرٍ اسْتَحَقَّ بِهِ دُخُولَ النَّارِ وَإِنَّمَا كَانَ مِنَ الصَّغَائِرِ الْمُوهُوبَةِ الَّتِي تَجُوزُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ قَبْلَ نَزُولِ الْوَحْيِ عَلَيْهِمْ فَلَمَّا اجْتَبَاهُ اللَّهُ تَعَالَى وَ جَعَلَهُ نَبِيًّا كَانَ مَعْصُومًا لَّا يُذْنِبُ صَغِيرَةً وَ لَّا كَبِيرَةً قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ «وَعَصَى آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَى ثُمَّ اجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى» وَ قَالَ عَزَّ وَجَلَّ «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَ نُوحًا وَ آلَ إِبْرَاهِيمَ وَ آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ» ...

۲) از امام صادق ع درباره عبارت «پس عورت هایشان برایشان آشکار گردید» روایت شده است که فرمود: عورت هایشان برایشان آشکار نبود یعنی [عضو] داخلی بود.

تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۵؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۱

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا» قَالَ كَانَتْ سَوْآتُهُمَا لَا تَبْدُو لَهُمَا يَعْنِي كَانَتْ دَاخِلَةً.

۳) ابراهیم قمی نقل می‌کند که از امام صادق ع سوال شد که بهشت آدم آیا از بهشت‌های دنیا بود یا از بهشت‌های آخرت؟ گفت: از بهشت‌های دنیا بود که در آن خورشید و ماه طلوع می‌کرد؛ و اگر از بهشت‌های آخرت بود نه آدم هیچگاه از آن خارج می‌شد و نه ابلیس داخل در آن می‌شد.

گفت: خداوند او را در بهشت ساکن کرد و جهالت او را به سمت درخت کشانید و او را خارج کرد؛ زیرا مخلوقی را آفریده بود که جز با امر و نهی و لباس و خانه و نکاح باقی نمی‌ماند و آنچه را به نفع اوست از آنچه به ضرر اوست جز با آگاه کردن، درک نمی‌کند [یعنی به نحو غریزی نمی‌داند و باید به او تعلیم داد]. پس ابلیس نزدش آدم و گفت: شما دو تا، اگر از این درختی که خداوند شما را از آن منع کرده بخورید دو فرشته می‌شوید و تا ابد در بهشت خواهید ماند؛ و اگر از آن نخورید خدا شما دو تا را از بهشت خارج می‌کند و برایشان سوگند خورد که خیرخواه آنهاست همان گونه که خداوند عز و جل از او حکایت کرده است: «پروردگارتان شما دو تا را از این درخت منع نکرد مگر اینکه [مبادا] دو فرشته شوید و یا از جاودانان باشید و برای آن دو قسم خورد که من واقعا برای شما از خیرخواهانم.» (اعراف/۲۰-۲۱) پس آدم سخنش را قبول کرد و هر دو از آن درخت خوردند و آن شد که خداوند حکایت کرده است: «عورت‌هایشان برایشان آشکار گردید» (اعراف/۲۲) و آنچه خداوند از لباس‌های بهشتی بر تن آنها پوشانده بود از آنها ساقط شد و شروع کردند خود را با برگ [درختان] بهشت پوشاندن «و پروردگارشان بر آنها بانگ زد که آیا شما را از آن درخت منع نکردم و به شما نگفتم که شیطان برایتان دشمنی آشکار است» (اعراف/۲۲) پس آنها آن گونه که خداوند عز و جل حکایت کرده است گفتند «پروردگارا بر خویش ظلم کردیم و اگر ما را نبخشی و بر ما رحم نکنی قطعا از زیانکاران خواهیم بود» (اعراف/۲۳) ...

تفسیر القمی، ج ۱، ص ۴۴-۴۳

فَإِنَّهُ حَدَّثَنِي أَبِي رَفَعَهُ قَالَ سُئِلَ الصَّادِقُ ع عَنْ جَنَّةِ آدَمَ أَمْ مِنْ جَنَّاتِ الدُّنْيَا كَانَتْ أَمْ مِنْ جَنَّاتِ الْآخِرَةِ فَقَالَ كَانَتْ مِنْ جَنَّاتِ الدُّنْيَا تَطَّلِعُ فِيهَا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَلَوْ كَانَتْ مِنْ جَنَّاتِ الْآخِرَةِ مَا أُخْرِجَ مِنْهَا أَبَدًا آدَمُ وَلَمْ يَدْخُلْهَا إِبْلِيسُ، قَالَ أَسْكَنَهُ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَآتَى جَهَالَهٗ إِلَى الشَّجَرَةِ فَأَخْرَجَهُ لِأَنَّهُ خَلَقَ خَلْقَهُ لَا تَبْقَى إِلَّا بِالْأَمْرِ وَالنَّهْيِ وَاللِّبَاسِ وَالْأَكْنَانِ وَالنِّكَاحِ وَلَا يَدْرِكُ مَا يَنْفَعُهُ مِمَّا يَضُرُّهُ إِلَّا بِالتَّوْقِيفِ فَجَاءَهُ إِبْلِيسُ فَقَالَ إِنَّكُمْ إِنْ أَكَلْتُمْ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الَّتِي نَهَاكُمْ اللَّهُ عَنْهَا صِرْتُمْ مَلَائِكِينَ وَبَقِيْتُمْ فِي الْجَنَّةِ أَبَدًا وَإِنْ لَمْ تَأْكُلُوا مِنْهَا أُخْرِجْكُمْ اللَّهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَحَلَفَ لَهُمَا أَنَّهُ لَهُمَا نَاصِحٌ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى حِكَايَةً عَنْهُ «مَا نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا مَلَائِكِينَ أَوْ تَكُونُوا مِنَ الْخَالِدِينَ وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ» فَقَبِلَ آدَمُ قَوْلَهُ فَأَكَلَا مِنَ الشَّجَرَةِ فَكَانَ كَمَا حَكَى اللَّهُ «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا» وَ سَقَطَ عَنْهُمَا مَا أَلْبَسَهُمَا اللَّهُ مِنْ لِبَاسِ الْجَنَّةِ وَ أَقْبَلَا يَسْتَتِرَانِ بِوَرَقِ

الْجَنَّةِ «وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلُّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ» فَقَالَا كَمَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْهُمَا «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» ...^۱

تدبر

(۱) «فَدَلَاهُمَا بِغُرُورٍ ...»

وقتی ادامه آیه و وضعیت اسفباری را که برای آدم و حوا رخ داد تصویر می‌کند، دیگر چرا ابتدایش جمله «فدلاهما بغرور»: پس آن دو را با نیرنگ به پستی افکند» را فرمود؟

الف. یکی از فوایدش این است که این تلقی ناصوابی که در اثر تحریف در کتابهای تورات و انجیل رخ داده، اصلاح شود. در آنها این درخت، درخت معرفت معرفی شده و خوردن آدم مایه ارتقای او بوده است چنانکه در سفر پیدایش، باب سوم، آیه ۳۲ آمده است «و خداوند خدا گفت همانا انسان مثل یکی از ما شده است که عارف نیک و بد گردیده، اینک مبادا دست خود را دراز کند و از درخت حیات نیز گرفته بخورد و تا ابد زنده بماند!» در حالی که قرآن به صراحت بیان می‌کند که آن کاری که شیطان کرد، راهنمایی واقعی آدم نبود، بلکه فریبی بود که مایه تنزل و سقوط آدم گردید؛ و عطف توجه وی به اندام‌های جنسی‌اش که بعد از خوردن از این درخت رخ داد، (که عطف توجه از افق ملکوت به افق غرایز بود) نه نشان‌دهنده رشد معرفتی وی، بلکه حاکی از یک انحطاطی در وی بود.

ب. ...

(۲) «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ»

خوردن از آن درخت ملازم بود با برهنگی و از دست دادن لباس‌های بهشتی (حدیث ۳)؛ که ظاهراً این لباس‌ها علاوه بر پوشانندگی ظاهری آنها، این خاصیت را هم داشته که فکر و ذکر آنها را از غریزه جنسی چنان دور می‌کرده که اصلاً شرم‌گاه‌هایشان بر خودشان مخفی مانده بود.

(البته برخی مفسران گفته‌اند منظور از مخفی بودن و آشکار شدن، در مورد هریک نسبت به دیگری است: یعنی عورت‌هایشان از همدیگر مخفی بود و با افتادن لباس‌ها عورت‌هایشان در مقابل همدیگر آشکار گردید. مجمع‌البیان، ج ۲، ص ۶۲۹)

نکته جالب توجه این است که از شرم‌گاه با تعبیر «سوات» یاد می‌کند؛ که از کلمه «سوء» گرفته شده و چه بسا اشاره است به ابعاد منفی این عضو که مایه بدی می‌شود.

همچنین به تدبرهای ۱ و ۳ جلسه ۲۴۰ نیز توجه شود.

۱. چنانکه ملاحظه می‌شود در تفسیر القمی بعد از حدیثی که از امام صادق ع روایت کرده، با تعبیر «قال» مطالب دیگری در شرح آیه می‌آورد که معلوم نیست که توضیحات خود مرحوم قمی یا پدرش است یا این هم روایتی از امام صادق ع است. بزرگانی مانند مرحوم مجلسی در بحارالانوار (ج ۱۱، ص ۱۶۱) یا مرحوم بحرانی در تفسیر برهان (ج ۱، ص ۱۸۰) و یا مرحوم عروسی حویزی در تفسیر نورالثقلین (ج ۲، ص ۱۳) این مطلب را با همین ابهامش از مرحوم قمی نقل کرده‌اند و فقط مرحوم فیض کاشانی در هنگام نقل قول، این سخنان را حدیث قمی از امام صادق ع دانسته است (تفسیر الصافی، ج ۲، ص ۱۸۶).

۳) «بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا ... وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ ... أَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

چه ارتباطی بین «پدیدار شدن عورت‌هایشان بر خودشان» و رانده شدن از بهشت وجود دارد که شیطان در آیه ۲۰ سوره اعراف (جلسه ۲۴۰) راهکار خود برای بیرون شدن آدم و حوا از بهشت را همین «پدیدار کردن ...» قرار داد و در این آیه هم پس از این پدیدار شدن بود که خطابه‌های مواخذه و سپس دستور هبوط آمد؟

الف. شاید ریشه‌اش این است که آدم و حوا تا قبل از خوردن از این درخت متوجه ابعاد و ظرفیت‌های بدی که در وجودشان هست نبودند و لذا هیچ تمایلی به بدی هم نداشتند و لذا زندگی‌شان کاملاً بهشتی بود. اما همین که به ابعادی از وجود خود که امکان صدور بدی را در آنها مهیا می‌کرد توجه کردند، زمینه بد بودن در آنها مهیا شد و دیگر زندگی‌ای که با بدی توأم باشد، نمی‌تواند زندگی در بهشت باشد.

ب. ...

۴) «نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

با اینکه در آیات قبل فقط «نهی از شجره» را مطرح کرده بود، چرا در این آیه می‌گوید «آیا از شجره نهی‌تان نکردم و نگفتم شیطان دشمن آشکار شماست»؟

الف. این نشان می‌دهد ارتکاب آنچه خدا از آن نهی کرده است، چیزی نیست جز تبعیت از شیطان و جدی نگرفتن دشمنی وی: نمی‌شود کسی دشمنی شیطان را جدی گرفته باشد ولی از دستورات خدا تخطی کند.

ب. ابن عباس نقل شده است که این عداوت شیطان را در آیه ۱۶ بیان شده است که لا تعدن لهم صراطک المستقیم. (مفاتیح الغیب، ج ۱۴، ص ۲۲۰) البته شاید بر او اشکال شود که آنجا به آدم هنوز چیزی گفته نشده است. اما چه بسا بتوان پاسخ داد که آدم در مقامی که فرشتگان بر او سجده کردند، روح در او دمیده شده بود و لذا آگاه و هوشیار بود و متوجه این سخن ابلیس با خدا شده بود.

ج. ...

۵) «نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ»:

با اینکه خطاب به آدم با تعبیر «قلنا: گفتیم» بود (بقره/۳۵) و نخوردن از درخت را با تعبیر «هذه الشجرة: این درخت» (اشاره به نزدیک) (بقره/۳۵؛ اعراف/۱۹) بیان کرده بود، اینجا از تعبیر «ناداهما: بدانها بانگ زد» و «تلكما الشجرة: آن درخت» (اشاره به دور) استفاده کرد. این دلالت دارد بر اینکه [به محض خوردن از درخت و آشکار شدن شرم‌گاهشان و] موقع مخاطب این خطاب قرار گرفتن، هم از مقام قرب خدا دور شدند و هم از کنار درخت. (المیزان، ج ۸، ص ۳۵)

۶) «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ...»

اینکه به جای «خوردن» تعبیر «چشیدن» به کار رفته، نشان می‌دهد مقدار بسیار اندکی (در حد چشیدن) از آن خوردند^۱ و اگر چشیدن شیء حرام این اندازه عقوبت دارد، ارتکاب کامل یک گناه چگونه خواهد بود؟! (مجمع‌البیان، ج ۴، ص ۶۲۸)

(۷) «فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ»

برهنگی، نوعی کیفر الهی است، (نه نشانه‌ی کمال و تمدن)؛ و فطرت آدم تمایل به پوشیدگی دارد [چون تا برهنه شدند، سعی کردند با حداقلی‌ترین وسایل ممکن بلافاصله خود را بپوشانند] (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۰)

(۸) «فَدَلَّاهُمَا ... ذَاقَا ... بَدَتْ لَهُمَا سَوَاتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا ... وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَمَا ... وَأَقْلُ لَكُمَا الشَّيْطَانَ لَكُمَا ..»

اگر دقت شود تمام ضمایر (چه آنجایی که بحث فریب شیطان مطرح است و چه آنجا که آبروی آدم و حوا رفت و چه آنجا که خدا آنها را مواخذه کرد) ضمیر تثنیه است: یعنی در همه این مراحل آدم و حوا هر دو مقصر بودند. این برخلاف تفکر مسیحیت تحریف شده (کتاب مقدس، سفر پیدایش، باب سوم) است که زن را عنصر گناه و فریب می‌شمرد و معتقد است که همواره شیطان زن را می‌فریبد و زن مرد را. برخلاف آنچه امروزه تبلیغ می‌شود، پست دانستن جنس زن، مربوط به مسیحیت تحریف شده است نه مربوط به بارهای اسلامی. (مطهری، حماسه حسنی، ص ۴۰۴) متن کامل صحبت ایشان در لینک زیر:

<http://www.hawzah.net/fa/Book/View/45276/25334>

وعجیب اینجاست که امروزه این مسیحیت تحریف شده در تبلیغات خود علیه اسلام، اسلام را دینی مردسالار معرفی می‌کند و خود را طرفدار زنان نشان می‌دهد!

(۲۴۳) سوره اعراف (۷) آیه ۲۳ قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۱۳۹۵/۹/۶

ترجمه

[آدم و حوا] گفتند پروردگارا! ما بر خویشتن ستم کردیم؛ و اگر ما را نیامرزی و بر ما رحم نکنی، بی‌تردید از زیانکاران خواهیم بود.

^۱ برخی تذکر داده‌اند که اگر تنها این تعبیر آمده بود، نمی‌توانستیم حتی در حد خوردن کم هم بدانها نسبت دهیم، اما چون در جای دیگری از قرآن (طه/۱۲۱) تعبیر «فاکلا منها» آمده، پس جمع آن آیه با این آیه در این است که مقدار بسیار کمی خوردن رخ داده است. (فخر رازی، مفاتیح‌الغیب، ج ۱۴، ص ۲۲۰)

«تغفر» از ماده «غفر» است که در اصل به معنای «پوشاندن» و یا «محو اثر شیء» است و در جلسه ۱۸۳ درباره آن توضیح داده شد.^۱

«الْخَاسِرِينَ»: اسم فاعل از ماده «خسر» است که اصل این ماده دلالت بر «نقص» می‌کند (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۱۸۲)؛ و نه هر نقصی، بلکه نقصی که بر سرمایه انسان وارد شود؛ خواه سرمایه مادی (مال التجاره) و یا سرمایه وجودی و جان خود آدمی (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۸۱) و در قرآن کریم از ۶۵ مورد استفاده از مشتقات این ماده، تنها سه موردش در معنای ضرر مادی به کار رفته است (أَوْفُوا الْكَيْلَ وَلَا تَكُونُوا مِنَ الْمُخْسِرِينَ؛ شعرا/۱۸۱؛ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ، الرحمن/۹؛ وَإِذَا كَالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ يُخْسِرُونَ، مطففین/۳). معادل فارسی آن، «زیان» و در نقطه مقابل «سود» (ربح) است و از این جهت با «ضرر» که در مقابل «نفع» است، متفاوت می‌باشد. (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۳، ص ۵۵). برخی توضیح داده‌اند که در زبان عربی برای از دست دادن سرمایه دو تعبیر به کار می‌رود: وقتی مقدار محدودی از سرمایه را از دست داده باشد «وضیعه» می‌گویند و وقتی کل سرمایه را ضرر کرده باشد «خسران» می‌گویند (هرچند بعدا خسران در مورد مقداری از سرمایه هم به کار رفته است)؛ و بر این اساس تعبیر «خسروا انفسهم» هم بدین معناست که آنها چنان جان و هستی و تمام سرمایه وجودی خود را هدر داده‌اند که گویی هلاک شده‌اند چنانکه اصل خسران را هلاکت هم دانسته‌اند (الفروق فی اللغة، ص ۳۰۲).

حدیث

۱) در جلسه ۲۳۹ حدیثی از امام صادق ع روایت شد (حدیث ۲).

ادامه حدیث بدین بیان است:

«پس شیطان آن دو را وسوسه کرد تا آنچه از عورتهایشان را که از آنها پوشیده مانده بود برایشان نمایان سازد و گفت پروردگارتان شما دوتا را از این درخت منع نکرد مگر اینکه [مبادا] دو فرشته شوید و یا از جاودانان باشید. و برای آن دو قسم خورد که من واقعا برای شما از خیرخواهانم. پس آن دو را با نیرنگ به پستی افکند.» (اعراف/۲۰-۲۲) و آن دو را به آرزو کردن منزلت آنها [= اهل بیت] واداشت؛

^۱ . «غفور» از ماده «غفر» است که در اصل در معنای «پوشاندن» به کار می‌رود چنانکه به پوششی که زیر کلاه خود بر سر می‌گذاشته‌اند «مِغْفَر» گویند (کتاب العین، ج ۴، ص ۴۰۶؛ معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص: ۳۸۶) و برخی گفته‌اند معنای اصلی اش «محو کردن اثر شیء» است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۷، ص ۲۴۱)

در تفاوت «عفو» و «مغفرت» گفته شده که در عفو، شخص از مذمت و عذاب کردن منصرف می‌شود، و لذا در مورد انسان‌های عادی هم «عفو کردن و طلب عفو» به کار برده می‌شود؛ اما در مغفرت، گناه شخص را می‌پوشاند و آبروی او را نمی‌برد و در واقع، نحوه‌ای ساقط کردن عذاب است که نوعی پاداش دادن را در دل خود دارد، و لذا کلماتی همچون «مغفرت» و «استغفار» فقط در مورد خداوند به کار می‌رود. (الفروق فی اللغة، ص ۱۷ و

پس با چشم حسد بدیشان نگاه کردند و خوار شدند تا اینکه از گیاه گندم خوردند و در مکان آن گندمی که خورده بودند، جو روید - پس اصل گندمش همه‌اش از آن چیزی است که آنها نخورده بودند و اصل جو همه‌اش از آن چیزی است که در مکان آنچه خورده بودند، برگشت - پس زیور و زینت‌ها از بندشان فرو ریخت و برهنه ماندند «و شروع کردند به وصله کردن برگ‌های [درختان] بهشت بر [گرد] خویش؛ و پروردگارش بر آنها بانگ زد که آیا شما را از آن درخت منع نکردم و به شما نگفتم که شیطان برایتان دشمنی آشکار است؟»

پس «گفتند پروردگارا! ما بر خویشتن ستم کردیم؛ و اگر ما را نیامرزی و بر ما رحم نکنی، بی‌تردید از زیانکاران خواهیم بود.»

فرمود: از جوار من هبوط کنید که کسی که مرا معصیت کند در بهشت در جوار من نمی‌ماند؛ پس هبوط کردند در حالی که برای به دست آوردن معاش، به خود واگذار شده بودند.

پس هنگامی که خداوند خواست آن دو را توبه دهد، حبرئیل به نزدشان آمد و بدانها گفت: «قطعا شما با آرزو کردن جایگاه کسی که بر شما برتری دارد به خودتان ستم کردید، پس جزای شما همین است که با هبوط از جواز خداوند عز و جل به زمینش مورد عقوبت قرار گرفتید؛ پس از پروردگارتان به حق اسمائی که در ساق عرش دیدید درخواست کنید تا توبه شما را بپذیرد.

پس آن دو گفتند: خدایا همانا ما به حق کسانی که نزد تو کرامت دارند، [یعنی حضرات] محمد ص و علی ع و فاطمه س و حسن ع و حسین ع و [بقیه] ائمه ع از تو می‌خواهیم که توبه ما را بپذیری و بر ما رحم کنی؛ پس خداوند توبه آنها را پذیرفت که او بسیار توبه‌پذیر و رحیم است.

پس انبیاء همواره بعد از آن این امانت را حفظ کردند و به جانشینان خود و خالص شدگان از امتشان این را خبر دادند و همگی از حمل آن خودداری کردند و از ادعای آن ترسیدند و آن انسانی که شناخته شده آن را بر دوش کشید، که اصل هر ظلمی تا روز قیامت، از اوست؛ و این همان سخن خداوند عز و جل است که: «همانا ما امانت را بر آسمانها و زمین و کوهها و عرضه کردیم؛ پس از بر دوش کشیدنش خودداری کردند و از آن ترسیدند و آن انسان آن را بر دوش کشید که او بسیار ظالم و بسیار جاهل بود.

معانی الأخبار، ص ۱۱۰-۱۰۹

«فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ. وَ قَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ. فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ» وَ حَمَلَهُمَا عَلَى تَمَنِّي مَنَزَلَتِهِمْ فَنَظَرَا إِلَيْهِمْ بِعَيْنِ الْحَسَدِ فَخُذِلَا حَتَّى أَكَلَا مِنْ شَجَرَةِ الْجَنَّةِ فَعَادَ مَكَانَ مَا أَكَلَا شَعِيرًا فَأَصْلُ الْجَنَّةِ كُلُّهَا مِمَّا لَمْ يَأْكُلَاهُ وَ أَصْلُ الشَّعِيرِ كُلُّهُ مِمَّا عَادَ مَكَانَ مَا أَكَلَاهُ فَلَمَّا أَكَلَا مِنَ الشَّجَرَةِ طَارَ الْحُلِيُّ وَ الْحُلُّ عَنْ أَجْسَادِهِمَا وَ بَقِيََا غُرْيَانَيْنِ «وَ طَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَ نَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَ أَقَلُّ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ» فَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَ إِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ» قَالَ اهْبِطَا مِنْ جَوَارِي فَلَا يُجَاوِرُنِي فِي جَنَّتِي مَنْ يَعَصِيَنِي فَهَبَطَا مُوَكَّلَيْنِ إِلَى أَنْفُسِهِمَا فِي طَلَبِ الْمَعَاشِ فَلَمَّا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمَا جَاءَهُمَا جِبْرَائِيلُ فَقَالَ لَهُمَا إِنَّكُمَا إِنَّمَا ظَلَمْتُمَا أَنْفُسَكُمَا بِتَمَنِّي مَنَزَلِهِ مِنْ فَضْلِ

عَلَيْكُمْ فَجَزَأُوكُمْ مَا قَدْ غُوِقْتُمَا بِهِ مِنْ الْهُبُوطِ مِنْ جِوَارِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى أَرْضِهِ فَسَلَا رَبُّكُمْ بِحَقِّ الْأَسْمَاءِ الَّتِي رَأَيْتُمُوهَا عَلَى سَاقِ الْعَرْشِ حَتَّى يَتُوبَ عَلَيْكُمْ فَقَالَا اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ الْأَكْرَمِينَ عَلَيْكَ مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْأَيْمَةَ عِ إِلَّا تُبْتِ عَلَيْنَا وَرَحِمْنَا فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ فَلَمْ يَزَلْ أَنْبِيَاءُ اللَّهِ بَعْدَ ذَلِكَ يَحْفَظُونَ هَذِهِ الْأَمَانَةَ وَيُخْبِرُونَ بِهَا أَوْصِيَاءَهُمْ وَالْمُخْلِصِينَ مِنْ أُمَّمِهِمْ فَيَأْتُونَ حَمَلَهَا وَيَشْفِقُونَ مِنْ ادْعَائِهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ الَّذِي قَدْ عَرِفَ فَأَصْلُ كُلِّ ظَلَمٍ مِنْهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا».

(۲) فتح بن یزید جرجانی از امام رضا ع روایت کرده است:

خداوند دو گونه اراده و مشیت دارد: اراده حتمی [= اراده و مشیت تکوینی] و اراده تصمیمی [= اراده و مشیت تشریحی]:

[گاه به اراده تشریحی] نهی می کند در حالی که مشیت [تکوینی] او بدان تعلق گرفته؛ و یا [به اراده تشریحی] امر می کند در

حالی که مشیت [تکوینی] او بدان تعلق نگرفته است.

آیا ندیدی که او آدم و همسرش را از اینکه از درخت بخورند نهی کرد در حالی که مشیت [تکوینی] اش به آن [=

خوردن] بود و اگر مشیت نکرده بود که بخورند هیچگاه مشیت آن دو بر مشیت خداوند متعال غلبه نمی کرد؛ و یا به ابراهیم ع

امر کرد که اسحاق را ذبح کند در حالی که مشیت نکرده بود که ذبحش کند، و اگر مشیت کرده بود هیچگاه مشیت ابراهیم ع

بر مشیت خداوند متعال غلبه نمی کرد.

الکافی، ج ۱، ص ۱۵۱؛ مختصر البصائر، ص ۳۶۸

۱. متن حدیث در مختصر البصائر طولانی تر و سندش اندکی متفاوت است:

و بِالْإِسْنَادِ عَنِ الصَّدُوقِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الدَّقَّاقِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ بُرْدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ عَمْرٍو الْقُمِّيُّ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ الْعَلَوِيِّ، عَنْ فَتْحِ بْنِ يَزِيدَ الْجُرْجَانِيِّ قَالَ:

لَقِيتُهُ عَلَى الطَّرِيقِ - عِنْدَ مُنْصَرَفِي مِنْ مَكَّةَ إِلَى خُرَاسَانَ - وَهُوَ سَائِرٌ إِلَى الْعِرَاقِ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ: «مَنْ اتَّقَى اللَّهَ يُتَّقَى، وَمَنْ أَطَاعَ اللَّهَ يُطَاعَ». فَتَلَطَّفْتُ فِي الْوُضُوءِ إِلَيْهِ، فَوَضَلْتُ وَسَلَّمْتُ، فَرَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ، ثُمَّ قَالَ: «يَا فَتْحُ مَنْ أَرْضَى الْخَالِقَ لَمْ يُبَالِ بِسَخَطِ الْمَخْلُوقِ، وَمَنْ أَسَخَطَ الْخَالِقَ فَقَمِنَ أَنْ يُسَلِّطَ عَلَيْهِ سَخَطَ الْمَخْلُوقِ، وَ أَنَّ الْخَالِقَ لَا يُوصَفُ إِلَّا بِمَا وَصَفَ بِهِ نَفْسُهُ». فَسَأَلَهُ عَنْ مَسَائِلَ فِي التَّوْحِيدِ فَأَجَابَهُ عَ فَكَانَ فِيمَا سَأَلَهُ عَ أَنْ قَالَ: وَ غَيْرُ الْخَالِقِ الْجَلِيلِ خَالِقٌ؟ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ «فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ» فَقَدْ أَخْبَرَ أَنَّ فِي عِبَادِهِ خَالِقِينَ، مِنْهُمْ: عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ عَ خَلَقَ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِ اللَّهِ فَفَنَفَخَ فِيهِ فَصَارَ طَائِرًا بِإِذْنِ اللَّهِ، وَ السَّامِرِيُّ خَلَقَ لَهُمْ «عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُورًا».

قُلْتُ: إِنَّ عِيسَى عَ خَلَقَ مِنَ الطِّينِ طَائِرًا دَلِيلًا عَلَى نُبُوتِهِ، وَ السَّامِرِيُّ خَلَقَ عِجْلًا جَسَدًا لِنَقْضِ نُبُوتِ مُوسَى عَ، وَ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ كَذَلِكَ؟ إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْعَجَبُ!

فَقَالَ: وَيْحَكَ يَا فَتْحُ، إِنَّ لِلَّهِ إِرَادَتَيْنِ وَ مَشِيئَتَيْنِ: إِرَادَةَ حَتْمٍ، وَ إِرَادَةَ عَزْمٍ، يَنْهَى وَ هُوَ يَشَاءُ، وَ يَأْمُرُ وَ هُوَ لَا يَشَاءُ. أَوْ مَا رَأَيْتَ أَنَّهُ نَهَى آدَمَ عَ وَ زَوْجَتَهُ عَنْ أَنْ يَأْكُلَا مِنَ الشَّجَرَةِ وَ هُوَ شَاءَ ذَلِكَ، وَ لَوْ لَمْ يَشَأْ لَمْ يَأْكُلَا، وَ لَوْ أَكَلَا لَغَلَبَتْ مَشِيئَتُهُمَا مَشِيئَةَ اللَّهِ. وَ أَمَرَ إِبْرَاهِيمَ عَ بِذَبْحِ ابْنِهِ عَ، وَ شَاءَ أَنْ لَا يَذْبَحَهُ، وَ لَوْ لَمْ يَشَأْ أَنْ لَا يَذْبَحَهُ لَغَلَبَتْ مَشِيئَةُ إِبْرَاهِيمَ عَ مَشِيئَةَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْمُخْتَارِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَمْدَانِيِّ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الْعَلَوِيِّ جَمِيعاً عَنِ الْفَتْحِ بْنِ بَزِيدِ الْجُرْجَانِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ ع قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ إِرَادَتَيْنِ وَمَشِيئَتَيْنِ إِرَادَةٌ حَتْمٌ وَإِرَادَةٌ عَزْمٌ يَنْهَى وَهُوَ يَشَاءُ وَيَأْمُرُ وَهُوَ لَا يَشَاءُ أَوْ مَا رَأَيْتَ أَنَّهُ نَهَى آدَمَ وَزَوْجَتَهُ أَنْ يَأْكُلَا مِنَ الشَّجَرَةِ وَشَاءَ ذَلِكَ وَ لَوْ لَمْ يَشَأْ أَنْ يَأْكُلَا لَمَا غَلَبَتْ مَشِيئَتُهُمَا مَشِيئَةَ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَمَرَ إِبْرَاهِيمَ أَنْ يَذْبَحَ إِسْحَاقَ وَ لَمْ يَشَأْ أَنْ يَذْبَحَهُ وَ لَوْ شَاءَ لَمَا غَلَبَتْ مَشِيئَةُ إِبْرَاهِيمَ مَشِيئَةَ اللَّهِ تَعَالَى.^۱

۳) از امام باقر ع درباره سخن خداوند که می فرماید «و ما با آدم قبلا عهد کردیم پس فراموش کرد و عزمی در او نیافتیم» (طه/۱۱۵) فرمود: همانا خداوند عز و جل هنگامی که به آدم فرمود: وارد بهشت شو! به او فرمود که: آدم! به این درخت نزدیک نشو! و آن را به او نشان داد.

آدم به پروردگارش گفت: چگونه من بدان نزدیک شوم در حالی که تو من و همسرم را از آن منع کردی؟ - اینکه به آن دو گفت بدان نزدیک نشوید یعنی از آن نخورید - .

[به هر حال] آدم و همسرش گفتند چشم، پروردگارا، بدان نزدیک نمی شویم و از آن نمی خوریم؛ و وقتی «چشم» گفتند سخنشان را مشروط [به مشیت خدا] نکردند [= ان شاء الله نگفتند] پس خداوند آنها را در این زمینه به خودشان و به یاد [= حافظه] خودشان واگذاشت در حالی که خداوند عز و جل در کتابش به پیامبرش می گوید: «هرگز نگو که من این کار را انجام خواهم داد؛ مگر اینکه [بگویی مگر] خدا بخواهد» (کهف/۲۳-۲۴) که انجامش ندهم که در این صورت مشیت خدا بر انجام ندادنش غلبه خواهد کرد و دیگر نخواهم توانست که آن را انجام دهم. و بدین جهت است که خداوند عز و جل فرمود: «و یاد کن پروردگارت را هنگامی که فراموش کردی» یعنی مشیت خدا را در کارت استثنا کن.

الکافی، ج ۷، ص ۴۴۸؛ النوادر (للأشعری)، ص ۵۶

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرِ الْأَحْوَلِ عَنْ سَلَامِ بْنِ الْمُسْتَنَبِرِ عَنْ أَبِي جَعْفَرِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «وَلَقَدْ عَاهَدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ فَنَسَى وَ لَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْماً» قَالَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمَا قَالَ لِآدَمَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ لَهُ يَا آدَمَ لَا تَقْرَبْ هَذِهِ الشَّجَرَةَ قَالَ وَ أَرَاهُ إِيَّاهَا فَقَالَ آدَمُ لِرَبِّهِ كَيْفَ أَقْرَبُهَا وَ قَدْ نَهَيْتَنِي عَنْهَا أَنَا وَ زَوْجَتِي قَالَ فَقَالَ لَهُمَا لَا تَقْرَبَاهَا يَعْنِي لَا تَأْكُلَا مِنْهَا فَقَالَ آدَمُ وَ زَوْجَتُهُ نَعَمْ يَا رَبَّنَا لَا نَقْرَبُهَا وَ لَا نَأْكُلُ مِنْهَا وَ لَمْ يَسْتَشِينَا فِي قَوْلِهِمَا نَعَمْ فَوَكَلَهُمَا اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى أَنْفُسِهِمَا وَ إِلَى ذِكْرِهِمَا قَالَ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِنَبِيِّهِ ص فِي الْكِتَابِ «وَلَا تَقُولَنَّ لِسِيءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» أَنْ لَا أَفْعَلَهُ فَتَسْبِقَ مَشِيئَةُ اللَّهِ فِي أَنْ لَا أَفْعَلَهُ فَلَا أَقْدِرَ عَلَى أَنْ أَفْعَلَهُ قَالَ فَلِذَلِكَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ «وَ اذْكُرْ رَبِّكَ إِذَا نَسِيتَ» أَيِ اسْتَشْنِ مَشِيئَةَ اللَّهِ فِي فِعْلِكَ.^۲

۱. این حدیث هم مضمون بسیار نزدیکی به حدیث فوق دارد: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبُدٍ عَنْ وَاصِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ أَمَرَ اللَّهُ وَ لَمْ يَشَأْ وَ لَمْ يَأْمُرْ أَمَرَ إِبْلِيسَ أَنْ يَسْجُدَ لِآدَمَ وَ شَاءَ أَنْ لَا يَسْجُدَ وَ لَوْ شَاءَ لَسَجَدَ وَ نَهَى آدَمَ عَنْ أَكْلِ الشَّجَرَةِ وَ شَاءَ أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا وَ لَوْ لَمْ يَشَأْ لَمْ يَأْكُلْ. (الکافی، ج ۱، ص ۱۵۱).

۲. این مطلب هم چون اسمی از امام برده نشده بود و اینکه معلوم نیست لزوماً روایت از امام باشد در پاورقی آوردم: رُوِيَ أَنَّ الْكَلِمَاتِ الَّتِي تَلَقَّاهَا آدَمُ مِنْ رَبِّهِ فَتَابَ عَلَيْهِ قَوْلُهُ تَعَالَى رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ. (إرشاد القلوب إلى الصواب (للديلمی)، ج ۱، ص ۴۶)

(۱) «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»:

مقایسه پاسخ آدم و ابلیس به خدا بعد از اینکه خطا کردند، بخوبی تفاوت انسان و شیطان را نشان می‌دهد: ابلیس وقتی تخلف کرد و خدا مواخذه‌اش کرد، لجوجانه بر تخلفش اصرار ورزید (اعراف/۱۲) و بعدش هم خدا را مقصر دانست (اعراف/۱۶) اما آدم وقتی تخلف کرد و مورد مواخذه قرار گرفت، بلافاصله مقصر بودن خود را پذیرفت و از خدا طلب رحمت کرد.

ثمره انسان‌شناختی

انسان موجودی نیست که مرتکب اشتباه و گناه نشود (نه از خودمان و نه از دیگران چنین انتظاری نداشته باشیم). بلکه انسان موجودی است که اگر اشتباه یا گناه کرد، خطای خود را می‌پذیرد و توبه می‌کند. آنکه نمی‌تواند هیچ گناهی بکند، فرشته است؛ و آن هم که وقتی گناه کرد بر موضع خود اصرار می‌ورزد و بر نمی‌گردد، شیطان است.

ثمره اخلاقی

اگر می‌خواهیم انسان بمانیم، وقتی خطایی مرتکب شدیم، بار مسئولیتش را بپذیریم.

(۲) «إِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»:

آدم و حوا نگفتند اگر ما را نبخشی، یک زیانی کرده‌ایم (خسرنا)؛ بلکه گفتند اگر ما را نبخشی حتماً از «زیانکاران» خواهیم بود (لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ).

یعنی اولاً بر این نتیجه تأکید کردند (هم «ل» و هم «ن») بر روی فعل آمده که هر دو علامت تأکیدند،

و ثانیاً زیانکار بودن خود را با «اسم فاعل» (خاسر) بیان کردند که دلالت می‌کند بر ثبوت خسران در وجود آنها؛ یعنی کار خود را در صورت بخشیده نشدن، صرفاً یک خطایی که یک زیانی هم دارد ندیدند، بلکه خطایی دیدند که وجود آنها اساساً زیانکار کرده است.

ثمره اخلاقی

فهم عظمت خدا و ادب بندگی حکم می‌کند که انسان در محضر خداوند خود را چنان ببیند که اگر خدا فقط از یک گناه او نگذرد، بداند که هیچ سرمایه‌ای برایش نمی‌ماند.

(۳) «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»:

با این توبه‌ی آدم، خدا چنان به آدم عنایت کرد که او را کاملاً پاک کرد و به پیامبری برگزید (جلسه ۲۴۲، حدیث ۱).

این تعبیری که در این آیه آمده از قوی‌ترین تعبیر برای رجوع به خداست تا حدی که برخی احتمال داده‌اند که اصلاً کلماتی که خداوند به آدم آموخت تا توبه‌اش را قبول کند (بقره/۳۷)، همین کلمات بوده است^۱ و قوم یونس هم، که تنها قومی هستند که عذاب بدانها نزدیک شد اما پیش از نزول عذاب توبه کردند و خدا هم توبه‌شان را پذیرفت، بر اساس روایات (تفسیر

۱. هرچند علامه طباطبایی این نظر را قبول ندارد که توضیحش در قسمت «نکته تکمیلی» جلسه ۲۲۷، تدبر ۱ گذشت.

العياشي، ج ۲، ص ۱۳۳؛ قصص الأنبياء للراوندي، ص ۲۵۲^۱، با همین جملات به درگاه خداوند تضرع کردند و توبه‌شان قبول شد.

علامه طباطبایی بر این باور است که این جملات بیانگر نهایت تذلل و ابتهال به درگاه خداست، چرا که حتی چیزی از خدا نخواستند و فقط شدت نیازشان به مغفرت و رحمت و در موقعیت خسران مطلق قرار گرفتن را در پیشگاه خدا عرضه کردند تا او خود هر چه می‌خواهد بکند. (المیزان، ج ۸، ص ۳۵)

ثمره اخلاقی

گاهی افراد دنبال اذکاری برای توبه می‌گردند. ظاهراً با توجه به این آیات و روایاتی که پیرامون آن آمده، همین آیه، اگر واقعاً با صدق نیت بیان شود، از بهترین اذکار برای انجام توبه واقعی است.

﴿۴﴾ «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا»:

قبلاً خداوند فرمود به درخت نزدیک نشوید که از ظالمان خواهید شد (بقره/۳۵؛ اعراف/۱۹) و در همانجا اشاره شد که این ظلم علی‌القاعده ظلم به خویش است (جلسه ۲۲۵، تدبر۴) و این آیه نشان می‌دهد آن برداشت درست بوده است و حقیقت ظلم، ظلم به خویش است و حتی ظلم به دیگران هم که همگان به بد بودنش اذعان دارند، از این جهت بد است که به ظلم به خود برمی‌گردد.

﴿۵﴾ «قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»:

هر ظلمی باید جبران شود. اگر به خودمان ظلم کنیم چگونه باید جبران کرد؟

تنها کسی که می‌تواند ظلم ما به خود را جبران کند خداست؛ زیرا با ظلم به خود، اصل سرمایه را از دست داده‌ایم (خسران) و کسی که اصل سرمایه را از دست می‌دهد، ورشکسته است و باید کسی سرمایه‌اش را به او برگرداند.

^۱ . متن واقعه به نقل از تفسیر عیاشی:

... فخرج يونس و معه تنوخا من القرية - و تنحيا عنهم غير بعيد - و أقاما ينتظران العذاب، و أقام روبييل مع قومه في قريتهم - حتى إذا دخل عليهم شوال صرخ روبييل بأعلى صوته في رأس الجبل إلى القوم - أنا روبييل شفيق عليكم الرحيم بكم [إلى ربه قد أنكرتم عذاب الله] هذا شوال قد دخل عليكم - و قد أخبركم يونس نبيكم و رسول ربكم - إن الله أوحى إليه أن العذاب ينزل عليكم - في شوال في وسط الشهر يوم الأربعاء بعد طلوع الشمس، و لكن يُخْلِيفَ اللَّهُ وِعْدَهُ رسله، فانظروا ما أنتم صانعون - فأفرعهم كلامه و وقع في قلوبهم تحقيق نزول العذاب، فاجفلوا نحو روبييل «۴» و قالوا له: ما ذا أنت مشير به علينا يا روبييل فإنك رجل عالم حكيم - لم نزل نعرفك بالرفقة [الرفقة] علينا و الرحمة لنا، و قد بلغنا ما أشرت به على يونس فينا: فمرنا بأمرك و أشر علينا برأيك، فقال لهم روبييل: فإني أرى لكم و أشير عليكم - أن تنظروا و تعمدوا إذا طلع الفجر يوم الأربعاء في وسط الشهر - أن تعزلوا الأطفال عن الأمهات - في أسفل الجبل في طريق الأودية، و تفقوا النساء في سفح الجبل [و كل المواشي جميعاً عن أطفالها] و يكون هذا كله قبل طلوع الشمس [فإذا رأيتم ريحا صفراء أقبلت من المشرق] فعجوا عجيج الكبير منكم و الصغير بالصراخ و البكاء و التضرع إلى الله - و التوبة إليه و الاستغفار له، و ارفعوا رءوسكم إلى السماء و قولوا: رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَ كَذَبْنَا نَبِيكَ - وَ تَبْنَا إِلَيْكَ مِنْ ذُنُوبِنَا، وَ إِن لَّمْ تَغْفِرْ لَنَا وَ تَرْحَمْنَا - لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ الْمَعْدِينِ، فاقبل توبتنا و ارحمنا يا أرحم الراحمين ثم لا تملوا من البكاء و الصراخ - و التضرع إلى الله و التوبة إليه - حتى توارى الشمس بالحجاب - أو يكشف الله عنكم العذاب قبل ذلك...

ظاهرا به همین جهت است که آنها بعد از اقرار به ظلم، دو خواسته از خدا مطرح کردند: غفران (که تقاضای پوشاندن و محو اثر آن ظلم است) و رحمت (که تقاضای سرمایه جدید است). و اقرار کردند که اگر این دو نباشد، سرمایه‌شان کاملا از دست رفته و خاسر شده‌اند.

۲۴۴) سوره اعراف (۷) آیه ۲۴ قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ۱۳۹۵/۹/۷

ترجمه

فرمود: هبوط کنید در حالی که با همدیگر دشمن‌اید و شما راست در زمین قرارگاه و بهره‌مندی‌ای تا زمانی.

حدیث

(۱) از پیامبر ص روایت شده است که فرمودند:

ابلیس اولین کسی است که نوحه سر داد و آوازه‌خوانی کرد و چهچه زد. هنگامی که هبوط کرد چهچه زد و هنگامی که در زمین مستقر شد نوحه سر داد و او [آدم] را به یاد بهشت انداخت.

آدم ع گفت: پروردگارا! این کسی که بین من و او دشمنی انداختی، در حالی که در بهشت بودم [برای غلبه] بر او قوت نیافتم؛ و اگر مرا غنی نکنی [اگر سرمایه‌ای به من ندهی] هیچگاه بر او قوت نخواهم یافت.

خداوند فرمود: به ازای هر بدی یک بدی و به ازای هر خوبی ده برابرش تا هفتصد برابر [برایتان ثبت می‌شود].

گفت: پروردگارا! مرا بیفزا!

فرمود: هیچ فرزندی برایت به دنیا نیاید مگر اینکه برایش یک یا دو فرشته می‌گمارم که نگهبانش باشد.

گفت: پروردگارا! مرا بیفزا!

فرمود: توبه را برایتان قرار دادم مادامی که هنوز روح در بدن باقی مانده است.

گفت: پروردگارا! مرا بیفزا!

فرمود: گناهان را می‌بخشم و پروایی ندارم.

گفت: قبول و بس است.

ابلیس گفت: پروردگارا! این را که بر من کرامت و برتری دادی و اگر برای من یک تفضلی قرار ندهی هیچگاه بر او قوت نخواهم یافت.

فرمود: فرزندی به دنیا نمی‌آورد مگر اینکه تو به ازای هر فرزند او دو فرزند بیاوری.

گفت: پروردگارا! مرا بیفزا!

فرمود: اجازه می‌دهم به تو که مانند خون در رگها، در او جریان یابی.

گفت: پروردگارا! مرا بیفزا!

فرمود: تو و نسل تو در سینه‌های آنها خانه بسازید.

گفت: پروردگارا! مرا بیفزا!

فرمود: می‌گذارم که وعده‌شان بدهی و به آرزوها بکشانی «و شیطان جز فریب به آنها وعده نمی‌دهد» (نساء/۱۲۰)

تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۲۷۶

عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ ص قَالَ:

كَانَ إِبْلِيسُ أَوَّلَ مَنْ نَاحَ وَأَوَّلَ مَنْ تَغَنَّى وَأَوَّلَ مَنْ حَدَا قَالَ لَمَّا أَكَلَ آدَمُ مِنَ الشَّجَرَةِ تَغَنَّى قَالَ فَلَمَّا أَهْبَطَ حَدَا بِهِ فَلَمَّا اسْتَقَرَّ عَلَى الْأَرْضِ نَاحَ فَأَذْكَرَهُ مَا فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ آدَمُ رَبُّ هَذَا الَّذِي جَعَلْتَ بَيْنِي وَبَيْنَهُ الْعَدَاوَةَ لَمْ أَقْوَرَ عَلَيْهِ وَأَنَا فِي الْجَنَّةِ وَإِنْ لَمْ تُعِنِّي عَلَيْهِ لَمْ أَقْوَرَ عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُ السَّيِّئَةُ بِالسَّيِّئَةِ وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَةٍ قَالَ رَبُّ زِدْنِي قَالَ لَا يُؤَلِّدُ لَكَ وَوَلَدًا إِلَّا جَعَلْتُ مَعَهُ مَلَكًا أَوْ مَلَائِكِينَ يَحْفَظَانِهِ قَالَ رَبُّ زِدْنِي قَالَ التَّوْبَةُ مَفْرُوضَةٌ فِي الْجَسَدِ مَا دَامَ فِيهَا الرُّوحُ قَالَ رَبُّ زِدْنِي قَالَ أَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَ لَا أَبَالِي قَالَ حَسْبِي قَالَ فَقَالَ إِبْلِيسُ رَبُّ هَذَا الَّذِي كَرَّمْتَ عَلَيَّ وَفَضَّلْتَهُ وَإِنْ لَمْ تَفْضَلْ عَلَيَّ لَمْ أَقْوَرَ عَلَيْهِ قَالَ لَا يُؤَلِّدُ لَهُ وَوَلَدًا إِلَّا وَوَلَدَ لَكَ وَوَلَدَانِ قَالَ رَبُّ زِدْنِي قَالَ تَجْرِي مِنْهُ مَجْرَى الدَّمِّ فِي الْعُرُوقِ قَالَ رَبُّ زِدْنِي قَالَ تَتَّخِذُ أَنْتَ وَذُرِّيَّتَكَ فِي صُدُورِهِمْ مَسَاكِينَ قَالَ رَبُّ زِدْنِي قَالَ تَعْدُهُمْ وَتَمْنِيهِمْ «وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا»^۱.

(۲) از امام صادق ع روایت شده است:

هنگامی که به آنها آنچه می‌خواستند داده شد، دستور آمد که به زمین هبوط کنند؛ پس خداوند متعال فرمود: «هبوط کنید در حالی که با همدیگر دشمن‌اید و شما راست در زمین قرارگاه و بهره‌مندی‌ای تا زمانی.» «قرارگاه»، قبر است؛ و «زمانی»، قیامت است.

پس آدم ع از بهشت از باب توبه هبوط کرد، و حوا از باب رحمت، و ابلیس از باب لعنت، و طاوس از باب غضب، و مار از باب ناخرسندی (سخط)، و نزول آنها هنگام عصر بود، پس از این درهاست که توبه و رحمت و لعنت و غضب و ناخرسندی نازل می‌شود.

البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۳۵۸

عنه [تحفة الإخوان، ص ۷۴ «مخطوط»] قال جعفر بن محمد الصادق (عليه السلام):

«فلما اعطى هؤلاء ما اعطوا، أمروا أن يهبطوا إلى الأرض، فقال تعالى: «أهبطوا بعضكم لبعض عدوًّا و لكم في الأرض مستقرًّا و متاعًا إلى حين» فالمستقر: القبر، و الحين: القيامة، فهبط آدم (عليه السلام) من الجنة من باب التوبة، و حواء من باب الرحمة، و إبليس من باب اللعنة، و الطاوس من باب الغضب، و الحية من باب السخط، و كان نزولهم وقت العصر فمن هذه الأبواب، تنزل التوبة و الرحمة و اللعنة و الغضب و السخط».

(۳) از امام صادق ع روایت شده است:

۱. حدیث ۱ جلسه ۲۳۵ بسیار به این حدیث شبیه است.

آدم بر «صفا» هبوط کرد و لذا «صفا» نامیده شد زیرا که مصطفی (= برگزیده) بر آن هبوط کرد که خداوند تبارک و تعالی فرمود: «همانا خداوند آدم و نوح را برگزید» (آل عمران/۳۳) و حواء بر «مروه» هبوط کرد و لذا «مروه» نامیده شد زیرا إمرأة (= زن) بر آن هبوط کرد و اینها دو کوه در سمت راست و شمال کعبه می‌باشند.

پس آدم از او [= حوا] عزلت گزید هنگامی که بین آنها جدایی انداخته شده بود [= به خاطر اینکه آنها در دو جای متفاوت هبوط کردند] و روزها نزد او می‌آمد و با او سخن می‌گفت و هنگامی که شب می‌شد می‌ترسید که نفسش بر وی غلبه کند پس برمی‌گشت. مدتی که خدا خواست این گونه گذشت تا اینکه جبرئیل را نزد او فرستاد.

جبرئیل گفت: سلام بر تو ای آدم که بر بلیه و دشواریات صبر می‌کنی؛ خداوند تعالی مرا به جانب تو برانگیخت تا تو را از مناسکی باخبر سازم که خداوند می‌خواهد با آن تو را توبه دهد.

پس جبرئیل به سوی او رفت و دستش را گرفت تا به مکان بیت‌الله آورد و ابری از آسمان آمد و جبرئیل گفت: آدم! با پایت آن جایی که ابر سایه انداخته خط بکش که آن قبله تو و دیگر اعقاب از ذریه تو خواهد بود. پس آدم با پایش خط کشید. سپس او را به منی برد و [محل] مسجد منی را به او نشان داد و او پس از آنکه محل مسجد الحرام و محل بیت الله را خط کشیده بود آنجا را هم با پایش خط کشید.

سپس به عرفات رفتند و بر مُعَرَفَ ایستاد. سپس هنگام غروب خورشید جبرئیل به او دستور داد که هفت بار بگوید: «پروردگارا! بر خویش ستم کردیم» (اعراف/۲۴) تا این سنتی در فرزندانش شود که در آنجا به گناهان خود اعتراف کنند. سپس او را دستور داد که از عرفات حرکت کند؛ پس آدم چنین کرد تا به «جمع» رسید و شبش را در آنجا بیتوته کرد و دو نماز [مغرب و عشاء] را در وقت عشاء در آن محل تا یک سوم شب جمع کرد [نمازها را با هم خواند] و به او دستور داد تا وقتی که خورشید طلوع کند هفت بار از خداوند متعال درخواست توبه و مغفرت کند تا این سنتی در فرزندانش شود؛ پس هرکه عرفات را درک نکرد اما «جمع» را درک کرد حج را درک کرده است.

آنگاه صبحگاه از جمع به سمت منی حرکت کرد؛ پس به او دستور داد تا قربانی‌ای برای تقرب به خداوند سبحان و متعال تقدیم کند تا خداوند از او قبول کند و این سنتی در فرزندانش شود. پس آدم با قربانی‌ای تقرب جست و قربانی‌اش از او قبول شد و خداوند آتشی از آسمان فرستاد و آن قربانی را در خود گرفت. پس جبرئیل به او گفت: آدم! همانا خداوند متعال به تو نیکی کرد که مناسک را به تو تعلیم داد، پس از باب تواضع نسبت به خداوند که قربانی‌ات را مایه تقرب قرار داد، سرت را حلق کن (از ته بتراش) و آدم سرش را حلق کرد.

سپس جبرئیل دست آدم را گرفت تا او را به جانب بیت‌الله ببرد؛ که ابلیس در کنار جمره بر او وارد شد و گفت: آدم! کجا می‌خواهی [بروی]؟ جبرئیل گفت: آدم! هفت سنگریزه به سمت او پرتاب کن! و آدم چنین کرد و جبرئیل گفت: دیگر بعد از این جایگاهت هیچگاه تو را او نخواهی دید.

سپس او را به جانب بیت الله برد و به او دستور داد که هفت بار طواف کند و آدم ع چنین کرد و جبرئیل به او گفت: همسرت بر تو حلال شد.

قصص الأنبياء عليهم السلام (للراوندي)، ص ۴۵-۴۷

عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانَ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَابِرٍ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ أَبِي الدِّيَلَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ ع قَالَ: هَبَطَ آدَمُ ص عَلَى الصَّفَا وَلِذَلِكَ سُمِّيَ الصَّفَا لِأَنَّ الْمُصْطَفَى هَبَطَ عَلَيْهِ قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى «إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا» وَهَبَطَتْ حَوَاءُ ع عَلَى الْمَرْوَةِ وَ إِنَّمَا سُمِّيَتْ الْمَرْوَةُ لِأَنَّ الْمَرْأَةَ هَبَطَتْ عَلَيْهَا وَ هُمَا جَبَلَانِ عَنْ يَمِينِ الْكَعْبَةِ وَ شِمَالِهَا فَأَعْتَزَلَهَا آدَمُ ع حِينَ فُرِقَ بَيْنَهُمَا فَكَانَ يَأْتِيهَا بِالنَّهَارِ فَيَتَحَدَّثُ عِنْدَهَا فَإِذَا كَانَ اللَّيْلُ خَشِيَ أَنْ تَغْلِبَهُ نَفْسُهُ فَيَرْجِعُ فَمَكَثَ بِذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ أُرْسِلَ إِلَيْهِ جِبْرَائِيلُ ع فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا آدَمُ الصَّابِرِ لِبَلِيَّتِهِ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَعَثَنِي إِلَيْكَ لِأَعْلَمَكَ الْمَنَاسِكَ الَّتِي يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكَ بِهَا فَانْطَلِقْ بِهِ جِبْرَائِيلُ فَأَخَذَ بِيَدِهِ حَتَّى أَتَى مَكَانَ الْبَيْتِ فَزَلَّ غَمَامٌ مِنَ السَّمَاءِ فَقَالَ لَهُ جِبْرَائِيلُ يَا آدَمُ خَطُّ بَرِّجِلِكَ حَيْثُ أَظْلَكَ هَذَا الْغَمَامُ فَإِنَّهُ قَبْلَهُ لَكَ وَ لِآخِرِ عَقِبٍ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ فَخَطَّ هُنَاكَ آدَمُ بِرِجْلِهِ فَانْطَلَقَ بِهِ إِلَى مَنَى فَأَرَاهُ مَسْجِدًا مَنَى فَخَطَّ بِرِجْلِهِ بَعْدَ مَا خَطَّ مَوْضِعَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ بَعْدَ مَا خَطَّ الْبَيْتَ ثُمَّ انْطَلَقَ إِلَى عَرَفَاتٍ فَأَقَامَ عَلَى الْمُعَرَفِ ثُمَّ أَمَرَهُ جِبْرَائِيلُ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ أَنْ يَقُولَ «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» سَبْعًا لِيَكُونَ سُنَّةً فِي وُلْدِهِ يَعْتَرِفُونَ بِذُنُوبِهِمْ هُنَاكَ ثُمَّ أَمَرَهُ بِالْإِفَاضَةِ مِنْ عَرَفَاتٍ فَفَعَلَ آدَمُ ع ذَلِكَ ثُمَّ انْتَهَى إِلَى جَمْعِ فَبَاتَ لَيْلَتَهُ بِهَا وَ جَمَعَ فِيهَا الصَّلَاتَيْنِ فِي وَقْتِ الْعَتَمَةِ فِي ذَلِكَ الْمَوْضِعِ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ وَ أَمَرَهُ إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ أَنْ يَسْأَلَ اللَّهَ تَعَالَى التَّوْبَةَ وَ الْمَغْفِرَةَ سَبْعَ مَرَّاتٍ لِيَكُونَ سُنَّةً فِي وُلْدِهِ فَمَنْ لَمْ يُدْرِكْ عَرَفَاتٍ فَأُدْرِكَ جَمْعًا فَقَدْ أُدْرِكَ حَجَّهُ وَ أَفَاضَ مِنْ جَمْعٍ إِلَى مَنَى ضَحْوَةً فَأَمَرَهُ أَنْ يُقَرَّبَ إِلَى اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى قُرْبَانًا لِيَتَقَبَّلَ اللَّهُ مِنْهُ وَ يَكُونَ سُنَّةً فِي وُلْدِهِ فَقَرَّبَ آدَمُ قُرْبَانًا فَتَقَبَّلَ مِنْهُ قُرْبَانَهُ فَأَرْسَلَ اللَّهُ نَارًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَبَضَتْ قُرْبَانَ آدَمَ فَقَالَ لَهُ جِبْرَائِيلُ يَا آدَمُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَدْ أَحْسَنَ إِلَيْكَ أَنْ عَلَّمَكَ الْمَنَاسِكَ فَاخْلُقْ رَأْسَكَ تَوَاضِعًا لِلَّهِ إِذْ قَرَّبَ قُرْبَانَكَ فَخَلَقَ آدَمُ ص رَأْسَهُ ثُمَّ أَخَذَ جِبْرَائِيلُ ع بِيَدِ آدَمَ لِيَنْطَلِقَ بِهِ إِلَى الْبَيْتِ فَعَرَضَ لَهُ إِبْلِيسُ عِنْدَ الْجَمْرَةِ فَقَالَ يَا آدَمُ أَيْنَ تَرِيدُ فَقَالَ جِبْرَائِيلُ يَا آدَمُ ارْمِهِ بِسَبْعِ حَصِيَّاتٍ فَفَعَلَ آدَمُ ع فَقَالَ جِبْرَائِيلُ إِنَّكَ لَنْ تَرَاهُ بَعْدَ مَقَامِكَ هَذَا أَبَدًا ثُمَّ انْطَلَقَ بِهِ إِلَى الْبَيْتِ فَأَمَرَهُ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ سَبْعَ مَرَّاتٍ فَفَعَلَ ذَلِكَ آدَمُ ع فَقَالَ جِبْرَائِيلُ حَلَّتْ لَكَ زَوْجَتُكَ.

توجه

به خاطر شباهت فراوان این آیه با قسمتی از آیه ۳۶ سوره بقره، (جلسه ۲۲۶) حدیث ۱ و تدبرهای ۱ و ۴ و ۵ و ۶ کاملاً در مورد این آیه هم صدق می‌کند که پیشنهاد می‌شود دوباره مرور شوند و در اینجا تکرار نمی‌شود.

تدبر

(۱) «قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ»:

چنانکه در تدبر ۱ جلسه ۲۲۶ تبیین شد این آیه نشان می‌دهد که سه ویژگی اصلی زندگی زمینی «دشمنی بین افراد، استقرار محدود و بهره‌وری محدود» است.

در آیه ۱۹ سوره اعراف هم برای زندگی بهشتی سه ویژگی مطرح شد: «همراهی با همسر، سکونت در بهشت، خوردن از هر چیز جز یک درخت.»

شاید بتوان گفت که آن سه ویژگی در بهشت به ازای این سه ویژگی در زمین است: در یکی رابطه با همسر است که اوج رابطه محبت‌آمیز است و در دیگری دشمنی افراد با همدیگر؛ یکی سکونت در بهشت بود و دیگری استقرار در زمین؛ یکی

جواز خوردن (یعنی تمام آن شیء را در خود هضم کردن) از همه چیز (جز یک درخت) بود، و دیگری استفاده در حد کالا آن هم تا مدتی محدود.

و آدم و حوا طمع کردند و چون نتوانستند از تنها موردی که از آن برحذر داشته شده بودند، خود را حفظ کنند، چه وضعیتی را به چه وضعیتی فروختند!

ثمره اخلاقی - اجتماعی

بسیاری از افراد در جامعه، دنبال چیزهایی برمی آیند که حششان نیست و حق دیگران را پایمال می کنند و متاسفانه اسم آن را هم «زرنگی» می گذارند. اگر کسی نظام عالم را جدی بگیرد خواهد فهمید که چنین زیرکی ای همان فریبی است که شیطان در حق آدم و حوا روا داشت. آن لحظه که آنها طمع ورزیدند، گمان می کردند به چیز بیشتری دست می یابند، اما همان چیزی هم که داشتند از دست دادند.

(۲) «قَالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»:

انسان هبوط کرده، انسانی است که با دیگران دشمنی می ورزد، و مبنای رفتارهایش اصل تنازع بقاست (جلسه ۲۲۶، تدبر ۵)؛ اما اگر کسی به افق ایمان وارد شود از این هبوط خارج شده و در باطن خویش راهی بهشت شده است و لذا در میان مومنان واقعی، نه تنها دشمنی ای نیست، بلکه رابطه آنها رابطه برادری است (إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ؛ حجرات/۱۰).

در حقیقت، چون انسان هبوط کرده، بنای حقیقی اش بر دشمنی است، پس کسانی که از این هبوط خارج نشوند و وارد ایمان و تقوای الهی نگردند، هرچقدر هم در ظاهر دوستانی صمیمی باشند، ولی وقتی پرده ها کنار رود، معلوم می شود حقیقتا برای همدیگر دشمن بوده اند، چنانکه خداوند می فرماید: «الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ: دوستان بسیار صمیمی در آن روز با هم دشمن اند مگر متقین» (احزاب/۶۷)

(۳) «لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ»:

ما در زمین، یک استقرار و متاعی محدود داریم: مواظب افراط و تفریط باشیم: افراط آن است که گمان کنیم همه چیزمان در زمین است و بهشت و زندگی جاودان را بخواهیم در زمین جستجو کنیم؛ و تفریطش به این است که به خیال روی آوردن به آخرت این استقرار و کالای زمینی مان را رها کنیم و رهبانیت در پیش بگیریم.

به تعبیر امام صادق ع شریعت اسلام، شریعت فطرت است: نه رهبانیت و نه لجام گسیختگی؛ طبیات در آن حلال و خبائث در آن حرامند، (کافی، ج ۲، ص ۱۷)^۱ نه این را باید فدای آن کرد و نه آن را به بهانه این رها کرد.

۱. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي نَضْرٍ وَ عِدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ تَقِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ جَمِيعاً عَنْ أَبِي بَانَ بْنِ عَثْمَانَ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَىٰ أَعْطَىٰ مُحَمَّدًا ص شَرَائِعَ نُوحٍ وَ إِبْرَاهِيمَ وَ مُوسَىٰ وَ عِيسَىٰ ع التَّوْحِيدِ وَ الْإِخْلَاصِ وَ خَلَعَ الْأَنْدَادَ وَ الْفُطْرَةَ الْحَنِيفِيَّةَ السَّمْحَةَ وَ لَا رَهْبَانِيَّةَ وَ لَا سِيَاحَةَ أَحَلَّ فِيهَا الطَّيِّبَاتِ وَ حَرَّمَ فِيهَا الْخَبَائِثَ وَ وَضَعَ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ثُمَّ افْتَرَضَ عَلَيْهِ فِيهَا الصَّلَاةَ وَ الزَّكَاةَ وَ الصِّيَامَ وَ الْحَجَّ وَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ وَ الْمَوَارِيثَ وَ الْخُدُودَ وَ الْفَرَائِضَ وَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ زَادَهُ الْوُضُوءَ وَ فَضَّلَهُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَ بِخَوَاتِيمِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ وَ الْمَفْضِلِ وَ أَحَلَّ لَهُ الْمَغْنَمَ وَ الْفَيْءَ وَ نَصَرَهُ بِالرُّغْبِ وَ جَعَلَ

﴿ قَالَ اهْبِطُوا... ﴾:

با اینکه آدم و حوا توبه کردند (آیه قبل) اما باز هم به زمین هبوط کردند. این نشان می‌دهد که:

الف. از آثار وضعی گناه نمی‌توان گریخت (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۳)

ب. این گناه آنها، گناه اصطلاحی‌ای که عذاب بر آن مترتب می‌شود و انبیاء از آن مصون هستند، نبود؛ زیرا توبه اثر معنوی گناه را زایل می‌کند و اگر این فروفرستاده شدن آنها از باب عقوبت بوده، چون توبه آنها پذیرفته شده، دیگر یا این عقوبت نباید رخ می‌داد یا اگر قبلاً رخ داده بعد از توبه باید به بهشت برمی‌گشتند. پس این، صرفاً اثر وضعی آن اقدام آنها بوده، نه مخالفت با امر مولوی الهی و گناه اصطلاحی. (المیزان، ج ۱، ص ۱۳۷)

ج ...

﴿سوره اعراف (۷) آیه ۲۵ قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ ۱۳۹۵/۹/۸﴾

ترجمه

فرمود: در آن زنده می‌شوید [زندگی می‌کنید] و در آن می‌میرید و از آن بیرون آورده می‌شوید.

نکات ترجمه

«تَحْيَوْنَ» فعل ثلاثی مجرد از ماده «حیی» است که کلمه حیات به معنای «زندگی» و در مقابل «مرگ» کلمه‌ای آشناست و نیازی به توضیح ندارد، هرچند که از همین ماده کلمه «حیاء» هم وجود دارد که غالباً آن را معنایی مستقل دانسته‌اند (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۱۲۲) و ان شاء الله در آیه دیگری که مناسبت داشته باشد از آن بحث خواهد شد. اما اینکه این کلمه «تَحْيَوْنَ» را بهتر است به «زنده می‌شوید» ترجمه کنیم یا «زندگی می‌کنید»، بین مترجمان اختلاف است، و اغلب آنها «زندگی می‌کنید» را ترجیح داده‌اند (غیر از معدودی از مترجمان، همچون آیت‌الله مکارم)؛ اما مروری بر آیاتی که در قرآن کریم که ماده «حیی» در معنای «حیات» و به صورت فعل ثلاثی مجرد به کار رفته، این احتمال را تقویت می‌کند که ترجمه آن به «زنده می‌شوید» مناسبتر باشد. [استعمال این واژه در باب افعال (إحیاء) در قرآن بسیار زیاد است، اما مواردی که این کلمه به صورت فعل ثلاثی مجرد در قرآن کریم به کار رفته است عبارت است از: «يَحْيِي مَنْ حَيَّ عَنْ بَيْنَتِهِ» (انفال/۴۲) «إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيِي» (مومنون/۳۷) «مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَ نَحْيِي» (جاثیه/۲۴) «لَا يَمُوتُ فِيهَا وَ لَا يَحْيِي» (طه/۷۴؛ اعلیٰ/۱۳)]

شاید یک راهکار این باشد که مانند اسفرائینی (قرن ۵) چنین ترجمه کنیم: «اندر زمین باشد زندگانی شما» (تاج التراجم فی تفسیر القرآن للاعاجم، ج ۲، ص ۷۱۶) که به نحوی هر دو معنا را در یک عبارت اشراب کرده است.

لَهُ الْأَرْضُ مَسْجُودًا وَ طُهُورًا وَ أَرْسَلَهُ كَافَّةً إِلَى الْأَبْيَضِ وَ الْأَسْوَدِ وَ الْجَنِّ وَ الْإِنْسِ وَ أَعْطَاهُ الْجَزِيَّةَ وَ أَسْرَ الْمُشْرِكِينَ وَ فِدَاهُمْ ثُمَّ كَلَّفَ مَا لَمْ يُكَلِّفْ أَحَدًا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ سَيْفًا مِنَ السَّمَاءِ فِي غَيْرِ غَمْدٍ وَ قِيلَ لَهُ - فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلِّفُ إِلَّا نَفْسَكَ

تسلیت شهادت پیامبر ص و امام حسن ع

شهادت برترین مسجود فرشتگان، گل سر سبد آفرینش، عصاره خلقت، پیامبر خاتم صلوات الله علیه و علی آله، و دُرْدانه ایشان، سید جوانان بهشت، امام مجتبی سلام الله علیه، بر همه دوستداران و پیروان ایشان تسلیت باد:

- تقدیم به سرور کائنات:

بی خانه زیر سایه‌ی دیوار خوش‌ترست دیوانه بین کوچه و بازار خوش‌ترست
از هر چه بگذرم سخن یار خوش‌ترست یعنی کلام حیدر کرار خوش‌ترست
من عاشق محمدم و جار می‌زنم

در باطن سکوت، عذاب است... شک نکن حرف حساب حرف حساب است... شک نکن
دنیای بی رسول خراب است... شک نکن این "حرف" نیست، چند "کتاب" است... شک نکن
من عاشق محمدم و جار می‌زنم...

باید به جای آه کشیدن دوا نوشت یا ایها الرسول، به جای دعا نوشت
باید همیشه بعد نبی، آل را نوشت معراج هم که رفت در آنجا خدا نوشت:
من عاشق محمدم و جار می‌زنم...

یزدان نوشت، حیدر کرار هم نوشت دست شکسته... دست گرفتار هم نوشت
زهرها میان آن در و دیوار هم نوشت با خون خویش بر نوک مسمار هم نوشت:
من عاشقم محمدم و جار می‌زنم

https://telegram.me/shere_aeini/2922 (علی اکبر لطیفیان)

- تقدیم به «از هر غریب در وطن خود غریب‌تر»

تنهایی یک مرد را اینجا نمی‌فهمند حتی جواب خوب بودن را نمی‌فهمند
در بین آن شهری که ظلمت حاکمش گشته همسفرهات باشند جذامی‌ها نمی‌فهمند
وقتی همه در فکر دنیا بند و بی‌دین‌اند تقسیم‌مالت با خدا آنها نمی‌فهمند
حتی به روی دوش پیغمبر تو را دیدند اما چرا قدر تو را مولا نمی‌فهمند
تنهاترین سردار اسلامی و بی‌لشکر وقتی که یارانت به جز دنیا نمی‌فهمند
مظلوم بودی آنقدر آقای ما آن قوم «در پیش جدت دفن گردی» را نمی‌فهمند
آنها که تیری می‌زدند بر جسم بی‌جانت حال حسین و زینب و سقا نمی‌فهمند
آخر به روی داغ تو مرهم نهد مهدی تا او نیاید قدر تو آقا نمی‌فهمند

https://telegram.me/shere_aeini/2912 (الهام نجمی)

۱) از امیرالمومنین ع در تفسیر آیه «او است که آنچه در زمین است همه را برای شما آفرید سپس به تدبیر آسمان پرداخت، پس آنها را [به صورت] هفت آسمان سامان داد و او به همه چیز کاملاً داناست» (بقره/۲۹) روایت شده است که: خداوند «کسی است که آنچه در زمین است همه را برای شما آفرید» تا عبرت گیرید و آن را وسیله‌ای برای رسیدن به رضوان و رضایتش قرار دهید و با آن از عذاب آتشش خود را حفظ کنید «سپس به تدبیر آسمان پرداخت» و آفرینش و محکم‌کاری آن را انجام داد، «پس آنها را [به صورت] هفت آسمان سامان داد و او به همه چیز کاملاً داناست» و به خاطر علمش به هر چیزی، مصلحت‌ها را می‌دانست، پس هرآنچه را که در زمین است برای مصالح شما آفرید ای فرزندان آدم.

عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۳؛ التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام، ص ۲۱۵
 حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْمُفَسِّرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ زِيَادٍ وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ صَيَّادٍ عَنْ أَبِيهِمَا عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ الرُّضَا عَلِيِّ بْنِ مُوسَى عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» قَالَ: هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً لَتَعْتَبِرُوا وَلِتَتَوَصَّلُوا بِهِ إِلَى رِضْوَانِهِ وَتَتَوَقَّوْا بِهِ مِنْ عَذَابِ نِيرَانِهِ «ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ» أَخَذَ فِي خَلْقِهَا وَتَقَابَلَهَا «فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ» وَلِعِلْمِهِ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمَ الْمَصَالِحِ فَخَلَقَ لَكُمْ كُلَّمَا فِي الْأَرْضِ لِمَصَالِحِكُمْ يَا بَنِي آدَمَ.

این روایت را بنا به ملاحظاتی در کانال نگذاشتم

۲) از رسول خدا ص روایت شده است که فرمودند: به زمین توجه و عنایت داشته باشید که آن مادرتان است و هیچکس کار خوب یا بدی انجام نمی‌دهد مگر اینکه زمین [در قیامت] از آن خبر خواهد داد.

مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۰، ص ۷۹

رَوَى الْوَاحِدِيُّ بِإِسْنَادِهِ مَرْفُوعاً إِلَى رَبِيعَةَ الْحَرَشِيِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

... وَتَحَفَّظُوا مِنَ الْأَرْضِ فَإِنَّهَا أُمُّكُمْ وَلَيْسَ فِيهَا أَحَدٌ يَعْمَلُ خَيْرًا أَوْ شَرًّا إِلَّا وَهِيَ مُنْخَبِرَةٌ بِهِ.

تدبیر

۱) «قال فيها تحيون و فيها تموتون و منها تخرجون»

خدا انسان را که می‌آفرید از ابتدا فرمود که من «در زمین» خلیفه می‌گذارم. (بقره/۳۰) در این آیه هم توضیح می‌دهد که در عین حال که در هویت شما، یک نفخه ربانی وجود دارد، اما در عین حال بستر زندگی و مرگ و احیای شما همین زمین است.

در مباحث انسان‌شناسانه غربی یک افراط و تفریط مشاهده می‌شود، که گاه برخی می‌کوشند همین افراط و تفریط را بر فضای تلقی اسلامی هم تحمیل کنند. آن افراط و تفریط این است که از طرفی در تلقی مسیحی (البته مسیحیت تحریف شده) همه هویت انسان در بُعد ملکوتی‌اش خلاصه می‌شود و زندگی زمینی یکسره طرد شده، رهبانیت تشویق می‌شود؛ و در مقابل این فضا، رنسانس پدید آمد که کوشید همه هویت انسان را در بُعد زمینی‌اش جستجو کند و ملکوت انسان را یکسره نادیده بگیرد.

اما در تلقی قرآنی در بحث از آفرینش انسان بر هر دو بُعد با هم تاکید می‌شود. در سوره بقره، هنگام بحث از انسان، ابتدا به اینکه اساساً همه امور زمینی را برای انسان آفریدیم تاکید شد و سپس از آفرینش انسان و تعلیم اسماء - که او را از فرشتگان برتر می‌کرد - سخن به میان آمد و نهایتاً بحث هبوط و استقرار انسان در زمین مطرح گردید (بقره/۲۸-۳۹)؛ و در اینجا نیز هم پیش از بحث آفرینش انسان بر آماده‌سازی زمین برای او تاکید شد (اعراف/۱۰) و هم پس از بحث از آفرینش خاص انسان و سحده ملائکه و ورودش در بهشت، بحث هبوط و سپس گره‌خوردگی وجود انسان با زمین مطرح گردید.

مهم این است که به یاد داشته باشیم که همین موجودی که مسجود فرشتگان است، بستر فعالیت و حیات و مماتش در زمین تعریف شده و از اینجا است که نهایتاً راه مجددی به سوی آسمان می‌یابد و دین و شریعت هم برای همین زندگی زمینی آمده است، نه برای رهبانیت و جدا شدن انسان از زمین؛ و انسان در بستر همین زندگی زمینی است که بالاترین مقامات آسمانی را کسب می‌کند.

پس،

نه به بهانه آسمانی بودن انسان، بُعد زمینی را نادیده بگیریم؛ و
نه به بهانه زمینی بودنش، از مبدا و منتهای آسمانی‌اش غفلت کنیم.

﴿قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ﴾

تعبیر فوق: «در آن زنده می‌شوید و در آن می‌میرید و از آن بیرون آورده می‌شوید» - که در پایان داستان خلقت آدم آمده - شباهتی دارد با تعبیر آیه ۲۸ سوره بقره - که در ابتدای داستان خلقت آدم آمده بود - که می‌فرمود: «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» و مردگانی بودید، پس زنده‌تان کرد، سپس می‌میراندتان، سپس زنده‌تان می‌کند، سپس به سوی او [است که] بازگردانده می‌شوید»

شاید اینکه در جایی در ابتدا و در جای دیگر در انتهای داستان خلقت آدم، بر این مراحل تاکید می‌کند، می‌خواهد تذکر دهد که اساساً اگر می‌خواهید درک درستی از حقیقت انسان داشته باشید، باید او را در تمام مراحلش در نظر بگیرید.

بسیاری از شبهاتی که درباره مباحث دینی می‌شود ناشی از این است که انسان را فقط در دنیا در نظر می‌گیرند بعد می‌گویند چرا مثلاً خدا در آفرینش ویا در احکامش عدالت را رعایت نکرده است. (توضیح بیشتر در جلسه ۱۷۵، تدبر ۲)

مهمترین نکته در هر علمی آن است که درک صحیح و جامعی از موضوع خود داشته باشد. این مطلب در مورد انسان‌شناسی هم صدق می‌کند. انسان‌شناسی صحیح آن است که انسان را با تمامیتش در نظر بگیرد و اگر هم می‌خواهد درباره زندگی دنیوی او سخن بگوید، در نظر داشته باشد که این زندگی قبل و بعدی دارد که عناصر این زندگی را باید در آن گستره کلان فهمید و منحصر کردن شناخت انسان به زندگی‌اش در زمین، رهنز معرفت صحیح به انسان خواهد شد.

همان گونه که اگر کسی بخواهد مثلاً «چشم» انسان را بشناسد، فقط به قرنیه و شبکیه چشم توجه کند و هزاران عنصر دیگر خود چشم و نیز ارتباطات آن با سیستم اعصاب و ... را انکار کند، اگرچه به هر حال نکاتی درباره قرنیه و شبکیه خواهد فهمید اما بسیاری از تحلیل‌هایش در مورد چشم و حتی در مورد کارکرد همان قرنیه و شبکیه هم نامعتبر خواهد بود، انسان‌شناسی‌ای که انسان را موجودی در نظر بگیرد که با تولد شروع و با مرگ پایان می‌یابد و قبل و بعدش را بی‌ربط به این حقیقت قلمداد کند، شاید به معدود نکاتی درباره انسان هم برسد، اما هم همین نکاتش همگی معتبر نیستند و هم بسیاری از ابعاد انسان در همین دنیا را مغفول می‌گذارد؛ و این شاید مهمترین نقطه ضعف علوم انسانی مدرن است.

حکایت این علوم، که غالباً با دین و باورهای دینی مشکل دارند و بسیاری از باورهای دینی را خرافه قلمداد می‌کنند، حکایت جنینی است که می‌خواهد همه هستی خود را تنها در رحم مادر بررسی کند. در آنجا بسیاری از اندام‌ها کارکردهایی متفاوت با کارکرد اصلی‌شان بعد از تولد دارند و بسیاری از آنها برای زندگی درون رحم، بیهوده به نظر می‌رسند؛ اما حقیقت این است که بسیاری از آنها اساساً برای زندگی بعد از خروج از رحم طراحی شده‌اند - و حتماً هم باید در آن مقطع ساخته شوند وگرنه جنین ناقص‌الخلقه به دنیا می‌آید - و طبیعی است که تبیین کارکردهای آنها بر مبنای فایده‌شان در زندگی جنینی، واقعا تبیین قانع‌کننده‌ای نباشد.

۳) «قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ»

چرا با اینکه آدم و حوا و ابلیس همگی قبل از هبوط به زمین زنده بودند و مقداری هم زندگی کردند، اما در این آیه تأکید دارد که در زمین زنده می‌شوید یا زندگی می‌کنید؟ (عبارت «فیها: در زمین» قبل از فعل «تحیون» آمده، که اگر دلالت بر حصر نداشته باشد، دست کم دلالت بر تأکید شدید دارد)

الف. مخاطب این آیه، نوع انسان است، نه فقط آدم و حوا؛ این آیه دارد خبر می‌دهد از اینکه اساساً چنین مقدر شده که زندگی انسان در زمین شروع شود. اگرچه در آیات دیگر به عالم ذر هم اشاره شده (اعراف/۱۷۲) و از عهد و میثاق الهی انسان در قبل از دنیا سخن به میان آمده (مثلاً: احزاب/۷؛ حدید/۸؛ رعد/۲۰ و ۲۵؛ یس/۶۰) اما هیچ‌جا بیان نشده است که انسان در آن عالم زندگی‌ای (به معنایی که امروزه ما از زندگی می‌فهمیم که با نوعی از فعالیت‌ها و رشد و شکوفایی استعدادها توأم است) داشته باشد.

ب. آیه در مقام بیان وضعیتی است که از این پس آدم و حوا و فرزندان‌شان با آن سر و کار دارند.

ج. ...

۴) «قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ»

اینکه وقتی انسان به زمین هبوط کرد در زمین زندگی می‌کند و می‌میرد، کاملاً معلوم است، اما چرا تاکید کرد که از زمین خارج می‌شوید؟

الف. این از آیاتی است که بوضوح، جسمانی بودن معاد را اثبات می‌کند (توجه شود اصطلاح «جسمانی بودن معاد» به معنای انکار ابعاد روحانی و معنوی آن نیست؛ بلکه بدین معناست که در معاد حتماً بُعد جسمانی هم در کار است). شاید یک علت تاکید این باشد که همان گونه که درک محدود دنیوی از انسان، معضلاتی در انسان‌شناسی ما ایجاد می‌کند (تدبر ۲)، تلقی صرفاً روحانی و معنوی از مسأله معاد هم معضلاتی در انسان‌شناسی ما ایجاد می‌کند؛ و ما باید به فهمی از انسان برسیم که نه تنها در زندگی دنیوی، بلکه در زندگی اخروی او هم ابعاد جسمانی را درست بفهمیم و تحلیل کنیم.^۱

ب. شاید می‌خواهد انسان نسبتش با زمین را جدی بگیرد و به یاد داشته باشد که در قیامت هم همین زمین بر همه کارهای او شهادت خواهد داد (حدیث ۱؛ و نیز: زلزله/۲) و خروج انسان از زمین، نه صرفاً به معنای جدا شدن او از زمین، بلکه به معنای این است که همه اعمال او هم که در همین زمین انجام شده، و این اعمال حقیقت او را شکل داده‌اند (نجم/۳۹) همراه او از همین زمین خارج می‌شوند و بر وضعیت او شهادت خواهند داد.

ج. می‌تواند تاکید بر خروج از زمین باشد یعنی «حضرت آدم ع از این ناراحت و غمگین بود که پنداشت دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: پس از زندگی دنیا می‌تواند به بهشت جاوید برسد» (قرآنی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۳)

د. ...

۲۴۶) سوره اعراف (۷) آیه ۲۶ یا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ

آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ ۱۳۹۵/۹/۹

ترجمه

ای فرزندان آدم! محققاً بر شما لباسی که شرم‌گاه‌هایتان را بپوشاند و نیز [لباسی که] زیور و زینتی باشد فرو فرستادیم؛ و لباس تقوی است که بهترین [لباس] است؛ اینها از آیات خداست، باشد متذکر شوند.

۱. قرآن با بیان حقیقت سر و کار دارد، و قرار نیست حقایق را صرفاً در سطح دانشی که بشر بدان رسیده بیان کند. قرن‌ها اثبات و تبیین معاد جسمانی از دشواری‌های فلسفه بوده و هنوز هم نمی‌توان با قاطعیت گفت آنچه فلاسفه حکمت متعالیه هم درباره معاد بیان کرده‌اند از عهده تبیین جامع و درست معاد قرآنی برآمده‌اند. اما مهم این است که با طرح این مسأله ذهن‌ها را به تکاپو واداشته تا در باورهای فعلی خود باقی نمانند و بکوشند زوایای دیگری از واقعیت را ببینند و آنها را در نظام معرفتی خود جای دهند.

«لباس»: به هر چه با آن بدن را بپوشانند، گفته می‌شود (کتاب العین، ج ۷، ص ۲۶۳؛ المحيط فی اللغة، ج ۸، ص ۳۲۹) خواه پیراهن (ثوب) و مانند آن باشد یا حتی زره، و بلکه برای پوشاندن امور دیگر هم به کار می‌رود، مانند لباس کعبه و لباس هودج (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۱؛ المصباح المنیر، ج ۲، ص ۵۴۸). این کلمه از ماده «لبس» گرفته شده است. برخی بر این باورند که اصل این ماده دلالت بر «اختلاط» و «درهم آمیختن» می‌کند که موجب مشتبه شدن امور می‌گردد (معجم المقایس اللغة، ج ۵، ص ۲۳۰) اما ظاهراً حق با کسانی است که توضیح داده‌اند اصل این ماده بر همان پوشاندن (ستر) دلالت می‌کند؛ و از آنجا که با پوشاندن مطلبی، زمینه برای اشتباه مهیا می‌شود، در معنای اختلاط و مشتبه شدن امور هم به کار رفته است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۰، ص ۱۶۰)

«ریش»: اصل ماده «ریش» را به معنای حُسن حال و خیر و خوبی‌ای که نصیب شخص می‌شود (معجم المقایس اللغة، ج ۲، ص ۴۶۶) و مایه ارتقاء و برتری می‌گردد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۲۹۴) دانسته‌اند و از همین باب به بال و پر پرندگان در زبان عربی «ریش» گفته می‌شود. برخی اصل معنا را از همین استعمال آن در مورد پر پرندگان دانسته و با استشهاد به آیه محل بحث، گفته‌اند همان گونه که پر پرندگان برای آنها مانند لباس است، این کلمه به نحو استعاری برای لباس انسانها هم به کار می‌رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۷۲) و در معنای معاش و مال اثاث و لباس فاخر نیز به کار می‌رود (لسان العرب، ج ۶، ص ۳۰۹) و در مورد لباس، به آن قسمت از لباس که در معرض دید قرار دارد، گفته می‌شود (النهایه، ج ۲، ص ۲۸۹) و در هر صورت در کلمه «ریش» زیبایی مد نظر است (المیزان، ج ۸، ص ۶۸) و این ماده بویژه در مورد لباس‌های نیکو (کتاب العین، ج ۶، ص ۲۸۳) و به معنای لباس زینت به کار می‌رود (إعراب القرآن و بیانه، ج ۳، ص ۳۲۹). این ماده به لحاظ معنایی به کلمه «آرایش» در فارسی بسیار نزدیک است.

«یُواری»: باب مفاعله از ماده «وری» به معنای پوشاندن است که در جلسه ۲۴۰ در این باره توضیح داده شد.
«سَوَاتٍ»: جمع «سَوَاءٌ» و از ماده «سوء» می‌باشد که در مورد شرم‌گاه‌های انسان به کار می‌رود و در جلسه ۲۴۰ در باره این کلمه توضیحات لازم ارائه شد.

«لِبَاساً یُواری سَوَاتِکُمْ وَ رِیشاً»:

کلمه «لباسا» در اینجا مفعول برای فعل «أنزلنا» است.

عبارت «یُواری سَوَاتِکُمْ» صفت برای «لباساً» می‌باشد.

عبارت «ریشاً» را هم می‌توان عطف به کلمه «لباسا» دانست، یعنی دو گونه لباس فرستادیم (الکشاف، ج ۲، ص ۹۷) که در این صورت معنای چنین می‌شود: «فروفرستادیم لباسی که شرمگاهتان را بپوشاند و لباسی که مایه زینت باشد»؛ و هم می‌توان عطف به عبارت «یُواری سَوَاتِکُمْ» دانست که در واقع، صفت دومی برای «لباسا» قرار بگیرد یعنی: «فروفرستادیم لباسی که هم شرمگاهتان را می‌پوشاند و هم مایه زینت شماست».

۱) از امیرالمومنین ع روایتی نقل شده که در یک مجلس، به اصحابش، چهارصد باب که مایه صلاح دین و دنیای مسلمان است، تعلیم داد که فرازی از آن در جلسه ۹۰، حدیث ۳ گذشت. در فراز دیگری از آن آمده است:

لباس پنبه‌ای بپوشید که لباس رسول خدا ص بود و لباس ماست؛ و ما روالمان نیست که لباس [از جنس] مو و پشم بپوشیم مگر اینکه علت خاصی در کار باشد؛

و فرمود: همانا خداوند عز و جل زیباست، زیبایی را دوست دارد و دوست دارد که اثر نعمتش را بر بنده ببیند.

الخصال، ج ۲، ص ۶۱۳

حَدَّثَنَا أَبُو رَاضِيٍّ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَيْسَى بْنِ عُبَيْدِ الْيَقُطِينِيِّ عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ يَحْيَى عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ جَدِّي عَنْ أَبِيهِ ع أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع عَلَّمَ أَصْحَابَهُ فِي مَجْلِسٍ وَاحِدٍ أَرْبَعِمِائَةَ بَابٍ مِمَّا يُصَلِّحُ لِلْمُسْلِمِ فِي دِينِهِ وَ دُنْيَاهُ قَالَ ع ...
الْبَسُوا ثِيَابَ الْقُطْنِ فَإِنَّهَا لِبَاسُ رَسُولِ اللَّهِ ص وَ هُوَ لِبَاسُنَا وَ لَمْ نَكُنْ نَلْبَسُ الشَّعْرَ وَ الصُّوفَ إِلَّا مِنْ عِلَّةٍ وَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَ يُحِبُّ أَنْ يَرَى أَثَرَ نِعْمَتِهِ عَلَى عَبْدِهِ...

۲) امام صادق ع فرمود: زیباترین لباس برای مومن، لباس تقوی است که خداوند متعال می فرماید: «لباس تقوی است که بهترین [لباس] است»؛ و اما همین لباس ظاهری هم نعمتی از جانب خداوند متعال است که فرزندان آدم بدان شرم‌گاه‌های خود را بپوشانند؛ و این کرامتی است که خداوند با آن ذریه آدم را کرامت بخشید و غیر آنها را چنین کرامتی نبخشید؛ و آن برای مومن وسیله‌ای است برای ادای آنچه خداوند بر ایشان واجب فرموده است؛

و بهترین لباس آن است که تو را از خداوند عز و جل به خود مشغول نسازد، بلکه تو را به یاد و شکر و طاعت وی نزدیک کند و تو را بر عُجب و ریاء و آرایشگری و فخرفروشی و تکبر نکشاند که اینها از آفات دین و مایه قساوت قلب‌اند؛ پس هنگامی که لباست را پوشیدی به یاد آور که خداوند گناهانت را با رحمت خویش بر تو پوشانده است؛ و همان گونه که ظاهریت را پوشاندی، باطنت را هم بپوشان؛ و باطنت از صدق در پوشش هیبت [الهی] باشد و ظاهریت در پوشش طاعت؛ و عبرت بگیر از فضل خداوند عز و جل که وسایل [تهیه] لباس را آفرید تا شرم‌گاه‌های ظاهری بدان پوشیده شود و درهای توبه و بازگشت و فریادرسی را باز کرد تا شرم‌گاه‌های باطنی، اعم از گناهان و اخلاق بد بدان پوشانده شود؛ و هیچکس را رسوا نکن چرا که خداوند برای تو عظیم‌تر از آن را [که مایه رسوایی می‌شود] پوشاند؛ و به عیب خویش مشغول شو و از آنچه حال و روزش ربطی به تو ندارد درگذر؛ و برحذر باش که عمرت را با [سرک کشیدن در] عمل غیر خویش هدر دهی و غیر تو با سرمایهات تجارت کند و خود را به هلاکت افکندی، که فراموشی گناهان، از بزرگترین عقوبت‌های خداوند متعال در حال [= در دنیا]، و از مهمترین عوامل عقوبت ساز در آینده [= در قیامت] است؛

و بنده مادام که مشغول است به طاعت خداوند متعال و شناخت [ریشه‌یابی] عیوب خویش و ترک آنچه در دین خدا مایه زشتی است، از آفات در امان و غواص دریای رحمت خداوند متعال می‌باشد و به گوهرهای گرانبهایی از حکمت و بیان نایل

می‌گردد؛ و مادام که در فراموشی از گناهان و جاهل به عیوب خویش است، به حال و توان خود واگذار شده، و هیچگاه روی رستگاری را نخواهد دید.

مصباح الشریعه، ص ۳۰-۳۱

قَالَ الصَّادِقُ ع زَيْن [أَزَيْنُ] اللَّبَاسِ لِلْمُؤْمِنِ لِلبَّاسِ التَّقْوَى وَ أَنْعَمَهُ الْإِيمَانُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ لِبَاسِ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ وَ أَمَّا اللَّبَاسُ الظَّاهِرُ فَنِعْمَةٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى تُسْتَرُّ بِهَا عَوْرَاتُ بَنِي آدَمَ وَ هِيَ كَرَامَةٌ أَكْرَمَ اللَّهُ بِهَا ذُرِّيَّةَ آدَمَ مَا لَمْ يُكْرَمْ بِهَا غَيْرُهُمْ وَ هِيَ لِلْمُؤْمِنِينَ آلَةٌ لِإِدَاءِ مَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ خَيْرٌ لِلبَّاسِكَ مَا لَا يَشْغَلُكَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بَلْ يُقْرَبُكَ مِنْ ذِكْرِهِ وَ شُكْرِهِ وَ طَاعَتِهِ وَ لَا يَحْمِلُكَ عَلَى الْعُجْبِ وَ الرِّيَاءِ وَ التَّزْيِينِ وَ التَّفَاخُرِ وَ الْخِيَلَاءِ فَإِنَّهَا مِنْ آفَاتِ الدِّينِ وَ مَوْرَثَةُ الْقِسْوَةِ فِي الْقَلْبِ فَإِذَا لَبَسْتَ ثَوْبَكَ فَادْكُرْ سِتْرَ اللَّهِ عَلَيْكَ ذُنُوبَكَ بِرَحْمَتِهِ وَ أَلْبَسْ بَاطِنَكَ كَمَا أَلْبَسْتَ ظَاهِرَكَ بِثَوْبِكَ وَ لِيَكُنْ بَاطِنَكَ مِنَ الصِّدْقِ فِي سِتْرِ الْهَيْبَةِ وَ ظَاهِرَكَ فِي سِتْرِ الطَّاعَةِ وَ اعْتَبِرْ بِفَضْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ حَيْثُ خَلَقَ أَسْبَابَ اللَّبَاسِ لِيَسْتَرَّ الْعَوْرَاتِ الظَّاهِرَةَ وَ فَتَحَ أَبْوَابَ التَّوْبَةِ وَ الْإِنَابَةِ وَ الْإِعَانَةَ لِيَسْتَرَّ بِهَا الْعَوْرَاتِ الْبَاطِنَةَ مِنَ الذُّنُوبِ وَ أَخْلَقَ السَّوْءَ وَ لَا تَفْضَحْ أَحَدًا حَيْثُ سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْكَ مَا هُوَ أَكْبَرُ مِنْهُ وَ اشْتَغَلْ بِعَيْبِ نَفْسِكَ وَ اصْفَحْ عَمَّا لَا يَعْنِيكَ حَالُهُ وَ أَمْرُهُ وَ اخْذَرْ أَنْ يَفْنَى عَمْرُكَ بِعَمَلِ غَيْرِكَ وَ يَتَجَرَّ بِرَأْسِ مَالِكَ غَيْرِكَ وَ تَهْلِكَ نَفْسُكَ فَإِنَّ نَسِيَانَ الذُّنُوبِ مِنْ أَكْبَرِ عُقُوبَةِ اللَّهِ تَعَالَى فِي الْعَاجِلِ وَ أَوْفَرِ أَسْبَابِ الْعُقُوبَةِ فِي الْآجِلِ وَ مَا دَامَ الْعَبْدُ مُشْتَغِلًا بِطَاعَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَ مَعْرِفَةِ عِيُوبِ نَفْسِهِ وَ تَرَكَ مَا يَشِينُ فِي دِينِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَهُوَ بِمَعْزِلٍ عَنِ الْآفَاتِ غَائِبٌ فِي بَحْرِ رَحْمَةِ اللَّهِ تَعَالَى يَفُورُ بِجَوَاهِرِ الْفَوَائِدِ مِنَ الْحِكْمَةِ وَ الْبَيَانِ وَ مَا دَامَ نَاسِيًا لِذُنُوبِهِ جَاهِلًا لِغُيُوبِهِ رَاجِعًا إِلَى حَوْلِهِ وَ قُوَّتِهِ لَا يُفْلِحُ إِذَا أَبَدَا.

برای رعایت اختصار دو حدیث زیر را در کانال نگذاشتم

۳) تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۶

فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوَاتِكُمْ وَ رِيشًا فَأَمَّا اللَّبَاسُ فَالْتِّيَابُ الَّتِي يَلْبَسُونَ، وَ أَمَّا الرِّيَاشُ فَالْمَتَاعُ وَ الْمَالُ، وَ أَمَّا لِبَاسُ التَّقْوَى فَالْعَفَافُ لِأَنَّ الْعَفِيفَ لَا تَبْدُو لَهُ عَوْرَةٌ - وَ إِنْ كَانَ عَارِيًا مِنَ التِّيَابِ، وَ الْفَاجِرَ بَادِيَ الْعَوْرَةِ وَ إِنْ كَانَ كَاسِيًا مِنَ التِّيَابِ، يَقُولُ وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ يَقُولُ الْعَفَافُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ

۴) نهج البلاغه، خطبه ۲۷؛ معانی الأخبار، ص ۳۰۹؛ الكافي، ج ۵، ص ۴

أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الْجِهَادَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ فَتَحَهُ اللَّهُ لِخَاصَّةِ أَوْلِيَائِهِ وَ هُوَ لِبَاسُ التَّقْوَى وَ دَرَعُ اللَّهِ الْحَصِينَةُ وَ جُنَّتُهُ الْوَثِيقَةُ فَمَنْ تَرَكَهُ رَغْبَةً عَنْهُ أَلْبَسَهُ اللَّهُ ثَوْبَ الدُّلِّ وَ شَمَلَهُ الْبَلَاءُ وَ دَيْثُ الْبِصْعَارِ وَ الْقَمَاءِ وَ ضَرَبَ عَلَى قَلْبِهِ بِالْإِسْهَابِ [الأسناد] وَ أَدِيلَ الْحَقِّ مِنْهُ بِتَضْيِيعِ الْجِهَادِ وَ سِيَمِ الْخُسْفِ وَ مَنَعَ النَّصْفِ ...

تدبر

۱) «يا بني آدم...»:

آیات قبل خطاب به آدم و حوا و گاه ابلیس بود، اما در این آیه خطاب به «بنی آدم» شد. این بخوبی نشان می‌دهد که آدم و حوا در این آیات قبل، به عنوان نماینده نوع انسان بوده‌اند، فرشتگان بر آنها به عنوان نماینده نوع بشر سجده کردند و آنها به عنوان نماینده نوع بشر ابتدا در بهشت زندگی کردند و هبوط کردند و ... (توضیح بیشتر در جلسه ۲۲۴، تدبر ۲)

۲) «یا بنی آدمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ...»:

شیطان کوشید انسان را برهنه کند تا از بهشت بیرون شود (اعراف/۲۰). خدا بلافاصله بعد از اینکه زندگی انسان را در زمین تعریف کرد (آیه قبل) اولین نعمتی که برایش از آسمان نازل کرد وسیله پوشش بود تا از برهنگی درآید. و تمدن غرب، دست کم در این جهت که توانسته فرهنگ برهنگی را ترویج کند، در مسیر شیطان و مخالف فطرت انسانی انسان گام برمی دارد. (توضیح بیشتر در جلسه ۲۴۰، تدبیر ۱)

۳) «قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا...»:

«لباس» یک موهبت آسمانی است با دو کارکرد اصلی است: حفظ حرمت انسان (یواری سَوْآتِكُمْ) و زیبا جلوه نشان دادن انسان (ریشاً)؛ و هر دو اینها از امتیازات اساسی انسان نسبت به سایر موجودات زمینی است (حدیث ۲).

بحث تخصصی انسان‌شناسی و سبک زندگی

غلبه رویکردهای انتزاعی در انسان‌شناسی موجب شده غالباً در حوزه تفاوت‌های انسان با حیوان به اموری همچون عقل، اراده، فطریات حقیقت‌جویی و ... اشاره شود؛ اما امور انضمامی‌ای همچون پوشش ظاهری مورد غفلت قرار گیرد؛ در حالی که این آیه بخوبی تذکر می‌دهد که از اموری که در تفاوت‌های انسان و حیوان بنیادی است همین است که انسان موجودی است که از لباس استفاده می‌کند و لباس‌های انسان‌ها بشدت در فرهنگ آنها موثر است. از شواهد مهم این مطلب همین است که با اینکه ورود فرهنگ غربی به جوامع اسلامی از دو سه قرن قبل آغاز شد، اما در فرهنگ عمومی این جوامع اثری گسترده‌ای نداشت و بسیاری از کشورهای اسلامی (مانند ایران و ترکیه) از زمانی که نحوه پوشش‌شان را بالاجبار تغییر دادند فرهنگ دینی‌شان بشدت تحت تاثیر قرار گرفت.

امروزه هم طراحان مد در تمام جوامع تاثیر بسزایی در تغییرات فرهنگی آن جوامع دارند، واقعیتی که متأسفانه هنوز در کشور ما جدی گرفته نمی‌شود و دلسوزان فرهنگی کشور کمتر حاضرند برای طراحی مدل‌های لباس، اندیشه و هزینه کنند. و آن مقدار هم که دغدغه وجود دارد، عموماً فقط دغدغه حفظ کرامت انسانی انسانهاست (از زاویه حجاب شرعی) و ابعاد زیبایی‌شناختی کمتر مورد تاکید قرار می‌گیرد؛ و غالباً ابعاد زیبایی‌شناختی صرفاً به عنوان ابزار خودنمایی تلقی و مذمت می‌شود؛ در حالی که رعایت ابعاد زیبایی‌شناختی در لباس، لزوماً به معنای تحریک‌گریزه جنسی نیست و اتفاقاً در اغلب فرهنگ‌های بومی جهان لباس‌های بلند و پوشیده که حرمت شخص را حفظ می‌کند در عین زیبایی فراوان وجود داشته است.

۴) «لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ» وَ «رِيشًا» وَ «لِبَاسُ التَّقْوَى» ذَلِكَ خَيْرٌ :

در این آیه در حوزه پوشش، ابتدا پوشش ظاهری صرف (پوشش شرمگاه)، سپس پوشش برای زیبایی، و در گام سوم پوشش تقوی مطرح شد؛ این نکته،

هم می‌تواند نشان‌دهنده درهم‌تنیدگی ابعاد غریزی، زیبایی‌شناختی و معنوی انسان باشد،

و هم یک سیری را برای مواجهه با [و طرح مساله کردن برای] انسان مشخص می‌کند که از ابعاد غریزی شروع و به ابعاد معنوی محض ختم می‌شود.

۵) «... قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا وَ لِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ...»:

در این آیه ابتدا لباس به عنوان ابزاری که خداوند برای پوشش ظاهری صرف (پوشش شرمگاه) و زیبایی نازل کرده، مطرح شد؛ و سپس خود تقوی به عنوان یک لباسی که «بهتر» است، مطرح گردید.

این نوع تعبیر، نشان می‌دهد که «تقوی» هم برای حفظ حرمت انسان و هم برای زیبا شدن انسان، قویتر از لباس ظاهری عمل می‌کند؛^۱ و اگر به دور و بر خود بنگریم هم واقعا همین طور است:

کسی که لباس فاخر و محترمانه‌ای می‌پوشد در نگاه مردم هم احترام خاصی پیدا می‌کند و هم زیبایی‌اش به چشم می‌آید؛ اما اولیاء الله که اهل تقوی هستند، حتی اگر لباس‌های بسیار ساده و فقیرانه‌ای هم بر تن داشته باشند، در نظر اغلب انسانها هم حرمت بیشتری دارند و هم زیباتر و جذاب‌تر می‌نمایند.

﴿... قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ...﴾:

در این آیه ابتدا یک لباس ظاهری مطرح شد با دو کارکرد حفظ آبرو و زینت‌بخشی؛ و سپس یک لباس باطنی مطرح شد با کارکرد حفظ باطن انسان. اولی را نازل شده از جانب خدا معرفی کرد و دومی را در جمله‌ای جداگانه و بدون اینکه به خدا نسبت دهد، از خوبی‌اش سخن گفت. چرا؟

الف. شاید بدین جهت که در ذهن اغلب ما تقوی، توفیقی الهی است اما لباس‌های ظاهری و مادی را محصول کار خود و هم‌نوعان خود می‌پنداریم. آیه در مقام اصلاح این باور است: از طرفی لباس (همانند بسیاری دیگر از نعمت‌های الهی) موهبتی الهی معرفی شده است؛ و از طرف دیگر، در مورد تقوی، اگرچه توفیق الهی در آن شرط است اما تلاش و خواست خود شخص است که این توفیق را شامل حال وی می‌کند.

ب. ...

﴿... قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا ... وَلِبَاسُ التَّقْوَى ... ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ﴾:

اینکه خداوند متعال انسان را از موهبت لباس (برای حفظ حرمت و زیباتر شدن) برخوردار کرد، و لباس تقوی را هم برای انسان مطرح نمود، آیات و نشانه‌هایی برای توجه پیدا کردن به خداست.

^۱ . علامه طباطبایی در این زمینه می‌فرماید: «در اینجا از ذکر لباس ظاهری که عورت را می‌پوشاند و با آن انسان را از آنچه که آشکار شدنش باعث ناراحتی‌اش می‌شود، حفظ می‌کند به ذکر لباس باطنی شرمگاههای باطنی‌ای را می‌پوشاند که آشکار شدنش انسان را ناراحت می‌کند و این همان گناهانی مانند شرک و ... است. و آن ناراحتی و ذلت خوارشدگی‌ای که از کشف شرمگاههای روحیش به آدمی دست می‌دهد در عورت ظاهری و باطنیش از یک سنخ است، با این تفاوت که تاثر از بروز معایب باطنی شدیدتر و ناگوارتر و دوامش زیادتر است و محاسبه‌گرش خدای تعالی است و نتیجه‌اش هم شقاوت و بدبختی دائمی و آتشی است که بر دلها سر می‌کشد.

و برای اشاره به این معنا و متمیم فایده بحث، این جمله را اضافه کرد که «ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ». پس لباسی را که انسان به استفاده از آن هدایت شده تا حاجتش را در پوشاندن شرمگاهی که آشکار شدنش مایه ناراحتی اوست، رفع کند، آیتی الهی شمرده که اگر انسان به دقت در آن بتامل و بصیرت پیدا کند به یاد خواهد آورد که عیبهای باطنی‌ای دارد که آشکار شدن آنها هم باعث بد آمدن وی می‌شود و آن عبارت است از رذایل نفس که پوشاندنش واجب‌تر و ضروری‌تر از پوشاندن عورت ظاهری با لباس ظاهری است، و لباسی که آن را می‌پوشاند و نیاز ضروری انسان در این زمینه را رفع می‌کند همان لباس تقوایی است که خداوند به آن امر فرموده و به زبان انبیای بزرگوار برای بشر آن را بیان کرده است.» (المیزان، ج ۸، ص ۷۰؛ ترجمه المیزان، ج ۸، ص ۷۸؛ البته چون ترجمه مذکور دقیق نبود، متن فوق از نو ترجمه شده است)

ما درباره اینکه تقوی راهی به سوی خدا باز می‌کند زیاد گفته و شنیده‌ایم؛ اما آیا تا به حال در این باره که لباس - با دو ویژگی پوشاندگی شرمگاه و زیباسازی انسان - آیت و نشانه‌ای بر خداست، که می‌تواند افراد را به خداوند متذکر سازد، اندیشیده‌ایم؟

۸) جمع‌بندی آیه:

این آیه،

ابتدا لباس را موهبت الهی خاص انسان معرفی می‌کند که همین عامل تمایز انسان از سایر موجودات زمینی می‌شود (تدبر ۲)

سپس برای لباس، که یک عامل هویتی مهم برای انسان است دو کارکرد برمی‌شمرد، هم کارکرد حفظ حرمت انسان و هم کارکرد زیبایی‌شناختی. (تدبر ۳)

آنگاه پس از اینکه انسان را به جایگاه پوشش ظاهری برای حفظ حرمت خویش و زیباتر شدن توجه داد، ضرورت تقوی را هم برای حفظ حرمت حقیقی و زیبایی معنوی انسان مطرح و اثر آن را در این زمینه موثرتر دانست (تدبر ۵) و در پایان هم همه اینها را بخشی از نشانه‌های الهی که می‌تواند عاملی برای تذکربخشی قرار گیرد معرفی کرد (تدبر ۷)

این را در کمال نگذاشتم

۹) «قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا»

نزول «لباس» از جانب خدا علی‌القاعده به معنای آفرینش آن برای انسان است چنانکه در مورد «آهن» (حدید/۲۵) و «چهارپایان» (حجر/۲۱) تعبیر «نزول» مطرح شده است.

از طرف دیگر، «لباس» چیزی است که تهیه آن نیازمند اقداماتی مانند نخ‌ریسی و پارچه‌بافی دوخت و دوز و ... است و غیر از پنبه و پشم و سایر مواد اولیه‌ای است که لباس از آنها ساخته می‌شود.

اینکه تعبیر شده «لباس» را نازل کردیم، با اینکه لباس، ساخته دست بشر است، ظاهراً از این باب است که [با نگاه توحید افعالی] همه آنچه بشر انجام می‌دهد هم مخلوق خداست: «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ وَمَا تَعْمَلُونَ: و خداوند شما را و هر آنچه انجام می‌دهید را آفرید» (صافات/۹۶) (المیزان، ج ۸، ص ۶۹)

۱۰) «قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَ رِيشًا»:

اینکه «ریشا» را هم عطف بر «لباسی که شرمگاه‌ها را می‌پوشاند» و به عنوان آنچه خدا نازل کرده، مطرح نمود، بر مباح بودن استفاده از لباس زینتی دلالت دارد. (المیزان، ج ۸، ص ۶۹)

۲۴۷) سوره اعراف (۷) آیه ۲۷ یا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا

إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ ۱۳۹۵/۹/۱۰

ترجمه

ای فرزندان آدم! زنهار که شیطان شما را به فتنه نیندازد همان گونه که پدر و مادرتان را از بهشت بیرون نمود، در حالی که لباس شان را از [تن] ایشان درمی آورد تا عورت هایشان را بدانها بنماید. بی تردید او و قبیله اش شما را می بیند از جایی که آنها را نمی بینید؛ به یقین ما شیاطین را متولیان [امور] کسانی که ایمان نمی آورند قرار دادیم.

تسلیت شهادت امام رضاع

نکات ترجمه ای و نحوی

«لَا يَفْتِنَنَّكُمْ» = لا [نافیه] + [حرف «أن» ناصبه در تقدیر] + يَفْتِنَنَّ [فعل مضارع منصوب] + «ن» [نون ثقیله برای تاکید] +

«کم» [ضمیر در جایگاه مفعول]

«یفتن» فعل مضارع از ماده «فتن» است که این ماده در دو معنای مهم به کار رفته است: یکی امتحان و ابلاء است و دیگری عذاب کردن با آتش. و این دو هم به یک معنا برمی گردد اصل این کلمه «گداختن طلا با آتش است تا خالص و ناخالصش معلوم شود» پس به همین جهت هم برای داخل در آتش کردن [عذاب] به کار رفته و هم در مورد امتحانات سخت و دشوار که از حیث سختی مانند داخل در آتش شدن است (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۴۷۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۲۳-۶۲۴) بنابراین برخی این گونه جمع بندی کرده اند که اصل این ماده به معنای «آنچه موجب اختلال و اضطراب است» می باشد؛ که از این جهت هم با امتحانات ساده متفاوت است و هم بر عذاب با آتش صدق کرده است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۲۴-۲۳).

«يَنْزِعُ»: از ماده «نزع» به معنای «کندن» (قلع) (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۱۵) و «برکشیدن از جایگاه خود» (جذبَه عن مقره) (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۷۹۸) می باشد. مرحوم مصطفوی توضیح داده است که: این کلمه وقتی با حرف «عن» متعدی شود صرفاً به معنای ترک کردن و رها کردن چیزی است؛ اما وقتی با حرف «إلی» متعدی شود به معنای انقطاع از چیزی و تمایل به چیز دیگر است؛ و وقتی با حرف «فی» متعدی شود به معنای امتداد یافتن نزاع و تحقق آن در موضوع مورد نظر است (تنازعتم فی الامر: آل عمران/۱۲۵) همچنین «نزاع» و «منازعه» را به معنای اختلاف و درگیری بدین جهت به کار می برند که هریک از طرفین می خواهد دیگری را از رای و موضعی که اتخاذ کرده بیرون بکشد؛ و «تنازع» استمرار یافتن «نزع» (کشیدن) است که علی رغم معنای منفی آن، در قرآن کریم یکبار هم در معنای مثبت (در مورد وضعیت بهشتیان) به کار برده است «يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَغْوٌ فِيهَا وَلَا تَأْتِيمٌ: جام [شراب] از [دست] هم بیرون می کشند؛ به نحوی که نه کار لغوی باشد و نه گناه» (طور/۲۳) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۲، ص ۷۹-۸۰)

«قَبِيلُهُ» = «قبیل» + «ه». «قبیل» از ماده «قبل» است که اصل این ماده را به معنای «مواجهه چیزی با چیز دیگر» (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۵۲) آن هم مواجهه ای که در آن به نحوی تمایل وجود داشته باشد (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم،

ج ۹، ص ۱۸۶) دانسته‌اند. این ماده حوزه استعمالی بسیار گسترده‌ای دارد، و برای خود کلمه «قبیل» هم برخی بیش از ۱۵ معنا برشمرده‌اند (لسان العرب، ج ۱۱، ص ۵۳۹)^۱ که به نظر می‌آید مهمترینش (که در آیه هم مد نظر بوده) در معنای «قبیله» (یا حتی بعضاً آن را جمع «قبیله» دانسته‌اند) به کار رفته که «قبیله» به جماعتی که با هم جمع شده باشند اطلاق می‌شود از این جهت که به همدیگر روی می‌آورند [و به هم کمک می‌کنند] (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۵۴) به تعبیر دیگر، چون «قبیل» صفت مشبیه است دلالت بر ثبوت می‌کند و مراد از آن کسی است که ذاتاً متمایل و روی به سوی چیزی دارد و وقتی در مورد جماعتی به کار برده می‌شود از این جهت است که بین افراد آن جماعت نوعی رو به سوی هم کردن و مواجهه و انس برقرار است و در این آیه هم به لشکر شیطان از این جهت «قبیله» گفته شده که همگی رو به سوی او دارند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۱۸۷) و برخی هم گفته‌اند منظور از «قبیله» نسل اوست (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۶۶)

در قرآن کریم، تعبیر جمع آن به صورت «قبائل» به کار رفته است: «جَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ» (حجرات/۱۳) و برخی کلمه «قُبُل» در آیه «حَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا» (انعام/۱۱) و «يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ قُبُلًا» (کهف/۵۵) را نیز جمع «قبیل» (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۵۴) و یا به معنای قبیله قبیله (گروه گروه) دانسته‌اند (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۶۶).

برخی از اشتقاقیات ماده «قبل» که در قرآن کریم به کار رفته بدین قرار است:

«قُبُل» (پیش رو) در مقابل «دُبُر» (پشت سر) «إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ» (یوسف/۲۶) (که استعمال این دو کلمه به نحو استعاری در خصوص عورتین انسان در زبان عربی متداول است)،

«اقبال» به معنای توجه به سمت جلو و با تمایل: «وَاقْبَلْ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ» (صافات/۲۷؛ طور/۲۵)

«استقبال» به سمت جلو متمایل شدن و به سوی کسی رفتن: «عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَّتِهِمْ» (احقاف/۲۴)

«قبول» به معنای «پذیرفتن» با روی باز و متمایل به شیء مورد نظر است: «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ» (آل عمران/۳۷) که به صورت فعل مضارع معلوم «هُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ» (شوری/۲۵)؛ و نیز به صورت مجهول «أَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ» (آل عمران/۹۰)؛ و اسم فاعل (قبول کننده) نیز به کار رفته است: «قَابِلِ التَّوْبِ» (غافر/۳) و «قابله» هم کسی است که بچه را می‌گیرد.

«تَقَبَّل» قبول کردن به نحوی که در قبال آن رضایتی در کار باشد، «رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا» (بقره/۱۲۷)

«مقابله» و «تقابل» به معنای رو در روی هم قرار گرفتن؛ که بویژه «تقابل» در زبان عربی غالباً در بار معنایی مثبت به کار

می‌رود و دلالت بر نوعی عنایت و مودت می‌کند، مثلاً در وصف بهشتیان آمده است: «إِخْوَانًا عَلَى سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ» (حجر/۴۷)

۱. «ما يعرف قبيلًا من دبیر: يريد القبل والدبیر، وقيل: القبيل طاعة الرب تعالى، والدبیر معصيته، وقيل: معناه لا يعرف الأمر مقبلاً ولا مدبراً، وقيل: هو ما أقبلت به المرأة من غزلها حين تفتله وأدبرت، وقيل: القبيل من الفتل ما أقبل به على الصدر والدبیر ما أدبر به عنه، وقيل: القبيل باطن الفتل والدبیر ظاهره، وقيل: القبيل والدبیر في فتل الحبل، فالقبيل الفتل الأوّل الذي عليه العامة، والدبیر الفتل الآخر، وبعضهم يقول: القبيل في قوى الحبل كل قوة على قوة، وجهها الداخل قبيل والخارج دبیر، وقيل: القبيل ما أقبل به الفاتل إلى حقوه، والدبیر ما أدبر به الفاتل إلى ركبته، وقال المفضل: القبيل فوز القدح في القمار، والدبیر خيبة القدح، وقال جماعة من الأعراب: القبيل أن يكون رأس ضمن النعل إلى الإبهام، والدبیر أن يكون رأس الضمن إلى الخنصر، المحكم: وقيل القبيل أسفل الأذن والدبیر أعلاها، وقيل: القبيل القطن والدبیر الكتان، وقيل: ما يعرف من يقبل عليه، وقيل: ما يعرف نسب أمه من نسب أبيه، و الجمع من كل ذلك قُبُل و دُبُر. و ما يعرف ما قبيلُ هذا الأمر من دبیره و ما قبأله من دباره»

«قَبْلَهُ» هم در اصل اسم برای حالتی بوده که شخصی که می‌خواهد به جایی روی کند آن گونه قرار می‌گیرد (شبیبه «جلسه» که به معنای حالت خاصی از نشستن است) و کم‌کم به معنای مکانی که افراد در هنگام نماز بدان رو می‌کنند به کار رفته است. «فَلَنُؤَلِّقَنَّكَ قَبْلَهُ تَرْضَاهَا» (بقره/۱۴۴)

«قَبْلَ» هم به معنای مواجهه (تلقاء) [در قبال چیزی] قرار گرفتن است (ظَاهِرُهُ مِنْ قَبْلِهِ الْعَذَابُ، حدید/۱۳؛ تُؤَلُّوا وَجُوهَكُمْ قَبْلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ، بقره/۱۷۷) و هم به معنای قوت و طاقت (کتاب العین، ج ۵، ص ۱۶۶؛ المحيط فی اللغة، ج ۵، ص ۴۲۹) که برخی این معنای دوم را از این جهت دانسته‌اند به طور استعاری برای جایی که قوت و قدرتی برای مقابله کردن باشد به کار می‌رود: «فَمَا لِلَّذِينَ كَفَرُوا قَبْلَكَ مُهْطِعِينَ» (معارج/۳۶)، «فَلَنَأْتِيَنَّهُمْ بِجُنُودٍ لَّا قَبْلَ لَهُمْ بِهَا» (نمل/۳۷)^۱ و نهایتاً «قَبْلَ» در مقابل «بعد» (۲۴۲ مورد در قرآن کریم)، که در اینکه این کلمه اخیر چگونه کلمه‌ای است و آیا به لحاظ معنایی به همان ماده فوق با معنای «مواجهه» برمی‌گردد یا خیر، بحث‌هایی بین اهل لغت وجود دارد که در این مجال نمی‌گنجد.

حدیث

(۱) از پیامبر اکرم ص روایت شده است:

به کسی که مرا به حق به عنوان بشارت‌دهنده مبعوث کرد، [امام] قائم از فرزندانم بر اساس عهده‌ای از جانب من به او می‌رسد، غایب می‌شود تا جایی که اکثر مردم می‌گویند خداوند دیگر با آل محمد ص کاری ندارد؛ و دیگرانی هم در ولادتش تردید می‌کنند. پس هر که زمان او را درک کرد به دینش چنگ زند و راهی برای شیطان باقی نگذارد که با تردیدافکنی‌اش راهی به او باز کند و او را از آیین من بلغزند و از دین من خارج کند که او قبلاً پدر و مادرتان را از بهشت بیرون کرد و به یقین خداوند «شیاطین را متولی [امور] کسانی که ایمان نمی‌آورند قرار می‌دهد».

کمال الدین و تمام النعمه، ج ۱، ص ۵۱

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ صَالِحِ الْهَرَوِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرُّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ ص وَالَّذِي بَعَثَنِي بِالْحَقِّ بَشِيرًا لِيُعْيِبَنَّ الْقَائِمَ مِنْ وُلْدِي بَعْدَهُ مَعْهُودٍ إِلَيْهِ مِنِّي حَتَّى يَقُولَ أَكْثَرُ النَّاسِ مَا لِلَّهِ فِي آلِ مُحَمَّدٍ حَاجَةٌ وَ يَشْكُ آخَرُونَ فِي وَلَادَتِهِ فَمَنْ أَدْرَكَ زَمَانَهُ فَلْيَتَمَسَّكَ بِدِينِهِ وَ لَّا يَجْعَلْ لِلشَّيْطَانِ إِلَيْهِ سَبِيلًا بِشَكِّهِ فَيُزِيلَهُ عَنْ مِلَّتِي وَ يُخْرِجَهُ مِنْ دِينِي فَقَدْ أَخْرَجَ أَبُوئِيكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ مِنْ قَبْلُ وَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ جَعَلَ الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ.

(۲) از امام باقر ع روایت شده است:

هیچ عبادتی برتر از عفت پیشه کردن در مورد شکم و اندام جنسی نیست.

الکافی، ج ۵، ص ۵۵۴

^۱ توضیحات کلمات بعدی عمدتاً از مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۵۴ و التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۱۸۶-۱۸۹ گرفته شده؛ غیر از مواردی که مشخصاً آدرسش ذکر شده است.

مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ وَهَبٍ عَنْ مَيْمُونِ الْقَدَّاحِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع يَقُولُ مَا مِنْ عِبَادَةٍ أَفْضَلَ مِنْ عِفَّةِ بَطْنٍ وَفَرَجٍ.

تدبر

(۱) «يا بني آدم لا يفتننكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أُخْرِجَ أَبُوَيْكُمُ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا...»:

چنانکه از آیات قبل هم قابل استنباط بود، هدف از بیان آنچه بر سر آدم و حوا آمد، عبرت گرفتن ما بود از اینکه شیطان چه هدفی دارد و چگونه از زاویه‌ای که ما بدان توجه نداریم وارد می‌شود تا ما را گمراه کند.

جالب اینجاست که در مقام عبرت‌گیری به همین جمله «شیطان شما را به فتنه نیندازد همان گونه که پدر و مادرتان را از بهشت بیرون نمود» بسنده نکرد، بلکه به خصوص تلاش شیطان برای برهنه ساختن انسان تاکید کرد. چرا؟

الف. با توجه به اینکه در آیه قبل، بحث «لباس تقوی» را مطرح کرد، می‌خواهد توجه دهد که مساله اصلی این است که شیطان می‌خواهد لباس تقوی را از تن شما درآورد؛ و آنچه درباره درآوردن لباس آدم و حوا در بهشت مطرح شده، تمثیلی از درآوردن لباس تقوی است؛ و انسان در بهشت سعادت است مادام که به فتنه شیطان در بیرون آوردن لباس تقوی فریفته نشود.

(المیزان، ج ۸، ص ۷۰)

ب. اهمیت مساله پوشش در فرهنگ اجتماعی را مد نظر قرار دهد.

توضیح تخصصی سبک زندگی

مساله پوشش، اگرچه به ظاهر انسان‌ها برمی‌گردد؛ اما یک مساله بسیار عمیق فرهنگی است و به قول برخی «تلازمی جدی بین فرهنگ برهنگی و برهنه شدن از فرهنگ خودی وجود دارد» (حداد عادل، فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی). در کشور ما حساسیت فراوانی از جانب بسیاری از متدینان در قبال مساله حجاب وجود دارد؛ و از سوی دیگر، بسیاری این حساسیت را نابجا می‌دانند، با این توجیه که محرمات دینی مهمتری (مانند ربا و یادروغگویی) در جامعه ما وجود دارد که اگر کسی دغدغه دین دارد باید ابتدا به اینها پردازد.

حقیقت این است که هر دو سخن درستی می‌گویند اما از دو موضع. یعنی اگر به خودی خود نگاه کنیم، مسائلی مانند ربا و دروغگویی اهمیتی بسیار بیش از مساله حجاب دارد؛ اما چنانکه در آیه مورد تاکید است، ترویج فرهنگ برهنگی از مهمترین ابزارهای شیطان برای ایجاد انحراف و دور شدن کلی از فرهنگ دینی اصیل است و حساسیتی که نسبت به مساله حجاب وجود دارد ریشه در همین نگاه قرآنی دارد که در ناخودآگاه فرهنگ دینی جامعه تزریق شده است. البته چون حالت ناخودآگاه دارد، تنها پوشش زنان که حکم فقهی واضح دارد، مورد اصرار قرار می‌گیرد، در حالی که اگر عمیق بیندیشیم، مساله نباید فقط بدان محدود شود، بلکه مطلق پوشش زنان و مردان و بلکه تصاویر و فیلم‌ها، روابط بین افراد، و هر آنچه می‌کوشد غریزه جنسی آدمی را از فضای نظام‌مند به سمت هرج و مرج حیوانی بکشاند، و به تعبیر قرآن «رویت شرمگاه‌ها» را عادی سازد، باید مورد حساسیت قرار گیرد.

ج. چنانکه قبلا بیان شد (جلسه ۲۴۶، تدبیر ۳) یکی از تفاوت‌های بارز انسان و حیوان در همین است که انسان در میان جانداران زمینی تنها موجودی است که لباس می‌پوشد و اصرار بر پوشاندن شرمگاه خویش دارد و آیه می‌خواهد بر همین تاکید کند.

توضیح تخصصی انسان‌شناسی

شیطان می‌خواهد کاری کند که انسان مرزی بین خود و حیوانات معتقد نباشد. و اگر انسان خود را در افق حیوان - ولو حیوانی پیشرفته‌تر ببیند - دیگر از مقام خلیفه‌اللهی صرف نظر کرده و شیطان بر او مسلط می‌شود. چنانکه قبلا هم اشاره شد (جلسه ۲۲۵، تدبیر ۲)، برخلاف نزاع‌های جهان مسیحیت، اشکال اصلی تئوری داروین در اعتقاد به «سیر تکاملی» در قبال «فیکسیسم» (ثبات‌انگاری در خلقت) نیست، بلکه اشکال اصلی‌اش این است که تفاوت بنیادین آدم و حیوان را انکار می‌کند؛ و گرنه باور به «سیر تکاملی»، اگر با باور به «نفخ روح در این مرحله از تکامل» ضمیمه شود، تقابلی با بنیادهای نگاه دینی ندارد (آنگاه صرفا یک گزاره جزئی زیست‌شناختی است که ممکن است دین در قبال آن موافق، یا مخالف و یا بی‌موضع باشد).

د. ...

۲) «لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبْوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا»

برهنگی مایه خروج از قرب الهی است و هرگونه برنامه و تبلیغاتی که به برهنگی بیانجامد، شیطانی است. (تفسیر نور،

ج ۴، ص ۴۷)

۳) «الشَّيْطَانُ... لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا»

هدف شیطان، برهنه کردن زن و مرد در برابر یکدیگر است (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۷).

۴) «لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ... يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا»:

تلاش شیطان برای بیرون آوردن لباس از تن آدم و حوا ابتدا با تعبیر «به فتنه انداختن شما» و سپس با تعبیر «کندن لباس از آنها» بیان شد. این نشان می‌دهد که شیطان برای ترویج فرهنگ برهنگی هم بسیار پیچیده (فتنه‌گرانه) عمل می‌کند هم اصرار شدیدی دارد که به درآوردن لباس راضی نیست بلکه می‌خواهد لباس را بکند.

۵) «... إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ...»:

شیطان تنها نیست، بلکه گروه و ایادی دارد (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۷).

۶) «... إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ...»:

شیطان از زاویه‌ای ما را می‌بیند که ما او را نمی‌بینیم.

این جمله تاکیدی است بر ظرافت و مخفی بودن اغوای شیطان، که انسان اصلا احساس نمی‌کند کس دیگری دارد او را

به سوی کار زشت می‌خواند و این را کاملا از خود می‌بیند (المیزان، ج ۸، ص ۷۱)

در واقع، ما غالبا از زاویه‌ای ضربه می‌خوریم که پیش‌بینی آن را نمی‌کنیم.

شاید یکی از علل اینکه گاه افرادی که به نظر ما افراد بزرگی‌اند به نحو باورنکردنی‌ای زمین می‌خورند، همین باشد که

افراد به این نکته ساده توجه نمی‌کنند.

ثمره اخلاقی

کسی که این آیه را جدی بگیرد، مراقبه و محاسبه نفس خود را جدی می‌گیرد: کسی که می‌خواهد دیندارانه زندگی کند همچون کسی است که در میدان دشمنی حرکت می‌کند، که آن دشمن از زاویه‌ای که او نمی‌بیند او را زیر نظر دارد و هر لحظه که بتواند او را هدف قرار خواهد داد: نمی‌توان حتی یک حرکت غیر حساب شده انجام داد.

(۷) «إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»:

«سلطه شیطان، نتیجه [باورها و] کارهای خود ماست» (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۷)

(۸) «يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ ... إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْتَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»:

شیطان ما را به فتنه می‌اندازد، از جایی که متوجه نیستیم ما را زیر نظر دارد، و وقتی حواسمان نیست ضربه می‌زند. چگونه حریفش شویم؟

جمله پایانی آیه، پاسخ می‌دهد: او همه این کارها را می‌کند اما متولی امور ما نمی‌شود. تنها کسانی که اهل ایمان نیستند شیطان متولی کارهایشان می‌شود.

راه غلبه بر شیطان یک چیز است: تقویت ایمان. اگر بر عمل صالح و پرهیز از گناه هم تاکید شده، همگی برای آن است که ایمان در ما ثابت شود.^۱

ثمره اخلاقی

وقتی خطا و گناه می‌کنیم، دنبال مقصر بیرون از خود نباشیم. و در درجه اول ببینیم کجای ایمانمان خدشه‌دار شده است که شیطان راهی به ما باز کرده است و در ترمیم آن بکوشیم.

حتی کسانی که اهل محاسبه‌اند، غالباً اعمالشان را محاسبه می‌کنند، اما محاسبه باورها کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد. اما اصحاب امامان چنین نبودند. بزرگانی همچون عبدالعظیم حسنی، خالد بن جریر بجلی، عمرو بن حریث، و دیگران گاه می‌رفتند و اعتقادات خود را بر امام عرضه می‌کردند که مبدا باور انحرافی‌ای در ذهنشان مستقر شده باشد. (برای مطالعه این نمونه‌ها به لینک زیر مراجعه کنید)

<http://karbobala.com/articles/info/1449>

ما چه اندازه دغدغه باورهایمان را داریم؟ آیا معصوم هستیم که خیالمان این اندازه از خودمان آسوده است؟

(۹) «... يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوْآتِهِمَا ... إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ»:

«برهنگی، نشانه‌ی عدم ایمان و سلطه‌ی شیطان است» (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۷)

۱. نکته: علامه طباطبایی تذکر داده‌اند که «عدم ایمان» در این آیه، منحصر به عدم ایمان اصطلاحی (که شخص کافر یا مشرک باشد) نمی‌شود، بلکه با توجه به عباراتی که در آیه ۳۹ سوره بقره گذشت (جلسه ۲۲۹، تدبیر ۴) و در ادامه سوره (اعراف/۳۶) آمده است، شامل هرگونه «تکذیب آیات الهی» نیز می‌شود (المیزان، ج ۸، ص ۷۱) یعنی نه فقط مشکل در باور به خدا و وحدت او؛ بلکه هرگونه انکار و باور نداشتن نسبت به هدایت الهی (که از طریق آیات خدا انجام می‌شود) نیز زمینه نفوذ و سلطه و ولایت شیطان بر انسان را مهیا می‌کند.

مورد زیر را در کانال نگذاشتم

(۱۰) «لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ...»:

تلاش شیطان برای گمراه کردن انسان در قالب اینکه «شیطان می‌خواهد شما را به فتنه بیندازد» تعبیر شده است. یعنی شیطان وضعیت را چنان پیچیده و سخت می‌سازد که سربلند درآمدن از آن بسیار سخت است و بسیاری به عذاب مبتلا خواهند شد؛ و خدا نسبت به این فتنه هشدار می‌دهد.

انکار «فتنه»های شیاطین، صرفاً چشم خود را به روی واقعیت زندگی بستن است؛ و اتفاقاً در داستان آدم و حوا، این صرف نظر کردن بر اساس اعتمادی بود که با قسم خوردن شیطان نسبت به او حاصل شد.

این مورد بعداً اضافه شد

(۱۱) «كَمَا أَخْرَجَ أَبُو يَكُومٍ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا»:

این تعبیر نشان می‌دهد که این گونه نبود که آدم و حوا در بهشت برهنه بوده وای متوجه شرمگاه خود نبوده باشند و شیطان فقط آنها را متوجه شرمگاه خود کرده باشد. بلکه آیه صراحت دارد که شیطان با درآوردن لباس آنها، آنها را از بهشت بیرون کرد.

۲۴۸) سوره اعراف (۷) آیه ۲۸ وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلُوبَنَا إِنَّا لَنَنصِفُكُمْ إِلَّا بِأَن نُّصِيفَكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۱۳۹۵/۹/۱۱

ترجمه

و هنگامی که کار ناشایستی مرتکب شوند، گویند: پدرانمان را بر این یافتیم، و خداوند ما را بدان دستور داد. بگو مسلماً خداوند به کار ناشایست دستور نمی‌دهد؛ آیا چیزی که نمی‌دانید به خدا نسبت می‌دهید؟!

نکات ترجمه

«فاحِشَةٌ» و «الْفَحْشَاءُ»

هر دو از ماده «فحش» هستند که این ماده بر قبح (زشتی) و شنیع بودن دلالت می‌کند و گفته‌اند هر چیزی است که از حد خود تجاوز کند (معجم المقاییس اللغة، ج ۴، ص ۴۷۸) و در تفاوت آن با «قبیح» گفته‌اند که «فاحش» هر سخن و فعل و کاری است که قبح شدید و عظیم داشته باشد (الفروق فی اللغة، ص ۲۲۷؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۲۶) و قبحش کاملاً آشکار باشد و کلمه «فحشاء» به خاطر «مد»ی که در کلام دارد، مقدمش شدیدتر از «فاحِشَةٌ» است (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۳۵) و این کلمه گاه به نحو کنایه‌ای در مورد عمل «زنا» به کار می‌رود مثلاً: «وَاللَّاتِي يَأْتِيَنَّهَا أَلْفَاحِشَةٌ مِّنْ نِّسَائِكُمْ» (نساء/۱۵)

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

تو را از دو خصلت نهی می‌کنم که رجالی در آن هلاک شده‌اند: برحذرت می‌دارم از اینکه دینداری خدا را با امر باطلی انجام دهی؛ و بر اساس آنچه نمی‌دانی به مردم فتوا دهی (موضع دین را بیان کنی)

الکافی، ج ۱، ص ۴۲؛ المحاسن، ج ۱، ص ۲۰۴

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ وَ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع:

أَنْهَاكَ عَنْ خَصَلَتَيْنِ فِيهِمَا هَلَاكُ الرَّجَالِ أَنْهَاكَ أَنْ تَدِينَ بِالْبَاطِلِ وَ تُفْتِيَ النَّاسَ بِمَا لَا تَعْلَمُ.

(۲) از امام باقر ع روایت شده است که:

آنچه می‌دانید بگوئید و در مورد آنچه نمی‌دانید، بگوئید [سریع اظهار نظر نکنید و] خداوند بهتر می‌داند؛ بدرستی که گاه شخص آیه‌ای را از قرآن بیرون می‌کشد [مطابق برداشت ناصواب خود توضیح می‌کند] که با آن در فاصله‌ای بیش از بین زمین و آسمان سقوط کرده است.

الکافی، ج ۱، ص ۴۲؛ المحاسن، ج ۱، ص ۲۰۶

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَّاءِ عَنْ أَبَانَ الْأَحْمَرِ عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي رَجَاءٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ:

مَا عَلِمْتُمْ فَقُولُوا وَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَقُولُوا اللَّهُ أَعْلَمُ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَتَنَزِعُ الْآيَةَ مِنَ الْقُرْآنِ يَخِرُّ فِيهَا أَبْعَدَ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ.

(۳) از رسول خدا ص روایت شده است:

کسی که گمان کند خداوند به بدی و ناشایست دستور می‌دهد، بر خدا دروغ بسته است؛ و کسی که گمان کند خوبی و بدی به غیر مشیت خدا رخ می‌دهد خدا را از حوزه سلطنتش بیرون دانسته؛ و کسی که گمان کند که گناهان بدون هر گونه قوت و توانایی از جانب خدا رخ می‌دهد، بر خدا دروغ بسته است و کسی که بر خدا دروغ ببندد خدا او را داخل در آتش کند.

[این حدیث مبتنی بر این مبناست که خداوند دو گونه مشیت دارد که در حدیث ۲ جلسه ۲۴۳ بیان شد]

الکافی، ج ۱، ص ۱۵۸؛

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ قُرْطِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص:

مَنْ زَعَمَ أَنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالسُّوءِ وَ الْفَحْشَاءِ فَقَدْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَ مَنْ زَعَمَ أَنَّ الْخَيْرَ وَ الشَّرَّ بغيرِ مَشِيئَةِ اللَّهِ فَقَدْ أَخْرَجَ اللَّهَ مِنْ سُلْطَانِهِ وَ مَنْ زَعَمَ أَنَّ الْمَعَاصِيَ بغيرِ قُوَّةِ اللَّهِ فَقَدْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَ مَنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ أَدْخَلَهُ اللَّهُ النَّارَ.

۴) محمد بن منصور می‌گوید: از امام صادق ع درباره این سخن خداوند متعال سوال کردم که می‌فرماید: «و هنگامی که کار ناشایستی مرتکب شوند، گویند: پدرانمان را بر این یافتیم، و خداوند ما را بدان دستور داد. بگو مسلماً خداوند به کار ناشایست دستور نمی‌دهد؛ آیا چیزی که نمی‌دانید به خدا نسبت می‌دهید؟!»

فرمود: آیا به نظرت کسی گمان می‌کند که خداوند به زنا و نوشیدن شراب یا چیزی از این گونه محرمات دستور دهد؟
گفتم: نه.

فرمود: پس این «کار ناشایست»ی که ادعا می‌کنند خدا بدان دستور داده چیست؟

گفتم: خداوند بهتر می‌داند و ولیّ او.

فرمود: بدرستی که این در مورد ائمه جور است که ادعا کردند خداوند آنها را دستور داده به پیشوایی قومی در حالی که خداوند به امامت آنان دستور نداده بود، پس خداوند این را در مورد آنان رد کرد و به ما خبر داد که آنها بر خدا دروغ بسته‌اند و خدا این را «فاحشه» (کار ناشایست) نامید.

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۴؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲؛ الغیبه للنعمانی، ص ۱۳۱

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَنْصُورٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ [يَعْنِي أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع] عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى «وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلُوبُنَا» قَالَ: «وَأَمَّا مَا لَا تَعْلَمُونَ» فَقَالَ: «رَأَيْتَ أَحَدًا يَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ أَمَرَ بِالزَّوْنِ وَالشُّرْبِ الْخَمْرِ أَوْ بِشَيْءٍ مِنْ هَذِهِ الْمَحَارِمِ؟ فَقُلْتُ: لَا! فَقَالَ: مَا هَذِهِ الْفَاحِشَةُ الَّتِي يَدْعُونَ أَنَّ اللَّهَ أَمَرَ بِهَا؟ فَقُلْتُ: اللَّهُ أَغْلَمُ وَوَلِيُّهُ. قَالَ: فَإِنَّ هَذِهِ فِي أَيْمَةِ الْجَوْرِ ادَّعَوْا أَنَّ اللَّهَ أَمَرَهُمْ بِالْإِيْتِمَامِ بِقَوْمٍ لَمْ يَأْمُرِ اللَّهُ بِالْإِيْتِمَامِ بِهِمْ فَردَّ اللَّهُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَ أَخْبَرَنَا أَنَّهُمْ قَدَ قَالُوا عَلَيْهِ الْكُذِبَ فَسَمَى اللَّهُ مِنْهُمْ فَاحِشَةً.»

تدبر

۱) «وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلُوبُنَا» قَالَ: «وَأَمَّا مَا لَا تَعْلَمُونَ»: کسانی که تحت ولایت شیطان رفته‌اند، هنگامی که کار ناشایستی مرتکب شوند، ابتدا به فرهنگ و رسوم اجتماعی‌شان استناد می‌کنند و سپس همین را دستور خدا قلمداد می‌کنند. گویی هر چیزی به صرف اینکه در فرهنگ و رسوم گذشته ریشه دوانیده باشد، مطلبی دینی و دستوری الهی است.

قرآن کریم این مدل تحلیل را (که «آداب و رسوم سنتی» را همواره از جنس «تعالیم دینی» قلمداد کنیم) از دو زاویه به چالش می‌کشد:

الف. امکان ندارد چیزی که زشتی‌اش آشکار باشد بتوان به خدا و تعالیم الهی نسبت داد.

ب. اگر کسی می‌خواهد چیزی را به خدا نسبت دهد حتما باید بر اساس علم و اطلاع باشد؛ پس صرف اینکه مساله‌ای در میان گذشتگان ما سابقه داشته، دلیلی بر ریشه الهی داشتن و یا لزوم تبعیت از آن نمی‌شود.

۲) «وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا قُلُوبُنَا» قَالَ: «وَأَمَّا مَا لَا تَعْلَمُونَ»: در آیات قبل، بحث درباره ترفند ابلیس برای بیرون آوردن لباس آدم و حوا، و در نتیجه، خروج آنها از بهشت بود و تذکر داد که مواظب باشید شیطان همین بلا را بر سر شما نیاورد؛ و البته تذکر داد کسانی که ایمان نمی‌آورند تحت ولایت شیطان

قرار می‌گیرند. اینجا بلافاصله سراغ این افراد رفت و تنها ویژگی‌ای که در این آیات از آنها برشمرده این بود که وقتی کار ناشایستی می‌کنند، آن را با استناد به فرهنگ گذشتگان و حتی با استناد دروغین به خداوند توجیه می‌کنند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی: توجیه‌گری و راه غلبه بر آن

از مطلب فوق می‌توان نتیجه گرفت مهمترین ترفند شیطان برای گناه کردن همین توجیه‌گری است که در هرجایی به نحوی رخ می‌نمایند:

گناه خودش را توجیه کرد (چون من بهترم سجده نکردم)؛

برای اینکه آدم و حوا از درخت ممنوعه بخورند توجیه آورد؛

و اکنون هم اینها توجیه می‌کنند.

به نظر می‌رسد اساسا هیچ انسانی هیچ گناهی انجام نمی‌دهد مگر اینکه اول آن را برای خود توجیه کرده باشد.

پس

برای غلبه بر شیطان باید این روحیه توجیه‌گری را از خود دور کنیم و همانند حضرت آدم ع با خود رو راست باشیم و

اگر خطایی کردیم، خطای خود را بپذیریم، و از خدا طلب بخشش کنیم.

اما چگونه؟

چه بسا ادامه آیه که می‌فرماید «آنچه نمی‌دانید به خدا نسبت ندهید»، راهش را نشان می‌دهد: تمرین کنیم در جاهایی که

شناخت درستی از مساله نداریم (صرفا بر اساس خوشایندمان) تحلیل ارائه ندهیم، فقط بر اساس آنچه واقعا بدان علم داریم

تحلیل کنیم.

۳) «وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً ... قُلْ إِنْ أَلَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ ...»:

با اینکه در ادبیات قرآن کریم برای بیان «کار ناشایست» از کلمات متعددی استفاده شده است (مانند قبیح، سیئه، منکر،

مکروه، اثم، سوء و ...) چرا در این آیه - که در مقام بیان کسانی است که شیطان بر آنها سیطره می‌یابد از کلمه «فاحشه» استفاده

شده است؟

الف. به نحوی با آیات قبل تناسب دارد؛ زیرا در آیات قبل، بحث از بیرون آوردن لباس بود که با گناهان مربوط به غریزه

جنسی بسیار مرتبط است. کلمه «فاحشه» هم اگرچه درباره مطلق کارهای ناشایست است، اما به نحو خاص در مورد رابطه

نامشروع به کار می‌رود.

ب. «فاحشه» کار زشت و شرم‌آوری است که قبیح بودنش کاملا واضح است. می‌خواهد چگونگی سیطره شیطان بر آنها

را نشان دهد، که آنها کاری که زشت بودنش کاملا آشکار است انجام می‌دهند و توجیه می‌کنند. (یعنی نشان دهد که این کار

آنها صرفا یک اشتباه و ندانستن ساده نیست، بلکه اگر ندانستنی هم در کار است، از باب خود را به خواب زدن است)

ج. می‌خواهد بتواند بر اساس فطرتشان (و نه لزوما با استناد به شریعت الهی) خطا بودن راهشان را نشان دهد؛ یعنی حتی

اگر شریعت صحیح الهی به دستتان نرسیده باشد، باز هم توجیهی ندارید و نزد فطرتان محکوم‌اید و معلوم است که خدا به

فحشاء دستور نمی‌دهد.

﴿وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَ اللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ...﴾:

آنها دو دلیل برای کارشان مطرح کردند: وجود آن سنت در گذشتگان شان و اینکه خدا بدان دستور داده؛ و خداوند فقط دومی را پاسخ داد. چرا؟

الف. با توجه به آیات قبل درباره بهشت (که اهتمام شیطان به برهنه کردن آدم و حوا و مخالفت خدا با آن را مطرح کرد) تنها استدلال دومشان به بحث مرتبط است (یعنی خدایی که در داستان بهشت معرفی شد، معلوم است که هیچگاه امر به فحشاء نمی‌کند) و لذا به آن پرداخته شد، اما استدلال اولشان چون از غرض بحث حاضر خارج است بدان در اینجا پرداخته نمی‌شود و البته در جاهای دیگر این نوع استدلال به چالش کشیده می‌شود (بقره/۱۷۰) (المیزان، ج ۸، ص ۷۲)

ب. شاید می‌خواهد با این نوع مواجهه نشان می‌دهد استناد به «وجود سنتی در میان گذشتگان» برای توجیه یک کار بقدری استدلال سست و بی‌بنیادی است که ارزش پاسخ دادن دارد.

ج. ...

﴿وَ اللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا، قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ﴾:

در پاسخ سخن آنها که «خداوند ما را بدان دستور داد» فقط فرمود «مسلماً خداوند به کار ناشایست دستور نمی‌دهد» بلکه فرمود «بگو» مسلماً خداوند به کار ناشایست دستور نمی‌دهد». چرا؟

الف. شاید می‌خواهد اصرار کند که با چنین منطقی حتماً باید مقابله شود. یعنی نه فقط خدا جوابشان را می‌دهد بلکه اصرار دارد که تو همین این جواب را بگو و بازگو کن.

ب. این مساله که «مسلماً خداوند به کار ناشایست دستور نمی‌دهد» یک ضابطه‌ای است که در دین‌شناسی چنان به کار می‌آید که باید آن را در همه جا جار زد.

ج. ...

﴿إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ؛ وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا ... أَ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾:

اینکه کسی به خدا چیزی که نمی‌داند نسبت دهد، یکی از ویژگی‌های مهمی است که نشان می‌دهد شخص ایمان واقعی ندارد و تحت ولایت شیطان قرار گرفته است. دلیلش هم معلوم است: کسی که به خدا ایمان دارد، می‌داند که خدا در همه جا حضور دارد، و انسان هیچگاه در محضر کسی و جلوی روی او، دروغی را به او نسبت نمی‌دهد.

ثمره اخلاقی - اجتماعی

اینکه چه اندازه حاضر هستیم درباره دین و تعالیم دینی بدون تحقیق و صرفاً بر اساس حدس و گمان شخصی سخن بگوییم نشان می‌دهد چه اندازه به خدا ایمان داشته یا تحت ولایت شیطان قرار گرفته‌ایم؟

واقعاً آیا در خصوص مسائل دینی، وقتی که به چیزی کاملاً علم و آگاهی نداریم، اظهار نظر می‌کنیم یا سکوت؟ اگر صرفاً بر اساس حدس و گمان شخصی و بدون استناد معتبر درباره خدا و دستورات خدا اظهار نظر می‌کنیم، آیا این هشدار نیست که بشدت در حال سقوط هستیم؟ (حدیث ۲)

آیا توجه داریم که با این روش داریم دینداری باطلی را ترویج می‌کنیم و بدون علم فتوا می‌دهیم؟ (حدیث ۱)

آیا نباید به فکر علاج باشیم؟

(۷) «وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا ... وَ اللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ»:

گاه افراد با تکیه بر یک مغالطه، بر اساس نگرش توحیدی، گناه خود را توجیه می‌کنند! می‌گویند مگر خدا همه‌کاره نیست؛

پس اگر ما گناه می‌کنیم، خدا به ما دستور داده است!

اگر توان تحلیل مغالطه را داشتیم، که چه خوب! (مدلی از تحلیل و پاسخ منطقی این مغالطه در حدیث ۲ جلسه ۲۴۳

گذشت) اما اگر توان تحلیل مغالطه را نداشتیم، به همان محکومات اعتقادی مان تکیه کنیم تا نتوانند ما را بلغزانند. (حدیث ۳)

قرآن در این آیه از این روش استفاده کرده است:

آنها کار زشتشان را چنین توجیه می‌کنند که خدا به ما دستور داده است. تو هم بگو معلوم است که خدا به کار زشت

دستور نمی‌دهد.

(۸) «وَ اللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ»:

چرا درباره دستور خدا، سخن آنها را با فعل ماضی آورد (خداوند چنان دستور داد) ولی پاسخ را با فعل مضارع (خداوند

چنین دستور نمی‌دهد)؟

الف. پاسخ فعل ماضی را با فعل مضارع می‌دهد تا نشانه‌ی استمرار باشد؛ یعنی خداوند در هیچ زمانی به زشتی فرمان

نمی‌دهد. (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۹)

ب. آنها درباره این واقعه، به یک حادثه در گذشته استناد می‌کنند؛ اما در مقام پاسخ، به یک روال همیشگی خدا استناد

می‌شود تا نشان دهند در گذشته هم چنین نبوده است.

ثمره منطقی - استدلالی

گاهی برای رد یک سخن نیازمند این نیست که سند آن سخن بررسی شود. بلکه شواهد و قرائن بیرونی، دلیل کافی بر

بطالان [ویا صحت] آن ارائه می‌دهند. در اینجا حتی اگر شخصی که وی را راستگو می‌دانستیم چنان مطلبی را نقل می‌کرد، باز

قابل قبول نبود. به تعبیر دیگر، سند برای قضاوت درباره یک گزارش تاریخی، صرفاً یکی از شواهد برای بررسی است، نه تنها

شاهد.

ج. ...

مورد زیر را در کانال نگذاشتم

(۹) «وَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا ...»

تقلید نابجا از پیشینیان ممنوع است. (تفسیر نور، ج ۴، ص ۴۸)

ترجمه

بگو پروردگارم به قسط و عدل دستور داد؛ و در هر سجده‌گاهی [و به هنگام هر سجده‌ای] روی [و توجه] خود را [به جانب او] ثابت و استوار سازید؛ و در حالی که دین را برای او خالص گردانیده‌اید او را بخوانید. همان گونه که شما را در ابتدا پدید آورد برمی‌گردید.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«الْقِسْطُ»: ماده «قسط» از ماده‌هایی است که در دو معنای متضاد به کار رفته است: هم در معنای «عدل» و هم در معنای «جور و ستم». وقتی به صورت «قسط» و یا در باب افعال «أَقْسَطَ يُقْسِطُ» به کار می‌رود به معنای «عدل» است؛ و وقتی به صورت «قَسَطَ» و یا در حالت ثلاثی مجرد «قَسَطَ يُقْسِطُ» به کار می‌رود در معنای «جور» است (معجم المقاییس اللغه، ج ۵، ص ۸۶) لذا برخی این را این گونه تعبیر کرده‌اند که «قَسَطَ» قسط دیگری را گرفتن و لذا «ستم» است و «أَقْسَطَ» قسط دیگری را دادن، و لذا «عدل» است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۷۰) این ضابطه در تشخیص دو معنای قسط، در تمام موارد استعمالی آن در قرآن کریم مشاهده می‌شود و حتی اسم فاعل اگر از ثلاثی مجرد درست شود (= قاسط)، به معنای «ستمگر» است (وَ أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا؛ جن/۱۵) و اگر از باب افعال درست شود (= مقسِط)، به معنای عادل و عدل‌گستر است (وَ أَقْسَطُوا إِنْ أَلَّهَ يُجِبُ الْمُقْسِطِينَ؛ حجرات/۹)

البته کلمه «قسط» تفاوت اندکی با عدل دارد؛ «قسط» به معنای نصیب و سهمی است که بر اساس عدل به شخص می‌رسد و «إقساط» (باب افعال) به معنای «قسط را در حق دیگران رعایت کردن» می‌باشد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۷۰). به تعبیر دیگر، «قسط» ناظر به مقام اجرا و پیاده شدن عدل است که گاه به نحو خاص در مورد تقسیم عادلانه سهم افراد به کار می‌رود، و شاهد بر اینکه معنای این دو تفاوتی با هم دارد، این است که گاه در قرآن کریم، توصیه به قسط را بعد از عدل مطرح کرده است «فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا» (حجرات/۹) (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۹، ص ۲۵۹) «ووجه»:

جمع «وجه» است.

ماده «وجه» دلالت دارد بر مقابل چیزی قرار گرفتن (کلمه «مقابل» در جلسه ۲۴۷ بحث شد)

«مواجهه» یعنی وجه یک نفر در مقابل وجه دیگری قرار بگیرد، و «وجه» (وَ لِكُلِّ وِجْهَةٍ؛ بقره/۱۴۸) آن سمت و جهتی است که از آن سمت با اشیاء و امور روبرو می‌شویم؛ و اصل کلمه‌ی «جهت» همان «وجه» بوده که واو اول آن افتاده است (معجم المقاییس اللغه، ج ۶، ص ۸۹).

برخی اصل «وجه» را در مورد «صورت» (عضوی از اعضای بدن) دانسته‌اند و گفته‌اند چون انسان به هر چیزی بخواهد روی آورد و توجه کند با صورتش به آن رو می‌کند، کلمه «وجه» به معنای «جهتی که هر چیزی با آن جهت به چیزی رو

می‌آورد»، و سپس به معنای ابتدای و بُعد شریفتر هر چیزی، به کار رفته است، چنانکه تعبیر «وجه النهار» (آل عمران/۷۲) بدین معناست؛ و به «مقصد» هم وجه و جهت و وجهه می‌گویند از این جهت که انسان بدان رو می‌آورد، و کلمه «جاه» (که در اصل به معنای حرمت و منزلت و آبروست) را هم مقلوب شده از کلمه «وجه» دانسته‌اند با این تفاوت که «وجه» را برای «صورت» هم به کار می‌برند اما «جاه» را فقط برای حظ و بهره‌ای که انسان دارد به کار می‌برند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۵۵-۸۵۶)

و «وجه» هر چیزی به حَسَب خودش است؛ لذا در امور مجرد و خصوصاً خداوند، وجه به معنای «صورت» نیست بلکه تعبیر «وجه الله» یعنی آن بُعدی که هنگامی که انسان با دل خود به خدا روی می‌آورد از آن بُعد به خدا روی می‌آورد یا خداوند از آن جهت به انسان توجه می‌کند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۴۷)

«مَسْجِدٌ» از ماده «سجد» است که در جلسه ۲۲۴ درباره این ماده توضیح داده شد.

وزن «مَفْعَلٌ» و «مَفْعَلٌ» برای اسم زمان و اسم مکان به کار می‌رود ولی غالب اهل لغت، کلمه «مسجد» را اسم مکان دانسته‌اند؛ یعنی مکان سجده که تدریجاً به عنوان محل برگزاری نماز به کار رفته است. البته این کلمه به علاوه به معنای «مکانها و مواضع سجود در آدمی» یعنی مواضعی از انسان که هنگام سجده بر زمین قرار می‌گیرد نیز به کار رفته است؛ چنانکه در مورد آیه «أَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ» (جن/۱۸) هر دو معنا مطرح شده است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۹۷)

همچنین «مسجد» می‌تواند مصدر باشد (به معنای سجده کردن) و منظور «همان نماز خواندن» باشد (فقه القرآن، ج ۱، ص ۱۵۵)

«أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»

درباره کلمه «وجه» در این آیه، "گفته شده که منظور همین «صورت» است که به نحو استعاری به کار رفته (شبهه اینکه می‌گوییم این کار را به دست خودم انجام دادم)؛ و نیز گفته شده منظور از «اقامه کردن» استقامت ورزیدن و مراد از «وجه» توجه است و معنی‌اش این است که «عبادتتان را خالصانه برای خدا قرار دهید» و تعبیر «تسلیم وجه لله» که در آیات متعددی آمده است (لقمان/۲۲؛ نساء/۱۲۵؛ روم/۳۰) نیز به همین معناست" (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۵۶) و برخی هم گفته‌اند: "منظور از «وجه» در این آیات، نفس و ذات انسان است از آن جهت که مورد توجه خدا قرار گرفته، یعنی انسان نمی‌تواند موفق به تسلیم و برپانگهداشتن نفس خود برای عبادت خدا شود مگر با عنایت و توجهی از جانب خداوند متعال." (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۴۷)

حدیث

۱) از رسول خدا ص روایت شده است که:

کسی از مال خویش در حق فقیری برادری کند و در مردم انصاف را رعایت کند، چنین کسی مومن حقیقی است.

الکافی، ج ۲، ص ۱۴۷

عَنْهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادِ الْكُوفِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْغِفَارِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص

مَنْ وَاسَى الْفَقِيرَ مِنْ مَالِهِ وَ انْصَفَ النَّاسَ مِنْ نَفْسِهِ فَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ حَقًّا.

۲) از امام صادق ع درباره این سخن خداوند متعال «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» روایت شده است: «مساجد» بعداً ایجاد شدند؛ پس، امر شده‌اند که رویشان را به سمت مسجدالحرام ثابت و استوار کنند.

تهذیب الأحكام، ج ۲، ص ۴۳؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲
مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ تَعَالَى «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قَالَ:
مَسَاجِدُ مُحَدَّثَةٌ فَأَمَرُوا أَنْ يُقِيمُوا وُجُوهَهُمْ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.^۱
۳) از امام صادق ع درباره «ثابت کنید رویتان را نزد هر مسجدی» فرمود: یعنی ائمه.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲
عن الحسين بن مهران عن أبي عبد الله ع في قوله: «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال: يعني الأئمة.
۴) از رسول خدا ص روایت شده است که: بدرستی که شما پیاده و لخت و برهنه محشور می‌شوید، سپس تلاوت کرد:
«همان گونه که اولین آفرینش را آغاز کردیم برمی گردانیمش، وعده‌ای بر عهده ماست که ما حتماً انجام‌دهنده آن هستیم.»

کشف الغمّه فی معرفه الأئمه، ج ۱، ص ۱۱۱؛ مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵
عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ حُفَاءَ عَرَاءَ عُرُلًا ثُمَّ قَرَأَ «كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدًّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ».

۵) از امام باقر ع در مورد این سخن خداوند که فرمود: «همان گونه که شما را در ابتدا پدید آورد، برمی‌گردید؛ گروهی هدایت شدند و گروهی ضلالت بر آنها محقق گردید» روایت شده است:
انها را هنگامی که آفرید، مومن و کافر، و شقی (بدبخت) و سعید (خوشبخت) آفرید؛ و همین گونه، روز قیامت هدایت شده و گمراه برمی‌گردند.

[سپس توضیحاتی درباره آیه بعد داد که ان شاء الله همانجا ارائه خواهد شد سپس فرمود:]
«همان گونه که شما را در ابتدا پدید آورد برمی‌گردید» کسی را که خدا روزی که آفریدش، شقی (بدبخت) آفرید، همان گونه بدبخت به او برمی‌گردد؛ و کسی را که روزی که آفریدش، سعید (خوشبخت) آفرید، همان گونه خوشبخت به او برمی‌گردد.

(توجه: ان شاء الله در روایات فردا، توضیح بیشتر این روایات [که جبری در کار نیست] از خود روایات ارائه خواهد شد)
تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۶-۲۲۷

۱. در همین مضمون این احادیث وارد شده است:

(۱) عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ الطَّاطِرِيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي حَمْرَةَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ أَبِي بَصِيرٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قَالَ هَذِهِ الْقِبْلَةُ أَيْضًا. (تهذیب الأحكام، ج ۲، ص ۴۳)
(۲) عن أبي بصير عن أحدهما في قول الله «وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال: هو إلى القبلة. (تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۲)

فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ فِي قَوْلِهِ «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ» قَالَ خَلَقَهُمْ حِينَ خَلَقَهُمْ مُؤْمِنًا وَكَافِرًا وَشَقِيًّا وَسَعِيدًا وَكَذَلِكَ يَعُودُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُهْتَدِيًّا وَضَالًّا ... «كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ» مَنْ خَلَقَهُ اللَّهُ شَقِيًّا يَوْمَ خَلَقَهُ كَذَلِكَ يَعُودُ إِلَيْهِ شَقِيًّا وَ مَنْ خَلَقَهُ سَعِيدًا يَوْمَ خَلَقَهُ كَذَلِكَ يَعُودُ إِلَيْهِ سَعِيدًا.

تدبر

مقدمه‌ای برای تدبر در این آیه

این آیه چهار بند اصلی دارد:

قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ
وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ
وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ
كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ

که بند دوم و سوم آن بسیار به هم نزدیک است اما ارتباط بقیه بندها در نگاه اول چندان واضح نیست. تدبر در این آیه نیازمند تدبر در هر یک از این چهار بند و نیز تدبر درباره ربط و نسبت اینها با همدیگر و نیز با آیات قبل و بعد است.

(۱) «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»

ظاهراً وجه بیان این نکته در این آیه آن است که در قبال کسانی که تحت ولایت شیطان قرار گرفته و مدعی می‌شده‌اند کارهای زشت خود را به دستور خدا انجام داده‌اند، و پس از اینکه تذکر داد خداوند به کار ناشایست دستور نمی‌دهد، فرمود: بگو پروردگارم به قسط و عدل دستور می‌دهد.

به تعبیر دیگر، در آیه قبلی به نحو سلبی فرمود «خداوند به فحشاء (کار ناشایست) دستور نمی‌دهد» و در این آیه به نحو ایجابی بیان می‌کند که «خداوند به قسط (عدالت‌ورزی) دستور می‌دهد».

جالب اینجاست که هم در این آیه و هم در آیه قبل، این دو فراز مربوط به چگونگی دستور خدا با «قل» شروع می‌شود.

بحث تخصصی دین‌شناسی

این دو آیه به خوبی حد و مرز تبعدی بودن را معلوم می‌کنند و پشتوانه محکمی هستند برای قاعده فقهی «کل ما حکم به العقل حکم به الشرع و کلمه حکم به الشرع حکم به العقل»: هرچه عقل بدان حکم کند شرع هم بدان حکم می‌کند و هرچه شرع بدان حکم کند عقل هم بدان حکم می‌کند»:

خداوند به انسان عقلی داده است که کلیات خوبی و بدی را درک می‌کند؛ و در آن حدی که به نحو قطعی و یقینی درک می‌کند، امکان ندارد حکم شرعی مخالف آن وجود داشته باشد. آیه قبلی این مطلب را به نحو سلبی بیان کرد که: اگر دیدید کسی انجام کار ناشایستی را به دستور دین و خداوند نسبت می‌دهد، محکم مقابله بایستید و «بگویید» که خدا چنین دستوری ندارد؛ و در این آیه مطلب را به نحو ایجابی بیان نمود که: اگر کاری به اقتضای قسط و عدل است، «بگویید» که خدا بدان دستور می‌دهد.

شاید اگر کسانی که جذب داعش و سایر گروه‌های تروریستی‌ای می‌شوند، لحظه‌ای در این دو آیه تدبر می‌کردند چنین با ادعای دینداری به کشتار و آزار مردم بیگناه روی نمی‌آوردند.

(۲) «وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ»:

درباره مقصود از این تعبیر دیدگاه‌های متعددی بیان شده است، که با توجه به قاعده امکان استعمال یک لفظ در بیش از یک معنا همه آنها - به شرط درست بودن اصل مدعا - می‌توانند در آیه مورد نظر بوده باشند.

الف. در هنگام نماز ذهن و فکرتان به هیچ امر دیگری مشغول نباشد؛ توجهتان را فقط به جانب خدا نگه دارید و از غیر او منقطع شوید (المیزان، ج ۸، ص ۷۴)^۱

ب. در نماز به نحو مستقیم به قبله‌ی درون هر مسجدی رو کنید (مجاهد، سدی، ابن‌زید، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۴)

ج. در اوقات سجده - که همان اوقات نماز است - رویتان را به سمتی قرار دهید که خداوند رو کردن بدان سمت در نماز را بر شما واجب کرده است (یعنی به سمت کعبه) (جبائی، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵)

د. وقتی در مسجدی بودید و وقت نماز شد همانجا نماز بگذارید و نگوئید که می‌خواهم به مسجد خودمان بروم. (فراء و مغربی، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵)

ه. توصیه‌ای است که هنگام هر نمازی آهنگ مسجد کنید و نماز را به جماعت برپا دارید. (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵)

و. روی خود را خالصانه به سمت خدا کنید و هیچ شریکی برای خدا قرار ندهید (ربیع، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵)

ز. هنگام نماز به کار دیگری که با شأن مسجد سازگار نیست مشغول نباشید (فقه القرآن، ج ۱، ص ۱۵۵)

ح. هنگام نماز مستقیماً به جانب عبادت خدا رو کنید و به جانب غیر خدا روبرنگردانید (زبدۀ البیان، ص ۷۹) و از این می‌توان وجوب رو به قبله بودن در کل نماز و عدم انحراف به چپ و راست را نتیجه گرفت.

ط. ...

(۳) «وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ»

یکبار می‌گویند «وَ ادْعُوهُ مُخْلِصِينَ: خدا را بخوانید در حالی که دینتان را برای خدا خالص کرده‌اید.» و این از آن مهمتر است. در واقع، اخلاص، زمانی واقعی است که انسان دین خود را خالصانه از خدا گرفته باشد. بسیاری از ما ادعای ارتباط خالصانه با خدا داریم، اما گاه می‌کوشیم دین مان را و حتی نحوه عبادتمان را، آن گونه که خودمان دلمان می‌خواهد تنظیم کنیم،

۱. علامه طباطبایی توضیح داده‌اند: «ضمیمه شدن عبارت دوم (خدا را بخوانید در حالی که دینتان را برای او خالص کرده‌اید) به عبارت اول (در هر سجده‌گاهی توجتان را تنها به جانب خدا فرادارید)، ضرورت انقطاع و جدا شدن از غیر خدا در هنگام عبادت را می‌رساند، حتی انقطاع از خود عبادت را؛ زیرا عبادت، توجه کردن است نه اینکه چیزی که به خودش توجه شود؛ و لذا کسی که عبادت می‌کند در عبادتش نباد جز خدا را یاد کند.» البته ایشان با بیان این معنا، معانی دیگر را مردود دانسته‌اند، اما ظاهراً ایشان بر اساس اینکه هر آیه یک معنا بیشتر نمی‌تواند داشته باشد قضاوت کرده‌اند و گرنه بر اساس استعمال یک لفظ در چند معنا، صحت یک معنا دلیل بر بطلان معانی دیگر نمی‌شود)

نه آن گونه که خدا تعیین کرده است. لذا برخی از امور را که واقعا بد است، چون با آن انس گرفته‌ایم، انجام می‌دهیم و در مقام توجیه، آن را دستور خدا معرفی می‌کنیم (آیه قبل)؛ و در مقابل برخی امور را که واقعا خوب است، و لذا حتما خدا بدان دستور داده (امر ربی بالقسط)، چون مطابق پسند ما نیست، انجام نمی‌دهیم و به هر ترفندی می‌کوشیم آن را از خدا ندانیم. این همان روحیه شیطان است که می‌خواست خدا را آن طور که خودش دلش می‌خواهد عبادت کند نه آن گونه که خدا دستور داده است (جلسه ۲۲۴، حدیث ۳)

لذا در این آیه هم می‌فرماید: اگر می‌خواهید خدا را بخوانید و این خواندن شما واقعی باشد، در حالی خدا را بخوانید که دیتان را برای او خالص کرده‌اید.

ثمره بحث در سبک زندگی

با توضیحات فوق معلوم می‌شود که این تلقی که: «نیاز نیست حتما نماز بخوانی؛ دلت پاک باشد و با خدایت هر جور دوست داری حرف بزنی» تلقی شیطانی است؛ چون، اگر کسی واقعا می‌خواهد خدا را بخواند، باید آن گونه که خدا دستور داده سراغش برود نه آن طور که نفسش می‌پسندد.

﴿كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ﴾:

«همان گونه که آغازتان کرد برمی‌گردید» منظور چیست؟

الف. می‌تواند تاکید باشد بر اینکه شما در عالم رها نشده‌اید و بازگشت و معادی دارید: همان گونه که آفرینش شما را آغاز کردیم به همان گونه هم دوباره برمی‌گردانیم.

ب. نحوه بازگشت ما به دنیا بعد از مرگ و در قیامت را شرح می‌دهد و می‌فرماید بازگشت شما شبیه ابتدای‌تان است. آنگاه همین مطلب می‌تواند از جهات متعددی مد نظر باشد:

ب.۱) همان گونه که برهنه و بی‌لباس و بدون اینکه مالک چیزی باشید وارد دنیا شدید، در قیامت هم همین گونه وارد می‌شوید (حدیث ۴) (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵).

ب.۲) همان گونه که با ورودتان به دنیا دو گونه سعید و شقی را رقم زدید، همین گونه هم در قیامت برمی‌گردید و دو گروه بهشتی و جهنمی را رقم می‌زنید (حدیث ۵) [در واقع، عبارتی که در آیه بعد آمده (گروهی هدایت شده و گروهی ضلالت بر آنها محقق گردیده)، ادامه و توضیح همین جمله است]

ب.۳) ارواح به آنچه از آن آفریده شده بودند برمی‌گردند: آنان که از علین آفریده شده بودند به علین و آنانکه از سجین به سجین (فیض کاشانی، الوافی، ج ۴، ص ۳۱؛ تفسیر الصافی، ج ۵، ص ۳۰۱) به تعبیر دیگر، هرکس به طینت اولیه خود برمی‌گردد طینت طیبه یا طینت خبیثه (مشارق أنوار الیقین، ص ۲۴۵)

ب. ۴) همان گونه که نظام موجودات یک سیر آفرینش نزولی را طی کرده، یک سیر بازگشت صعودی را هم طی می‌کند (شرح أصول الکافی (صدرا)، ج ۴، ص ۲۴۵)^۱

ب. ۵) همان گونه که ما شما را به نحو آمیزه‌ای از جسم و روح به دنیا آوردیم، همین گونه هم در معاد و هنگام برانگیخته شدن هم جسم خواهید داشت و هم روح. (اصطلاحاً، آیه دلالت بر معاد جسمانی می‌کند)

ب. ۶) بر آنچه از ایمان و کفر که بر آن مُردید، مبعوث می‌شوید (ابن عباس و جابر، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵) [این برداشت، «شروع» را به معنای کل حیات دنیا و «برگشت» را به معنای کل آخرت دانسته است (المیزان، ج ۸، ص ۷۵)]
ج. می‌خواهد بفرماید آفرینش شما را از خاک آغاز کردیم و بدان برمی‌گردید. (قتاده، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵)
۵) «کَمَا بَدَأُكُمْ تَعُوذُونَ»:

این عبارت چه ربطی به عبارات قبلی دارد؟

الف. این برای تأکیدی بر عبارت قبلی (خدا را بخوانید در حالی که دیتان را برای او خالص کرده‌اید) است. یعنی به یاد داشته باشید که دوباره شما را مبعوث می‌کنند و همه چیزتان به دست اوست، پس خدا را خالصانه بخوانید. (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵) (المیزان، ج ۸، ص ۷۶)

ب. این جمله نه در ارتباط با جمله قبل، بلکه در ارتباط با چند آیه قبل تر است، یعنی آیه ۲۵ (فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ) و می‌خواهد بفرماید که «برانگیختن شما از آفریدن ابتدایی شما سخت تر نیست» و در واقع می‌خواهد دلیلی برای آن بیاورد. (زجاج، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵)

ج. کلام جدید است و می‌خواهد بگوید شما را بعد از مرگ برمی‌گردانیم و جزایتان را می‌دهیم (ابی مسلم، به نقل مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۵) (المیزان، ج ۸، ص ۷۵)

د. این عبارت در ارتباط با عبارت بعدی است که در آیه بعد آمده (فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ: گروهی هدایت شدند و گروهی ضلالت بر آنها محقق گردید) و جمع‌بندی‌ای از کل داستان آدم و حوا و ابلیس است: یعنی می‌خواهد بگوید همان طور که کار شما را آغاز کردیم و در آن عده‌ای نهایتاً (مانند خود آدم و حوا) مسیر هدایت را در پیش گرفتند و عده‌ای مسیر ضلالت را (مانند خود ابلیس) در قیامت هم همین گونه برمی‌گردید و به دو گروه هدایت شده و گمراه تقسیم می‌شوید (حدیث ۵) (المیزان، ج ۸، ص ۷۴)

... ۵

۶) «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ ... وَ اذْعَبُوا ...»:

۱. عبارت وی چنین است: معلوم عند ارباب البصائر الثاقبة و اصحاب الحكمة المتعالية ان الموجودات الصادرة منه على الترتيب من الاشرف فالاشرف و الاقرب فالاقرب الى الاخس فالاخس و الابدع فالابدع حتى انتهى الى اخس الاشياء و هى الهاوية و الظلمة، و العائدة إليه تعالى على عكس ذلك الترتيب، من الاخس فالاخس و الابدع فالابدع الى الاشرف فالاشرف و الاقرب فالاقرب الى ان ينتهى إليه سبحانه كما أشير إليه بقوله: «يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ ثُمَّ يَعْرُجُ إِلَيْهِ»، قوله: «كَمَا بَدَأُكُمْ تَعُوذُونَ»، فلكل منها غاية مخصوصة ينتهى إليها و لغايته أيضا غاية اخرى فوقها و هكذا حتى ينتهى الى غاية لا غاية بعدها، كما ابتدأت من مبدأ لا مبدأ قبله.

ابتدا فرمود «پروردگرم به قسط و عدل دستور داد» سپس فرمود «و توجه خود را به جانب او ثابت و استوار سازید ... و او را بخوانید» این دو جمله بعدی عطف بر جمله اول است و تقدیر کلام این بوده که «قسط بورزید و توجهتان را به جانب او استوار سازید و او را بخوانید» (الجدول فی إعراب القرآن، ج ۸، ص ۳۹) اما چرا این گونه فرمود و همه را بر یک سیاق نیاورد؟

الف. تعبیر اول، به ازای تعبیری است که اولیای شیطان در آیه قبل داشتند و گفتند «خداوند ما را به آن کارها [ی ناشایست] دستور داد» لذا بر همان سیاق آمد. اما جملات دوم و سوم سیاقش عوض شد تا معلوم شود که یک مطلب مستقل از آن است. ب. این سه جمله دو پیام اصلی دارد. یکی در جمله اول آمده که دعوت به عدالت ورزی است؛ و دومی در جملات دوم و سوم آمده که دعوت به توحید و عبودیت محض است. با تغییر سیاق کاری کرده که دو پیام بودن سه جمله معلوم شود. ج. پیام عدالت ورزی نیازمند واسطه‌ای به نام امام و پیامبر است که حکومت را به دست بگیرد و عدالت را برقرار سازد، لذا با تعبیر «بگو پروردگرم دستور داد» بیان شد؛ اما پیام عبودیت پیامی است که باید تک تک انسانها را مستقیماً مخاطب قرار داد لذا دعوت به توحید و عبودیت با خطاب مستقیم دستور داده شد.

د. ...

(۷) «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ»
جمع بندی آیه:

این آیه چهار بند اصلی دارد که بندهای دوم و سوم آن بسیار با هم مرتبطند، شاید بتوان چنین جمع بندی‌ای از آیه ارائه داد که این چهار بند را در سه فراز به یکدیگر و نیز به کل آیات قبل و بعد مرتبط کند. یعنی بعد از اینکه در آیه قبل، اولیای شیطان را مواخذه کرد که «دستور دادن به زشتی‌ها» را به خدا نسبت می‌دادند؛ ابتدا به پیامبرش تاکید می‌کند که: بگو و این مطلب را برای مخاطب تبیین کن که خداوند متعال، نه به زشتی‌ها، بلکه به قسط و عدل دستور می‌دهد؛

سپس از همگان می‌خواهد که: اولاً کاملاً و با ثبات قدم رو به سوی خدا بیاورند و ثانیاً در عبودیتشان نسبت به خدا دینشان را خالص کنند، نه اینکه با سنت‌های گذشتگان و خرافات و خواسته‌های نفسانی و ... آمیخته باشد. آنگاه بیان کرد که همان گونه که شما را در ابتدا پدید آورد، برمی‌گردید؛ و این مسیری که برای انسان پیش آمد و وارد دنیا شد، مسیری نیست که با مرگ تمام شود؛ بلکه مسیری است که انسان در دنیا رقم می‌زند تا دوباره در آخرت برگردد و ثمره‌اش را ببرد.

۲۵۰) سوره اعراف (۷) آیه ۳۰ فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ

أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ ۱۳۹۵/۹/۱۳

ترجمه

گروهی را هدایت کرد و گروهی گمراهی بر آنان مسلّم گردید؛ بدرستی که آنها شیاطین را به جای خدا به سرپرستی [خویش] گرفتند، و حساب می‌کنند که واقعاً خود ره‌یافته‌اند.

حدیث

(۱) امام باقر ع در تفسیر این آیات روایتی آمده که قسمتی از آن در جلسه ۲۴۹ حدیث ۵ گذشت. اما قسمتی که به این آیه مرتبط است، چنین است:

می‌فرماید: «بدرستی که آنها شیاطین را به جای خدا به سرپرستی [خویش] گرفتند، و حساب می‌کنند که واقعاً خود ره‌یافته‌اند.» و آنها «قدریه» هستند که می‌گویند [قضا و] «قدر»ی در کار نیست و گمان می‌کنند که خودشانند که قادر بر هدایت و گمراهی هستند و این [کاملاً] به آنها واگذار شده: اگر خواستند هدایت می‌شوند و اگر خواستند گمراه می‌شوند؛ و آنها مجوس این امت هستند؛ و [این] دشمنان خدا مشیت و قدرت خدا را تکذیب کردند.

(توجه: در نگاه اسلامی، اگرچه انسان اختیار دارد و مسئول گمراهی خویش است؛ اما این گونه نیست که کار یکسره به خود وی واگذار شده و از مشیت الهی خارج باشد و خدا هیچ علم و مشیتی در این زمینه نداشته باشد. توضیح بیشتر در حدیث ۳ و نیز جلسه ۲۴۳ حدیث ۲)

تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۷

فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع ... يَقُولُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ وَ هُمْ الْقَدَرِيَّةُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا قَدَرَ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَى الْهُدَىٰ وَ الضَّلَالَةِ وَ ذَلِكَ إِلَيْهِمْ إِنْ شَاءُوا اهْتَدَوْا وَ إِنْ شَاءُوا ضَلُّوا وَ هُمْ مَجُوسٌ هَذِهِ الْأُمَّةُ وَ كَذَبَ أَغْدَاءُ اللَّهِ الْمَشِيَّةُ وَ الْقُدْرَةُ لِلَّهِ.

(۲) ابی‌الصباح می‌گوید: کلامی را شنیدم که از رسول خدا ص و از امیرالمومنین و از ابن‌مسعود روایت می‌کنند. آن را بر امام صادق ع عرضه کردم. فرمود این سخن رسول خدا ص است، آن را می‌شناسم؛ رسول خدا ص فرمود: سعید [= خوشبخت] کسی است که در شکم مادرش خوشبخت بود و شقی [= بدبخت] کسی است در شکم مادرش بدبخت بود، و سعید [= خوشبخت] کسی است که از [وضعیت] دیگران پند گیرد و

[توجه: جمله آخر بخوبی نشان می‌دهد که مقصود از دو جمله اول، اختیار نداشتن و مجبور بودن انسان نیست، بلکه چنانکه در حدیث بعدی توضیح داده می‌شود بیانی درباره علم خداست.]

الکافی، ج ۸، ص ۸۲؛ الزهد، ص ۱۴

حَمِيدُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْكِنْدِيِّ عَنِ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ بْنِ عُثْمَانَ عَنِ أَبِي الصَّبَّاحِ قَالَ: سَمِعْتُ كَلَاماً يُرْوَى عَنِ النَّبِيِّ ص وَ عَنِ عَلِيِّ ع وَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ فَعَرَضْتُهُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فَقَالَ هَذَا قَوْلُ رَسُولِ اللَّهِ ص أَعْرِفُهُ قَالَ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص [السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَ] الشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَ السَّعِيدُ مَنْ وُعِظَ بِغَيْرِهِ وَ ...

۳) ابن ابی عمیر می گوید: از امام موسی کاظم ع درباره این سخن رسول خدا ص که می فرماید: «سعید [= خوشبخت] کسی است که در شکم مادرش خوشبخت بود و شقی [= بدبخت] کسی است که در شکم مادرش بدبخت بود» سوال کردم. فرمودند: شقی [= بدبخت] کسی است خداوند علم دارد - در همان زمانی که در شکم مادرش بود - که او در آینده کارهای اشقیاء را انجام خواهد داد؛ و [= خوشبخت] کسی است خداوند علم دارد - در همان زمانی که در شکم مادرش بود - که او در آینده کارهای نیکبختان (سُعْدَاء) را انجام خواهد داد. گفتم: پس معنای این سخن پیامبر ص چیست که: «کار کنید که برای هر کسی، آنچه را که برای آن خلق شده، میسر شده است.»

فرمود: بدرستی که خداوند عز و جل جن و انس را آفرید تا عبادتش کنند و نیافرید تا معصیتش کنند؛ و این همان سخن خداوند است که می فرماید: «و جن و انس را نیافریدیم مگر برای اینکه مرا عبادت کنند»؛ پس برای همگی، آنچه را که برایش آفریده شدند، میسر کرد [راهشان را هموار کرد]؛ پس وای بر کسی که کوری را بیش از هدایت دوست داشته باشد.

التوحید (للسدوق)، ص: ۳۵۶

حَدَّثَنَا الشَّرِيفُ أَبُو عَلِيٍّ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَيْبَةَ النَّيْسَابُورِيُّ عَنْ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ ع عَنْ مَعْنَى قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ص الشَّقِيُّ مَنْ شَقِيَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ وَ السَّعِيدُ مَنْ سَعِدَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ فَقَالَ الشَّقِيُّ مَنْ عِلِمَ اللَّهُ وَ هُوَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَنَّهُ سَيَعْمَلُ أَعْمَالَ السُّعْدَاءِ قُلْتُ لَهُ فَمَا مَعْنَى قَوْلِهِ ص اعْمَلُوا فَكُلُّ مُيَسَّرٍ لِمَا خُلِقَ لَهُ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ لِيَعْبُدُوهُ وَ لَمْ يَخْلُقْهُمْ لِيَعْصُوهُ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ «وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» فَيَسَّرَ كُلًّا لِمَا خُلِقَ لَهُ فَالْوَيْلُ لِمَنْ اسْتَحَبَّ الْعَمَى عَلَى الْهُدَى.

۴) از امام باقر ع حدیثی طولانی روایت شده است که در ضمن آن توضیحی هم درباره فرازی از این آیه داده‌اند و فرمودند:

«گروهی گمراهی بر آنان مسلّم گردید؛ بدرستی که آنها به سرپرستی [خویش] گرفتند شیاطین را به جای خدا» یعنی امامان جور و ستم را به جای امامان حق «و حساب می کنند که واقعاً خود ره یافته‌اند».

علل الشرائع، ج ۲، ص ۶۱۰

أَبِي رَحِمَةَ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ السَّيَّارِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِهْرَانَ الْكُوفِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي حَنَانُ بْنُ سَدِيرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ اللَّيْثِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ الْبَاقِرِ ع ... قَالَ ع «فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» يَعْنِي أَيْمَةَ الْجَوْرِ دُونَ أَيْمَةِ الْحَقِّ «وَ يَحْسُبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ».

تدبر

۱) «فَرِيقًا هَدَى وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ يَحْسُبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ»:

عبارتِ «فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ» جمله حالیه (= بیان حال) برای آخرین عبارت آیه قبل می‌باشد (إعراب القرآن الکریم، ج ۱، ص ۳۵):

در پایان آیه قبل، فرمود: «همان گونه که شما را در ابتدا پدید آورد برمی‌گردید» و اکنون این ابتدا و برگشت را توضیح می‌دهد که: در هر دو صورت، گروهی را خداوند هدایت کرد و گروهی گمراهی بر آنان مسلّم گردید؛ آنگاه وضع و حال آنهایی که در گمراهی غوطه‌ور شدند توضیح می‌دهد که آنها به جای اینکه به ولایت خدا تن دهند، زیر بار ولایت و سرپرستی شیاطین رفتند (یعنی همان مطلبی که در آیه ۲۸ اشاره شد)؛ و آنگاه اضافه می‌کند که با اینکه گمراهی در آنها قطعیت یافته، اما چون شیطان بر آنها مسلط شده، در اوج گمراهی، به نظر خودشان می‌آید جزء هدایت‌یافتگانند.

این آیه، به معنایی، جمع‌بندی داستان خلقت انسان است:

پایان کار همچون شروع است؛ و در مجموع، انسان‌هایی که ارزش بحث کردن دارند، دو گروهند: کسانی که خدا هدایت کرده است؛ و کسانی ولایت شیطان را بر ولایت خدا ترجیح دادند و لذا هدایت نشده، گمراهند اما خودشان گمان می‌کنند که آنها هم هدایت شده‌اند.

۲) «فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ ... وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ»:

مهمترین مردمی که خدا مورد بحث قرار داد، دو دسته‌اند: عده‌ای که خدا آنها را هدایت کرده؛ و عده‌ای که واقعا گمراهند اما خود را هدایت شده حساب می‌کنند.

نتیجه اخلاقی

مهم این نیست که در حساب و کتاب خودمان، به این جمع‌بندی برسیم که «هدایت‌یافته» هستیم. مهم این است که واقعا خدا ما را هدایت کرده باشد.

شاید به همین جهت است که مومن واقعی همواره در خوف و رجا به سر می‌برد و همواره به خود مظنون است و هیچگاه خیالش از خودش راحت نیست. به قول حافظ شیرازی:

تکیه بر تقوی و دانش در طریقت کافرست

راهرو گر صد هنر دارد توکل بایدهش

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh276/>

۳) «فَرِيقًا هَدَى وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ»:

دو جمله را به دو گونه مختلف آورد و فرمود: «گروهی را هدایت کرد و گروهی را، گمراهی بر آنان مسلّم گردید». ضمناً توجه شود که در جمله دوم هم فرمود «فَرِيقًا ...» و فرمود «فَرِيقًا ...» [یعنی چنین نیست که «گروهی» مبتدا (= مسند الیه) و «گمراهی بر آنان مسلم گردید» خبر (= مسند) باشد؛ بلکه علمای نحو توضیح داده که «گروهی» چون منصوب است، مفعول برای یک فعل محذوف است مثلاً «أضلّ فریقاً: گروهی را گمراه کرد» (إعراب القرآن الکریم، ج ۱، ص ۳۵) یا «خذل فریقاً: گروهی را خوار کرد» (الکشاف، ج ۲، ص ۱۰۰)

پس،

صریحاً نفرمود (۱) «گروهی را هدایت کرد و گروهی را گمراه کرد» (فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا ضَلَّ) همچنین نفرمود (۲) «بر گروهی هدایت مسلم گردید و بر گروهی گمراهی» (فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الْهُدَايَةُ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ) حتی نفرمود (۳) «گروهی را هدایت کرد و گروهی گمراهی بر آنان مسلم گردید (= گروهی گمراه شدند)» (فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ)

چرا؟

الف. هدایت کردن حتماً به خدا برمی‌گردد؛ اما گمراه شدن انسانها، یک جهتش به خدا برمی‌گردد (که به انسانها اختیار داده و مسیر گمراهی را باز گذاشته) و یک جهت اصلیش به خود انسانها برمی‌گردد. لذا خواست هم بین این دو تفاوت بگذارد (پس، (۱) و (۲) را نگفت) و در عین حال نخواست به گونه‌ای سخن بگوید به گمراهی افراد از حوزه مشیت الهی کاملاً خارج قلمداد شود (پس، (۳) را نگفت). (اینکه چگونه بین اختیار انسان و مشیت خدا جمع می‌شود در تدبر ۴ خواهد آمد، ان شاء الله) ب. ...

۴) «فَرِيقًا هَدَىٰ وَ فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ»:

«فَرِيقًا» دوم چون به صورت منصوب آمده، پس مفعول فعلی است که محذوف است و آن فعل چون عطف به فعل قبلی است، فاعلش باید خدا باشد. پس هم هدایت کردن کار خدا شد، هم گمراه کردن به نحوی به خدا منسوب شد. درست است که این انتساب، کم‌رنگ‌تر از انتساب هدایت کردن است (توضیح در تدبر ۳) اما به هر حال شبهه همچنان باقی است:

شبهه درباره جبر و اختیار

اگر گمراهی و هدایت‌یافتگی انسان‌ها به مشیت خدا برمی‌گردد، پس آیا ما اختیاری نداریم؟

پاسخ

انکار جبر، و باور به اختیار برای انسان، غیر از اعتقاد به «تفویض» (واگذاری همه‌جانبه) امور به اوست. از مشکلات ما این است که «جبر و اختیار» را کاملاً «صفر و یک» (اصطلاحاً: سیاه و سفید) می‌بینیم؛ در حالی که اولاً اختیار با «تفویض» تفاوت دارد؛ و ثانیاً خود «جبر» و «تفویض» هم از جنس امور دوشقی (یا این یا آن) نیستند؛ و لذاست که وقتی از امام سوال می‌شود آیا بین جبر و تفویض فاصله‌ای هست، می‌فرمایند بله، و بیش از فاصله زمین و آسمان (کافی، ج ۱، ص ۱۵۹)^۱؛ و لذا در ادبیات ائمه علیهم‌السلام، تلقی صحیح از مساله «اختیار» با عنوان «امر بین الامرین» معرفی شده است.

۱. عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ يُونُسَ عَنْ عِدَّةٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ لَهُ رَجُلٌ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَجْبِرَ اللَّهُ الْعِبَادَ عَلَى الْمَعَاصِي فَقَالَ اللَّهُ أَعْدَلُ مِنْ أَنْ يُجْبِرَهُمْ عَلَى الْمَعَاصِي ثُمَّ يُعَذِّبُهُمْ عَلَيْهَا فَقَالَ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَفَوَّضَ اللَّهُ إِلَى الْعِبَادِ - قَالَ فَقَالَ لَوْ فَوَّضَ إِلَيْهِمْ لَمْ يَحْضَرُهُمْ بِالْأَمْرِ وَالنَّهْيِ فَقَالَ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَبَيْنَهُمَا مَنزِلَةٌ قَالَ فَقَالَ نَعَمْ أَوْسَعُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ.

به تعبیر فنی‌تر، حوزه مساله جبر و اختیار را نباید در حوزه منطق دوازده‌گانه (بله یا خیر، سیاه و سفید، صفر و یک) تحلیل کرد؛ بلکه باید آن را در حوزه منطق‌های چندارزشی و فازی (طیفی) تحلیل نمود. اینکه پنداشته می‌شود «اگر مشیت خدا باشد، پس دیگر اختیار نیست؛ یا اگر اختیار داریم، پس جایی برای علم و مشیت خدا نمی‌ماند»، به خاطر این است که نتوانسته‌اند امر بین‌الامرین را تصور کنند و می‌خواهند با منطق دوازده‌گانه مساله را تمام نمایند. (مثال خوب برای حوزه منطق‌های چند ارزشی، حوزه رنگه‌است؛ لذا می‌گویند همه چیز را سیاه و سفید نبینید، یعنی این گونه نیست که اگر چیزی سفید نیست حتماً سیاه است؛ یا اگر سیاه نیست، حتماً سفید است.)

تفصیل بیشترش در این مجال نمی‌گنجد و قبلاً مقاله‌ای در این زمینه نوشته‌ام که می‌توانید به آن رجوع کنید:

<http://www.souzanchi.ir/%d8%af%d9%88%d8%b1%d8%a7%d9%87%db%8c%e2%80%8c%d9%87%d8%a7%db%8c-%d9%85%d9%86%d8%8c-%d8%af%d8%b1%d8%a2%d9%85%d8%af%db%8c-%d8%a8%d8%b1-%d9%85%d8%b3%d8%a7%d9%84%d9%87-%d8%ac%d8%a8%d8%b1-%d9%88-%d8%a7>

۵) «فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ...»:

بر اساس آیات دیگر قرآن کریم، می‌دانیم که این گونه نیست که تکلیف همه انسانها کاملاً یکسره باشد و یا همه کاملاً هدایت شده و یا کاملاً گمراه و صددرصد تحت نفوذ شیطان باشد، بلکه کسانی که خوبی و بدی را با هم آمیخته‌اند (توبه/۱۰۲) یا «کراشان به خدا واگذار شده» (توبه/۱۰۶) یا «مستضعف فکری» اند (نساء/۹۸) هم وجود دارند. این آیه هم نمی‌فرماید انسان فقط دو حالت دارد: هدایت شده و گمراه. بلکه دارد در مورد این دو گروه اصلی بحث می‌کند. یعنی اساساً خلقت انسان با پیدایش این دو گروه است که رقم می‌خورد؛ و این دو هستند که در آفرینش موضوعیت خاص دارند.

۶) «فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُّهْتَدُونَ»:

کسانی که خدا به حال خود رها کرد یا گمراهشان کرد (اشاره شد که «فَرِيقًا» مفعول برای یک فعل محذوف است، تدبر/۳) این گونه نیست که خودشان بی‌تقصیر بوده‌اند. ریشه مشکل اتفاقاً در خودشان بوده که شیاطین را به جای خدا به سرپرستی گرفتند.

درواقع، خدا همه را برای بهشتی شدن آفرید (حدیث ۴) اما به انسانها اختیار داد و اگر کسی به جای اینکه خود را تحت ولایت خدا قرار دهد، به دوستی با شیطان روی آورد و کم‌کم تحت ولایت شیطان قرار گرفت، حتماً گمراهی در مورد او محقق می‌شود.

۷) «... فَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُّهْتَدُونَ»:

اولیای شیطان چنان شیطان بر آنها مسلط می‌شود که نظام محاسباتی آنها را دچار اختلال می‌کند؛ چنین کسی حتی وقتی حساب هم می‌کند خود را هدایت شده می‌بیند. لذاست که نفوذ شیطان را باید خیلی جدی گرفت. اگر راه نفوذ او باز شد، این گونه نیست که به حدی بسنده کند، بقدری جلو می‌آید که متولی کل امور انسان شود و آنگاه نظام محاسباتی وی را تحت تصرف خود قرار می‌دهد.

اگر دقت کنیم که ما هر کاری که انجام می دهیم بر اساس محاسباتمان است (یعنی همواره کارها را بررسی می کنیم و سود و زیانش را می سنجیم و آنگاه اقدام می کنیم) معلوم می شود وقتی شیطان بر نظام محاسباتی کسی مسلط شد، دیگر هیچ امیدی به هدایت او نمی توان بست؛ چرا که او خود را هدایت شده می پندارد.

مورد زیر را در کانال نگذاشتم

۸) «فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنََّّهُمْ مُّهْتَدُونَ»:

کسی که ولایت و سرپرستی شیطان را بپذیرد، گمراهی در حقیقت قطعی می شود.

جمله «حساب می کنند که واقعاً خود ره یافته اند» جمله «گمراهی بر آنان مسلم گردید» را شرح می دهد. زیرا کسی که گمراه است اما احتمال گمراهی خود را می دهد، هنوز امیدی هست که از گمراهی درآید، اما کسی که گمراه است و خود را هدایت شده حساب می کند، گمراهیش تثبیت می شود. (المیزان، ج ۸، ص ۷۵)

۲۵۱) سوره اعراف (۷) آیه ۳۱ یا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ

۱۳۹۵/۹/۱۴

ترجمه

ای فرزندان آدم! در هر سجده گاهی [هنگام هر نمازی] زینت تان [یا: لباس های زیبای تان] را [با خود] بردارید؛ و بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید؛ قطعاً او اسراف کاران را دوست نمی دارد.

نکات ترجمه

«زِينَتَكُمْ» کلمه «زینت» می تواند اسم باشد برای چیزی که با آن زینت می دهند (= مایه آراستگی) و یا مصدر باب «تَفَعَّلَ» باشد (به معنای زینت کردن) (الجدول فی إعراب القرآن، ج ۸، ص ۳۹۳) و قبلاً توضیح داده شد که کلمه «زینت» به معنای هر چیزی است که به وسیله آن چیز دیگری را زیبا جلوه دهند (جلسه ۵۰ و تدبرهای ۳ و ۴ در جلسه ۱۵۰)

«مَسْجِدٍ» در جلسه ۲۴۹ توضیح داده شد که وزن «مفعّل» هم برای اسم مکان به کار می رود و هم برای اسم زمان؛ و لذا در این عبارت «عند كل مسجد» (که کاملاً شبیه عبارت آیه ۲۹ است) «مسجد» هم می تواند به معنای محل سجده (خواه مسجد اصطلاحی، و یا هر جایی که انسان نماز بگذارد) باشد و هم به معنای زمان سجده کردن (یعنی هنگام نماز)

«تُسْرِفُوا» و «الْمُسْرِفِينَ»: ماده «سرف» به معنای «از حد و اندازه تجاوز کردن» است که گاه در معنای «مورد غفلت قرار دادن» هم به کار رفته است (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۱۵۳) هر چند برخی بر این باورند معنای اصلی اش همان «خروج از حد معین شده» است و اگر گاه در معانی جهل و غفلت مانند آن به کار می رود چون آنها از اسباب و علل وقوع آن می باشند (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۵، ص ۱۱۰). این کلمه نقطه مقابل «میان روی» (= اقتصاد) بوده (کتاب العین، ج ۳، ص ۱۵۳)

و در مورد هر گونه کار انسان که از حد اعتدال خارج شود به کار می‌رود هر چند مورد استعمالش در خصوص «خرج کردن» بیشتر است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۰۸).

هر دو کلمه «تُسْرِفُوا» و «الْمُسْرِفِينَ» ناشی از ورود این ماده در باب «إفعال» است و «مُسْرِف» اسم فاعل از باب افعال می‌باشد.

شأن نزول^۱

حدیث

۱) روایت شده است که امام حسن عسکری (ع) هنگامی که به نماز می‌ایستاد بهترین لباس‌هایش را می‌پوشید. سوال شد: ای فرزند رسول خدا! چرا بهترین لباس را می‌پوشی؟

۱. در مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۷ آمده است:

و قيل معناه خذوا ما تسترون به عوراتكم و إنما قال ذلك لأنهم كانوا يتعرون من ثيابهم للطواف على ما تقدم بيانه و كان يطوف الرجال بالنهار و النساء بالليل فأمرنا بلبس الثياب في الصلاة و الطواف عن جماعة من المفسرين

همچنین در تفسیر القمی، ج ۱، ص ۲۲۸-۲۲۹ آمده است:

خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ فَإِن أَنَا سَا كَانُوا يَطُوفُونَ عِرَاتًا بِالْبَيْتِ الرَّجَالُ بِالنَّهَارِ وَ النِّسَاءُ بِاللَّيْلِ، فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ بِلِبْسِ الثِّيَابِ - وَ كَانُوا لَا يَأْكُلُونَ إِلَّا قَوَاتًا - فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ أَنْ يَأْكُلُوا وَ يَشْرَبُوا وَ لَا يَسْرِفُوا

و در کتب اهل سنت، در الدر المنثور، ج ۳، ص ۷۸ این روایات نقل شده است:

أَخْرَجَ ابْنُ أَبِي شَيْبَةَ وَ مُسْلِمٌ وَ النَّسَائِيُّ وَ ابْنُ جُرَيْرٍ وَ ابْنُ الْمُنْذِرِ وَ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ وَ ابْنُ مَرْدَوَيْهِ وَ الْبَيْهَقِيُّ فِي سَنَنِهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّسَاءَ كُنَّ يَطْفَنُ عِرَاةً إِلَّا أَنْ تَجْعَلَ الْمَرْأَةُ عَلَى فَرْجِهَا خِرْقَةً وَ تَقُولُ

اليوم يبدو بعضه أو كله و ما بدا منه فلا أحله

و أَخْرَجَ عَبْدُ بَنِ حَمِيدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جَبْرِ قَالَ كَانَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عِرَاةً يَقُولُونَ لَا نَطُوفُ فِي ثِيَابٍ أَذْنَبْنَا فِيهَا فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ فَأَلْفَتْ ثِيَابَهَا وَ طَافَتْ وَ وَضَعَتْ يَدَهَا عَلَى قِبْلِهَا وَ قَالَتْ

اليوم يبدو بعضه أو كله فما بدا منه فلا أحله

فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ إِلَى قَوْلِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ

و أَخْرَجَ ابْنُ حُرَيْرٍ وَ ابْنُ أَبِي حَاتِمٍ وَ ابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ قَالَ كَانَ رِجَالٌ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عِرَاةً فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ بِالزَّيْنَةِ اللَّبَاسِ وَ هُوَ مَا يُوَارِي السُّوْءَ وَ مَا سِوَى ذَلِكَ مِنْ جِيدِ الْبَرِّ وَ الْمَتَاعِ

و أَخْرَجَ أَبُو الشَّيْخِ وَ ابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عِرَاةً يَأْتُونَ الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورٍ فَيَدْخُلُونَهَا مِنْ ظُهُورِهَا وَ هُمْ حَيٌّ مِنْ قَرِيشٍ يُقَالُ لَهُمُ الْحَمْسُ فَانزَلَ اللَّهُ يَا بَنِي آدَمَ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

و أَخْرَجَ ابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ نَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عِرَاةً حَتَّى أَنْ كَانَتْ الْمَرْأَةُ لِتَطُوفَ بِالْبَيْتِ وَ هِيَ عَرِيَانَةٌ نَزَلَ اللَّهُ يَا بَنِي آدَمَ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ قَالَ كَانُوا يَطُوفُونَ عِرَاةً بِاللَّيْلِ فَأَمَرَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يَلْبَسُوا ثِيَابَهُمْ وَ لَا يَتَعَرَوْا

و أَخْرَجَ ابْنُ مَرْدَوَيْهِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَتْ الْعَرَبُ إِذَا حَجَّوْا فَنَزَلُوا أَدْنَى الْحَرَمِ نَزَعُوا ثِيَابَهُمْ وَ وَضَعُوا رِدَائِهِمْ وَ دَخَلُوا مَكَّةَ بِغَيْرِ رِدَاءٍ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لِلرَّجُلٍ مِنْهُمْ صَدِيقٌ مِنَ الْحَمْسِ فَيُعِيرُهُ ثَوْبَهُ وَ يَطْعَمُهُ مِنْ طَعَامِهِ فَانزَلَ اللَّهُ يَا بَنِي آدَمَ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

و أَخْرَجَ عَبْدُ بَنِ حَمِيدٍ وَ أَبُو الشَّيْخِ عَنْ عَطَاءٍ قَالَ كَانَ الْمُشْرِكُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يَطُوفُونَ بِالْبَيْتِ عِرَاةً فَانزَلَ اللَّهُ خُدُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ

فرمود: خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد پس خودم را در مقابل پروردگارم زیبا می کنم که او می فرماید: «در هر سجده گاهی [هنگام هر نمازی] زینت تان را برگیرید.» پس دوست دارم که بهترین لباسم را بپوشم.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۴؛ عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۳۲۱

عن خيثمه بن أبي خيثمه قال كان الحسن بن علي ع إذا قام إلى الصلاة لبس أجود ثيابه، فقيل له: يا ابن رسول الله لم تلبس أجود ثيابك فقال: إن الله جميلٌ يحبُّ الجمالَ فاتَّجَمَلُ لِرَبِّي، وَهُوَ يَقُولُ: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» فأحب أن ألبس أجود ثيابي.^۱

۲) از امام کاظم ع در مورد آیه «در هر سجده گاهی [هنگام هر نمازی] زینت تان را برگیرید» روایت شده است که از جمله آن [زینت کردن ها]، شانه کردن قبل از هر نماز است.

الکافی، ج ۶، ص ۴۸۹

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ قَالَ مِنْ ذَلِكَ التَّمَشُّطُ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ.^۲

۳) از امام صادق ع در مورد آیه «در هر سجده گاهی [هنگام هر نمازی] زینت تان را برگیرید» روایت شده است که فرمودند: غسل هنگام دیدار [زیارت] هر امامی.

تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۱۱۰

و أخرج عبد بن حميد و ابن جرير عن قتادة قال كان حي من أهل اليمن يطوفون بالبيت وهم عراة الا ان يستعير أحدهم مئزرا من مبارز أهل مكة فيطوف فيه فانزل الله يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد

و أخرج ابن أبي حاتم و أبو الشيخ عن طاوس في الآية قال لم يأمرهم بلبس الحرير و الدياتج و لكنهم كانوا يطوفون بالبيت عراة و كانوا إذا قدموا يضعون ثيابهم خارجا من المسجد ثم يدخلون و كان إذا دخل رجلا و عليه ثيابه يضرب و تنزع منه ثيابه فنزلت هذه الآية يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد

۱. این روایات هم در همین مضمون وارد شده اند:

عن أبي جعفر الباقر (ع) [في قوله] «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» أي خذوا ثيابكم التي تزينون بها للصلاة في الجمعات و الأعياد (مجمع البيان في تفسير القرآن، ج ۴، ص ۶۳۷)

عن محمد بن الفضيل عن أبي الحسن الرضا ع في قول الله: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال: هي الثياب. (تفسير العیاشی، ج ۲، ص ۱۲)

۲. این روایات هم در همین مضمون وارد شده اند:

عن أبي بصير عن أبي عبد الله ع قال سألته: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال: هو المشط عند كل صلاة فريضة و نافلة (تفسير العیاشی، ج ۲،

ص ۱۳)

حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مَنْصُورٍ بْنُ أَحْمَدَ الْقَصَّارُ بِفَرْغَانَةَ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ الْأَنْصَارِيُّ أَبُو عَلِيٍّ قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ الْبَرْقِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَجَّاجٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ قَالَ الْمَشْطُ فَإِنَّ الْمَشْطَ يَجْلِبُ الرُّزْقَ وَ يُحَسِّنُ الشَّعْرَ وَ يُنْجِزُ الْحَاجَةَ وَ يَزِيدُ فِي مَاءِ الصُّلْبِ وَ يَقْطَعُ الْبُلْغَمَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص يُسْرَحُ تَحْتَ لِحْيَتِهِ أَرْبَعِينَ مَرَّةً وَ مِنْ فَوْقِهَا سَبْعَ مَرَّاتٍ وَ يَقُولُ إِنَّهُ يَزِيدُ فِي الدَّهْنِ وَ يَقْطَعُ الْبُلْغَمَ. (الخصال، ج ۱، ص ۲۶۸)

مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنْ رَجُلٍ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عُقَيْبَةَ عَنْ فَضَّالِ بْنِ مُوسَى النَّهْدِيِّ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ سَيَابَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ تَعَالَى خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ قَالَ الْعُسْلُ عِنْدَ لِقَاءِ كُلِّ إِمَامٍ^۱

۴) اصبح بن نباته می گوید: شنیدم که امیرالمومنین ع به فرزندشان امام حسن ع می فرمودند:

فرزندم! آیا تو را از چهار مطلب آگاه کنم که با آن از طب بی نیاز شوی؟!!

فرمود: بله پدرجانم!

فرمود: بر [سفره] غذا منشین مگر اینکه گرسنه باشی؛

و از [سر سفره] طعام بلند مشو مگر اینکه هنوز اشتها داشته باشی؛

و جویدن لقمه را کامل انجام بده؛

و هنگامی که خواستی بخوابی ابتدا به دستشویی برو؛

و هنگامی که اینها را انجام دادی از طب بی نیازی.

و از ایشان سوال شد و گفته شد که در قرآن هر علمی هست غیر از طب؛

فرمود: اما بدرستی که در قرآن آیه ای هست که همه طب را در خود جمع کرده است؛ می فرماید «بخورید و بیاشامید و

زیاده روی نکنید».

الدعوات (للراوندی)، ص ۷۵؛ طب الأئمة عليهم السلام، ص ۳

قَالَ الْأَصْبَغُ بْنُ نُبَاتَةَ سَمِعْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع يَقُولُ لِابْنِهِ الْحَسَنِ ع يَا بَنِيَّ أَلَا أَعَلَّمُكَ أَرْبَعَ كَلِمَاتٍ تَسْتَعْنِي بِهَا عَنِ الطَّبِّ فَقَالَ بَلَى يَا أَبْتَ قَالَ ع لَا تَجْلِسُ عَلَى الطَّعَامِ إِلَّا وَ أَنْتَ جَائِعٌ وَ لَا تَقُمْ عَنِ الطَّعَامِ إِلَّا وَ أَنْتَ تَشْتَهِيهِ وَ جَوْدِ الْمَضْغِ وَ إِذَا نِمْتَ فَأَعْرِضْ نَفْسَكَ عَلَى الْخَلَاءِ وَ إِذَا اسْتَعْمَلْتَ هَذَا اسْتَعْنَيْتَ عَنِ الطَّبِّ وَ سُئِلَ فَقِيلَ إِنَّ فِي الْقُرْآنِ كُلِّ عِلْمٍ إِلَّا الطَّبَّ فَقَالَ ع أَمَا إِنَّ فِي الْقُرْآنِ لَأَيَّةً تَجْمَعُ الطَّبَّ كُلَّهُ «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا»

۵) از امام صادق ع روایت شده است که فرمودند:

۱. در این فضا این دو روایت هم قابل توجه است:

عن الحسين بن مهران عن أبي عبد الله ع في قول الله: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال: يعني الأئمة. (تفسير العياشي، ج ۲، ص ۱۳)
 عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِيهِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ أَبِيهِ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّكُمْ لَا تَكُونُونَ صَالِحِينَ حَتَّى تَعْرِفُوا وَ لَا تَعْرِفُوا حَتَّى تُصَدِّقُوا ... هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ فَاتَ قَوْمٌ وَ مَاتُوا قَبْلَ أَنْ يَهْتَدُوا وَ طُنُوا أَنَّهُمْ آمَنُوا وَ أَشْرَكُوا مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّهُ مَنْ أَتَى الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا اهْتَدَى وَ مَنْ أَخَذَ فِي غَيْرِهَا سَلَكَ طَرِيقَ الرَّدَى وَ صَلَّى اللَّهُ طَاعَةَ وَ لِيْ أَمْرِهِ بِطَاعَةِ رَسُولِهِ وَ طَاعَةَ رَسُولِهِ بِطَاعَتِهِ فَمَنْ تَرَكَ طَاعَةَ وَ لَاءَةَ الْأَمْرِ لَمْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ لَا رَسُولَهُ وَ هُوَ الْإِقْرَارُ بِمَا أَنْزَلَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» وَ التَّمَسُّوْا الْبُيُوتَ الَّتِي «أَذِنَ اللَّهُ أَنْ تَرْفَعَ وَ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ» فَإِنَّهُ أَخْبَرَكُمْ أَنَّهُمْ «رِجَالٌ لَا تَلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ إِيْتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصَارُ» ... (الكافي، ج ۱، ص ۱۸۲)

آیا چنین به نظرت می‌رسد که کسی که خدا به او [بسیار] عطا کرده از باب این است که او نزد خدا کرامت و جایگاهی دارد و یا کسی را که محروم داشته برای خوار کردن او بوده است؟

نه؛ بلکه این مال خداست که نزد اشخاص به امانت گذاشته و به آنها اجازه داده که با میانه‌روی بخورند و با میانه‌روی بنوشند و با میانه‌روی بپوشند و با میانه‌روی ازدواج کنند و با میانه‌روی بر مرکبی سوار شوند؛ و با اضافی آن، بر فقرای مومنین یاری رسانند و آشفته‌حالی آنها را جبران کنند؛

که اگر کسی چنین کرد، خوراک و نوشیدنی و مرکب و ازدواجش حلال است و کسی که از این تجاوز کرد آنها بر او حرام است.

سپس فرمود: «و اسراف و زیاده‌روی نکنید که خداوند اسراف‌کاران را دوست نمی‌دارد». آیا گمان می‌کنی که خداوند شخصی را بر مالی امین کرد و آن را در اختیارش قرار دارد، حق دارد که با آن اسبی را به ده‌هزار درهم بخرد، در حالی که اسبی با بیست درهم او را کفایت می‌کند؛ یا کنیزی را به بیست هزار دینار بخرد، در حالی که کنیزی با بیست دینار او را کفایت می‌کند؟

و در طرف مقابل هم در روایت دیگری فرمودند:

کسی که از مردم درخواست (گدایی) کند در حالی که غذای آن روزش را دارد، او از اسراف‌کاران است.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۳-۱۴

عن أبان بن تغلب قال: قال أبو عبد الله ع أ تری الله أعطی من أعطی من کرامته علیه و منع من منع من هوان به علیه؟ لا و لكن المال مال الله يضعه عند الرجل ودائع، و جوز لهم أن يأكلوا قصدا و يشربوا قصدا، و یلبسوا قصدا، و ینکحوا قصدا، و یرکبوا قصدا، و یعودوا بما سوی ذلک علی فقراء المؤمنین و یلموا به شعثم، فمن فعل ذلک کان ما یأکل حلالا و یشرب حلالا، و یرکب حلالا، و ینکح حلالا، و من عدا ذلک کان علیه حراما ثم قال: «و لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» أ تری الله ائتمن رجلا علی مال خول له أن یشتری فرسا بعشرة آلاف درهم و یجزیه فرس بعشرين درهما و یشتری جاریه بألف دینار و یجزیه جاریه بعشرين دینارا و قال: «و لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ».

عن هارون بن خارجه قال: قال أبو عبد الله ع من سأل الناس شیئا و عنده ما یقوته یومه فهو من المسرفین.

تدبر

(۱) «یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کلّ مسجِدٍ و کُلُوا و اشربُوا و لا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»:

بعد از پایان داستان آدم و حوا، جمعا چهار بار مطلب با خطاب «ای فرزندان آدم» آغاز می‌شود (آیات ۲۶ و ۲۷ و ۳۱ و

۳۵) و به نظر می‌رسد که این گونه خطاب قرار دادن انسانها (به عنوان فرزندان آدم) در مقام نتیجه‌گیری از داستان آدم باشد.

مورد اول تذکری بود که ما لباس را با دو کارکرد پوشاندن شرمگاه و زیبا کنندگی فروفرستادیم و البته لباس تقوی هم

اهمیت دارد. (آیه ۲۶، جلسه ۲۴۶).

مورد دوم هشدار بود که مبادا شیطان شما را بفریبد، همچون آدم و حوا، که لباس از تن‌شان بیرون آورد.

و اینک برای بار سوم می‌فرماید که در هنگام عبادات زینت‌تان را همراه داشته باشید و در خوردن اهل میانه‌روی باشید.

و مورد چهارم، که ان شاء الله بعدا می آید، توصیه‌ای است به جدی گرفتن پیامبران الهی.

چنانکه می بینیم سه مورد آن با بحث لباس مرتبط است (و البته در مورد سوم، بحث خوراک هم مطرح شد) و تنها در مورد چهارم سراغ دین و نبوت می رود. یعنی همان دو مساله اساسی آدم در بهشت (خوردن از درخت و برهنه شدن) که در مجموع زمینی شدن وی را رقم زد، به عنوان اولین توصیه‌ها، و حتی قبل از بحث شریعت الهی، مطرح شده است. چرا؟

بحث تخصصی انسان‌شناسی

به نظر می رسد بشر ابتدا باید تمایز خود از حیوان را جدی بگیرد تا دغدغه دین و ماوراء و آماده شدن برای آخرت در او شکل بگیرد و در این آیات ابتدا سراغ دو نیاز کاملاً مادی انسان رفت که برای همه ملموس است، اما در عین حال همین دو نیاز زندگی انسان را بشدت از زندگی حیوان متمایز می کند:

الف. استفاده از پوشش یک مساله‌ای است که کاملاً از تمایزات انسان و حیوان است (جلسه ۲۴۶، تدبر ۳)؛ خصوصاً اگر توجه شود که این پوشش، نه فقط برای حفاظت بدن، بلکه ابعاد زیبایی‌شناختی هم دارد^۱ و آنگاه در این آیه، پوشش، آن هم با بعد زیبایی‌شناختی‌اش را، با عبادت انسان گره می زند.

ب. انسان اگرچه همانند همه حیوانات غذا می خورد، اما تنها موجودی است که اولاً غذایش نیاز به آماده‌سازی دارد (توضیح تخصصی در جلسه ۲۳۰، تدبر ۴) و ثانیاً همین غذا خوردنش صرفاً بر اساس نیاز طبیعی بدن غذا نیست و به اراده انسان وابسته است؛ که اگر بعد حیوانی بر وی غلبه کند (که مبنای خوردن را صرفاً لذت بردن قرار دهد) دوباره مرز وی با حیوان برداشته می شود؛ لذا مهمترین توصیه در مورد غذا خوردن این است که اندازه نگه دارد و زیاده‌روی نکند، هم از حیث ابعاد مادی (حدیث ۴) و هم از حیث ابعاد معنوی (حدیث ۵)؛ که اگر چنین شد باز متوجه تفاوت خود و حیوان می شود.

اگر انسانی تفاوت خود و حیوان را جدی بگیرد، نیاز به دین الهی را درک خواهد کرد.

۲) «یا بَنی آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ...»:

مسجد چه به معنای محل سجده کردن و نماز خواندن باشد، و یا زمان آن، و یا به معنای مصدری باشد (خود سجده کردن و نماز خواندن)، این آیه از ما می خواهد عبادت را با زیبایی ظاهری گره بزنیم؛

و گمان نکنیم که چون عبادت ارتباط روحی است، بعد جسمانی اهمیتی نداشته باشد؛ چنانکه در احادیث، مصادیق این زیبا کردن در نماز را لباس زیبا پوشیدن (حدیث ۱)، شانه زدن (حدیث ۲)، استحمام و غسل کردن (حدیث ۳)، انگشتر به دست

۱. چنانکه اگر در زندگی مان دقت کنیم، آن مقدار که برای بعد زیبایی‌شناختی پوشاک مان هزینه می کنیم بسیار بیشتر از آن است که اگر می خواستیم

پوشاک را صرفاً برای حفاظت بدن استفاده کنیم

کردن (مکارم الأخلاق، ص ۱۲۳)۱، ردا بر دوش انداختن (تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۳)۲ و عطر زدن (دعائم الإسلام، ج ۱، ص - ۱۸۵)۳ بویژه در نمازهای جماعت و جمعه و اعیاد (مجمع البیان فی تفسیر القرآن، ج ۴، ص ۶۳۷)۴ معرفی کرده‌اند.

دو تامل در سبک زندگی دینی

۱) آیه بوضوح از ما می‌خواهد در هنگام نماز و در مکان‌های نماز، با آراستگی حضور یابیم. اما آیا ما چنین هستیم؟ از خودمان انتظار نداریم که مثل امام حسن مجتبی ع (حدیث ۱) بهترین لباس‌ها را برای رفتن به مسجد بپوشیم، اما حداقل نباید؟...

۲) قطعاً وقتی آراستگی برای عبادت توصیه می‌شود، آراستگی توأم با وقار مد نظر است و بین آراسته بودن و پوشیدن لباس‌های جلف و زننده تفاوت است. از مسلمات اسلام - که حتی بین شیعه و سنی، در آن اختلاف نیست - این است که زن، حتی اگر مرد نامحرمی نباشد، در هنگام نماز باید حجاب خود را حفظ کند. این نشان می‌دهد که حجاب وقار خاصی با زن می‌دهد که منافاتی با آراستگی شایسته زن ندارد. جالب اینجاست که حتی مردان و زنان غربی هم در مجالس بسیار رسمی (مثلاً در مجامع سیاسی) حد پوششی بیشتر از حدی که در فضای عمومی به اسم زیبایی تبلیغ می‌کنند دارند. اینها نشان می‌دهد که آراستگی‌ای که با وقار بخواند توأم باشد حتماً عنصر پوشیدگی در آن قوی است.

۳) «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»:

بخورید و بیاشامید و اسراف نکنید که خداوند اسراف‌کاران را دوست نمی‌دارد.

آموزش نهی از منکر

در این آیه، وقتی می‌خواهد انسان را از کاری باز دارد، ابتدا نیاز طبیعی و غریزی انسان را در نظر گرفته و حیطة مجاز آن را پیش رو می‌گذارد؛ سپس نهی را مطرح می‌کند؛ و بلافاصله این نهی را با ارتباط عاطفی و روحی انسان گره می‌زند: این کار را نکن که خدا دوستت نخواهد داشت.

۴) «يا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»:

ما غالباً برای اصلاح جامعه و انسان‌ها دنبال دستورالعمل‌های پیچیده اخلاقی می‌گردیم؛ اما قرآن از کجا شروع می‌کند؟!

۱. قَالَ النَّبِيُّ ص فِي قَوْلِهِ تَعَالَى خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ النَّعْلِ وَ الْخَاتَمِ.

۲. عن المحاملي عن بعض أصحابه عن أبي عبد الله ع في قول الله: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال الأردية في العيدين والجمعة

۳. وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ص أَنَّهُ قَالَ: يَنْبَغِي لِمَنْ خَرَجَ إِلَى الْعِيدَيْنِ أَنْ يَلْبَسَ أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَ يَتَطَيَّبَ بِأَحْسَنِ طَبِيبِهِ وَ قَالَ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ - «يا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» قَالَ ذَلِكَ فِي الْعِيدَيْنِ وَ الْجُمُعَةِ قَالَ وَ يَنْبَغِي لِلْإِمَامِ أَنْ يَلْبَسَ يَوْمَ الْعِيدِ بُرْدًا وَ أَنْ يَعْتَمَّ شَاتِيًا كَانَ وَ صَائِفًا.

۴. عن أبي جعفر الباقر (ع) [في قوله] «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ» أي خذوا ثيابكم التي تتزينون بها للصلاة في الجمعات والأعياد

و نیز: عن زرارة عن أبي جعفر قال سألته عن قول الله: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قال: عشية عرفة (تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۳) مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ سِنَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ» قَالَ فِي الْعِيدَيْنِ وَ الْجُمُعَةِ. (الكافي، ج ۳، ص ۴۲۴؛ تهذيب الأحكام، ج ۳، ص ۲۴۱)

اگر می‌خواهید فرزند آدم، واقعا آدم شود از همین جاهای ساده باید شروع کرد: پوشش زیبا را به رسمیت شناخت، اما آن را با دین و دینداری و عبودیت گره زد؛ برای مدیریت خوردن و آشامیدن برنامه داد؛ و این برنامه را با ارتباط عاطفی با خدا گره زد.

۵) «خُدُّوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ»:

مسجد که پایگاه مسلمین است، باید آراسته، زیبا و با جاذبه باشد. بهترین و زیباترین لباس، برای بهترین مکان است. (تفسیر نور، ج ۴، ص ۵۳)

نمی‌دانم نکته فوق چه اندازه از آیه قابل استفاده است، لذا در کانال نگذاشتم.

۶) «خُدُّوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَ كُلُوا وَ اشْرَبُوا»

اول نماز، آن گاه غذا. اول توجه به روح و معنویت، آن گاه توجه به جسم. (قرائتی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۵۴)

۲۵۲) سوره اعراف (۷) آیه ۳۲ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ

الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نَفَصَّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ۱۳۹۵/۹/۱۵

ترجمه

بگو چه کسی حرام کرد زیوری را که خداوند برای بندگانش پدید آورد و روزی‌های پاکیزه را؛ بگو آن برای کسانی است که ایمان آورده‌اند در زندگی دنیا، و به طور خالص [برای آنهاست] در روز قیامت؛ این گونه آیات را برای جماعتی که بدانند به تفصیل بیان می‌کنیم.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»:

کلمه «طبیات» عطف به کلمه «زینت» است و حرف «من»، من بیانیه است یعنی «طبیات از روزی‌ها» که به معنای «روزی طیب و پاک» می‌باشد.

«هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»:

عبارت «فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» جار و مجروری است که سه گونه تحلیل نحوی برای آن ممکن است (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۹):

می‌توان آن را وابسته به فعل «آمنوا» دانست، که آنگاه معنای عبارت چنین می‌شود: (آن برای کسانی است که در زندگی دنیا ایمان آورده‌اند)؛

و می‌توان آن را ظرف برای جمله «هی للذین آمنوا» (یا به عبارت فنی‌تر، ظرف متعلق به فعل محذوفی که عبارت «للذین آمنوا» متعلق است) دانست که معنای جمله چنین می‌شود: (آن برای مومنان است در زندگی دنیا)؛

و می‌توان آن را حال دانست برای جمله «هی للذین آمنوا» (یا به عبارت فنی‌تر، حال برای فعل یا عامل محذوفی که عبارت «للذین آمنوا» بر آن دلالت می‌کند) که در این صورت معنای جمله چنین می‌شود (آن برای مومنان است در حالی که در زندگی دنیا بسر می‌برند)

و «خالصه»: حال برای عبارت پیش از خود می‌باشد؛ و «یومَ الْقِيَامَةِ» ظرف برای آن، و معنای عبارت چنین می‌شود (در حالی که خالص برای آنان است در روز قیامت).

برخی از مترجمان این جمله را به صورت «آنها در آخرت مخصوص کسانی است که در دنیا ایمان آورده‌اند» ترجمه کرده‌اند (سید علی اکبر قرشی در تفسیر احسن‌الحدیث) که این ترجمه در صورتی درست است که «خالصه» به صورت «خالصه» باشد؛ یعنی عبارت «خالصه» را خبر برای «هی» در نظر بگیریم؛ که اگرچه در قرائت حفص از عاصم به صورت «خالصه» خوانده شده، اما در قرائت دیگر (مانند قرائت نافع یا ابن‌عباس) به صورت «خالصه» هم قرائت شده است. (مجمع البیان، ج ۴، ص ۶۳۸؛ إعراب القرآن (للنحاس)، ج ۲، ص ۵۱)

حدیث

(۱) امیرالمومنین هنگامی که محمد بن ابی‌بکر را به حکومت مصر فرستاد نامه‌ای برای او و اهل مصر نوشت. در فرازی از این نامه آمده است:

... و بدانید ای بندگان خدا که همانا تقوایبندگان هم خیر فوری را به دست آوردند و هم خیر آینده را؛

با اهل دنیا در دنیایشان شریک شدند ولی اهل دنیا با آنها در آخرتشان شریک نشدند؛

خداوند از دنیا آنچه به قدر کفاف آنهاست برایشان مباح کرد و با آن بی‌نیازشان ساخت که خداوند عز و جل می‌فرماید «بگو چه کسی حرام کرد زیوری را که خداوند برای بندگانش پدید آورد و روزی‌های پاکیزه را؛ بگو آن برای کسانی است که ایمان آورده‌اند در زندگی دنیا، و به طور خالص [برای آنهاست] در روز قیامت؛ این گونه آیات را برای جماعتی که بدانند به تفصیل بیان می‌کنیم.»

در دنیا سکونت گزیدند با بهترین آنچه سکونت گزیده شده؛ و خوردند از بهترین آنچه خورده شده؛ و ازدواج کردند به بهترین وجه ازدواج؛ و بر مرکب سوار شدند بر بهترین چیزی که می‌شد سوار شد؛

همراه اهل دنیا به لذت دنیا رسیدند و فردا در جوار خدا خواهند بود که بر آنها منت خواهد گذاشت و آنچه آرزو دارند بدانها خواهد بخشید و خواسته‌ای از آنها را رد نکند و از سهم لذتشان اندکی نکاهد؛

پس ای بندگان خدا، به چنین چیزی رغبت می‌کند هر که عقلی دارد؛ و با تقوای الهی برای چنین چیزی کار می‌کند؛ و هیچ حول و قوه‌ای جز به خدا نیست؛

و بندگان خدا! بدانید که اگر تقوای پروردگارتان را پیشه سازید و [حرمت] پیامبرتان را در اهل بیتش حفظ کنید، پس او را پرستیده‌اید به بهترین چیزی که پرستیده شود؛ و یاد کرده‌اید با بهترین چیزی که یاد شود؛ و شکرگزاری کرده‌اید با بهترین چیزی که سپاس شود؛ و برترین صبر را [در پیش] گرفته‌اید؛ و جهاد کرده‌اید با برترین جهاد؛ هر چند که دیگران نمازشان از

شما طولانی تر و روزه‌هایشان بیشتر باشد، اگر که شما از آنها تقواییش‌تر و در قبال اولی‌الامر از خاندان حضرت محمد ص خیرخواه‌تر و خاشع‌تر بوده باشید؛ ...

الأمالی (للمفید)، ص ۲۶۳؛ الأمالی (للطوسی)، ص ۲۵؛ الغارات، ج ۱، ص ۲۳۶؛ تحف العقول، ص ۱۷۸؛ شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید، ج ۶، ص ۶۸

قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَبِيبِ الْكَاتِبِ قَالَ أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ الرَّعْفَرَانِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو إِسْحَاقَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عُثْمَانَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ فَضِيلِ بْنِ الْجَعْدِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ لَمَّا وَكَلَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ع مُحَمَّدًا بْنَ أَبِي بَكْرٍ مِصْرًا وَأَعْمَالَهَا كَتَبَ لَهُ كِتَابًا وَأَمَرَهُ أَنْ يَفْرَأَهُ عَلَى أَهْلِ مِصْرَ وَيَعْمَلَ بِمَا وَصَّاهُ بِهِ فِيهِ فَكَانَ الْكِتَابُ - بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ - مِنْ عَبْدِ اللَّهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ إِلَى أَهْلِ مِصْرَ وَمُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ...

وَاعْلَمُوا يَا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُتَّقِينَ حَازُوا عَاجِلَ الْخَيْرِ وَآجَلَهُ شَارَكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ وَ لَمْ يُشَارِكْهُمْ أَهْلُ الدُّنْيَا فِي آخِرَتِهِمْ أَبَاحَهُمُ اللَّهُ مِنَ الدُّنْيَا مَا كَفَاهُمْ وَ بِهِ أَعْنَاهُمْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ» سَكَنُوا الدُّنْيَا بِأَفْضَلِ مَا سَكَنَتْ وَ أَكَلُوا بِأَفْضَلِ مَا أُكِلَتْ شَارَكُوا أَهْلَ الدُّنْيَا فِي دُنْيَاهُمْ فَأَكَلُوا مَعَهُمْ مِنْ طَيِّبَاتِ مَا يَأْكُلُونَ وَ شَرَبُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا يَشْرَبُونَ وَ لَبَسُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا يَلْبَسُونَ وَ سَكَنُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا يَسْكُنُونَ وَ تَزَوَّجُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا يَتَزَوَّجُونَ وَ رَكَبُوا مِنْ أَفْضَلِ مَا يَرَكَبُونَ أَصَابُوا لَذَّةَ الدُّنْيَا مَعَ أَهْلِ الدُّنْيَا وَ هُمْ عَدَا جِيرَانُ اللَّهِ يَتَمَنَّوْنَ عَلَيْهِ فَيُعْطِيهِمْ مَا تَمَنَّوْهُ وَ لَا يَرُدُّ لَهُمْ دَعْوَةً وَ لَا يَنْقُصُ لَهُمْ نَصِيبًا مِنَ اللَّذَّةِ فَالِإِلَى هَذَا يَا عِبَادَ اللَّهِ يَشْتَقُ إِلَيْهِ مَنْ كَانَ لَهُ عَقْلٌ وَ يَعْمَلُ لَهُ بِتَقْوَى اللَّهِ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ،

وَاعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّكُمْ إِنْ اتَّقَيْتُمْ رَبَّكُمْ وَ حَفِظْتُمْ نَبِيَّكُمْ فِي أَهْلِ بَيْتِهِ فَقَدْ عِبَدْتُمُوهُ بِأَفْضَلِ مَا عِبِدَ وَ ذَكَرْتُمُوهُ بِأَفْضَلِ مَا ذُكِرَ وَ شَكَرْتُمُوهُ بِأَفْضَلِ مَا شُكِرَ وَ أَحَدْتُمْ بِأَفْضَلِ الصَّبْرِ وَ جَاهَدْتُمْ بِأَفْضَلِ الْجِهَادِ وَ إِنْ كَانَ غَيْرُكُمْ أَطْوَلَ صَلَاةً مِنْكُمْ وَ أَكْثَرَ صِيَامًا إِذْ كُنْتُمْ أَتَقَى لِلَّهِ مِنْهُمْ وَ أَنْصَحَ لِأَوْلِيَاءِ الْأَمْرِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ وَ أَخْشَعَ؛ ...

۲) حَكَمَ بن عُثَيْبَةَ مِي گويد: بر امام جواد ع وارد شدم در حالی که در اتاق مبلمان شده‌ای [دارای اثاث و فرش و ..] بود و پیراهن لطیفی به تن داشت و ملحفه‌ای رنگ‌آمیزی شده‌ای بر او بود که رنگش بر دوش وی اثر گذاشته بود؛

داشتم خانه و شکل و شمایل ایشان را برانداز می کردم که فرمود: حَكَمَ! نظرت درباره اینها چیست؟

گفتم: چه بگویم در حالی که اینها را بر [تن] شما می بینم؟ اما نزد ما، جوان‌های نابالغ از این کارها می کنند!

فرمود: حَكَمَ! «چه کسی حرام کرد زیوری را که خداوند برای بندگانش پدید آورد و روزی‌های پاکیزه را» و اینها از آن چیزهایی است که خداوند برای بندگانش پدید آورد؛ اما این اتاقی که می بینی اتاق زن [= همسر] است؛ و من نیز تازه عروسی کرده‌ام و اتاق من همان اتاقی است که می شناسی.

الكافي، ج ۶، ص ۴۴۶-۴۴۷؛ مكارم الأخلاق، ص ۱۰۵

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ مَيْسَرَةَ عَنْ الْحَكَمِ بْنِ عُثَيْبَةَ قَالَ:

دَخَلْتُ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ وَ هُوَ فِي بَيْتٍ مُنْجَدٍ وَ عَلَيْهِ قَمِيصٌ رَطْبٌ وَ مَلْحَفَةٌ مَصْبُوعَةٌ قَدْ أَثَرَ الصَّنْعُ عَلَى عَاتِقِهِ فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَى الْبَيْتِ وَ أَنْظُرُ إِلَى هَيْئَتِهِ فَقَالَ يَا حَكَمُ مَا تَقُولُ فِي هَذَا فَقُلْتُ وَ مَا عَسَيْتُ أَنْ أَقُولَ وَ أَنَا أَرَاهُ عَلَيْكَ وَ أَمَا عِنْدَنَا فَإِنَّمَا يَفْعَلُهُ الشَّابُّ الْمُرْهَقُ فَقَالَ لِي يَا حَكَمُ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ وَ هَذَا مِمَّا أَخْرَجَ اللَّهُ لِعِبَادِهِ فَأَمَّا هَذَا الْبَيْتُ الَّذِي تَرَى فَهُوَ بَيْتُ الْمَرْأَةِ وَ أَنَا قَرِيبُ الْعَهْدِ بِالْعُرْسِ وَ بَيْتِي الْبَيْتُ الَّذِي تَعْرِفُ.^١

١. در این مضمون، احادیث زیر هم قابل توجه است:

(١) عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنْ صَفْوَانَ عَنْ يُوسُفَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع وَ عَلَى جَبَّةٍ خَزَّ وَ طَيْلَسَانَ خَزَّ فَظَنَرْتُ إِلَى فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ عَلَى جَبَّةٍ خَزَّ وَ طَيْلَسَانَ خَزَّ فَمَا تَقُولُ فِيهِ فَقَالَ وَ مَا بَأْسٌ بِالْخَزِّ قُلْتُ وَ سَدَاهُ إِبْرَيْسِمٌ قَالَ وَ مَا بَأْسٌ بِإِبْرَيْسِمٍ فَقَدْ أُصِيبَ الْحُسَيْنُ ع وَ عَلَيْهِ جَبَّةٌ خَزَّ ثُمَّ قَالَ إِنَّ عَبْدِ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ لَمَّا بَعَثَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع إِلَى الْخَوَارِجِ فَوَاقَفَهُمْ لَيْسَ أَفْضَلَ ثِيَابِهِ وَ تَطْيَبَ بِأَفْضَلِ طَيْبِهِ وَ رَكِبَ أَفْضَلَ مَرَاقِبِهِ فَخَرَجَ فَوَاقَفَهُمْ فَقَالُوا يَا ابْنَ عَبَّاسٍ بَيْنَا أَنْتَ أَفْضَلُ النَّاسِ إِذَا أَتَيْتَنَا فِي لِبَاسِ الْجَبَابِرَةِ وَ مَرَاقِبِهِمْ فَتَلَّا عَلَيْهِمْ هَذِهِ الْآيَةَ - قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ فَالْبَسُ وَ تَجَمَّلُ فَإِنَّ اللَّهَ جَمِيلٌ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَ لِيَكُنْ مِنْ حَلَالٍ. (الكافي، ج ٦، ص ٤٢٢؛ تفسير العياشي، ج ٢، ص ١٥)

(٢) عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ بُنْدَارٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ رَفَعَهُ قَالَ: مَرَّ سَفِيَانُ الثَّوْرِيُّ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَرَأَى أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع وَ عَلَيْهِ ثِيَابٌ كَثِيرَةٌ الْفِيْمَةِ حِسَانٌ فَقَالَ وَ اللَّهُ لَأَتَيْنَهُ وَ لَأَوْبِخَنَّهُ فَدَنَا مِنْهُ فَقَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا لَيْسَ رَسُولُ اللَّهِ ص مِثْلَ هَذَا اللَّبَاسِ وَ لَا عَلِيُّ ع وَ لَا أَحَدٌ مِنْ آبَائِكَ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي زَمَانٍ قَتَرَ مُقْتَرٍ وَ كَانَ يَأْخُذُ لِقَتْرِهِ وَ اقْتِدَارِهِ وَ إِنْ الدُّنْيَا بَعْدَ ذَلِكَ أَرْخَتْ عَزْلِيهَا فَأَحَقُّ أَهْلِهَا بِهَا أُبْرَارُهَا ثُمَّ تَلَا قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ وَ نَحْنُ أَحَقُّ مَنْ أَخَذَ مِنْهَا مَا أَعْطَاهُ اللَّهُ غَيْرَ أَنِّي يَا ثَوْرِيُّ مَا تَرَى عَلَيَّ مِنْ تَوْبٍ إِنَّمَا الْبَسُّ لِلنَّاسِ ثُمَّ اجْتَذَبَ يَدَ سَفِيَانَ فَجَرَّهَا إِلَيْهِ ثُمَّ رَفَعَ التَّوْبَ الْأَعْلَى وَ أَخْرَجَ تَوْبًا تَحْتَ ذَلِكَ عَلَى جِلْدِهِ غَلِيظًا فَقَالَ هَذَا الْبَسُّ لِنَفْسِي وَ مَا رَأَيْتُهُ لِلنَّاسِ ثُمَّ جَذَبَ تَوْبًا عَلَى سَفِيَانَ أَعْلَاهُ غَلِيظٌ خَشِينٌ وَ دَاخِلُ ذَلِكَ تَوْبٌ لِيْنٌ فَقَالَ لَيْسَتْ هَذَا الْأَعْلَى لِلنَّاسِ وَ لَيْسَتْ هَذَا لِنَفْسِكَ تَسْرُّهَا. (الكافي، ج ٦، ص ٤٢٢)

(٣) عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ ابْنِ الْقَدَّاحِ قَالَ: كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع مُتَكِنًا عَلَيَّ أَوْ قَالَ عَلَيَّ أَبِي فَلَقِيَهُ عَبَادُ بْنُ كَثِيرٍ الْبَصْرِيُّ وَ عَلَيْهِ ثِيَابٌ مَرْوِيَّةٌ حِسَانٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع إِنَّكَ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ النَّبُوَّةِ وَ كَانَ أَبُوكَ وَ كَانَ «٢» فَمَا هَذِهِ الثِّيَابُ الْمَرْوِيَّةُ عَلَيْكَ فَلَوْ لَيْسَتْ دُونَ هَذِهِ الثِّيَابِ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع وَيْلَكَ يَا عَبَادُ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا أَنْعَمَ عَلَيَّ عَبْدِهِ نِعْمَةً أَحَبَّ أَنْ يَرَاهَا عَلَيْهِ لَيْسَ بِهَا بَأْسٌ وَيْلَكَ يَا عَبَادُ إِنَّمَا أَنَا بَضْعَةٌ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ص فَلَا تُؤْذِنِي وَ كَانَ عَبَادٌ يَلْبَسُ تَوْبَيْنِ قَطْرِيَيْنِ. (الكافي، ج ٦، ص ٤٢٤)

(٤) حُمَيْدُ بْنُ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ هِلَالِ الشَّامِيِّ مَوْلَى أَبِي الْحَسَنِ ع [= الرضا] عَنْهُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا أَعْجَبَ إِلَى النَّاسِ مَنْ يَأْكُلُ الْجَشِبَ وَ يَلْبَسُ الْحَشِينَ وَ يَتَخَشَعُ فَقَالَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ يُوسُفَ ع نَبِيٌّ ابْنُ نَبِيٍّ كَانَ يَلْبَسُ أَقْبِيَّةَ الدِّيْبَاجِ مَرْوَرَةً بِالذَّهَبِ وَ يَجْلِسُ فِي مَجَالِسِ آلِ فِرْعَوْنَ يَحْكُمُ فَلَمْ يَخْتَجِ النَّاسُ إِلَى لِبَاسِهِ وَ إِنَّمَا احْتَاجُوا إِلَى قِسْطِهِ وَ إِنَّمَا يُحْتَاجُ مِنَ الْإِمَامِ فِي أَنْ إِذَا قَالَ صَدَقَ وَ إِذَا وَعَدَ أَنْجَزَ وَ إِذَا حَكَمَ عَدَلَ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحَرِّمُ طَعَامًا وَ لَا شَرَابًا مِنْ حَلَالٍ وَ إِنَّمَا حَرَّمَ الْحَرَامَ قُلْ أَوْ كَثُرَ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ - قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ. (الكافي، ج ٦، ص ٤٥٤؛ تفسير العياشي، ج ٢، ص ١٥؛ نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، ص ١٣٠)

(٥) و اعلم أن الذي رويته عن الشيوخ و رأيته بخط عبد الله بن أحمد بن الخشاب رحمه الله أن الربيع بن زياد الحارثي أصابته نشابة في جبينه فكانت تنتفض عليه في كل عام فأتاه علي ع عائدا فقال كيف تجدك أبا عبد الرحمن قال أجدني يا أمير المؤمنين لو كان لا يذهب ما بي إلا بذهاب بصري لتمنيت ذهابه قال و ما قيمة بصرك عندك قال لو كانت لي الدنيا لفديته بها قال لا جرم ليعطينك الله على قدر ذلك إن الله تعالى يعطى على قدر الألم و المصيبة و عنده تضعيف كثير قال الربيع يا أمير المؤمنين أ لا أشكو إليك عاصم بن زياد أخى قال ما له قال لبس العباء و ترك الملاء و غم أهله و حزن ولده فقال على ادعوا لي عاصما فلما أتاه عيس في وجهه و قال ويحك يا عاصم أ ترى الله أباح لك اللذات و هو يكره ما أخذت منها لأنت أهون على الله من ذلك أ و ما سمعته يقول «مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ» ثم يقول «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجَانُ» و قال «وَمِنْ كُلِّ تَاكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَ تَسْتَخْرِجُونَ حَلِيَّةً تَلْبَسُونَهَا» أما و الله إن ابتذال نعم الله بالفعال أحب إليه من ابتذالها بالمقال و قد سمعتم الله يقول «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» و قوله مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ

۳) روایت شده است که یکبار پیامبر به اسامه رو کرد و به او فرمود: اسامه! بر تو باد که در راه حق حرکت کنی و مبادا که به خاطر زیبایی‌های زودگذر و رغبت‌انگیز دنیا و نعمت‌های حقیر و خوشی زوال‌پذیر و عیش ازبین‌رفتنی آن از آن منحرف شوی!

اسامه گفت: چه چیزی طی نمودن آن راه را آسان می‌کند؟

وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ إِنَّ اللَّهَ خَاطِبُ الْمُؤْمِنِينَ بِمَا خَاطَبَ بِهِ الْمُرْسَلِينَ فَقَالَ «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ» وَ قَالَ «يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَ اعْمَلُوا صَالِحاً» وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لِبَعْضِ نِسَائِهِ مَا لِي أَرَاكَ شَعْتَاءَ مَرْهَاءَ سَلْتَاءَ. قَالَ عَاصِمٌ فَلَمْ اقْتَصِرْتَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى لِبْسِ الْخَشَنِ وَ أَكَلَ الْجَشْبَ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى افْتَرَضَ عَلَى أُمَّةِ الْعَدْلِ أَنْ يَقْدِرُوا لِأَنْفُسِهِمْ بِالْقَوَامِ كَيْلَا يَتَّبِعَ بِالْفَقِيرِ فَقَرَهُ فَمَا قَامَ عَلَى عِ حَتَّى نَزَعَ عَاصِمُ الْعَبَاءَ وَ لِبْسَ مَلَاءَةَ. (شرح نهج البلاغة لابن أبي الحديد، ج ۱۱، ص ۳۵-۳۶)

۶) وَ قَالَ [الرَضَاعُ] لِي: «مَا تَقُولُ فِي اللَّبَاسِ الْخَشَنِ؟» فَقُلْتُ: بَلِّغْنِي أَنَّ الْحَسَنَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَلْبَسُ، وَ أَنَّ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَأْخُذُ النَّوْبَ الْجَدِيدَ فَيَأْمُرُ بِهِ فَيَعْمَسُ فِي الْمَاءِ.

فَقَالَ لِي: «الْبَسْ وَ تَجَمَّلْ، فَإِنَّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يَلْبَسُ الْجُبَّةَ الْخَزَّ بِخَمْسِمِائَةِ دِرْهَمٍ، وَ الْمِطْرَفَ الْخَزَّ بِخَمْسِينَ دِينَارًا، فَيَتَشَتَّى فِيهِ فَإِذَا خَرَجَ الشِّتَاءُ بَاعَهُ وَ تَصَدَّقَ بِشِمَنِهِ، وَ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ» (قرب الإسناد، ص ۳۵۷) جملاآت آخر در منابع زیر هم آمده است: الکافی، ج ۶، ص ۴۵۱؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۴

۷) عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُيَيْنَةَ قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا جَعْفَرٍ ع وَ عَلَيْهِ إِزَارٌ أَحْمَرٌ قَالَ فَأَحَدَدْتُ النَّظَرَ إِلَيْهِ فَقَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ هَذَا لَيْسَ بِهِ بَأْسٌ ثُمَّ تَلَا قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ (تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۴؛ مکارم الأخلاق، ص ۱۰۵)

۸) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْفَارِسِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُسَافِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: أَتَيْتُ أَبَا جَعْفَرٍ [الْجَوَادَ] (عَلَيْهِ السَّلَامُ) فَوَجَدْتُ فِي دَارِهِ قَوْمًا كَثِيرِينَ وَ رَأَيْتُ ابْنَ مُسَافِرٍ جَالِسًا فِي مَعَزَلٍ مِنْهُمْ فَعَدَلْتُ إِلَيْهِ فَجَلَسْتُ مَعَهُ حَتَّى زَالَتِ الشَّمْسُ فَقُمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ فَصَلَّيْتُ الزُّوَالَ فَرَضَ الظُّهْرَ وَ النَّوَافِلَ بَعْدَهَا وَ زِدْتُ أَرْبَعَ رُكْعٍ فَرَضَ العَصْرَ فَاحْتَسَبْتُ بِحَرَكَةٍ وَرَائِي فَالْتَفَتْتُ وَ إِذَا أَبُو جَعْفَرٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) فَقُمْتُ إِلَيْهِ وَ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ وَ قَبَّلْتُ يَدَيْهِ وَ رَجَلَيْهِ فَجَلَسَ وَ قَالَ مَا الَّذِي أَقْدَمَكَ وَ كَانَ فِي نَفْسِي مَرَضٌ مِنْ إِمَامَتِهِ فَقَالَ لِي: سَلِّمْ فَقُلْتُ يَا سَيِّدِي قَدْ سَلَّمْتُ فَقَالَ وَيْحَكَ وَ تَبَسَّمَ بِوَجْهِهِ فَأَنَابَ إِلَيَّ فَقُلْتُ سَلَّمْتُ إِلَيْكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ قَدْ رَضِيْتُ بِكَ إِمَامًا فَكَانَ اللَّهُ جَلًّا عَنِّي غَمِّي وَ زَالَ مَا فِي قَلْبِي مِنَ المَرَضِ مِنْ إِمَامَتِهِ حَتَّى اجْتَهَدْتُ وَ رَمَيْتُ الشَّكَّ فِيهِ إِلَى مَا وَصَلْتُ إِلَيْهِ ثُمَّ عُدْتُ مِنَ العُدْبِ بَكْرَةً وَ مَا مَعِيَ خَلْقٌ وَ لَا أَرَى خَلْقًا وَ أَنَا أَتَوَّقِعُ السَّبِيلَ إِلَى مَنْ أَجِدُ وَ يَنْتَهِي خَبْرِي إِلَيْهِ وَ طَالَ ذَلِكَ عَلَيَّ حَتَّى اشْتَدَّ الْجُوعُ فَيَبِينَا أَنَا كَذَلِكَ إِذْ أَقْبَلَ نَحْوِي غُلَامٌ قَدْ حَمَلَ إِلَيَّ خِوَانًا فِيهِ طَعَامٌ الْوَانَا وَ غُلَامٌ آخَرُ مَعَهُ طَسْتُ وَ إِبْرِيْقٌ فَوَضَعَهُ بَيْنَ يَدَيَّ وَ قَالَ لِي مَوْلَايَ يَا مُرْكُ أَنْ تَغْسِلَ يَدَيْكَ وَ تَأْكُلَ فَعَسَلْتُ يَدِي وَ أَكَلْتُ فَإِذَا بِأَبِي جَعْفَرٍ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) قَدْ أَقْبَلَ فَقُمْتُ إِلَيْهِ فَأَمَرَنِي بِالْجُلُوسِ فَجَلَسْتُ وَ أَكَلْتُ فَنَظَرَ إِلَيَّ الْغُلَامُ أَرْفَعُ مَا سَقَطَ مِنَ الخِوَانِ عَلَى الأَرْضِ فَقَالَ لَهُ مَا كَانَ مَعَكَ فِي الخِوَانِ فَدَعَاهُ وَ لَوْ كَانَ فَخِذَ شَاةٍ وَ مَا كَانَ مَعَكَ فِي البَيْتِ فَالْقَطُّهُ وَ كُلُّهُ فَإِنَّ فِيهِ رِضَى الرَّبِّ وَ مَجْلَبَةَ الرِّزْقِ وَ شِفَاءً مِنَ الدَّاءِ ثُمَّ قَالَ لِي: اسْأَلْ فَقُلْتُ جُعَلْتُ فِدَاكَ مَا تَقُولُ فِي المِسْكِ فَقَالَ أَبِي الرِّضَا: لَمْ يَتَّخِذْ مِسْكَ فِيهِ بَانَ كَتَبَ إِلَيْهِ الفُضْلُ بْنُ سَهْلٍ يَقُولُ يَا سَيِّدِي إِنَّ النَّاسَ يَعْجَبُونَ ذَلِكَ عَلَيْكَ فَكَتَبَ يَا فَضْلُ مَا عَلِمْتُ أَنْ يُوسُفَ الصِّدِّيقَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) كَانَ يَلْبَسُ الدَّبِيَّاجَ مُزْرَرًا بِالذَّهَبِ وَ الْجَوْهَرِ وَ يَجْلِسُ عَلَى كِرَاسِيِّ الذَّهَبِ وَ اللُّجَيْنِ فَلَمْ يَضُرَّهُ ذَلِكَ وَ لَا نَقَصَ مِنْ نُبُوَّتِهِ شَيْئًا وَ إِنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) وَضِعَ لَهُ كُرْسِيُّ مِنَ الفِضَّةِ وَ الذَّهَبِ مُرَصَّعٌ بِالْجَوْهَرِ وَ عَلَيْهِ عِلْمٌ وَ لَهُ دَرَجٌ مِنْ ذَهَبٍ إِذَا صَعِدَ عَلَى الدَّرَجِ انْدَرَجَ فَتَرَا فَإِذَا نَزَلَ انْتَرَتْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ العِمَامُ يَظَلُّهُ وَ الإِنْسُ وَ الْجِنُّ تُحَدِّمُهُ وَ تَقِفُ الرِّيَاحُ لِأَمْرِهِ وَ تَنْسِمُ وَ تَجْرِي كَمَا يَأْمُرُهَا وَ السَّبَاعُ الوُحُوشُ وَ الطَّيْرُ عَاكِفَةٌ مِنْ حَوْلِهِ وَ المَلَائِكَةُ تَخْتَلِفُ إِلَيْهِ فَمَا يَضُرُّهُ ذَلِكَ وَ لَا نَقَصَ مِنْ نُبُوَّتِهِ شَيْئًا وَ لَا مِنْ مَنْزِلَتِهِ عِنْدَ اللَّهِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ... (الهداية الكبرى، ص ۳۰۸)

[حضرت شروع به توصیه‌هایی به شب زنده‌داری و پرهیز از هواپرستی و همنشینی با دنیامداران و مداومت بر روزه و سجده و نماز می‌کنند و یادی از اولیای خدا می‌کنند و گریه شدید می‌کنند تا حدی که اصحاب نگران می‌شوند] سپس نفس عمیقی کشیده می‌فرماید: آه! آه! آه! وای بر این امت! آنها که اهل اطاعت از خدایند از این امت چه می‌بینند و چگونه طرد می‌شوند و کتک می‌خورند و تکذیب می‌شوند، صرفاً به خاطر اینکه خدا را اطاعت کرده‌اند! این امت آنها را به خاطر اطاعت خدا، خوار و ذلیل می‌کند! و قیامت برپا نمی‌شود تا زمانی که مردم از کسی که خدا را اطاعت می‌کند بدشان می‌آید و کسی را که خدا را معصیت کند دوست دارند!

[در ادامه شخصی از رسول خدا می‌پرسد که آیا آن روز مردم بر اسلام‌اند؟ و حضرت اشاره می‌کند که از اسلام فقط ظاهری مانده و او می‌پرسد چرا این اولیاءالله را چنین اذیت و طرد می‌کنند، که پیامبر ص می‌فرمایند] این قوم راه [حق] را رها کرده و به دنیا متمایل شده‌اند و آخرت را کنار گذاشته‌اند؛ چیزهای خوب می‌خورند و لباس‌های دارای زینت‌های آنچنانی می‌پوشند و فرزندان فارس و روم در خدمتشان هستند؛ آنها بهترین غذاها و لذیذترین نوشیدنی‌ها را می‌خورند و در خوش آب و هوایترین جاها و ساختمان‌های برافراشته و اتاق‌های پر زر و زیور و مجالس باشکوه روزگار می‌گذرانند؛ مردانشان چنان آرایش می‌کنند که گویی زنی برای شوهرش آرایش کرده، و زنان هم با لباس‌های زیبا و زیورآلات مختلف خودنمایی می‌کنند؛ آن روز می‌بینی که به سبک شاهان جبار و خودپرست زندگی، و به جاه و مقامشان مباحثات می‌نمایند؛ در حالی که اولیای خدا در رنج و زحمت‌اند، رنگشان از شدت شب زنده‌داری پریده، و کمرهایشان از فرط قیام خمیده، و به خاطر روزه‌های طولانی شکمهایشان به پشتشان چسبیده؛ از خود غافل شده و خویش را وقف رضایت خدا کرده، مشتاق جزایش و نگران از عقاب دردناکش‌اند.

اما هرگاه یکی از آنها سخن به حق می‌گشاید و کلام صدقی بر زبان می‌آورد، به او گفته می‌شود: ساکت باش که تو هم‌نشین شیطان و سردمدار گمراهانی؛ کتاب خدا را بر غیر حقیقتش تاویل می‌کنند و می‌گویند «چه کسی حرام کرد زیوری را که خداوند برای بندگانش پدید آورد و روزی‌های پاکیزه را» (اعراف/۳۲) ... به علت طولانی بودن، فقراتی از ترجمه حدیث (که داخل [] گذاشته شده) تلخیص شد.

التحصین فی صفات العارفين (لابن فهد الحلبي)، ص ۲۰-۲۲

رَوَى الشَّيْخُ أَبُو مُحَمَّدٍ جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ الْقُمِيُّ نَزِيلُ الرَّيِّ فِي كِتَابِهِ الْمُتَّبِعِيِّ عَنْ زُهْدِ النَّبِيِّ ص قَالَ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ بِلَالٍ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَمْدَانَ قَالَ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ بَشْرُ بْنُ أَبِي بَشْرِ الْبَصْرِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي الْوَلِيدُ بْنُ عَبْدِ الْوَاحِدِ قَالَ حَدَّثَنَا حَنَّانُ الْبَصْرِيُّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ نُوحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ قَالَ:

سَمِعْتُ النَّبِيَّ ص يَقُولُ وَ أَقْبَلَ عَلَيَّ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ فَقَالَ يَا أُسَامَةُ عَلَيْكَ بِطَرِيقِ الْحَقِّ وَ إِيَّاكَ أَنْ تَخْتَلِجَ دُونَهُ بِزَهْرَةِ رَغَبَاتِ الدُّنْيَا وَ غَضَارَةِ نَعِيمِهَا وَ بَائِدِ سُورِهَا وَ زَائِلِ عَيْشِهَا

فَقَالَ أُسَامَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَيْسَرُ مَا يُقْطَعُ بِهِ ذَلِكَ الطَّرِيقُ؟

قَالَ السَّهْرُ الدَّائِمُ وَ الظَّمْأُ فِي الْهُوَاجِرِ وَ كَفُّ النَّفْسِ عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ تَرْكُ اتِّبَاعِ الْهُوَى وَ اجْتِنَابُ أُبْنَاءِ الدُّنْيَا

يَا أَسَامَةَ عَلَيْكَ بِالصَّوْمِ فَإِنَّهُ قُرْبَةٌ إِلَى اللَّهِ وَ لَيْسَ شَيْءٌ أَطْيَبَ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ رِيحٍ فَمِ صَائِمٍ تَرَكَ الطَّعَامَ وَ الشَّرَابَ لِلَّهِ رَبِّ
العَالَمِينَ وَ أَثَرَ اللَّهِ عَلَى مَا سِوَاهُ وَ ابْتِنَاعَ آخِرَتِهِ بِدُنْيَاهُ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ يَأْتِيكَ المَوْتُ وَ أَنْتَ جَائِعٌ وَ كَبِدُكَ ظَمَانٌ فَافْعَلْ فَإِنَّكَ
تَنَالُ بِذَلِكَ أَشْرَفَ المَنَازِلِ وَ تَحُلُّ مَعَ الأَبْرَارِ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ

يَا أَسَامَةَ عَلَيْكَ بِالسُّجُودِ فَإِنَّهُ أَقْرَبُ مَا يَكُونُ العَبْدُ مِنْ رَبِّهِ إِذَا كَانَ سَاجِدًا وَ مَا مِنْ عَبْدٍ سَجَدَ لِلَّهِ سَجْدَةً إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِهَا
حَسَنَةً وَ مَحَا عَنْهُ سَيِّئَةً وَ رَفَعَ لَهُ بِهَا دَرَجَةً وَ أَقْبَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ بِوَجْهِهِ وَ بَاهَى بِهِ مَلَائِكَتَهُ
يَا أَسَامَةَ عَلَيْكَ بِالصَّلَاةِ فَإِنَّهَا أَفْضَلُ أَعْمَالِ العِبَادِ لِأَنَّ الصَّلَاةَ رَأْسُ الدِّينِ وَ عَمُودُهُ وَ ذِرْوَةُ سَنَامِهِ.

وَ احذِرْ يَا أَسَامَةَ دُعَاءَ عِبَادِ اللَّهِ الَّذِينَ أَنهَكُوا الأَبْدَانَ وَ صَاحَبُوا الأَحْزَانَ وَ أَزَالُوا اللُّحُومَ وَ أَذَابُوا الشُّحُومَ وَ أَظْمَتُوا الكُبُودَ وَ
أَحْرَقُوا الجُلُودَ بِالأُرْيَاحِ وَ السَّمَائِمِ حَتَّى غَشِيَتْ مِنْهُمُ الأَبْصَارُ شَوْقًا إِلَى الوَاحِدِ القَهَّارِ فَإِنَّ اللَّهَ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهِمْ بَاهَى بِهِمُ المَلَائِكَةَ وَ
غَشَاهُمْ بِالرَّحْمَةِ بِهِمْ يَدْفَعُ اللَّهُ الزَّلَازِلَ وَ الفِتْنَ.

ثُمَّ بَكَى رَسُولُ اللَّهِ ص حَتَّى عَلَا بُكَاءُهُ وَ اشْتَدَّ نَحِيْبُهُ وَ زَفِيرُهُ وَ شَهيقُهُ وَ هَابَ القَوْمُ أَنْ يُكَلِّمُوهُ فَظَنُّوا أَنَّهُ لَأَمْرٍ قَدْ حَدَثَ مِنَ
السَّمَاءِ ثُمَّ إِنَّهُ رَفَعَ رَأْسَهُ فَتَنَفَسَ الصُّعْدَاءُ ثُمَّ قَالَ:

أَوْهَ أَوْهَ بؤْسًا لِهَذِهِ الأُمَّةِ مَا ذَا يَلْقَى مِنْهُمْ مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ كَيْفَ يُطْرَدُونَ وَ يُضْرَبُونَ وَ يُكذَّبُونَ مِنْ أَجْلِ أَنَّهُمْ أَطَاعُوا اللَّهَ فَادُلُّوهُمْ
بِطَاعَةِ اللَّهِ أَلَا وَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُبْغِضَ النَّاسُ مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ يُحِبُّونَ مَنْ عَصَى اللَّهَ.
فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ النَّاسُ يَوْمئِذٍ عَلَى الإِسْلَامِ؟

قَالَ وَ أَيْنَ الإِسْلَامُ يَوْمئِذٍ يَا عُمَرُ إِنَّ المُسْلِمَ يَوْمئِذٍ كَالغَرِيبِ الشَّرِيدِ ذَلِكَ زَمَانٌ يَذْهَبُ فِيهِ الإِسْلَامُ وَ لَا يَبْقَى إِلَّا اسْمُهُ وَ
يُنْدَرَسُ فِيهِ القُرْآنُ فَلَا يَبْقَى إِلَّا رَسْمُهُ.

قَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ فِيمَا يُكذَّبُونَ مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ وَ يُطْرَدُونَ وَ يُعذَّبُونَ؟
فَقَالَ يَا عُمَرُ تَرَكَ القَوْمُ الطَّرِيقَ وَ رَكَنُوا إِلَى الدُّنْيَا وَ رَفَضُوا الآخِرَةَ وَ أَكَلُوا الطَّيِّبَاتِ وَ لَبَسُوا الثِّيَابَ المُرْتَبَاتِ وَ خَدَمَتَهُمُ ابْنَاءَ
فَارِسَ وَ الرُّومِ فَهُمْ يَعْتَدُونَ فِي طَيْبِ الطَّعَامِ وَ لَذِيذِ الشَّرَابِ وَ زَكِيِّ الرِّيحِ وَ مُشَيِّدِ البُنْيَانِ وَ مَزْخَرَفِ البُيُوتِ وَ مَجْدِ المَجَالِسِ

يَتَبَرَّجُ الرَّجُلُ مِنْهُمْ كَمَا تَتَبَرَّجُ الزَّوْجَةُ لِزَوْجِهَا وَ تَتَبَرَّجُ النِّسَاءُ بِالحُلِيِّ وَ الحُلَلِ المُرْتَبَةِ رَأْيَتُهُمْ يَوْمئِذٍ بِزِيِّ المُلُوكِ الجَبَّارَةِ يَتَبَاهَوْنَ
بِالجَاهِ وَ أولِيَاءِ اللَّهِ عَلَيْهِمُ العَنَاءُ مَشْحَبَةٌ [شَاحِنَةٌ] أَلْوَانُهُمْ مِنَ السَّهْرِ وَ مُنْحَنِيةٌ أَصْلَابُهُمْ مِنَ القِيَامِ قَدْ لَصِقَتْ بِطُونُهُمْ بِظُهُورِهِمْ مِنْ
طُولِ الصِّيَامِ قَدْ أَذْهَلُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ذَبَّحُوا بِالْعَطَشِ طَلْبًا لِرِضَى اللَّهِ وَ شَوْقًا إِلَى جَزِيلِ ثَوَابِهِ وَ خَوْفًا مِنْ أَلِيمِ عِقَابِهِ فَإِذَا تَكَلَّمَ مِنْهُمْ
مُتَكَلِّمٌ بِحَقٍّ أَوْ تَفَوَّهَ بِصِدْقٍ قَبِلَ لَهُ اسْكُتْ فَأَنْتَ قَرِينُ الشَّيْطَانِ وَ رَأْسُ الصَّلَالَةِ يَتَأَوَّلُونَ كِتَابَ اللَّهِ عَلَى غَيْرِ تَأْوِيلِهِ وَ يَقُولُونَ «مَنْ
حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»

وَ اعْلَمْ يَا أَسَامَةَ إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ عِنْدَ اللَّهِ مَنْزِلَةٌ يَوْمَ القِيَامَةِ وَ أَجْرُهُمْ ثَوَابًا وَ أَكْرَمَهُمْ مَابًا مَنْ طَالَ فِي الدُّنْيَا حُزْنُهُ وَ كَثُرَ فِيهَا
هَمُّهُ وَ دَامَ فِيهَا غَمُّهُ وَ كَثُرَ فِيهَا جُوعُهُ وَ عَطَشُهُ أُولَئِكَ الأَبْرَارُ الأَتْقِيَاءُ الأَخْيَارُ إِنْ شَهِدُوا لَمْ يَعْرِفُوا وَ إِنْ غَابُوا لَمْ يُفْتَقَدُوا

يَا أَسَامَةَ أُولَئِكَ تَعْرِفُهُمْ بِقَاعِ الْأَرْضِ وَ تَبْكِي إِذَا فَقَدْتَهُمْ مَحَارِبُهَا فَاتَّخِذْهُمْ لِنَفْسِكَ كَنزاً وَ ذُخْراً لَعَلَّكَ تَنْجُو بِهِمْ مِنْ زَلْزَلِ الدُّنْيَا وَ أَهْوَالِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ إِيَّاكَ أَنْ تَدَعَ مَا هُمْ فِيهِ وَ عَلَيْهِ فَتَزِلَّ قَدَمُكَ وَ تَهْوَى فِي النَّارِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ وَ اخْذَرْ يَا أَسَامَةَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا سَمِعْنَا وَ هُمْ لَا يَسْمَعُونَ.^١

تدبر

١) «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ...»:

چه کسی حرام کرد «زینت‌الله»ی را برای بندگانش بیرون آورد. چرا تعبیر کرد که بیرون آورد؟ ظاهراً نوعی بیان استعاری است که برای چیزی که خدا در فطرت انسان قرار داد تا انواع زینت‌هایی که جامعه می‌پسندد ایجاد کند. (المیزان، ج ۸، ص ۸۰)

بحث تخصصی انسان‌شناسی

«زینت» کلمه‌ای است که در جایی به کار می‌رود که از چیز دیگری برای زیبا نشان دادن چیزی استفاده شود (نکات ترجمه جلسه ۵۰)؛ و بدین معنا:

اولاً خاص انسان است (یعنی نه در حیوانات و نه در فرشتگان چنین چیزی وجود ندارد) و آنچه در آنها هست «جمال» (زیبایی بخودی خود) است؛

و ثانیاً یکی از ویژگی‌های خاص زندگی اجتماعی است؛ یعنی اساساً زینت کردن برای محبوب واقع شدن و توجه مثبت دیگران را به خود جلب کردن است و اگر انسان کاملاً در تنهایی زندگی می‌کرد نیازی به زینت کردن نمی‌دید (المیزان، ج ۸، ص ۸۰)

و ثالثاً به نظر می‌رسد تعبیر «زینت‌الله» به کار بردن، (در حالی که به سادگی می‌توانست الله را صرفاً به عنوان فاعل «أخرج» به کار ببرد و بگوید «زینة التي اخرج الله لعباده: زینتی که خدا برای بندگانش بیرون آورد») زینت و جمال را عنصری الهی دیدن و ضرورت رنگ و بوی خدایی دادن به مقوله زیبایی در زندگی را جدی می‌کند.

خلاصه اینکه

نمی‌شود برای انسان اندیشید و برایش برنامه داد، اما مساله زیبایی‌شناختی در زندگی وی را جدی نگرفت.

٢) «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ...»:

یکی از مهمترین راه‌های شیطان برای غلبه بر انسان، کشاندن او به وادی افراط و تفریط است. خدا برای انسان محدودیتی هم در حوزه پوشش و هم در حوزه خوراک (و بلکه مطلق آنچه روزی انسان است، اعم از خوردنی و نوشیدنی و مسکن و

١. این حدیث هم قابل توجه است:

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النَّعْمَانِ عَنْ صَالِحِ بْنِ حَمْزَةَ عَنْ أَبَانَ بْنِ مُصْعَبٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ ظَبْيَانَ أَوْ الْمُعَلَّى بْنِ خُنَيْسٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ مَا لَكُمْ مِنْ هَذِهِ الْأَرْضِ فَتَبَسَّمْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بَعَثَ جِبْرِيْلَ عَ وَ أَمَرَهُ أَنْ يَخْرِقَ بِإِبْهَامِهِ تَمَانِيَةَ أَنْهَارٍ فِي الْأَرْضِ مِنْهَا سَيْحَانُ وَ جَيْحَانُ وَ هُوَ نَهْرٌ بُلْخُ وَ الْخُشُوعُ وَ هُوَ نَهْرُ الشَّاشِ وَ مِهْرَانُ وَ هُوَ نَهْرُ الْهِنْدِ وَ نَيْلُ مِصْرَ وَ دِجْلَةُ وَ الْفُرَاتُ فَمَا سَقَتْ أَوْ اسْتَقَتْ فَهُوَ لَنَا وَ مَا كَانَ لَنَا فَهُوَ لِشَيْعَتِنَا وَ لَيْسَ لِعَدُوِّنَا مِنْهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَضَبَ عَلَيْهِ وَ إِنْ وَلَّيْنَا لَفِي أَوْسَعِ فِيمَا بَيْنَ ذِهِ إِلَى ذِهِ يَعْنِي بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ - قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا الْمَغْضُوبِينَ عَلَيْهَا خَالِصَةً لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلَا غَضَبٍ. (الكافي، ج ١، ص ٤٠٩)

... قرار داده است. شیطان عده‌ای را به تخطی از آن محدودیت‌ها (مثلاً اسراف در آیه قبل) می‌کشاند و حتی به این سمت می‌برد که کار زشت خویش را به دستور خدا منسوب کنند (آیه ۲۸). برای عده‌ای هم در جهت مقابل سرمایه‌گذاری می‌کند یعنی می‌کوشد با ایجاد محدودیت‌های بیهوده و زاید آنها را از مسیر خدا دور کند. در آیات قبل هشدار داد درباره زشتی را به خدا نسبت ندادن و زیاده‌روی نکردن. و این آیه هشدار می‌دهد که به تفریط هم نیفتید و چیزی که خدا برای بندگان مجاز شمرده را بر مردم حرام و ممنوع نکنید. (حدیث ۱ و ۲)

چون چنین است پس در عین حال باید مواظب باشیم که عده‌ای همین آیه را بهانه قرار ندهند که به همان فضای افراط شکستن محدودیت‌ها روی آورند (حدیث ۳)

۳) «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»:
منطق اسلام میانه‌روی در امور مادی است، نه غرق شدن در آن، و نه کنار گذاشتن آن (تدبر ۲)؛ و از این جهت هم با فضای دنیامدار مدرنیته در تقابل است و هم با مسیحیت تحریف‌شده. مسیحیت به بهانه دینداری دنیاگریزی را تشویق می‌کند و متأسفانه عده‌ای هم گمان می‌کنند هرچه انسان از دنیا بی‌بهره‌تر باشد، مومن‌تر است!

این آیه این تلقی را به چالش می‌کشد که اتفاقاً خدا زینت‌ها و روزی‌های پاک را برای همه بندگان آفریده، طبیعی است که در دنیا مومن هم به عنوان بنده‌ای که به بندگی خود اذعان نموده، در درجه اول حق بهره‌مندی از اینها را دارد. به تعبیر دیگر، اینکه در آخرت همه این نعمتها و لذتها برای مومن است، بدین معنا نیست که دیگر در دنیا بهره‌ای نداشته باشد. بلکه مومن از هرچه پاک و زیباست، مادام که زیبایی‌اش به سمت گناه کشیده نشود، حق بهره‌وری دارد.

نکته تخصصی تفسیری

در نکات ترجمه بیان شد که جمله دوم را دست کم دو گونه می‌توان معنا کرد:

۱. آن برای مومنان است در دنیا، و به طور خالص در روز قیامت؛

۲. آن در قیامت به طور خالص برای کسانی است که در دنیا ایمان آوردند.

و بر اساس هر دو ترجمه، برداشت فوق درست است. با این تفاوت که بر اساس ترجمه اول، خود همین جمله بتنهایی بر کل برداشت فوق دلالت می‌کند؛ اما بر اساس ترجمه دوم از این جهت برداشت فوق درست است که جمله اول آیه حلال بودن زینت و روزی‌های پاک برای همه بندگان را مطرح می‌کند (پس اینها برای مومن هم آفریده شده) و جمله دوم خاص مومنان بودن در قیامت را نشان می‌دهد.^۱

۴) «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»:

۱. علامه طباطبایی ظاهراً بر برداشت (که دنیا هم برای مومن است) نقد دارند و استدلال ایشان مبتنی بر این است که «فی الحیات الدنیا» را کاملاً وابسته به «آمنوا» دانسته‌اند (یعنی فی الحیاه الدنیا، وصف ایمان آنهاست نه وصف بهره‌مندی آنها و ایشان ترجمه دوم را قبول دارند). اما اشکال ایشان زمانی وارد است که آیه جمله اول را نداشته باشد و چون جمله اول در کنار جمله دوم آمده، طبق توضیح فوق، بر اساس هر دو ترجمه، این مطلب درست است.

از طرفی در بسیاری از آیات و روایات، جمع بین دنیا و آخرت ناممکن معرفی، و دنیادوستی در مقابل آخرت طلبی مطرح گردیده است. (مثلاً: آل عمران/۱۵۲؛ انفال/۶۷؛ توبه/۳۸؛ ابراهیم/۳؛ شوری/۲۰) از طرف دیگر، این آیه به صراحت بیان می‌کند که برای مومن هم بهره‌وری از دنیا هست و هم بهره‌وری از آخرت.

چگونه بین این دو باید جمع کرد؟

پاسخ:

آنجا که دنیا و آخرت منافات دارد در مقام «هدف قرار دادن» است و اینجا که قابل جمع است در مقام «استفاده کردن» است.

توضیح:

انسان در آن واحد نمی‌تواند به سمت دو هدف متفاوت حرکت کند، مگر اینکه یکی از آن دو هدف را در مسیر رسیدن به هدف دیگر قرار دهد. خدا از ما می‌خواهد آخرت را هدف نهایی خود قرار دهیم، نه دنیا را؛ در عین حال، می‌توانیم هرچه می‌خواهیم از دنیا استفاده کنیم، فقط به شرط اینکه با هدفمان (یعنی حرکت به سمت آخرت) منافات نداشته باشد.

یعنی

دنیا طلبی با آخرت طلبی جمع نمی‌شود؛ اما استفاده درست از دنیا، با آخرت طلبی جمع می‌شود.

(۵) «... كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ»:

این آیه چه ارتباطی با آیات قبل دارد؟

خود آیه می‌فرماید «این گونه داریم این آیات (الآیات) (احتمالاً یعنی همان آیاتی که تاکنون گفته شد) را تفصیل می‌دهیم»، اما بلافاصله ادامه می‌دهد که مخاطب این تفصیل، «کسانی که علم دارند» می‌باشند. اما چه علمی باید داشته باشیم تا این تفصیل را بفهمیم؟

الف. شاید این علم، همان شناخت ویژه‌ای است که از انسان مطرح شد. یعنی اینکه خوراک (و بلکه مطلق روزی‌ها که شامل مسکن هم می‌شود) و پوشاک، دو بُعد جسمانی انسان است که مایه امتیاز او از حیوانات می‌شود. هم پوشاک، بویژه با حیثیت زینت بخشی آن، محمل مهمی برای سوءاستفاده است (چنانکه امروزه بحث مد از مهمترین ابزارهای رواج فرهنگ برهنگی شده) و هم خوردن، محمل مهمی برای سقوط انسان است (هم از حیث مادی مانند پرخوری و لذت‌مداری؛ و هم از حیث معنوی مانند لقمه حرام و ...). اما هم پوشاک (و همان حیثیت زینت بخشی آن) و هم خوراک پاک و پاکیزه، امری است که خدا برای انسان مومن (که می‌خواهد مسیر الهی را بپیماید) قرار داده است و برای طراحی سبک زندگی صحیح دینی، نباید صرفاً سراغ مسائل عبادی و مانند آن برویم؛ بلکه همین عناصر عادی زندگی را هم جدی بگیریم.

ب. ...

(۶) «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ»:

در این آیه دوبار کلمه «قل: بگو» به کار رفت.

در «قل» اول، تلقی غلطی را که در بین برخی انسانها شایع است (که دینداری یعنی محدودیت در همه چیز و کنار گذاشتن دنیا) به چالش می‌کشد؛

و در «قل» دوم، مطلب را تکمیل می‌کند که خدا همه نعمتها را در درجه اول برای مومن آفریده؛ و فرق دنیا و آخرت این نیست که دنیا برای کافر است و آخرت برای مومن؛ بلکه هر دو در درجه اول برای مومن است و فرقی این است که مومن در استفاده از دنیا شریک دارد اما در آخرت فقط او بهره می‌برد.^۱

و آمدن «قل» نشان می‌دهد که این دو مطلب، از آن دسته معارفی است که باید برای ترویج و معرفی آن به جامعه تلاش کرد.

این را در کانال نگذاشتم

(۷) «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَ الطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»:

چرا «اخرج لعباده» را تنها برای «زینت الله» مطرح کرد و نه برای «طیبات من الرزق»؟ (البته به لحاظ معنایی به گونه‌ای هست که بتوان آن را برای دومی هم تسری دارد، اما چرا در مقام بیان این تسری را واضح و قطعی نکرد؟) چرا زینت را زینت الله خواند اما رزق را رزق الله نخواند؟

(۲۵۳) سوره اعراف (۷) آیه ۳۳ قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ۱۳۹۵/۹/۱۶

ترجمه

بگو جز این نیست که پروردگارم بی‌شرمی‌ها - آنچه از آنها ظاهر باشد و یا پنهان -، و تقصیر [= کوتاهی ورزیدن در انجام کار خوب]، و فزونی خواهی بناحق را، و اینکه برای خدا شریکی قرار دهید که دلیلی بر آن فرو نفرستاده، و اینکه گوید بر خدا چیزی را که نمی‌دانید، حرام کرد.

نکات ترجمه

«الْفَوَاحِشَ» جمع مکسر است که مفرد آن می‌تواند «فُحْشٌ»، «فاحشهُ» و یا «فحشاء» باشد (لسان العرب، ج ۶، ص: ۳۲۵) که درباره این کلمات در جلسه ۲۴۸ توضیح داده شد.

۱. یا بر اساس ترجمه دوم (تدبر ۲) می‌توان گفت در دومی تاکید می‌کند که آنچه از این نعمتها به طور خالص برای مومنان است، سهم اخروی آنهاست.

«الْإِثْمُ»: ماده «إثم» دلالت بر تعلل ورزیدن و به تاخیر انداختن می‌کند (معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۶۰) و بر همین اساس، برخی گفته‌اند که اساساً اسمی شده است برای کارهایی که ثواب را به عقب می‌اندازد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۳) و ظاهراً به همین مناسبت است که در زبان فارسی، گاه آن را به «گناه» ترجمه می‌کنند؛ اما اهل لغت گفته‌اند که اصل کلمه «إثم» دلالت بر «تقصیر» (= کوتاهی ورزیدن، چرا که تقصیر از «قصر» به معنای «کوتاهی» می‌آید) می‌کند (الفروق فی اللغة، ص ۲۲۸) که در زبان فارسی کلمه «تقصیر» (خصوصاً وقتی به صورت تعبیر «قصور و تقصیر» به کار می‌رود؛ اولی برای کم‌کاری‌ای که شخص در آن مقصر نباشد، و دومی در جایی است که شخص مقصر باشد)، بخوبی معنای «إثم» را می‌رساند. و برخی گفته‌اند «إثم» گاه در مستقیماً به معنای «خمر (= شراب)» به کار می‌رود و از این جهت است انسان را به باز ماندن از خیرات می‌اندازد (معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۶۰؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۳)

«الْبُغْيُ»: برخی ماده «بغی» را دارای دو معنای مستقل دانسته‌اند: یکی: طلب کردن و خواستن و درصدد برآمدن (که کلمه «ابتغی» در قرآن به این معنا زیاد به کار رفته) و دیگری فساد (معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۲۷۱)؛ اما دیگران سعی کرده‌اند برگشت این دو معنا به یک معنای واحد را توضیح دهند و گفته‌اند: «بغی» به معنای «طلب کردن شدید» است و تفاوتش با «ظلم» هم در برخورداری از همین معناست (الفروق فی اللغة، ص ۲۲۷) و این طلب کردن شدید، که نوعی عبور از حالت میانه است، می‌تواند بحق باشد (معنای مثبت این ماده) یا بناحق (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۱۳۶)

«سُلْطَانًا»: «سلطان» از ماده «سلط» است که این ماده در معنای قوت و قهر و غلبه به کار می‌رود، و نوعی سیطره یافتنی است که با قهر و غلبه همراه باشد و تسلط را هم به همین جهت تسلط گفته‌اند و «سلطان» هم شخصی است که قاهر و مسلط است؛ و «سلطان» به معنای «حجت» و دلیل هم به کار می‌رود (مانند آیه حاضر) چون حجت و دلیل هم موجب غلبه و احاطه پیدا کردن بر قلب مخاطب می‌شود (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۹۵؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۲۰) و در واقع، «سلطه» به معنای هر گونه تفوق یافتن از موضع بالاست، که هم در معنای تسلط بر اشخاص به کار رفته و هم در معنای تسلط بر سخن یا مسلط شدن بر باورهای مخاطب (التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۵، ص ۱۷۸)^۱

حدیث

۱) از امام کاظم ع سوال شد درباره این سخن خداوند تبارک و تعالی که می‌فرماید «جز این نیست که پروردگرم بی‌شرمی‌ها - آنچه از آنها ظاهر باشد و یا پنهان - را حرام کرد». فرمود:
همانا قرآن ظاهر و باطنی دارد؛ پس همه آنچه در کتاب حرام شده، مقام ظاهر آن است؛ و باطن آن، امامان جور و ستم هستند؛ و همه آنچه در کتاب حلال شده، ظاهر آن است؛ و باطن آن، امامان حق است.

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۳۳؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۷؛ الکافی، ج ۱، ص ۳۷۴؛ الغیبه للنعمانی، ص ۱۳۲

^۱ قبلاً (جلسه ۱۴۸، تدبیر ۲) اشاره شد که «سلطان» علاوه بر معنی تسلط ظاهری، به معنای سلطه عقلی که ناشی از استدلال صحیح باشد، نیز

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي وَهَبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَنْصُورٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدًا صَالِحًا [= موسى بن جعفر] ع عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى «إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَّنَ» فَقَالَ إِنَّ الْقُرْآنَ لَهُ ظَهْرٌ وَ بَطْنٌ فَجَمِيعُ مَا حَرَّمَ فِي الْكِتَابِ هُوَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ مِنْ ذَلِكَ أَيْمَةُ الْجَوْرِ وَ جَمِيعُ مَا أَحَلَّ مِنَ الْكِتَابِ وَ هُوَ الظَّاهِرُ وَ الْبَاطِنُ مِنْ ذَلِكَ أَيْمَةُ الْحَقِّ.

- توجه:

از زمان ائمه ع برخی اشخاص احادیثی نظیر حدیث فوق را می‌دیدند و گمان می‌کردند که وقتی اشخاصی به عنوان باطن این حلال و حرام‌ها معرفی می‌شوند، اگر کسی آن اشخاص را شناخت و نسبت به آنها حب و بغض داشت، دیگر کارش تمام است و نیازی نیست به احکام شریعت عمل کند. محمد بن حسن صفار (م ۲۹۰) در کتاب بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۵۲۷-۵۳۶ حدیث بسیار طولانی‌ای از امام صادق در نقد این افراد آمده است که ابن حیون مغربی (م ۳۶۳) تلخیصی از آن را در دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۵۲ نقل کرده که فراز اصلی آن به نقل از منبع اخیر چنین است:

... آیا اینها سخن خداوند عز و جل را نشنیده‌اند که «بگو جز این نیست که پروردگارم بی‌شرمی‌ها - آنچه از آنها ظاهر باشد و یا پنهان - را حرام کرد» و نیز این سخن خداوند جل جلاله را «و ظاهر گناه را رها کنید و نیز باطن آن را»؟!

پس ظاهر حرام و باطن حرام، همه‌اش حرام است؛ و ظاهر حلال و باطن حلال، همه‌اش حلال است؛ و همانا ظاهر دلیلی بر باطن قرار داده شد و باطن دلیلی بر ظاهر؛ که همدیگر را تاکید و تشدید و تقویت و تایید می‌کند؛ پس آنچه در ظاهر مذموم و ناپسند است، باطنش هم مذموم است و آنچه در ظاهر ممدوح و پسندیده است، باطنش هم ممدوح است ...

أَلَمْ يَسْمَعْ هَؤُلَاءِ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَّنَ» وَ قَوْلَهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ «وَ ذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَ بَاطِنَهُ» فَظَاهِرُ الْحَرَامِ وَ بَاطِنُهُ حَرَامٌ كُلُّهُ وَ ظَاهِرُ الْحَلَالِ وَ بَاطِنُهُ حَلَالٌ كُلُّهُ وَ إِنَّمَا جُعِلَ الظَّاهِرُ دَلِيلًا عَلَى الْبَاطِنِ وَ الدَّلِيلُ عَلَى الظَّاهِرِ يُؤَكِّدُ بَعْضُهُ بَعْضًا وَ يَشْدُوهُ وَ يَقْوِيهِ وَ يُؤَيِّدُهُ فَمَا كَانَ مَذْمُومًا فِي الظَّاهِرِ فَبَاطِنُهُ مَذْمُومٌ وَ مَا كَانَ مَمْدُوحًا فِي الظَّاهِرِ فَبَاطِنُهُ مَمْدُوحٌ...^۱

۱. این روایت درباره کسانی است که جملاتی درباره باطن آیات شنیده بودند اما نفهمیده و دچار غلو شده بودند و توضیح می‌دهد که چگونه این آیاتی که هرکدام عملی را واجب یا حرام کرده، در حالی که در معنای ظاهری خود صحیح‌اند، در معنای باطنی‌اش هم که به اشخاصی تطبیق می‌شود معتبر است. حضرت ابتدا اصل شبهه را دفع می‌کند و سپس یک یک آیات را در معنای ظاهری خود و توضیح واجبات مربوطه شرح می‌دهد که فقره دوم را برای رعایت اختصار در اینجا نیآورده‌ام چون ان‌الله هرکدامش ذیل آیه مربوطه خواهد آمد و لذا مطلب را فقط تا ص ۵۳۲ نقل کرده‌ام.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ قَالَ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الرَّبِيعِ الْوَرَّاقُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ صَبَّاحِ الْمَدَائِنِيِّ عَنِ الْمُفَضَّلِ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ فَجَاءَهُ هَذَا الْجَوَابُ مِنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَ أَمَا بَعْدُ فَإِنِّي أُوصِيكَ وَ نَفْسِي بِتَقْوَى اللَّهِ وَ طَاعَتِهِ فَإِنَّ مِنَ التَّقْوَى الطَّاعَةَ وَ الْوَرَعَ وَ التَّوَاضُعَ لِلَّهِ وَ الطَّمَأَنِينَ وَ الْجَاهِدَ وَ الْأَخْذَ بِأَمْرِهِ وَ النَّصِيحَةَ لِرُسُلِهِ وَ الْمُسَارَعَةَ فِي مَرْضَاتِهِ وَ اجْتِنَابَ مَا نَهَى عَنْهُ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ فَقَدْ أَحْرَزَ نَفْسَهُ مِنَ النَّارِ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أَصَابَ الْخَيْرَ كُلَّهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ مَنْ أَمَرَ بِالتَّقْوَى فَقَدْ أَفْلَحَ الْمَوْعِظَةَ جَعَلْنَا اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ بِرَحْمَتِهِ جَاءَنِي كِتَابُكَ فَقَرَأْتُهُ وَ فَهِمْتُ الَّذِي فِيهِ فَحَمِدْتُ اللَّهَ عَلَى سَلَامَتِكَ وَ عَافِيَةِ اللَّهِ إِلَيْكَ أَلْبَسْنَا اللَّهُ وَ إِلَيْكَ عَافِيَتَهُ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ كَتَبْتَ تَذَكُّرُ أَنْ قَوْمًا أَنَا أَعْرِفُهُمْ كَانَ أَعْجَبَكَ نَحْوُهُمْ وَ شَأْنُهُمْ وَ أَنْكَ أُبَلِّغُ فِيهِمْ أُمُورًا تُرَوَى عَنْهُمْ كَرِهْتَهَا لَهُمْ وَ لَمْ تَرَبِّهِمْ إِلَّا طَرِيقًا حَسَنًا [و] وَرَعَا وَ تَخَشَّعَا وَ بَلَغَكَ أَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ الدِّينَ إِنَّمَا هُوَ مَعْرِفَةُ الرَّجَالِ ثُمَّ بَعْدَ ذَلِكَ إِذَا عَرَفْتَهُمْ فَاعْمَلْ مَا شِئْتَ وَ ذَكَرْتَ أَنَّكَ قَدْ عَرَفْتَ أَنَّ أَصْلَ الدِّينِ مَعْرِفَةُ الرَّجَالِ فَوَقَّكَ اللَّهُ وَ ذَكَرْتَ أَنَّهُ بَلَغَكَ أَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ الصَّلَاةَ وَ الزَّكَاةَ وَ صَوْمَ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ الْحَجَّ وَ الْعُمْرَةَ وَ الْمَسْجِدَ

الْحَرَامَ وَالنَّبِيْتَ الْحَرَامَ وَالْمَشْعَرَ الْحَرَامَ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ هُوَ رَجُلٌ وَ أَنْ الطُّهْرَ وَالِاغْتِسَالَ مِنَ الْجَنَابَةِ هُوَ رَجُلٌ وَ كُلُّ فَرِيضَةٍ افْتَرَضَهَا اللَّهُ عَلَى عِبَادِهِ هُوَ رَجُلٌ وَ أَنَّهُمْ ذَكَرُوا ذَلِكَ بِزَعْمِهِمْ أَنَّ مَنْ عَرَفَ ذَلِكَ الرَّجُلَ فَقَدْ اكْتَفَى بِعَلْمِهِ بِهِ مِنْ غَيْرِ عَمَلٍ وَ قَدْ صَلَّى وَ آتَى الزَّكَاةَ وَ صَامَ وَ حَجَّ وَ اعْتَمَرَ وَ اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ وَ تَطَهَّرَ وَ عَظَّمَ حُرْمَاتِ اللَّهِ وَ الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَ أَنَّهُمْ ذَكَرُوا مَنْ عَرَفَ هَذَا بَعِيْنَهُ وَ بَحَدَّهُ وَ ثَبَّتَ فِي قَلْبِهِ جَازَ لَهُ أَنْ يَتَهَاوَنَ فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَجْتَهِدَ فِي الْعَمَلِ وَ زَعَمُوا أَنَّهُمْ إِذَا عَرَفُوا ذَلِكَ الرَّجُلَ فَقَدْ قَبِلَتْ مِنْهُمْ هَذِهِ الْحُدُودُ لَوْ قَبِلَتْهَا وَ إِنْ هُمْ لَمْ يَعْمَلُوا بِهَا وَ أَنَّهُ بَلَغَكَ أَنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ الْفَوَاحِشَ الَّتِي نَهَى اللَّهُ عَنْهَا الْخَمْرَ وَ الْمَيْسِرَ وَ الرِّبَا وَ الدَّمَّ وَ الْمَيْتَةَ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ هُوَ رَجُلٌ وَ ذَكَرُوا أَنَّ مَا حَرَّمَ اللَّهُ مِنْ نِكَاحِ الْأُمَّهَاتِ وَ الْبَنَاتِ وَ الْعَمَّاتِ وَ الْخَالَاتِ وَ بَنَاتِ الْأَخِ وَ بَنَاتِ الْأُخْتِ وَ مَا حَرَّمَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ مِنَ النَّسَاءِ فَمَا حَرَّمَ اللَّهُ إِتْمَا عَنِّي بِذَلِكَ نِكَاحِ نِسَاءِ النَّبِيِّ وَ مَا سِوَى ذَلِكَ مُبَاحٌ كُلُّهُ وَ ذَكَرْتُ أَنَّهُ بَلَغَكَ أَنَّهُمْ يَتَرَادَفُونَ الْمَرْأَةَ الْوَاحِدَةَ وَ يَشْهَدُونَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ بِالزُّورِ وَ يَزْعُمُونَ أَنَّ لِهَذَا ظَهْرًا وَ بَطْنًا يَعْرِفُونَهُ فَالظَّاهِرُ يَتَنَاسَمُونَ [مَا يَتَنَاهَوْنَ] عَنْهُ يَأْخُذُونَ بِهِ مُدَافَعَةً عَنْهُمْ وَ الْبَاطِنُ هُوَ الَّذِي يَطْلُبُونَ وَ بِهِ أَمُرُوا وَ بَزَعْمِهِمْ كَتَبْتُ تَذَكُّرُ الَّذِي زَعَمَ عَظَمٌ مِنْ ذَلِكَ عَلَيْكَ حِينَ بَلَغَكَ وَ كَتَبْتُ تَسْأَلْنِي عَنْ قَوْلِهِمْ فِي ذَلِكَ أ حَلَالٌ أَمْ حَرَامٌ وَ كَتَبْتُ تَسْأَلْنِي عَنْ تَفْسِيرِ ذَلِكَ وَ أَنَا أُبَيِّنُهُ حَتَّى لَا تَكُونَ مِنْ ذَلِكَ فِي عَمَى وَ لَا شُبُهَةٍ وَ قَدْ كَتَبْتُ إِلَيْكَ فِي كِتَابِي هَذَا تَفْسِيرًا مَا سَأَلْتَ عَنْهُ فَاحْفَظْهُ كُلَّهُ كَمَا قَالَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ وَ تَعَيَّنَ أَذُنٌ وَاعِيَةٌ وَ أَصْفُهُ لَكَ بِحَلَالِهِ وَ أَنْفَى عَنْكَ حَرَامُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ كَمَا وَصَفْتَ وَ مَعْرِفَكَهُ حَتَّى تَعْرِفَهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَلَا تُتَكْرَهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ وَ الْقُوَّةُ لِلَّهِ جَمِيعًا أُخْبِرُكَ أَنَّهُ مَنْ كَانَ يَدِينُ بِهَذِهِ الصِّفَةِ الَّتِي كَتَبْتُ تَسْأَلْنِي عَنْهَا فَهُوَ عِنْدِي مُشْرِكٌ بِاللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى بَيْنَ الشُّرْكِ لَا شَكَّ فِيهِ وَ أُخْبِرُكَ أَنَّ هَذَا الْقَوْلَ كَانَ مِنْ قَوْمٍ سَمِعُوا مَا لَمْ يَعْقِلُوهُ عَنْ أَهْلِهِ وَ لَمْ يَعْطُوا فَعَمُّ ذَلِكَ وَ لَمْ يَعْرِفُوا حَدَّ مَا سَمِعُوا فَوَضَعُوا حُدُودَ تِلْكَ الْأَشْيَاءِ مُقَابِلَةً بِرَأْيِهِمْ وَ مُتَتَّبِعِي عَقُولِهِمْ وَ لَمْ يَضَعُوهَا عَلَى حُدُودِ مَا أَمُرُوا كَذِبًا وَ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ص وَ جُرْأَةً عَلَى الْمَعَاصِي فَكَفَى بِهَذَا لَهُمْ جَهَلًا وَ لَوْ أَنَّهُمْ وَضَعُوهَا عَلَى حُدُودِهَا الَّتِي حَدَّثَتْ لَهُمْ وَ قَبِلُوهَا لَمْ يَكُنْ بِهِ بَأْسٌ وَ لَكِنَّهُمْ حَرَفُوهَا وَ تَعَدَّوْا وَ كَذَبُوا وَ تَهَاوَنُوا بِأَمْرِ اللَّهِ وَ طَاعَتِهِ وَ لَكِنِّي أُخْبِرُكَ أَنَّ اللَّهَ حَدَّهَا بِحُدُودِهَا لِئَلَّا يَتَعَدَّى حُدُودَهُ أَحَدٌ وَ لَوْ كَانَ الْأَمْرُ كَمَا ذَكَرُوا لَعُدِرَ النَّاسُ بِجَهْلِهِمْ مَا لَمْ يَصْرِفُوا [يَعْرِفُوا] حَدَّ مَا حَدَّ لَهُمْ وَ لَكَانَ الْمُتَقَصِّرُ وَ الْمُتَعَدِّي حُدُودَ اللَّهِ مَعْدُورًا وَ لَكِنْ جَعَلَهَا حُدُودًا مَحْدُودَةً لَا يَتَعَدَّاهَا إِلَّا مُشْرِكٌ كَافِرٌ ثُمَّ قَالَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا “ وَ مَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ فَأُخْبِرُكَ حَقَائِقَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى اخْتَارَ الْإِسْلَامَ لِنَفْسِهِ دِينًا وَ رَضِيَ مِنْ خَلْقِهِ فَلَمْ يَقْبَلْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِهِ وَ بِهِ بَعَثَ أَنْبِيَاءَهُ وَ رُسُلَهُ ثُمَّ قَالَ وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ “ فَعَلَيْهِ وَ بِهِ بَعَثَ أَنْبِيَاءَهُ وَ رُسُلَهُ وَ نَبِيَّهُ مُحَمَّدًا ص فَاخْتَلَّ الَّذِينَ لَمْ يَعْرِفُوا مَعْرِفَةَ الرَّسُلِ وَ وَكَلَيْتَهُمْ وَ طَاعَتَهُمْ هُوَ الْحَلَالُ الْمُحَلَّلُ مَا أَحَلَّوْا وَ الْمُحَرَّمُ مَا حَرَّمُوا وَ هُمْ أَصْلُهُ وَ مِنْهُمْ الْفُرُوعُ الْحَلَالُ وَ ذَلِكَ سَعِيْهِمْ وَ مِنْ فُرُوعِهِمْ أَمْرُهُمْ [شَبِيحَتُهُمْ] بِالْحَلَالِ وَ إِقَامِ الصَّلَاةِ وَ إِيتَاءِ الزَّكَاةِ وَ صَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ وَ حَجِّ النَّبِيْتِ وَ الْعُمْرَةِ وَ تَعْظِيمِ حُرْمَاتِ اللَّهِ وَ شَعَائِرِهِ وَ مَشَاعِرِهِ وَ تَعْظِيمِ النَّبِيِّ الْحَرَامِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَ الطُّهْرِ وَ الْإِغْتِسَالِ مِنَ الْجَنَابَةِ وَ مَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ وَ مَحَاسِنِهَا وَ جَمِيعِ الْبِرِّ ثُمَّ ذَكَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَالَ فِي كِتَابِهِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ وَ إِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى وَ يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “ فَعَدُّوهُمْ [هُمُ الْحَرَامُ] الْمُحَرَّمُ وَ أَوْلِيَائُهُمُ الدُّخُولُ [الدَّخَالُونَ] فِي أَمْرِهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ فِيهِمُ الْفَوَاحِشُ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَنَ وَ الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ وَ الرِّبَا وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيرِ فَهَهُمُ الْحَرَامُ الْمُحَرَّمُ وَ أَصْلُ كُلِّ حَرَامٍ وَ هُمُ الشَّرُّ وَ أَصْلُ كُلِّ شَرٍّ وَ مِنْهُمْ فُرُوعُ الشَّرِّ كُلُّهُ وَ مِنْ ذَلِكَ الْفُرُوعُ الْحَرَامُ وَ اسْتِحْلَالُهُمْ إِيَّاهَا وَ مِنْ فُرُوعِهِمْ تَكْذِيبُ الْأَنْبِيَاءِ وَ جُحُودُ الْأَوْصِيَاءِ وَ رُكُوبُ الْفَوَاحِشِ الزَّانِ وَ السَّرْفَةِ وَ شُرْبُ الْخَمْرِ وَ الْمُسْكِرِ “ وَ أَكَلِ مَالِ الْيَتِيمِ وَ أَكَلِ الرِّبَا وَ الْخُدْعَةِ وَ الْخِيَانَةِ وَ رُكُوبِ الْحَرَامِ كُلِّهَا وَ انْتِهَاكِ الْمَعَاصِي وَ إِتْمَا أَمْرَ اللَّهِ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَانِ وَ إِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَى يَعْنِي مَوَدَّةَ ذِي الْقُرْبَى وَ ابْتِغَاءَ طَاعَتِهِمْ وَ يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ وَ هُمُ أَعْدَاءُ الْأَنْبِيَاءِ وَ أَوْصِيَاءُ الْأَنْبِيَاءِ وَ هُمُ الْمَنْهِيُّ مِنْ مَوَدَّتِهِمْ وَ طَاعَتِهِمْ يَعِظُكُمْ بِهَذِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ وَ أُخْبِرُكَ أَنِّي لَوْ قُلْتُ لَكَ إِنْ الْفَاحِشَةَ وَ الْخَمْرَ وَ الْمَيْسِرَ وَ الزَّانَا وَ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَّ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ هُوَ رَجُلٌ وَ أَنْتَ [أَنَا] أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ قَدْ حَرَّمَ هَذَا الْأَصْلَ وَ حَرَّمَ فَرَعَهُ وَ نَهَى عَنْهُ وَ جَعَلَ وَكَلَيْتَهُ كَمَنْ عَبَدَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ تَنَا وَ شَرِكًا وَ مَنْ دَعَا إِلَى عِبَادَةِ نَفْسِهِ فَهُوَ كَافِرٌ عَدُوٌّ إِذْ قَالَ أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى فَهَذَا كُلُّهُ عَلَى وَجْهِهِ إِنْ شِئْتُ قُلْتُ هُوَ رَجُلٌ وَ هُوَ إِلَى جَهَنَّمَ وَ مَنْ شَايَعَهُ عَلَى ذَلِكَ فَافْتَهُمْ مِثْلُ قَوْلِ اللَّهِ إِتْمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةَ وَ الدَّمَّ وَ لَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَ لَصَدَقْتُ ثُمَّ لَوْ أَنِّي قُلْتُ إِنَّهُ فَلَانُ ذَلِكَ كُلُّهُ لَصَدَقْتُ إِنْ فَلَانًا هُوَ الْمُعْبُودُ الْمُتَعَدِّي حُدُودَ اللَّهِ الَّتِي نَهَى عَنْهَا أَنْ يَتَعَدَّى ثُمَّ إِنِّي أُخْبِرُكَ أَنَّ الدِّينَ وَ أَصْلَ الدِّينِ هُوَ رَجُلٌ وَ ذَلِكَ الرَّجُلُ هُوَ الْبَقِيْنُ وَ هُوَ الْإِيمَانُ وَ هُوَ إِمَامُ أُمَّتِهِ وَ أَهْلُ زَمَانِهِ فَمَنْ عَرَفَهُ فَعَرَفَ اللَّهَ وَ مَنْ أَنْكَرَهُ أَنْكَرَ اللَّهَ وَ دِينَهُ وَ مَنْ جَهَلَهُ جَهَلَ اللَّهَ وَ دِينَهُ وَ حُدُودَهُ وَ شَرَائِعَهُ بِغَيْرِ ذَلِكَ الْإِمَامِ كَذَلِكَ جَرَى بَانَ مَعْرِفَةِ الرَّجَالِ دِينَ اللَّهِ وَ الْمَعْرِفَةُ عَلَى وَجْهِهِ مَعْرِفَةٌ ثَابِتَةٌ عَلَى بَصِيرَةٍ يُعْرَفُ بِهَا دِينَ اللَّهِ وَ يُوصَلُ بِهَا إِلَى مَعْرِفَةِ اللَّهِ فَهَذِهِ الْمَعْرِفَةُ الْبَاطِنَةُ الثَّابِتَةُ بِعَيْنِهَا الْمُوجِبَةُ حَقِّهَا الْمُسْتَوْجِبُ أَهْلِهَا عَلَيْهَا الشُّكْرُ لِلَّهِ الَّتِي مَنْ عَلَيْهِمْ بِهَا مِنْ مَنْ اللَّهُ يَمُنُّ بِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مَعَ الْمَعْرِفَةِ الظَّاهِرَةِ وَ مَعْرِفَةِ فِي الظَّاهِرِ فَأَهْلُ الْمَعْرِفَةِ فِي الظَّاهِرِ الَّذِينَ

۲) از رسول خدا ص روایت شده است که احدی از خداوند غیرتمندتر نیست و به خاطر غیرتش بوده که «فواحش (بی شرمی ها)، آنچه از آنها ظاهر باشد و یا پنهان، حرام کرد.»

عَلِمُوا أَمْرًا بِالْحَقِّ عَلَىٰ غَيْرِ عِلْمٍ لَا يَلْحَقُ بِأَهْلِ الْمَعْرِفَةِ فِي الْبَاطِنِ عَلَىٰ بَصِيرَتِهِمْ وَلَا يَضِلُّوا بِتِلْكَ الْمَعْرِفَةِ الْمُقَصَّرَةِ إِلَىٰ حَقِّ مَعْرِفَةِ اللَّهِ كَمَا قَالَ فِي كِتَابِهِ وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ “ فَمَنْ شَهِدَ شَهَادَةَ الْحَقِّ لَا يَعْقُدُ عَلَيْهِ قَلْبُهُ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ فِيهِ كَذَلِكَ مَنْ تَكَلَّمَ لَا يَعْقُدُ عَلَيْهِ قَلْبُهُ لَا يُعَاقَبُ عَلَيْهِ عُقُوبَةً مَنْ عَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبُهُ وَثَبَّتَ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ فَقَدْ عَرَفَتْ كَيْفَ كَانَ حَالُ رِجَالِ أَهْلِ الْمَعْرِفَةِ فِي الظَّاهِرِ وَالْإِقْرَارِ بِالْحَقِّ عَلَىٰ غَيْرِ عِلْمٍ فِي قَدِيمِ الدَّهْرِ وَحَدِيثِهِ إِلَىٰ أَنْ أَنْتَهَى الْأَمْرُ إِلَىٰ نَبِيِّ اللَّهِ وَبَعْدَهُ إِلَىٰ مَنْ صَارَ وَإِلَىٰ مَنْ أَنْتَهَتْ إِلَيْهِ مَعْرِفَتُهُمْ وَإِنَّمَا عُرِفُوا بِمَعْرِفَةِ أَعْمَالِهِمْ وَدِينِهِمْ الَّذِي دَانَ اللَّهُ بِهِ الْمُحْسِنِينَ بِإِحْسَانِهِ وَالْمُسِيءُ بِإِسَاءَتِهِ وَقَدْ يُقَالُ إِنَّهُ مَنْ دَخَلَ فِي هَذَا الْأَمْرِ بِغَيْرِ يَقِينٍ وَلَا بِبَصِيرَةٍ خَرَجَ مِنْهُ كَمَا دَخَلَ فِيهِ رَزَقْنَا اللَّهُ وَإِيَّاكَ مَعْرِفَةً ثَابِتَةً عَلَىٰ بَصِيرَةٍ وَأَخْبِرَكَ أَنِّي لَوْ قُلْتُ إِنَّ الصَّلَاةَ وَالزَّكَاةَ وَالصَّوْمَ شَهْرَ رَمَضَانَ وَالْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَالنَّبِيَّ الْحَرَامَ وَالْمَشْعَرَ الْحَرَامَ وَالطَّهْرَةَ وَالِاغْتِسَالَ مِنَ الْجَنَابَةِ وَكُلَّ فَرِيضَةٍ كَانَ ذَلِكَ هُوَ النَّبِيُّ الَّذِي جَاءَ بِهِ عِنْدَ رَبِّهِ لَصَدَقْتُ إِنَّ ذَلِكَ كُلَّهُ إِنَّمَا يَعْرِفُ بِالنَّبِيِّ وَلَوْ لَا مَعْرِفَةُ ذَلِكَ النَّبِيِّ صَ وَالْإِيمَانُ بِهِ وَالتَّسْلِيمُ لَهُ مَا عَرَفَ ذَلِكَ فَذَلِكَ مِنَ اللَّهِ عَلَىٰ مَنْ يُؤْمِنُ عَلَيْهِ وَلَوْ لَا ذَلِكَ لَمْ يَعْرِفْ شَيْئًا مِنْ هَذَا فَهَذَا كُلُّ ذَلِكَ النَّبِيُّ وَأَصْلُهُ وَهُوَ فَرَعُهُ وَهُوَ دَعَايِي إِلَيْهِ وَذَلَّنِي عَلَيْهِ وَعَرَّفَنِي بِهِ وَأَوْجَبَ عَلَيَّ لَهُ الطَّاعَةَ فِيمَا أَمَرَنِي بِهِ لَا يَسْعُنِي جَهْلُهُ وَكَيْفَ يَسْعُنِي جَهْلُهُ وَمَنْ هُوَ فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَ اللَّهِ وَكَيْفَ تَسْتَقِيمُ لِي لَوْ لَا أَنِّي أَصِفُ أَنْ دِينِي هُوَ الَّذِي أَتَانِي بِهِ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَ أَنْ أَصِفُ أَنَّ الدِّينَ غَيْرُهُ وَكَيْفَ لَا يَكُونُ ذَلِكَ مَعْرِفَةَ الرَّجُلِ وَإِنَّمَا هُوَ الَّذِي جَاءَ بِهِ عَنِ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنْكَرَ الدِّينَ مَنْ أَنْكَرَهُ بَأَن قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا “ ثُمَّ قَالُوا أَوْ بَشَرٌ يَهْدُونَنَا “ فَكَفَرُوا بِذَلِكَ الرَّجُلِ وَكَذَّبُوا بِهِ وَقَالُوا لَوْ لَا أَنْزَلَ عَلَيْكَ مَلَكًا فَقَالَ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ “ ثُمَّ قَالَ فِي آيَةٍ أُخْرَىٰ وَ لَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكَ لَقَضَى الْأَمْرَ ثُمَّ لَا يُنظَرُونَ وَ لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكَ لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا “ تَبَارَكَ اللَّهُ تَعَالَىٰ إِنَّمَا أَحَبَّ أَنْ يَعْرِفَ بِالرِّجَالِ وَأَنْ يُطَاعَ بِطَاعَتِهِمْ فَجَعَلَهُمْ سَبِيلَهُ وَجَهَّهُ الَّذِي يُؤْتِي مِنْهُ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْعِبَادِ غَيْرَ ذَلِكَ لَا يُسْتَلُّ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْتَلُونَ فَقَالَ فِيمَنْ أَوْجَبَ مِنْ مَحَبَّتِهِ لِذَلِكَ مَنْ يُطِيعُ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا “ فَمَنْ قَالَ لَكَ إِنَّ هَذِهِ الْفَرِيضَةُ كُلُّهَا إِنَّمَا هِيَ رَجُلٌ وَهُوَ يَعْرِفُ حَدَّ مَا يَتَكَلَّمُ بِهِ فَقَدْ صَدَقَ وَمَنْ قَالَ عَلَى الصَّفَةِ الَّتِي ذَكَرْتَ بِغَيْرِ الطَّاعَةِ لَا يَعْنِي التَّمَسُّكَ فِي الْأَصْلِ بِتَرْكِ الْفُرُوعِ لَا يَعْنِي بِشَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِتَرْكِ شَهَادَةِ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ صَ وَلَمْ يَبْعَثِ اللَّهُ نَبِيًّا قَطُّ إِلَّا بِالْبُرِّ وَالْعَدْلِ وَالْمَكَارِمِ وَمَحَاسِنِ الْأَعْمَالِ وَالنَّهْيِ عَنِ الْفَوَاحِشِ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ فَالْبَاطِنُ مِنْهُ وَلِأَيَّةِ أَهْلِ الْبَاطِنِ وَالظَّاهِرِ مِنْهُ فَرُوعُهُمْ وَلَمْ يَبْعَثِ اللَّهُ نَبِيًّا قَطُّ يَدْعُو إِلَىٰ مَعْرِفَةٍ لَيْسَ مَعَهَا طَّاعَةٌ فِي أَمْرٍ وَنَهْيٍ فَإِنَّمَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْعِبَادِ الْعَمَلَ بِالْفَرَائِضِ الَّتِي افْتَرَضَهَا اللَّهُ عَلَىٰ حُدُودِهَا مَعَ مَعْرِفَةٍ مَنْ جَاءَهُمْ مِنْ عِنْدِهِ وَدَعَاهُمْ إِلَيْهِ فَأُولَئِكَ مِنْ ذَلِكَ مَعْرِفَةٌ مَنْ دَعَا إِلَيْهِ ثُمَّ طَاعَتْهُ فِيمَا يُقَرِّبُهُ مِنَ الطَّاعَةِ لَهُ وَآتَهُ مِنْ عَرَفَ حَرَّمَ الْحَرَامَ ظَاهِرَهُ وَبَاطِنَهُ وَلَا يَكُونُ تَحْرِيمُ الْبَاطِنِ وَاسْتِحْلَالُ الظَّاهِرِ إِنَّمَا حَرَّمَ الظَّاهِرَ بِالْبَاطِنِ وَالْبَاطِنَ بِالظَّاهِرِ مَعًا جَمِيعًا وَلَا يَكُونُ الْأَصْلُ وَالْفُرُوعُ وَالْبَاطِنُ الْحَرَامَ حَرَامًا [حَرَامًا] وَظَاهِرُهُ حَلَالٌ وَلَا يُحَرِّمُ الْبَاطِنُ وَيَسْتَحِلُّ الظَّاهِرَ وَكَذَلِكَ لَا يَسْتَقِيمُ إِلَّا يَعْرِفُ صَلَاةَ الْبَاطِنِ وَلَا يَعْرِفُ صَلَاةَ الظَّاهِرِ وَلَا الزَّكَاةَ وَلَا الصَّوْمَ وَلَا الْحَجَّ وَلَا الْعُمْرَةَ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَجَمِيعَ حُرْمَاتِ اللَّهِ وَشَعَائِرِهِ وَإِنْ تَرَكَ مَعْرِفَةَ الْبَاطِنِ لِأَنَّ بَاطِنَهُ ظُهُرُهُ وَلَا يَسْتَقِيمُ إِذَا تَرَكَ وَاحِدَةً مِنْهَا إِذَا كَانَ الْبَاطِنُ حَرَامًا خَبِينًا فَالظَّاهِرُ مِنْهُ إِنَّمَا يُشْبِهُ الْبَاطِنَ فَمَنْ زَعَمَ أَنَّ ذَلِكَ إِنَّمَا هِيَ الْمَعْرِفَةُ وَآتَهُ إِذَا عَرَفَ اكْتَفَى بِغَيْرِ طَّاعَةٍ فَقَدْ كَذَبَ وَأَشْرَكَ ذَاكَ لَمْ يَعْرِفْ وَلَا يُطِيعُ وَإِنَّمَا قِيلَ اعْرِفْ وَاعْمَلْ مَا شِئْتَ مِنَ الْخَيْرِ فَإِنَّهُ لَا يَقْبَلُ ذَلِكَ مِنْكَ بِغَيْرِ مَعْرِفَةٍ فَإِذَا عَرَفْتَ فَاعْمَلْ لِنَفْسِكَ مَا شِئْتَ مِنَ الطَّاعَةِ قَلَّ أَوْ كَثُرَ فَإِنَّهُ مُقْبُولٌ مِنْكَ أَخْبِرَكَ أَنَّ مَنْ عَرَفَ أَطَاعَ إِذَا عَرَفَ وَصَلَّىٰ وَصَامَ وَاعْتَمَرَ وَعَظَّمَ حُرْمَاتِ اللَّهِ كُلَّهَا وَلَمْ يَدْعُ مِنْهَا شَيْئًا وَعَمِلَ بِالْبُرِّ كُلِّهِ وَمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ كُلِّهَا وَيَجْتَنِبُ سَيِّئَاتِهَا وَكُلَّ ذَلِكَ هُوَ النَّبِيُّ صَ وَالنَّبِيُّ صَ أَصْلُهُ وَهُوَ أَصْلُ هَذَا كُلِّهِ لِأَنَّهُ جَاءَ وَدَلَّ عَلَيْهِ وَأَمَرَ بِهِ وَلَا يَقْبَلُ مِنْ أَحَدٍ شَيْئًا مِنْهُ إِلَّا بِهِ وَمَنْ عَرَفَ اجْتَنَّبَ الْكِبَائِرَ وَحَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَحَرَّمَ الْمَحَارِمَ كُلَّهَا لِأَنَّ مَعْرِفَةَ النَّبِيِّ صَ وَبَطَّاعَتَهُ دَخَلَ فِيمَا فِيهِ النَّبِيُّ صَ وَخَرَجَ مِمَّا خَرَجَ مِنْهُ النَّبِيُّ صَ مَنْ زَعَمَ أَنَّهُ يَمْلِكُ الْحَلَالَ وَيُحَرِّمُ الْحَرَامَ بِغَيْرِ مَعْرِفَةِ النَّبِيِّ صَ لَمْ يُحْلَلْ لِلَّهِ حَلَالًا وَلَمْ يُحَرِّمْ لَهُ حَرَامًا وَآتَهُ مِنْ صَلَىٰ وَزَكَىٰ وَحَجَّ وَاعْتَمَرَ فَعَلَّ ذَلِكَ كُلَّهُ بِغَيْرِ مَعْرِفَةٍ مَنْ افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ طَّاعَتَهُ لَمْ يَقْبَلْ مِنْهُ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ وَلَمْ يُصَلِّ وَلَا يَصُمْ وَلَا يَزُكَّ وَلَا يَحُجَّ وَلَا يَعْتَمِرُ وَلَا يَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ وَلَا يَطَّهَّرُ وَلَا يُحَرِّمُ لِلَّهِ حَرَامًا وَلَا يُحْلَلُ لِلَّهِ حَلَالًا لَيْسَ لَهُ صَلَاةٌ وَإِنْ رَكَعَ وَسَجَدَ وَلَا لَهُ زَكَاةٌ وَإِنْ أَخْرَجَ لِكُلِّ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا وَمَنْ عَرَفَهُ وَأَخَذَ عَنْهُ أَطَاعَ اللَّهُ؛

وَأَمَّا مَا ذَكَرْتَ أَنَّهُمْ يَسْتَحِلُّونَ نِكَاحَ ذَوَاتِ الْأَرْحَامِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَإِنَّهُمْ زَعَمُوا أَنَّهُ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْنَا بِذَلِكَ نِكَاحُ نِسَاءِ النَّبِيِّ صَ ...

شرح نهج البلاغه لابن ابی الحدید، ج ۱۱، ص ۲۲۴

قال رسول الله ص لا أحد أغیر من الله إنما حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن لغيرته.

توجه: در منابع شیعه این روایت به این دو شکل دیگر آمده است.^۱

۳) از امام باقر ع سوال شد: حق خداوند بر بندگانش چیست؟

فرمود: چیزی را بگویند که می دانند؛ و در آنجا که نمی دانند، توقف کنند.

الکافی، ج ۱، ص ۴۳

الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَبَاطٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبَانَ عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى الْعِبَادِ قَالَ أَنْ يَقُولُوا مَا يَعْلَمُونَ وَ يَقِفُوا عِنْدَ مَا لَا يَعْلَمُونَ.^۲

۴) علی بن یقطین [از اصحاب امام ع که مخفیانه وزیر خلفای عباسی شده بود] نقل می کند روزی مهدی (خلیفه عباسی)

از امام کاظم ع درباره «خمر» (شراب) پرسید که آیا در کتاب خداوند عز و جل حرام شده است؟ زیرا مردم می دانند که از آن

نهی شده، اما درباره حرام شدن چیزی نمی دانند [یعنی فقط یک نهی استحبابی است]!

فرمود: خیر، در خود کتاب خداوند عز و جل حرام شده است.

گفت: در کجای کتاب خدا؟

فرمود: سخن خداوند عز و جل که می فرماید: «بگو جز این نیست که پروردگرم بی شرمی ها - آنچه از آنها ظاهر باشد

و یا پنهان -، و اثم [=گناه و کوتاهی کردن در کار خیر]، و فزونی خواهی بناحق را، حرام کرد»:

اما اینکه فرمود «آنچه از آنها ظاهر باشد» یعنی زنا آشکارا و پرچم هایی که زنان بدکاره برای فحشاء در جاهلیت بر سر

خانه هایشان نصب می کردند؛

و اما اینکه فرمود «و آنچه پنهان است» آنچه از باب پدرها ازدواج کردند چرا که مردم قبل از بعثت پیامبر ص این گونه

بودند که: مردی که همسر داشت، وقتی که می مرد، فرزندش - اگر آن زن مادرش نبود - با وی ازدواج می کرد؛ و خداوند عز

و جل این را حرام فرمود؛

۱. به این دو شکل:

امام صادق ع از پیامبر اکرم ص روایت کرد: احدی از خداوند تبارک و تعالی عزیزتر نیست، و کیست عزیزتر از کسی که «فواحش (بی شرمی ها)،

آنچه از آنها ظاهر باشد و یا پنهان، حرام کرد.» (عن علی بن ابی حمزة قال: سمعت أبا عبد الله ع يقول: قال رسول الله ص ما من أحد أعز من الله تبارک و

تعالی، و من أعز ممن «حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن»؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۶)

امام صادق ع فرمود: خداوند تبارک و تعالی غیبور است و هر غیرتمندی را دوست دارد و به خاطر غیرتش فواحش (بی شرمی ها) را هم ظاهرش و

هم باطنش را حرام کرد. (عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى

غَيُورٌ يُحِبُّ كُلَّ غَيُورٍ وَ لَغَيْرَتِهِ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ ظَاهِرَهَا وَ بَاطِنَهَا؛ الکافی، ج ۵، ص ۵۳۶)

۲. قریب به این مضمون است: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى خَلْقِهِ فَقَالَ

أَنْ يَقُولُوا مَا يَعْلَمُونَ وَ يَقِفُوا عَمَّا لَا يَعْلَمُونَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ أَدَوْا إِلَى اللَّهِ حَقَّهُ. (الکافی، ج ۱، ص ۵۰) و همچنین روایت ۱ جلسه ۲۴۸.

و اما «إثم [= گناه و کوتاهی کردن در کار خیر]» همان خود شراب است چنانکه خداوند عز و جل در جای دیگری فرمود:
 و از تو درباره شراب و قمار می پرسند؛ بگو در آنها «إثم [= گناه و کوتاهی کردن در کار خیر]» بزرگی است و منافی هم برای
 مردم دارند» (بقره/۲۱۹) پس «إثم» در کتاب خدا همان شراب و قمار است؛ و إثم [= گناه و تقصیر ناشی از] آن دو بزرگتر
 است همان گونه که خداوند تبارک و تعالی فرموده (اشاره به بقیه آیه که می فرماید « إثم آن دو از منافع آنها بزرگتر است).

مهدی عباسی گفت: علی بن یقظین! به خدا قسم این از فتوهای بنی هاشم است.

گفتم: امیرالمومنین! به خدا قسم راست می گوید. خدا را شکر که این علم را از شما اهل بیت بیرون نبرد [خلفای عباسی
 خود را منسوب به عباس عموی پیامبر می کردند و لذا عملاً از بنی هاشم می شدند؛ ولو که منظور مهدی عباسی از «بنی هاشم»،
 شیعیانی بود که دشمنان وی محسوب می شدند؛ و ظاهراً علی بن یقظین با این جمله خواست به نحوی تقیه کند که وی امام
 را به عنوان رئیس شیعیان بودن نیازارد و القا کند که خود تو هم از بنی هاشم هستی! پس این افتخار تو هم هست]
 اما به خدا قسم مهدی نتوانست جلوی خودش را نگه دارد و گفت: راست می گویی، رافضی! [رافضی، لقبی است که
 دشمنان شیعه به شیعیان می دادند]

الکافی، ج ۶، ص ۴۰۶؛ تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۱۱۷

أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا وَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ
 بْنِ يَظْظِينَ قَالَ: سَأَلَ الْمَهْدِيُّ [الْخَلِيفَةُ] أَبَا الْحَسَنِ ع [مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ ع] عَنِ الْخَمْرِ هَلْ هِيَ مُحْرَمَةٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ
 فَإِنَّ النَّاسَ إِنَّمَا يَعْرِفُونَ النَّهْيَ عَنْهَا وَ لَا يَعْرِفُونَ التَّحْرِيمَ لَهَا فَقَالَ لَهُ أَبُو الْحَسَنِ ع بَلْ هِيَ مُحْرَمَةٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يَا أَمِيرَ
 الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ لَهُ فِي أَيِّ مَوْضِعٍ هِيَ مُحْرَمَةٌ فِي كِتَابِ اللَّهِ جَلَّ اسْمُهُ يَا أَبَا الْحَسَنِ فَقَالَ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي
 الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَّنَ وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ» فَأَمَّا قَوْلُهُ «مَا ظَهَرَ مِنْهَا» يَعْنِي الزَّانَا الْمُعْلَنَ وَ نَصَبَ الرَّايَاتِ الَّتِي كَانَتْ
 تَرْفَعُهَا الْفَوَاحِشُ لِلْفَوَاحِشِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَ أَمَّا قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ «وَ مَا بَطَّنَ» يَعْنِي مَا نَكَحَ مِنَ الْأَبَاءِ لِأَنَّ النَّاسَ كَانُوا قَبْلَ أَنْ يُبْعَثَ النَّبِيُّ
 ص إِذَا كَانَ لِلرَّجُلِ زَوْجَةٌ وَ مَاتَ عَنْهَا تَزَوَّجَهَا ابْنُهُ مِنْ بَعْدِهِ إِذَا لَمْ تَكُنْ أُمُّهُ فَحَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِكَ وَ أَمَّا «الْإِثْمُ» فَإِنَّهَا الْخَمْرُ
 بَعَيْنِهَا وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي مَوْضِعٍ آخَرَ «يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ» فَأَمَّا الْإِثْمُ فِي

۱. متن روایت در تفسیر عیاشی سندش مقطوع است و عباراتش اندک تفاوتی دارد:

عن علی بن یقظین قال سأل المهدي أبا الحسن ع عن الخمر- هل هي محرمة في كتاب الله فإن الناس يعرفون النهي و لا يعرفون التحريم فقال له أبو
 الحسن: بل هي محرمة، قال: في أي موضع هي محرمة بكتاب الله يا أبا الحسن قال: قول الله تبارك و تعالی: «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا
 بَطَّنَ- وَ الْإِثْمَ وَ الْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ» فأما قوله: «ما ظَهَرَ مِنْهَا فيعين الزنا المعلن، و نصب الرايات التي كانت ترفعها الفواحش في الجاهلية، و أما قوله: «وَ مَا
 بَطَّنَ» يعنى ما نكح من الآباء- فإن الناس كانوا قبل أن يبعث النبي ص إذا كان للرجل زوجة و مات عنها- تزوجها ابنه من بعده إذا لم يكن أمه، فحرم الله
 ذلك، و أما الإثم فإنها الخمر بعينها و قد قال الله في موضع آخر «يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ- قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَ مَنَافِعٌ لِلنَّاسِ» فأما الإثم في كتاب
 الله فهي الخمر، و الميسر فهي الترد و الشطرنج- و إثمها كبير كما قال الله- و أما قوله: «الْبَغْيُ» فهو الزنا سرا- قال: فقال المهدي: هذه و الله فتوى هاشمية
 اما جالب اينجاست كه وقتی مرحوم فيض در تفسیرش این روایت كافی را می آورد و می خواهد تفاوت روایت عیاشی را بگوید فقط به نرد اشاره
 می کند نه شطرنج و می گوید: «زاد العیاشی بعد قوله و الميسر أخيراً فهي الترد قال و إثمها كبير و أما قوله وَ الْبَغْيُ فهي الزنا سرّاً. (تفسیر الصافی، ج ۲،

ص ۱۹۳)

كِتَابِ اللَّهِ فَهِيَ الْحَمْرَةُ وَالْمَيْسِرُ» وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ» كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ فَقَالَ الْمَهْدِيُّ يَا عَلِيُّ بْنُ يَقُطِينِ هَذِهِ وَاللَّهِ فَتَوَى هَاشِمِيَّةً
 قَالَ قُلْتُ لَهُ صَدَقْتَ وَاللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يُخْرِجْ هَذَا الْعِلْمَ مِنْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ قَالَ فَوَاللَّهِ مَا صَبَرَ الْمَهْدِيُّ أَنْ
 قَالَ لِي صَدَقْتَ يَا رَافِضِيٌّ.^۱

تدبر

۱) «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَ
 أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»:

در آیه قبل از پیامبر خواست که به مردم بگوید که خداوند زینت‌ها و روزی‌های پاک را حرام نکرده است. در این آیه از
 پیامبر می‌خواهد که توضیح دهد که خداوند چه چیزهایی را حرام کرده؛ و اینها را در پنج دسته مطرح نموده است:

۱. «فواحش» یعنی کارهای بیش‌رمانه که بدی‌اش بر هرکسی آشکار است؛ خواه این کار را آشکار و علنی انجام دهند یا در
 خفا؛

۲. «إثم» گناهی که ناشی از تقصیر و کم‌کاری و تعلل در انجام وظایف باشد؛ یعنی هرآنچه که به خاطر انجام ندادنش
 مقصر هستیم؛

۳. «بغی بغیر حق»: زیاده‌خواهی به ناحق و به حق خود راضی نبودن؛

۴. شرک و ورزیدن بی دلیل نسبت به خدا،

۵. سخنی را به خدا نسبت دادن بدون اینکه علم به آن مطلب داشته باشیم.

اینها اصول محرّماتی است که خداوند قرار داده و قبل از اینکه توصیه به پیروی از انبیاء مطرح شود (این توصیه در دو
 آیه بعدتر مطرح شده) این را بر انسان‌ها عرضه کرده؛

پس،

اگر کسی دنبال فلسفه احکام باشد، به نظر می‌رسد می‌توان تمامی محرّمات را به این امور برگرداند؛ و در واقع از شواهد
 مهم برای قاعده «کلما حکم به العقل حکم به الشرع؛ و بالعکس» است (توضیح بیشتر در جلسه ۲۴۹، تدبر ۱)

و ظاهراً چنین پی‌جویی فلسفه احکام هم نه تنها خلاف سبک قرآن نباشد، بلکه چه بسا با آوردن تعبیر «قل: بگو» می‌خواهد
 افراد را به این نوع فهم از شریعت تشویق کند؛ که هم بفهمیم و هم به دیگران بگوییم.

۱. این روایات هم درباره این آیه قابل توجه است:

۱) مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنِ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمِقْدَامِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ
 الْحُسَيْنِ ع قَالَ: سُئِلَ عَنِ «الْفَوَاحِشِ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ» قَالَ مَا ظَهَرَ نِكَاحُ امْرَأَةِ الْأَبِ وَمَا بَطَّنَ الزِّنَا. (الكافي، ج ۵، ص ۵۶۷)

۲) وَجَاءَ فِي تَأْوِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ الْحَسَدُ. (إرشاد القلوب إلى الصواب (للديلمي)، ج ۱، ص ۱۲۹)

۳) در تعقیبات نماز عصر در روایات توصیه شده است که بخوانیم: (دُعَاءُ آخِرُ بَعْدَ الْعَصْرِ مِنْ رِوَايَةِ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ)

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ مَضَلَّتِ الْفِتْنِ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ أُشْرِكَ بِكَ مَا لَمْ تُنَزِّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ أَقُولَ عَلَيْكَ مَا لَا

أَعْلَمُ (مصباح المتعبد و سلاح المتعبد، ج ۱، ص ۷۶)

۲) «... حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ...»:

در چند آیه قبل تر (اعراف/۲۸) فرمود که عده‌ای مرتکب کارهای بیش‌مانه می‌شوند و آن را به خدا نسبت می‌دهند؛ و آنها را مذمت کرد و تاکید کرد که خدا به فحشاء دستور نمی‌دهد؛ در این آیه آن را تکمیل می‌کند که نه تنها خدا به «فحشاء» دستور نمی‌دهد، بلکه هر چیزی را که مصداق فحشاء شود، حرام کرده است؛ یعنی هر چیزی که انسان‌ها با فطرت خدادادی‌شان متوجه ناشایسته و بیش‌مانه بودنش شوند، در شریعت الهی حرام است؛ چه برای آن مطلب آیه و روایتی بیابیم، و چه نیابیم.

۳) «حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ، مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ»:

آشکارا بد بودن یک کار، غیر از آن است که آن کار بد، آشکارا انجام شود یا در خفا؛ کار ناشایست و بیش‌مانه‌ای که هر کس بدیش را می‌فهمد، به خودی خود بد است، چه کسی شاهد باشد و ببیند و آن کار آشکارا انجام شود، و چه کسی نبیند و مخفیانه انجام شود.

نمره بحث در فلسفه اخلاق

برخی معیار اخلاق را به نوعی در نسبت برقرار کردن با دیگران می‌دانند (یعنی یا اینکه جلوی آزادی کسی را نگیریم؛ یا اینکه به کسی ضرر نزنیم و...) به نحوی که گویی اگر کسی در خلوت باشد، کار ناشایست برایش معنی ندارد. این تعبیر بخوبی این تلقی را به چالش می‌کشد و نشان می‌دهد برخی کارها هستند که حتی اگر هیچ انسان دیگری از آن مطلع نشود، همچنان ناشایسته‌اند. یک متدین بخوبی عمق این سخن را می‌فهمد زیرا می‌داند که شرم کردن از محضر خداوند بسیار بالاتر از شرم کردن از حضور دیگران است.

۴) «حَرَّمَ رَبِّيَ ... الْإِثْمَ»:

بسیاری از مترجمان، «إثم» را به گناه ترجمه کرده‌اند؛ اما بر این اساس این جمله که «خدا گناه را حرام کرد» جمله بی‌حاصلی خواهد بود؛ و چنانکه در نکات ترجمه بیان شد، به هر گناهی اثم نمی‌گویند؛ بلکه «إثم» آن جایی است که شخص در انجام کار خیر و در انجام آنچه برعهده‌اش است، کوتاهی کند (= تقصیر بورزد) و «مقصر» باشد.

به تعبیر دیگر، اثم هر آن چیزی است که انحطاط و ذلت و سقوط انسان را در پی دارد، مانند شرابخواری، (المیزان، ج ۸، ص ۸۵) که هم نزد اهل لغت (نکات ترجمه) هم در برخی روایات به عنوان مصداق اصلی این کلمه بیان شده است (حدیث ۴)

۵) «حَرَّمَ رَبِّيَ ... الْبَغْيَ بَغْيِ الْحَقِّ»

بسیاری از مترجمان، «بغی» را به «ظلم و ستم» ترجمه کرده‌اند؛ اما بر این اساس عبارت «ظلم و ستم به ناحق» عبارت بی‌حاصلی خواهد بود؛ زیرا خود ظلم و ستم یعنی کار به ناحق انجام دادن. چنانکه در نکات ترجمه بیان شد، «بغی» مطالبه شدیدی است که انسان بشدت درصدد رسیدن به چیزی باشد و به حد خود قانع نباشد. این امر لزوماً چیز بدی نیست؛ اگر

انسانها به وضعیت موجود خود قانع بودند در هیچ زمینه مادی و معنوی ای پیشرفت نمی کردند؛ زیاده خواهی ای بد است که حقی را ناحق کند و هر جا چنین چیزی یافت شد، حتما خداوند آن را حرام کرده است.^۱

﴿حَرَّمَ رَبِّيَ... أَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ﴾:

خدا شرک ورزیدن به خود را حرام کرده است.

اما چرا خدا به آن تذکر داده؟

مگر ممکن است شرک ورزی حلال باشد؟

واقعا نه! اما یادمان باشد که شرک، تنها شرک جلی (مانند بت پرستی و...) نیست؛ بلکه شرک خفی هم هست. باور به

توحید یعنی اینکه تنها یک خدا هست و او همه کاره عالم است:

هم در نظام تکوین، همه چیز به دست اوست و هر موجودی هر خواسته ای دارد تنها و تنها اوست که برآورده می سازد و اسباب و علل، همگی به اراده و خواست او اسباب و علل شده اند (به قول فلاسفه، او مسبب الاسباب است؛ یعنی سبب ساز است و سبب ها را او سبب کرده است) پس هر وقت من برای اینکه یک کاری انجام شوم، چشم به غیر او دارم و گمان می کنم که اگر آن فلان کس یا فلان چیز نباشد دیگر نیاز من رفع نمی شود، برای او شریک قرار داده ام.

هم در نظام تشریح، همه چیز به امر اوست؛ و اینکه خود را موظف بدانم که در زندگی ام جز دستورات خدا، دستورات دیگری را رعایت کنم که ربطی به خدا و دستورات او ندارد و خدا ما را به اطاعت از آن دستورات امر نکرده (آن گونه که مثلا به اطاعت از پیامبر و اولی الامر دستور داده؛ نساء/۵۹) باز هم برای او شریک قرار داده ام.

بله،

شرک ورزی حرام است؛ اما نه فقط بت پرستی؛ بلکه شرک ورزی در هر ساحتی حرام است و اگر به ساحت های فوق

نظری افکنیم، درمی یابیم که تذکر آن بسیار ضروری است.

﴿حَرَّمَ رَبِّيَ... أَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا﴾:

«پروردگارم این را که برای خدا شریکی قرار دهید که دلیلی بر آن فرو نفرستاده، حرام کرد»

واضح است شرک ورزیدن هیچ دلیلی ندارد؛ پس چرا خداوند شرک ورزیدن حرام را مقید کرد به اینکه «دلیل نداشته

باشد»؟

الف. شاید بتوان این عبارت را اوج آزاداندیشی در اسلام دانست: در قرآن کریم، شرک ورزیدن به خداوند بالاترین ظلم

و گناه شمرده شده (لقمان/۱۳)، تا حدی که خداوند هر گناهی را ممکن است ببخشد، اما شرک را نمی بخشد (نساء/۴۸) و

(۱۱۶). با این حال، فرمود شرک ورزی ای را که بی دلیل باشد، حرام کرده است. یعنی اگر به فرض محال، کسی برای شرک

ورزیدن خود دلیل محکمی ارائه کرد، خدا بر او خرده نمی گیرد!

ب. ...

^۱ البته علامه طباطبایی وجود معنای منفی در بغی را ظاهرا جزء اصل معنای کلمه دانسته و توضیح داده آوردن قید «بغیر الحق» بیان لازمه ای

شیء است شبیه آمدن قید «ما لم ينزل به سلطانا» در مورد شرک در ادامه آیه (المیزان، ج ۸، ص ۸۵)

۸) «حَرَّمَ رَبِّيَ ... أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»:

خداوند حرام کرده است که بر او چیزی بگوییم که نمی‌دانیم؛ این حداقل شامل موارد زیر است:
الف. درباره خود خدا بدون شناخت معتبر سخن بگوییم.

ب. درباره کار خدا (آفرینش و مخلوقات خدا) سخنی بگوییم بدون اینکه در آن زمینه اطلاع کافی داشته باشیم.

ج. انجام یا ترک کاری را به عنوان دستور خداوند معرفی کنم، در حالی که واقعا (بینی و بین الله) نمی‌دانم واقعا خدا چنین دستوری داده یا نه؟

د. انجام یا ترک کاری را از دین الهی (اینکه خدا آن را می‌خواهد) نفی کنم (مثلا بگویم فلان چیز جزء دستورات و یا خواسته‌های خدا نیست) در حالی که واقعا نمی‌دانم خداوند چنان خواسته و دستوری دارد یا خیر؟

تاملی با خویش

لحظه‌ای در سخنانی که در یک شبانه‌روز بر زبان می‌آوریم درنگ کنیم.

آیا تمامی سخنان و اظهار نظرها و قضاوت‌هایی که درباره خود و دیگران و جامعه و علم و دین و فرهنگ و تکنولوژی و ... داریم، و گاه بر آنها در مقابل دیگران اصرار می‌ورزیم، همگی بر اساس شناخت و علم است، یا بسیاری از آنها صرفا بر اساس حدس و گمان‌هایی می‌باشد که اگر با یک متخصص واقعی در آن زمینه مواجه شویم، بسادگی جرات گفتن آنها را نخواهیم داشت؟!

آیا با توجه به توضیح فوق، بسیاری از سخن گفتن‌های ما، مصداقی از آنچه خداوند حرام کرده، نیست؟

۹) «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»:

همه محرمات در این آیه جمع شده‌اند که در یک تقسیم ابتدایی می‌توان آنها را در دو دسته قرار داد: محرمات مربوط به فعل و عمل انسان (که سه‌تای اول هستند) و محرمات مربوط به اعتقادات و اقوال انسان که یکی شرک ورزیدن به خداست و دیگری افترا بستن بر خدا. (المیزان، ج ۸، ص ۸۶)

بحث تخصصی فلسفه اخلاق

به نظر می‌رسد علاوه بر دسته‌بندی فوق که علامه طباطبایی ارائه کرده‌اند، می‌توان با توجه به تدریج‌های قبل، دسته‌بندی دیگری از این موارد ارائه داد که با کمک آنها ضابطه و معیار فعل اخلاقی در اسلام در کل ساحات زندگی بشر را آشکار کرد:
۱. تعبیر «فواحش» ظاهرا ناظر به «حُسن فعلی» (خوبی و بدی خود عمل) است.

۲ و ۳. دو تعبیر «إثم» و «بغی» ظاهرا مربوط به «حُسن فاعلی» است و اراده و گرایش‌های درونی ما را ضابطه‌مند می‌کند؛ «إثم» بر این مساله که وظایف خود را جدی نگیریم و کوتاهی ورزیم تاکید دارد، و «بغی» بر اینکه بخواهیم زیاده‌روی کنیم.

۴. تعبیر «أَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ...» رابطه ما با خدا را مطرح می‌کند. در نگاه دینی، خوبی و بدی همه کارها، در درجه اول، در ارتباطی که بین انسان و خدا دارند، تعریف می‌شوند. به تعبیر دیگر، حتی اگر در ظاهر، حسن فعلی و فاعلی‌ای در کار باشد، اما شخص از خدا بریده باشد، هیچ عملی سودی ندارد و همه اعمال بظاهر خوب انسان‌هایی که خود را تحت ولایت خدا

قرار نمی‌دهند (= کافر یا منافق)، در روز قیامت «هباءاً متثوراً» (فرقان/۲۳) خواهد بود. (ان‌شاءالله در بحث از همین آیه مطلب بیشتر توضیح داده خواهد شد)

۵. «أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»: همه عناصر فوق، ناظر به سلوک عملی انسان بود، اما انسان حوزه ذهن و سلوک فکری هم دارد و مهمترین ضابطه حاکم بر آن این است که تنها و تنها بر اساس شناخت، سخن بگوید (با توجه به کارکرد ویژه‌ای که زبان در حوزه انسان دارد شاید این عبارت ابعاد دیگری را هم بتوان استخراج کرد)

۱۰ «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»:

ثمره اخلاقی - سلوکی

بسیاری از ما هنگام محاسبه نفس و مراقبه اعمال خویش، فقط «فواحش» (کارهای ناشایستی که ناشایست بودنشان آشکار است) در نظر می‌گیریم و گاه چون می‌بینیم که «فحشاء» ای مرتکب نشده‌ایم دچار غرور می‌شویم و چه بسا در نهان خود را جزء اولیاءالله قلمداد کنیم که کسی قدرمان را نمی‌داند!

این آیه دسته‌بندی کاملی از اعمال ارائه می‌دهد که بتوانیم در محاسبه خود دقیق شویم:

نه فقط «کارهای آشکارا بیشرمانه و زشت» بلکه «هرگونه تقصیر و کم گذاشتن در انجام کارهایی که خوب است و باید انجام می‌دادیم»، بلکه

«هرگونه زیاده‌خواهی‌ای که حقی - چه حق دیگران، چه حق الله و چه حق طبیعت، و چه حتی حقوقی که جان و تن مان بر ما دارند را پایمال کند»،

«هرگونه شرک‌ورزی نسبت به خدا و کسی را در عرض خدا در زندگی خود موثر دانستن و اعتماد کردن به هرکه غیر خدا»

و نهایتاً «هرگونه سخنی که علم کافی در آن زمینه نداریم، بر زبان جاری کردن» همگی حوزه‌هایی است که خداوند حرام کرده است.

از خدا می‌خواهیم خودش به ما عنایت کند و در تمامی این حوزه‌ها از ما دستگیری نماید؛ به حق محمد و آله الطاهیرین صلی الله علیه و علیهم.

ترجمه

هر امتی را اجلی [= مهلت و سرآمدی] است؛ پس هنگامی که اجل‌شان سر رسید، نه [می‌توانند] لحظه‌ای به تاخیر اندازند و نه پیشی گیرند.

نکات ترجمه

«أُمَّةً» درباره این کلمه در جلسه ۱۲۶ توضیح داده شد که خلاصه‌اش این است که «امت» به جماعتی می‌گویند که قصد و هدف واحد و دین واحدی آنها را در کنار هم جمع کرده باشد.

«أَجَلٌ» درباره ماده «أجل» گفته شده که بر معنای مختلف به نحو اشتراک لفظی دلالت می‌کند (معجم المقاییس اللغه، ج ۱، ص ۶۴) که از این پنج معنا تنها دو تایش در قرآن کریم (جمعا ۵۶ بار) به کار رفته است. یکی «أجل» است که به «صورت» (من أجل ...) به کار می‌رود و این ترکیب به معنای «به خاطر ...، از برای ...» می‌باشد؛ که در قرآن کریم تنها یکبار به کار رفته (مانده/۳۲) و دیگری «أجل» به معنای «غایت وقت» (کتاب العین، ج ۶، ص ۱۷۸) و «مدت معین شده برای چیزی» (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۵؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱، ص ۳۹) است که بویژه در مورد «زمان مرگ» و «زمان پایان بدهکاری» به کار می‌رود.

لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

«يَسْتَأْخِرُونَ» از ماده «أخر» به معنای عقب انداختن و دیر کردن و عقب ماندن است که قبلا درباره اصل این ماده و برخی مشتقات آن (مانند آخرت) توضیح شد (جلسه ۱۶۳). در اینجا اضافه می‌کنیم که این ماده وقتی به باب استفعال (استأخر، يستأخر) می‌آید اغلب گفته‌اند که در همان معنای باب تفعّل (تأخر: تاخیر کرد) می‌باشد (لسان العرب، ج ۴، ص ۱۲؛ تاج العروس، ج ۶، ص ۱۵). اما ظاهرا از آنجا که باب استفعال به نحوی دلالت بر «خواستن» دارد برخی گفته‌اند معنای «لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ» آن است که «نه تقدمی "می‌خواهند" و نه تاخیری» (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۶۱). از همین باب، اسم فاعل آن هم در قرآن کریم به کار رفته است (وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ؛ حجر/۲۴) که به معنای کسی است که تاخیر کرده و عقب مانده است.

«يَسْتَقْدِمُونَ»

از ماده «قدم» و نقطه مقابل «أخر» است که دلالت بر سبقت گرفتن و جلو افتادن می‌کند. (معجم المقاییس اللغه، ج ۵، ص ۶۵) و تفاوتش با سبقت گرفتن این است که در سبقت گرفتن، اینکه کسی جلوتر بوده باشد و شخص به او برسد لحاظ شده، اما در تقدم، صرفا سابقه زمانی داشتن مد نظر است. (الفروق فی اللغه، ص ۱۱۴)

برخی معتقدند هر چهار باب «قَدَمَ يَقْدِمُ» و «تَقَدَّمَ يَتَقَدَّمُ» و «أَقْدَمَ يُقْدِمُ» و «اسْتَقْدَمَ يَسْتَقْدِمُ» در معنای واحد به کار می‌روند (لسان العرب، ج ۱۲، ص ۶۷) هر چند «أَقْدَمَ» گاه به معنای «اقدام کردن» و به انجام کاری روی آوردن هم به کار می‌رود (لسان العرب، ج ۱۲، ص ۶۸) و در هر صورت، فعل «استقدم» (به معنای تقدم) نقطه مقابل «استأخر» (پیشی گرفتن در مقابل عقب

افتادن) است، و اسم فاعل از همین باب استفعال نیز در قرآن کریم به کار رفته است (وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ؛ حجر/۲۴) که به معنای متقدم و کسی که جلو و سابق بر دیگران می‌باشد.

از ماده «قدم» مشتقات متعدد دیگری هم وجود دارد که در قرآن کریم به کار رفته است؛ از جمله:

«تَقَدَّمَ» مانند «مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ؛ فتح/۲» که اشاره شد برخی فرقی بین معنای آن با «قَدَمَ» و «استقدم» نمی‌گذارند.

«قَدِمَ إِلَى» مانند (وَقَدِمْنَا إِلَى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَثُورًا؛ فرقان/۲۳)، به معنای «قصداً انجام کاری را کردن» و

(به کاری پرداختن) است (لسان العرب، ج ۱۲، ص ۴۷۱)

«قَدَمَ، يُقَدِّمُ» باب تفعیل از این ماده است که برای متعدی کردن به کار می‌رود و به معنای چیزی را مقدم کردن و از پیش

فرستادن است (لَبِئْسَ مَا قَدَّمْتَهُ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ؛ مائده/۸۰) (أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ؛ لمجادله/۱۳). البته تعبیر

«لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ؛ حجرات/۱» را برخی به معنای «مقدم نشوید و پیشی نگیرید» دانسته‌اند (یعنی در معنای

لازم)؛ اما اهل لغت (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۶۱) تذکر داده‌اند که این هم در معنای متعدی است: یعنی سخن و نظر و حکم

خدا را بر سخن و دستور خدا و رسولش مقدم نکنید همان گونه که فرشتگان چنین‌اند: «لَا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ؛ انبیاء/۲۷)

«قَدَمَ» به معنای «گام» است که جمع آن «أقدام» می‌باشد و احتمالاً از این جهت چنین نامیده شده که ابزاری برای جلو

افتادن و پیشی گرفتن انسان است (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۶۶) و از همین کلمه، تعبیر «ثابت قدم کردن» (وَ يُثَبِّتَ بِهِ

الْأُقْدَامَ؛ أنفال/ ۱۱) و «قدم راستین داشتن» (کنایه از سابقه خوب داشتن) (قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ؛ یونس/۲) به کار رفته است.

(مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۶۱)

«قَدَمَ» به معنای وجود داشتن در گذشته و در مقابل «بقا: امتداد وجود در آینده» است که کلمه «قَدِمَ» از همین واژه و به

معنای چیزی است که دارای سابقه زمانی طولانی در گذشته باشد (لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ؛ یوسف/۹۵)؛ چنانکه در وصف خداوند

تعبیر «قَدِيمَ الْإِحْسَانِ» به کار رفته است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۶۱) و صفت تفضیلی (أقدم: قدیمی‌تر) از همین کلمه هم

در قرآن به کار رفته است: (أَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ؛ شعرا/۷۶)

حدیث

۱) از امام صادق ع روایت شده است: «بگو مرگی که از آن فرار می‌کنید قطعاً ملاقات کننده شما خواهد بود، سپس به

سوی دانای غیب و آشکار برگشت خواهید کرد و شما را از آنچه انجام می‌دادید آگاه می‌کند» (جمعه/۸) فرمود: [مرگ] سالها

را می‌شمرد؛ سپس ماه‌ها را می‌شمرد؛ سپس ساعات را می‌شمرد؛ سپس نفس‌ها را می‌شمرد «پس هنگامی که اجل‌شان سر

رسید، نه [می‌توانند] لحظه‌ای به تاخیر اندازند و نه پیشی گیرند.»

قرب الإسناد، ص ۴۱؛ الکافی، ج ۳، ص ۲۶۲

۱. سندش در کافی چنین است: عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع

وَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِي تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلَاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلَىٰ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ». قَالَ: يَعُدُّ السَّنِينَ، ثُمَّ يَعُدُّ الشُّهُورَ، ثُمَّ يَعُدُّ الْأَيَّامَ، ثُمَّ يَعُدُّ السَّاعَاتِ، ثُمَّ يَعُدُّ النَّفْسَ: «فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَ لَا يَسْتَقْدِمُونَ».

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه «وسیله» که قبلاً درباره‌اش توضیح داده شد (جلسه ۱۶۷، حدیث ۲؛ و نیز جلسه ۲۱۲، حدیث ۳) فرمودند:

... و هیچ غایبی نزدیکتر از مرگ نیست! مردم! کسی که روی زمین راه می‌رود حتماً به داخل آن خواهد رفت؛ و شب و روز در نابود کردن عمرها می‌شتابند و برای هر کسی که رمقی دارد، قوت و غذایی [مقدر شده] است و برای هر حبه‌ای خورنده‌ای؛ و شما قوت مرگ هستید؛ و بدرستی که کسی که روزها را بشناسد، از آماده شدن غافل نمی‌شود؛ هرگز نه غنی به مال و دارایی‌اش از مرگ نجات یابد و نه فقیر به خاطر فقر و نداریش.

التوحيد (للصدوق)، ص ۷۴

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِصَامِ الْكَلِينِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلِينِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ مَعْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ عَاتِكَةَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ النَّضْرِ الْفَهْرِيِّ عَنْ عَمْرِو الْأَوْزَاعِيِّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْبَاقِرِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ: قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع فِي خُطْبَةٍ خَطَبَهَا بَعْدَ مَوْتِ النَّبِيِّ ص بِسَبْعَةِ أَيَّامٍ وَ ذَلِكَ حِينَ فَرَعَ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ فَقَالَ:

... وَ لَا غَائِبٍ أَقْرَبُ مِنَ الْمَوْتِ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ مَنْ مَشَىٰ عَلَىٰ وَجْهِ الْأَرْضِ فَإِنَّهُ يَصِيرُ إِلَىٰ بَطْنِهَا وَ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ مُسْرِعَانِ فِي هَدْمِ الْأَعْمَارِ وَ لِكُلِّ ذِي رَمَقٍ قُوْتٌ وَ لِكُلِّ حَبَّةٍ أَكْلٌ وَ أَنْتُمْ قُوْتُ الْمَوْتِ وَ إِنْ مَنْ عَرَفَ الْأَيَّامَ لَمْ يَغْفُلْ عَنِ الْإِسْتِعْدَادِ لَنْ يَنْجُو مِنَ الْمَوْتِ غَنِيٌّ بِمَالِهِ وَ لَا فَقِيرٌ لِإِقْلَالِهِ.

(۳) امیرالمومنین ع وقتی که به او خطر مورد ترور قرار گرفتن را گوشزد کردند، فرمود:

مرا از جانب خداوند سپری نفوذناپذیر است که هنگامی که روزم فرا برسد، مرا رها خواهد کرد و مرا تسلیم [مرگ] کند؛ و آنگاه نه تیر خطا رود و نه زخم بهبود یابد.

نهج البلاغه، خطبه ۶۲

و من کلام له ع لما خوف من الغيلة

وَ إِنْ عَلِيٌّ مِنَ اللَّهِ جُنَّةٌ حَصِينَةٌ فَإِذَا جَاءَ يَوْمِي انْفَرَجَتْ عَنِّي وَ أَسْلَمْتَنِي فَحِينَئِذٍ لَا يَطِيشُ السَّهْمُ وَ لَا يَبْرَأُ الْكَلْمُ.^۲

^۱ البته در الکافی، ج ۸، ص ۱۸ با عنوان خطبه الوسيله مطرح شده است. و آنجا فرازهایی نقل شده اما در این منابعی که ذکر کردیم فرازهای بعضاً متفاوت است (اما وقوعش همان گونه است یعنی خطبه امیرالمومنین هفت روز بعد از رحلت پیامبر ص) و از فرازهای آن که به اینجا مرتبط است چنین است: (کافی، ج ۸، ص ۲۲) لَيْسَ مَنْ جَالَسَ الْجَاهِلَ بِذِي مَعْقُولٍ مَنْ جَالَسَ الْجَاهِلَ فَلَيْسَتْ عِدَّةٌ لِقَبِيلٍ وَ قَالَ لَنْ يَنْجُو مِنَ الْمَوْتِ غَنِيٌّ بِمَالِهِ وَ لَا فَقِيرٌ لِإِقْلَالِهِ أَيُّهَا النَّاسُ لَوْ أَنَّ الْمَوْتَ يُشْتَرَى لَأَشْتَرَاهُ مِنْ أَهْلِ الدُّنْيَا الْكَرِيمِ الْأَبْلَجِ وَ اللَّيْمِ الْمَلْهُوجِ أَيُّهَا النَّاسُ...

^۲ . همچنین احادیث زیر در همین راستاست:

(۱) مَا يَنْجُو مِنَ الْمَوْتِ مَنْ خَافَهُ وَ لَا يُعْطَى الْبَقَاءَ مَنْ أَحَبَّهُ (نهج البلاغه، خطبه ۳۸)

۱) «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»:

بعد از اینکه امر به هبوط انسان از بهشت صادر شد، سه تعبیر درباره میزان حضور انسان در زمین بیان شد:

یکی ادامه همان آیه هبوط (اعراف/۲۴)، که ظاهراً درباره‌ی بقای «نوع انسان» در زمین است: «وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ

مَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ: شما راست در زمین قرارگاه و بهره‌مندی‌ای تا زمانی» و اشاره به زندگی نوع انسان در زمین تا قیامت دارد.

دوم آیه «قَالَ فِيهَا تَحْيَوْنَ وَ فِيهَا تَمُوتُونَ وَ مِنْهَا تُخْرَجُونَ: در آن زنده می‌شوید و در آن می‌میرید و از آن بیرون آورده

می‌شوید» (اعراف/۲۵) است که به نظر می‌رسد درباره زندگی زمینی فرد فرد بشر است؛

و سوم آیه حاضر است که به زندگی زمینی جماعت‌ها و امت‌ها پرداخته، که اینها هم هر یک زندگی محدود و معینی

دارند و از آن حد زندگی که خداوند برای هر یک مقدر کرده نه اندکی تاخیر می‌کنند و نه بر آن پیشی می‌گیرند. (اقتباس از

المیزان، ج ۸، ص ۸۶)

۲) «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»:

اینکه هر فردی مدت عمر محدودی دارد، کاملاً واضح است؛ اما اینکه بدانیم جوامع هم هر کدام عمری دارند و در تقدیر

الهی، عمر آنها هم مقدر شده است ثمرات متعدد در شناخت انسان دارد؛ که یکی از آنها این است که علاوه بر فرد، جامعه هم

اصالت دارد؛ و برنامه‌ریزی برای پیشرفت جامعه، صرفاً برنامه‌ریزی برای رشد تک‌تک افراد نیست.

به همین ترتیب این آیه خبر از مرگ و مهلت معین داشتن امتها و جوامع می‌دهد. این تعبیر نشان می‌دهد که علاوه بر

افراد انسان‌ها امت‌ها نیز یک واقعیتی فراتر دارند و فروکاستن به صرفاً مجموع انسانها، همانند فروکاستن بدن انسان به صرف

مجموعه سلول‌هاست:

در بدن هر انسان میلیونها سلول وجود دارد که هر یک، یک موجود زنده است و برای خود زندگی و مرگی دارد؛ اما این

دلیل نمی‌شود که خود ما با کلیت این بدن هم یک زندگی و حیات مستقلی نداشته باشیم؛ و چه بسا بسیاری از آن سلولها بمیرند

۲) عَنْ مُسْعَدَةَ بِنِ صَدَقَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ قَالَ: الْأَجَلُ الَّذِي غَيْرُ مُسَمًّى، مَوْقُوفٌ يُقَدَّمُ

مِنْهُ مَا يَشَاءُ وَيُؤَخَّرُ مِنْهُ مَا يَشَاءُ، وَأَمَّا الْأَجَلُ الْمُسَمًّى فَهُوَ الَّذِي يُنْزَلُ مِمَّا يُرِيدُ أَنْ يَكُونَ مِنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ إِلَىٰ مِثْلِهَا مِنْ قَابِلٍ فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ: إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ

لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ. (تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۳۵۴)

۳) وَعَنْ حُمْرَانَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: الْمُسَمًّى مَا سَمَىٰ لِمَلِكِ الْمَوْتِ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ وَ هُوَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ: إِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ

سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ، وَ الْآخِرُ، لَهُ فِيهِ الْمَشِيئَةُ إِنْ شَاءَ قَدَمَهُ وَ إِنْ شَاءَ آخِرَهُ. (تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۳۵۴)

۴) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِهِ «فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ» قَالَ: هُوَ الَّذِي يَسْمَىٰ لِمَلِكِ الْمَوْتِ ع (تفسیر العیاشی، ج ۲،

ص ۱۷)

۵) عَنْ حُمْرَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ الْأَجَلُ الَّذِي يَسْمَىٰ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ هُوَ الْأَجَلُ الَّذِي قَالَ اللَّهُ «فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»

(تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۶۲)

همچنین در جلسه ۱۸۲ حدیث ۱، و جلسه ۹۵ حدیث ۲؛ و نیز حدیث پاورقی جلسه ۵۷ و پاورقی جلسه ۹۵ احادیثی درباره موت و اجل داشتن انسان

آمده است که به بحث حاضر مرتبط است.

و بسیاری دیگر به دنیا بیایند و ما هیچ تغییر محسوسی در خود احساس نکنیم؛ و نیز ممکن است که بدن ما بمیرد اما هنوز بسیاری از سلول‌ها تا مدتی زنده باشند.

نکته تخصصی جامعه‌شناسی

تعبیر فوق بیانی ساده از دیدگاه کسانی مانند شهید مطهری و علامه طباطبایی است که معتقدند هم فرد و هم جامعه هر دو اصالت دارند. این دیدگاه در نقطه مقابل دو دیدگاه فردگرا و جامعه‌گراست که اصالت و واقعیت داشتن را به ترتیب فقط برای فرد و فقط برای جامعه باور دارند. هر دو دیدگاه بهره‌ای از حقیقت دارند (چون هم فرد و هم جامعه واقعیت دارند) اما چون نتوانسته‌اند تصویری ارائه دهند که بین واقعیت داشتن هر دو جمع کند، با قبول واقعیت برای یکی، واقعیت داشتن دیگری را انکار کرده‌اند؛ در حالی که همه ما صرفاً با توجه به نسبت سلول‌های بدن و خود بدن‌مان می‌توانیم بفهمیم که چگونه ممکن است هم «اجزاء» تک‌تکشان واقعیت داشته، و هم «کل» یک واقعیت مستقل داشته باشد.

(۳) «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»:

هر امتی یک اجل و عمر و مهلت معین دارد که کاملاً مقدر شده و امکان ندارد از آن پس و پیش افتد. پس جامعه صرفاً یک برساخته اعتباری نیست.

توضیح تخصصی جامعه‌شناسی

از دیدگاه‌هایی که در اواخر قرن بیستم در حوزه جامعه‌شناسی رواج یافته، دیدگاه «ساخت اجتماعی واقعیت» (برگر و لاکمن) است که بنا به تقریری، کل واقعیت‌ها، و بنا به تقریر دیگری، واقعیت‌های اجتماعی را صرفاً اموری برساخته و (به تعبیر مانوس‌تر در فضای فکری ما) اعتباری محض می‌دانند.

اگرچه وجود ابعاد اعتباری در جامعه قابل انکار نیست؛ اما این آیه نشان می‌دهد که از منظر قرآن کریم، دیدگاه مذکور قابل قبول نیست؛ زیرا جامعه چنان واقعیتی دارد که حتی محدوده عمرش هم در نظام علم الهی مقدر شده و از آن مقدار زمانی که برای بقایش در نظر گرفته شده، نمی‌تواند لحظه‌ای پس و پیش افتد.

(۳) «وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ»:

هر امتی فرصتی محدود دارد و خدا نه تنها به هیچ امتی تضمین باقی ماندن تا ابد نداده، بلکه تاکید کرده هر امتی مهلتش که سر برسد دیگر نخواهد ماند. پس،

نه مردمانی که فرادستاند به خود مغرور شود،

و نه مردمانی که فرودست و یا تحت ظلم ظالمان هستند، ناامید گردند؛

و همگان مواظب باشیم که فرصت‌ها را از دست ندهیم. (اقتباس از تفسیر نور، ج ۴، ص ۵۹)

ترجمه

ای فرزندان آدم! اگر شما را آید رسولانی از [جنس] خودتان، که آیات مرا بر شما حکایت می‌کنند، آنگاه هر که تقوا پیشه کند و [خود را] به صلاح آرد، نه ترسی بر آنان است و نه آنان اندوهگین شوند.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ... يَقُصُّونَ... فَمَنْ اتَّقَى وَاصْلَحَ، فَلَا خَوْفٌ... وَلَا هُمْ...»:

این چهار جمله روی هم یک جمله مرکب را تشکیل داده‌اند بدین صورت که «إِمَّا» در اصل «إِنْ» (حرف شرط) + «مَا» زائده (برای تاکید معنای شرط) بوده است (إعراب القرآن و بیانه، ج ۳، ص ۳۴۴) و «يَأْتِيَنَّكُمْ...» مقدم در جمله شرطیه است؛ و «يقصون» صفت برای «رسل»، و در واقع جزیی از «مقدم» جمله شرطیه محسوب می‌شود. عبارت «فمن...» جزای شرط است که خودش یک جمله شرطیه است، یعنی «فمن اتقى...» مقدم و «فلا خوف...» تالی آن است که خود این تالی هم مرکب از یک ترکیب عطفی است «لَا خَوْفٌ.. وَلَا هُمْ...»؛ و اگر بخواهیم آن را در قالب صوری بیان کنیم ساختار آن چنین است:

$(\exists(x)(Gx \& Hx) \& \forall(x, y, z) (Axy \& Bxzy)) \rightarrow \forall(y)((Cy \& Dy) \rightarrow (\sim Ey \& \sim Fy))$
(رسول بودن = G؛ انسان بودن = H؛ آمدن کسی نزد کسی = A؛ حکایت کردن شخصی چیزی را نزد شخصی = B؛ تقوا پیشه کردن = C؛ اصلاح کردن = D؛ خوف داشتن = E؛ حزن داشتن = F)^۱

«يَقُصُّونَ»: از ماده «قصص» است که اصل این ماده دلالت دارد بر «تتبع و پیگیری چیزی» (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۱؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۷۲) چنانکه وقتی مادر موسی وی را به دریا می‌اندازد و می‌خواهد به دخترش سفارش کند که وی را تعقیب کند و کار وی را پیگیری کند تعبیر «قُصِيَّه» به کار می‌برد. (قصص/۱۱) و اخبار طولانی را «قصص» گویند چون مطالبش در پی هم می‌آید، و نیز ممکن است وجه تسمیه‌اش از این جهت باشد که خبر از اموری است که آنها در پی هم واقع شده‌اند (الفروق فی اللغة، ص ۳۳) و «قصاص» هم به معنای پیگیری کردن از جراحت و لطمه‌ای است که به کسی وارد شده است. (معجم المقاییس اللغة، ج ۵، ص ۱۱؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۶۷۲)
درباره معنای «خوف» و «حزن» و تفاوت اینها در جلسه ۶۱، تدبر ۲ توضیحی گذشت.

۱. حالتی که ابتدا نوشتیم و بعد اصلاح کردیم

$\forall(x, y) (Fx \rightarrow (Axy \& Bxy)) \rightarrow \forall y (Cy \rightarrow (\sim Dy \& \sim Ey))$
(رسول بودن = F؛ آمدن کسی نزد کسی = A؛ چیزی را حکایت کردن شخصی نزد شخص = B؛ تقوا پیشه کردن = C؛ خوف داشتن = D؛ حزن داشتن = E)
 $\forall(x, y, z) (Gx \rightarrow (Axy \& Bxzy)) \rightarrow \forall y (Cy \& Dy \rightarrow (\sim Ey \& \sim Fy))$
 $\forall(x, y, z) (((Gx \& (\{x\} \subset \{y\})) \rightarrow (Axy \& Bxzy))) \rightarrow \forall y ((Cy \& Dy) \rightarrow (\sim Ey \& \sim Fy))$
 $\forall(x, y, z) ((\exists x(Gx \& Hx) \& (Axy \& Bxzy))) \rightarrow \forall y ((Cy \& Dy) \rightarrow (\sim Ey \& \sim Fy))$

(۱) از امام صادق ع روایت شده است:

حمد خدایی را سزاوار است که در حجاب شده با نور از مخلوق خویش در افقی بلندمرتبه و عزتی رفیع و سلطنتی شریف؛ بلندمرتبه‌تر از هر چیزی است که بلندمرتگی‌ای دارد و به هر چیزی نزدیک است؛ پس بر خلق خویش تجلی کرد بدون آنکه قرار باشد دیده شود؛ و او می‌بیند در حالی که در نظرگاهی رفیع است؛

پس دوست داشت توحید را خاص خود کند [توحید را به خلایق معرفی کند و اختصاص خدا بدان را دریابد] - در حالی که با نور خویش محجوب بود و از علو خویش رفعت یافته و از خلقتش در پرده بود - تا اینکه حجت رسایی باشد؛ و در میان آنها پیامبران را بشارت‌دهنده و بیم‌دهنده مبعوث کرد «تا هر که هلاک می‌شود از روی بینه و دلیل باشد و هر کس زنده می‌شود از روی بینه و دلیل باشد» (انفال/۴۲) و تا بندگان در مورد پروردگارش دریابند آنچه را از آن جاهل بودند؛ و او را به ربوبیتش بشناسند بعد از آنکه انکارش کردند؛ و او را در الوهیتش واحد بدانند بعد از اینکه عناد ورزیدند.

علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۲۰

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمَقْدَامِ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ غَالِبٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي كَلَامٍ لَهُ يَقُولُ فِيهِ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمُتَحَجِّبِ بِالنُّورِ دُونَ خَلْقِهِ فِي الْأَفْقِ الطَّامِحِ وَالْعِزِّ الشَّامِخِ وَالْمُلْكِ الْبَازِخِ فَوْقَ كُلِّ شَيْءٍ عَالًا وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ دَنًا فَتَجَلَّى لِخَلْقِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَكُونَ يُرَى وَهُوَ يَرَى وَهُوَ بِالْمَنْظَرِ الْأَعْلَى فَاحْبَبَ الْإِخْتِصَاصَ بِالتَّوْحِيدِ إِذَا احْتَجَبَ بِنُورِهِ وَ سَمَّا فِي عُلُوِّهِ وَ اسْتَتَرَ عَنْ خَلْقِهِ لِيَكُونَ لَهُ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ وَ ابْتَعَثَ فِيهِمُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ يُحْيِيَ مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ وَ لِيَعْقِلَ الْعِبَادُ عَنْ رَبِّهِمْ مَا جَهِلُوا وَ عَرَفُوهُ بِرَبُّوبِيَّتِهِ بَعْدَ مَا أَنْكَرُوا وَ يُوحِّدُوهُ بِالْإِلَهِيَّةِ بَعْدَ مَا عَدَّوْا.^۱

(۲) یکی از اصحاب امام باقر ع به نام رازی می‌گوید:

امام باقر ع فرمودند: اطرافیان شما درباره آیه «سپس ما این کتاب را به کسانی از بندگانمان که آنها را برگزیدیم به میراث دادیم، پس برخی از آنها ستمکار خویشند و برخی از آنها میانه‌رو هستند و برخی از آنان به اذن خدا سبقت‌گیرنده به همه خیرات‌اند. این همان فضل بزرگ است؛ بهشت‌هایی همیشگی که در آن وارد می‌شوند.» چه می‌گویند؟

^۱ این حدیث هم در همان حال و هوست منتها چون طولانی‌تر بود در کانال نگذاشتم:

حَدَّثَنَا حَمَزَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعُلَوِيُّ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَمْرِو الْقُفَيْمِيِّ عَنِ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّهُ قَالَ لِلزَّنْدِيقِ الَّذِي سَأَلَهُ مِنْ أَيْنَ أَتَيْتَ الرَّسُلَ وَالنَّبِيَّاءَ فَقَالَ إِنَّا لَمَّا أَتَيْتْنَا أَنْ لَنَا خَالِقًا صَانِعًا مُتَعَالِيًا عَنَّا وَ عَنِ جَمِيعِ مَا خَلَقَ وَ كَانَ ذَلِكَ الصَّانِعُ حَكِيمًا مُتَعَالِيًا لَمْ يَجْزْ أَنْ يُشَاهِدَهُ خَلْقَهُ وَ يُلَامِسُوهُ وَ يُبَاشِرُوهُ وَ يُبَاشِرَهُمْ وَ يُبَاشِرُوهُ وَ يُحَاجُّهُمْ وَ يُحَاجُّوهُ ثَبَتَ أَنْ لَهُ سَفَرَاءَ فِي خَلْقِهِ يُعْبِرُونَ عَنْهُ إِلَى خَلْقِهِ وَ عِبَادِهِ وَ يَدُلُّونَهُمْ عَلَى مَصَالِحِهِمْ وَ مَنَافِعِهِمْ وَ مَا بِهِ بَقَاؤُهُمْ وَ فِي تَرْكِهِ فَنَآؤُهُمْ فَتَبَتِ الْأُمُورُ وَ النَّاهُونَ عَنِ الْحَكِيمِ الْعَلِيمِ فِي خَلْقِهِ وَ الْمُعْبِرُونَ عَنْهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ هُمُ النَّبِيَّاءُ وَ صَفْوَتُهُ مِنْ خَلْقِهِ حُكَمَاءَ مُؤَدِّبُونَ بِالْحِكْمَةِ مَبْعُوثُونَ بِهَا غَيْرَ مُشَارِكِينَ لِلنَّاسِ فِي شَيْءٍ مِنْ أحوَالِهِمْ مُؤَيِّدِينَ مِنْ عِنْدِ الْحَكِيمِ الْعَلِيمِ بِالْحِكْمَةِ ثُمَّ ثَبَتَ ذَلِكَ فِي كُلِّ دَهْرٍ وَ زَمَانٍ مَا أَتَتْ بِهِ الرَّسُلُ وَ النَّبِيَّاءُ مِنَ الدَّلَائِلِ وَ الْبَرَاهِينِ لِكَيْلَمَا تَخْلُو أَرْضُ اللَّهِ مِنْ حُجَّةٍ يَكُونُ مَعَهُ عِلْمٌ عَلَى صِدْقِ مَقَالَتِهِ وَ جَوَازِ عَدَالَتِهِ. (علل الشرائع،

گفتم: می‌گویند درباره اهل قبله [= کل مسلمانان] نازل شده است.

فرمود: همه‌شان؟

گفتم: همه‌شان.

فرمود: پس لازمه‌اش این است که که آنها کسانی باشند که همه‌شان مورد مغفرت قرار گرفته باشند؟!

گفتم: یا ابن رسول الله! پس در مورد چه کسی نازل شده است؟

فرمود: در مورد ما!

گفتم: پس شیعیان تان چطور؟

فرمود: از آنها «هر که تقوا پیشه کند و [خود را] به صلاح آرد» بهشت برایش است؛ بواسطه ماست که خداوند گناهانشان را می‌بخشد و به واسطه ماست که قرض‌هایشان ادا می‌شود، و ما «باب حطه» آنها هستیم همانند «حطه» بنی اسرائیل. [اشاره به آیه ۵۸ سوره بقره و ۱۶۱ سوره اعراف، که دری بوده که بنی اسرائیل موظف بوده‌اند برای قبولی توبه‌شان وارد آن شوند].

شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار علیهم السلام، ج ۳، ص ۴۷۲

الرازی قال: قال أبو جعفر محمد بن علی علیه السلام: ما يقول من قبلکم فی هذه الآية: «ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ يُأْتِنُ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ جَنَّاتٌ عَدْنٌ يَدْخُلُونَهَا» قال: قلت: يقولون: نزلت فی أهل القبلة. قال: كلهم؟ قلت: كلهم. قال: فينبغي أن يكونوا قد غفر لهم كلهم. قلت: يا ابن رسول الله فيمن نزلت؟ قال: فينا. قلت: فما لشيعتكم؟ قال: لمن اتقى و أصلح - منهم - الجنة، بنا يغفر الله ذنوبهم و بنا يقضى ديونهم، و نحن باب حطتهم كحطه بنی اسرائیل.^۱

۳) امام باقر فرمود: مذهب‌ها و شیوه‌ها [مختلف] شما را [این سو و آن سو] نبرد! به خدا سوگند که شیعه ما نیست مگر کسی که خداوند عز و جل را اطاعت کند.

۱. (البته این روایت به این صورت را در کتب روایی دیگر نیافتیم ولی قریب به مضمونش چنین بود:

تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، ص: ۴۷۱

وَ قَالَ أَيْضاً حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ عَنْ زَكَرِيَّا الْمُؤْمِنِ عَنْ أَبِي سَلَامٍ عَنْ سَوْرَةَ بْنِ كَلَيْبٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عَ مَا مَعْنَى قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا الْآيَةَ قَالَ الظَّالِمُ لِنَفْسِهِ الَّذِي لَا يَعْرِفُ الْإِمَامَ قُلْتُ فَمَنْ الْمُقْتَصِدُ قَالَ الَّذِي يَعْرِفُ الْإِمَامَ قُلْتُ فَمَنْ السَّابِقُ بِالْخَيْرَاتِ قَالَ الْإِمَامُ قُلْتُ فَمَا لِشِيعَتِكُمْ قَالَ تَكْفُرُ ذُنُوبُهُمْ وَ تُقْضَى لَهُمْ دِيُونُهُمْ وَ نَحْنُ بَابُ حِطَّتِهِمْ وَ بِنَا يَغْفِرُ لَهُمْ.

و یا این روایت در همان صفحه:

قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ رَحِمَهُ اللَّهُ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَسَدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ يَزِيدَ الْفَرَّاءِ عَنْ غَالِبِ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ السَّبَّيْعِيِّ قَالَ: خَرَجْتُ حَاجًّا فَلَقِيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ عَ فَسَأَلْتُهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَقَالَ مَا يَقُولُ فِيهَا قَوْمُكَ يَا أَبَا إِسْحَاقَ يَعْنِي أَهْلَ الْكُوفَةِ قَالَ قُلْتُ يَقُولُونَ إِنَّهَا لَهُمْ قَالَ فَمَا يُخَوِّفُهُمْ إِذَا كَانُوا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ قُلْتُ فَمَا تَقُولُ أَنْتَ جَعَلْتُ فِدَاكَ قَالَ هِيَ لَنَا خَاصَّةٌ يَا أَبَا إِسْحَاقَ أَمَّا السَّابِقُونَ بِالْخَيْرَاتِ فَعَلِيُّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ الْإِمَامُ مَنَاعُ وَ الْمُقْتَصِدُ فَصَائِمٌ بِالنَّهَارِ وَ قَائِمٌ بِاللَّيْلِ وَ الظَّالِمُ لِنَفْسِهِ فَبِهِ مَا فِي النَّاسِ وَ هُوَ مَغْفُورٌ لَهُ يَا أَبَا إِسْحَاقَ بِنَا يَفُكُ اللَّهُ رِقَابَكُمْ وَ يُجِلُّ اللَّهُ وَ تَأْتِي الدَّلَّ مِنْ أَعْنَاقِكُمْ وَ بِنَا يَغْفِرُ اللَّهُ ذُنُوبَكُمْ وَ بِنَا يَفْتَحُ وَ بِنَا يَخْتِمُ وَ نَحْنُ كَهْفُكُمْ كَهْفِ أَصْحَابِ الْكَهْفِ وَ نَحْنُ سَفِينَتُكُمْ كَسَفِينَةِ نُوحٍ وَ نَحْنُ بَابُ حِطَّتِكُمْ كَبَابِ حِطَّةِ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ أَبِي نَصْرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُخِي غَرَامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: لَا تَذْهَبُ بِكُمْ الْمَذَاهِبُ فَوَاللَّهِ مَا شِيعْتُنَا إِلَّا مَنْ أَطَاعَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ.

۴) جابر روایت کرده است که امام باقر ع به من فرمود: جابر! آیا کسی که ادعای شیعه بودن دارد، به گفتن [= ابراز] دوستی ما اهل بیت ع بسنده می‌کند؟ به خدا سوگند که شیعه ما نیست مگر کسی که تقوای الهی پیشه کند و خدا را اطاعت نماید... [بعد از توصیفات طولانی از اینکه شیعه واقعی چگونه اهل عمل است، می‌فرماید]^۱

جابر! مذهب‌ها و شیوه‌ها [مختلف] شما را [این سو و آن سو] نبرد! که کافی است که شخص بگوید علی ع را دوست دارم و ولایت او را پذیرفته‌ام و با این حال، اهل عمل نباشد. اگر او بگوید رسول خدا ص را دوست دارم - که رسول خدا ص از علی ع بهتر است - و سپس از سیره او پیروی نکند و به سنت او عمل ننماید، این محبتش هیچ فایده‌ای برایش ندارد. پس تقوای الهی پیشه کنید و برای آنچه نزد خداست کار انجام دهید [که] بین خدا و احدی خویشاوندی‌ای نیست. محبوبترین بندگان نزد خداوند عز و جل و گرامی‌ترینشان برای او، تقوای‌پیشه‌ترین و عامل‌ترین آنها به طاعت اوست.

جابر! به خدا سوگند که به خداوند عز و جل تقرب جسته نشود جز به طاعت؛ و ما همراهان برائتی از آتش نداریم و هیچکس بر خدا حجتی ندارد؛ کسی که خداوند را مطیع است، او ولی و دوست ماست؛ و کسی که خدا را عصیانگر است او دشمن ماست؛ و وبه ولایت ما نتوان رسید جز با عمل [صالح] و خویشتن‌داری.

أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ وَ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ لِي يَا جَابِرُ أَيْكَتَفِي مَنْ انْتَحَلَ التَّشْيِيعَ أَنْ يَقُولَ بِحُبِّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَوَاللَّهِ مَا شِيعْتُنَا إِلَّا مَنْ اتَّقَى اللَّهَ وَأَطَاعَهُ...^۲

يَا جَابِرُ لَا تَذْهَبَنَّ بِكَ الْمَذَاهِبُ حَسْبُ الرَّجُلِ أَنْ يَقُولَ أَحِبُّ عَلِيًّا وَ اتَوَلَّاهُ ثُمَّ لَا يَكُونُ مَعَ ذَلِكَ فَعَالًا فَلَوْ قَالَ إِنِّي أَحِبُّ رَسُولَ اللَّهِ - فَرَسُولُ اللَّهِ ص خَيْرٌ مِنْ عَلِيٍّ ع - ثُمَّ لَا يَتَّبِعُ سِيرَتَهُ وَ لَا يَعْمَلُ بِسُنَّتِهِ مَا نَفَعَهُ حُبُّهُ إِيَّاهُ شَيْئاً فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْمَلُوا لِمَا عِنْدَ اللَّهِ لَيْسَ بَيْنَ اللَّهِ وَ بَيْنَ أَحَدٍ قَرَابَةٌ أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَ أَكْرَمُهُمْ عَلَيْهِ اتَّقَاهُمْ وَ اعْمَلْهُمْ بِطَاعَتِهِ يَا جَابِرُ وَ اللَّهُ مَا

۱. جابر! آنها شناخته نمی‌شوند مگر با تواضع و خشوع و امانت‌داری و کثرت یاد خدا و روزه و نماز و نیکی به والدین و دنبال کار همسایگان از فقیران و مسکینان و بدهکاران و یتیمان بودن و راستگویی هنگام سخن گفتن و تلاوت قرآن و زبان خود را - جز در مورد خیر - از مردم بازداشتن و اینکه امین خانواده‌هایشان هستند در همه چیز.

جابر می‌گوید: گفتم: یا ابن رسول الله! چنین کسی را با چنین وصفی نمی‌شناسم. فرمود: [ادامه متن]

۲. و مَا كَانُوا يُعْرَفُونَ يَا جَابِرُ إِلَّا بِالتَّوَّاضِعِ وَ التَّخَشُّعِ وَ الْأَمَانَةِ وَ كَثْرَةِ ذِكْرِ اللَّهِ وَ الصَّوْمِ وَ الصَّلَاةِ وَ الْبِرِّ بِالْوَالِدَيْنِ وَ التَّعَاهُدِ لِلْجِيرَانِ مِنَ الْفُقَرَاءِ وَ أَهْلِ الْمَسْكَنَةِ وَ الْغَارِمِينَ وَ الْأَيْتَامَ وَ صِدْقِ الْحَدِيثِ وَ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَ كَفِّ الْأَلْسُنِ عَنِ النَّاسِ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ وَ كَانُوا أَمْنَاءَ عَشَائِرِهِمْ فِي الْأَشْيَاءِ قَالَ جَابِرٌ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا نَعْرِفُ الْيَوْمَ أَحَدًا يَهْدِيهِ الصِّفَةُ فَقَالَ

يُنْقَرَّبُ إِلَى اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى إِلَّا بِالطَّاعَةِ وَمَا مَعَنَا بَرَاءَةٌ مِنَ النَّارِ وَلَا عَلَى اللَّهِ لِأَحَدٍ مِنْ حُجَّةٍ مَنْ كَانَ لِلَّهِ مُطِيعًا فَهُوَ لَنَا وَلِيُّ وَمَنْ كَانَ لِلَّهِ عَاصِيًا فَهُوَ لَنَا عَدُوٌّ وَمَا تَنَالُ وَلَا يَتَنَا إِلَّا بِالْعَمَلِ وَالْوَرَعِ.

توجه

آیه ۳۸ سوره بقره به لحاظ معنایی بسیار به این آیه نزدیک است و در جلسه ۲۲۸، حدیث ۲ و تدریهای ۱ و ۳ و ۴ را می‌توان عیناً برای همین آیه مطرح کرد؛ همچنین عبارت «فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ» قبلاً در دو آیه دیگر هم آمده بود (احقاف/۱۳؛ و مائده/۶۵)؛ که تدبیر ۲ از جلسه ۶۱ هم کاملاً در اینجا قابل طرح است. لذا این تدریها در اینجا تکرار نمی‌شوند.

تدبر

(۱) «يَا بَنِي آدَمَ إِذَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»:

بعد از پایان داستان آدم، ۴ بار تعبیر «یا بنی آدم: ای فرزندان آدم» آورد که:

سه تای قبلی همگی را می‌توان عبرت‌گیری از داستان آدم و حوا برای حوزه خوراک و پوشاک دانست که انسان همین مسائل ساده مادی را کاملاً فراحیوانی ببیند (توضیح بیشتر در جلسه ۲۵۱، تدبیر ۱)؛

و این آیه - که از آخرین آیات مربوط به نتیجه‌گیری از داستان آدم و حواست - دعوت است به اینکه اکنون که از بهشت اخراج، و در زمین زمین مستقر شده‌اید، وقتی شریعت الهی آمد، با عمل به آن، و در پیش گرفتن تقوا و اصلاح [خویش]، می‌توانید دوباره به آن وضعیت بهشتی که «هیچ نگرانی‌ای نسبت به آینده (خوف) و غمی از گذشته (حزن) ندارد» برسید.

(۲) «يَا بَنِي آدَمَ إِذَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»:

این آیه، که در پایان داستان آفرینش و هبوط انسان آمده، کاملاً تناظر دارد با آیه ۳۸ سوره بقره (جلسه ۲۲۸، تدبیر ۱) که آنجا هم در پایان بحث از داستان آفرینش و هبوط، چنین جمع‌بندی کرد که اکنون اگر هدایتی به شما رسید و تبعیت کردند، خوف و حزنی نخواهید داشت

این نشان می‌دهد «آمدن هدایت» در آن آیه، صرفاً هدایت فطری نیست، بلکه مشخصاً «آمدن رسولانی که آیات خدا را بر ما بخوانند» می‌باشد (المیزان، ج ۸، ص ۸۶)،

و «تبعیت از هدایت الهی» هم صرفاً ایمان آوردن به انبیاء نیست، بلکه عبارت است از «تقوا» و «اصلاح» پیشه کردن.

(۳) «... فَ مَنِ اتَّقَى وَأَصْلَحَ + فَ...»:

چگونه است که دو اقدام «تقوی پیشه کردن» و «اصلاح کردن» را ابتدا مبتنی بر آمدن پیامبران کرد و سپس آن دو را برای رسیدن به مقامی که هیچ خوف و حزنی در کار نباشد، کافی دانست؟

الف. تقوی (از ماده «وقی» به معنای خودنگهداری) مراقبت است برای خارج نشدن از مسیر و نرفتن بدانجا که نباید در آن وارد شد؛ و «اصلاح» (از ماده صلح به معنای اصلاح پیشه کردن) ناظر است به اعمال صالحی که انسان موظف است انجام دهد؛ اگر کسی بر اساس برنامه‌ای که خداوند فرستاده، آنچه نباید بکند، نکند؛ و آنچه باید بکند، بکند، کاملاً خود بر نظام الهی خود را منطبق کرده است؛ و کسی که خدایی شد، خدا هم عالم را برای او تنظیم می‌کند که هیچ گونه ناملایمتی (ترس) از

پیش‌رو] یا حزن [برای پشت سر] نداشته باشد چنانکه روایت شده است که «من كان لله كان الله له: کسی که برای خدا باشد، خدا برای او خواهد بود» (الوافی، ج ۸، ص ۷۸۴)
تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار
که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند (حافظ)

<http://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh187/>

ب. ...

﴿۴﴾ «إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ...»:

با اینکه جمله «رسولانی از [جنس] خودتان نزد شما بیایند» را با «اگر» بیان کرد؛ اما این «اگر» بدین معنا نیست که «ممکن است نیایند»!

به نظر می‌رسد برای اینکه جلوی چنین سوء برداشتی گرفته شود، هم بر سر ادات شرط، حرفی برای تاکید آورد (إِمَّا = «إن»: ادات شرط + «ما»: ماء زائده برای تاکید) و هم بر سر فعل شرط (يَأْتِيَنَّ = «يَأْتِي»: فعل شرط + «ن»: نون ثقیله برای تاکید؛ تا تاکید کند که این شرط حتما محقق خواهد شد. (اقتباس از المیزان، ج ۸، ص ۸۶)^۱

﴿۵﴾ «يَا بَنِي آدَمِ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي»:

چرا صرفاً نفرمود «اگر برای شما رسولانی آید» و بر اینکه این رسولان «از شما» هستند، تاکید کرد؟
الف. اگر قرار است پیامی از جانب خدا برای عموم انسانها بیاید، حتما این پیام از طریق انسانها می‌رسد.
ب. از راههای نفوذ و تأثیر سخن، سنخیت پیام‌آور با خود مردم است. (تفسیر نور، ج ۴، ص ۶۰)

ج. ...

﴿۶﴾ «... فَمَنْ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ...»:

تقوا و خودسازی باید قبل از اصلاح دیگران باشد و اصلاح‌گران باید خود متقی باشند (تفسیر نور، ج ۴، ص ۶۰)

نکته تخصصی تفسیری

این برداشت مبتنی بر این است که «أصلح» را که فعل متعدی است، به معنای «اصلاح کردن دیگران» در نظر بگیریم. اگرچه اغلب در این آیه و با توجه به سیاق درونی آن، از «اصلاح»، «اصلاح خود» را برداشت کرده‌اند؛ اما با توجه به اینکه در بسیاری از آیات دیگر، «اصلاح» به معنای «اصلاح دیگران» آمده (مثلاً هود/۸۸)، برداشت فوق هم می‌تواند درست باشد؛ و با توجه به قاعده «امکان استعمال یک لفظ در چند معنا» نیازی نیست که بین این دو معنا، تنها یکی را قبول کنیم؛ بلکه هر دو معنا از آیه قابل استنباط است و هر دو درست می‌باشد.

﴿۷﴾ «فَمَنْ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»:

۱. عبارت علامه چنین است:

«إِمَّا» أصله إن الشرطية دخلت على ما، و في شرطها النون الثقيلة، و كأن ذلك يفيد أن الشرط محقق لا محالة

آرامش حقیقی در سایه‌ی تقوا و اصلاح است. (تفسیر نور، ج ۴، ص ۶۰)

۸) «إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَىٰ وَاصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»:

آیه فوق به لحاظ معنایی همچنین بسیار شبیه است به این آیه ۴۸ که می‌فرماید: «وَمَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَ اصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ: و پیامبران را نفرستادیم مگر به عنوان بشارت‌دهنده و هشدار دهنده؛ پس هر که ایمان آورد و اصلاح پیشه کرد، ترسی بر آنان است و نه آنان اندوهگین شوند.» (انعام/۴۸)

چه بسا از این مقایسه بتوان نتیجه گرفت که:

- مهمترین راه بشارت و انداز، خواندن و حکایت کردن آیات خدا بر انسان‌هاست؛ و

- ایمان آوردن و تقوی پیشه کردن چنان با هم قرابت دارند که یکی را به جای دیگری می‌توان نهاد.

۹) «يَا بَنِي آدَمَ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ اصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ»:

تعبیر «لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لَا هُمْ يَحْزَنُونَ» جمعاً ۱۲ بار در قرآن کریم آمده است که غیر از یک مورد (که صرفاً بشارتی است از جانب شهداء به بازماندگان؛ آل عمران/۱۷۰) در همه موارد یا به صورت جزای شرط آمده، و یا به صورت خبر برای مبتدا، که در هر دو صورت نشان‌دهنده این است که چه کاری را کردن یا چگونه بودن، انسان را به وضعیت عدم نگرانی محض (عدم ترس و حزن) می‌رساند.

یک موردش، ناظر به چگونه بودن (از اولیاء الله بودن: یونس/۶۲؛ إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ) است و بقیه موارد، همگی انجام کاری

است که این کارها را می‌توان در سه گروه دسته‌بندی کرد:

الف. جدی گرفتن مسأله نبوت:

- تبعیت از هدایت تشریحی (فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ؛ بقره/۳۸)

- ایمان و اصلاح‌گری (انعام/۴۸؛ وَ مَا تُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَ اصْلَحَ)

- تقوی و اصلاح‌گری (اعراف/۳۵؛ إِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَىٰ وَ اصْلَحَ)

- اذعان به ربوبیت خدا [که ربوبیت تشریحی ضمن آن است] و استقامت ورزیدن بر آن (احقاف/۱۳؛ إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا)

- ایمان و انجام اعمال صالح و برپایی نماز و پرداخت زکات (بقره/۲۷۷؛ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَ آتَوْا الزَّكَاةَ)

ب. ایمان به توحید و معاد همراه با کار خوب، با این تعبیر:

- ایمان به خدا و آخرت و انجام عملی صالح (مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا؛ بقره/۶۲؛ مائده/۶۹)

- وجه خود را تسلیم خدا کردن [= توجه و دغدغه خود را به خدا منحصر کردن] در حالی که شخص نیکوکار است (مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَ هُوَ مُحْسِنٌ؛ بقره/۱۱۲)

ج. انفاق راستین، با این تعبیر:

- انفاق اموال در راه خدا بی منت و اذیت بعدی (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتَّبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ؛ بقره/۲۶۲)

- انفاق اموال در روز و شب، مخفیانه و آشکارا (الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً؛ بقره/۲۷۴)

می توان نتیجه گرفت در زندگی انسان، «جدی گرفتن مساله نبوت و التزام به آن»، «ایمان به مبدا و معاد و انجام کار خوب» و «انفاق راستین» خاصیت و کارکرد یکسانی دارند؛ و آن رفع خوف و حزن است؛ که چنانکه قبلا بیان شد (جلسه ۶۱، تدبیر ۲) می توان این دو را مظهر تمام دلنگرانی های انسان نسبت به گذشته و آینده دانست.

۲۵۶) سوره اعراف (۷) آیه ۳۶ وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۱۳۹۵/۹/۱۹

ترجمه

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند و نسبت به آنها کبر ورزیدند، آنها همنشینان آتش اند، به طوری که ایشان در آن جاودانه خواهند بود.

نکات ترجمه

«كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا» این عبارت به همین صورت در آیه ۳۹ سوره بقره آمده بود (جلسه ۲۲۹) و درباره هر دو کلمه «کذبوا» تکذیب کردن و دروغ شمردن) و «آیات» (نشانه ها) در آنجا توضیح داده شد.

«اسْتَكْبَرُوا» از ماده «کبر» است که درباره این ماده قبلا توضیح داده شد و بیان شد که «استکبار» «بزرگی را برای خود طلب کردن» است (جلسه ۲۳۳)

«أَصْحَابُ» از ماده «صحاب» و به معنای همنشینان است که درباره اش در جلسه ۲۲۹ توضیح داده شد. ساختار نحوی این جمله مشتمل بر دست کم سه جمله تودرتوست که جمله «هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» حال است برای جمله «أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ» که خود این جمله، خبر است برای «الَّذِينَ...» و از این جهت شبیه آیه ۳۹ سوره بقره است که درباره اش توضیح داده شد (جلسه ۲۲۹)

حدیث

۱) محمد بن عمر طرسوسی می گوید که یکبار روز عید غدیر محضر امام رضا ع مشرف شده بودم و مردمی جمع شده بودند و همه را برای افطاری نگه داشت و به همه هدایایی داد که منزل ببرند و از فضیلت این روز سخن گفت از جمله فرمود که پدرم از پدرشان امام صادق ع از پدرشان امام سجاده ع از پدرشان امام حسین ع روایت کرده اند که در زمان حکومت امیرالمومنین ع روزی عید غدیر با روز جمعه مصادف گردید، حدود ۵ ساعت از طلوع روز گذشته بود که حضرت منبر رفتند و خطبه ای خواندند ... [در فرازی از آن خطبه آمده است]

آیا می‌دانید «استکبار (کیرورزیدن)» چیست؟ آن عبارت است از ترک اطاعت آن کسی که به اطاعتش دستور داده شده‌اند و خود را برتر دیدن نسبت به کسی که به پیروی او فراخوانده شده‌اند؛ و قرآن بسیار در این زمینه سخن گفته است، که اگر تدبیرکننده‌ای در آن تدبیر کند، او را [از چنین کاری] برحذر می‌دارد و اندرز می‌دهد.

مصباح المتهجد، ج ۲، ص ۷۵۶

أَخْبَرَنَا جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ هَارُونَ بْنِ مُوسَى التَّلْعَكَبَرِيِّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الْخُرَاسَانِيُّ الْحَاجِبُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ سَنَةَ سَبْعٍ وَثَلَاثِينَ وَثَلَاثِمِائَةٍ قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ هَارُونَ أَبُو عُمَرَ الْمَرْوَزِيُّ وَقَدْ زَادَ عَلِيُّ الثَّمَانِينَ سَنَةً قَالَ حَدَّثَنَا الْقِيَاضُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عُمَرَ الطَّرَسُوسِيُّ بِطُوسَ سَنَةَ تِسْعٍ وَخَمْسِينَ وَمِائَتَيْنِ وَقَدْ بَلَغَ التَّسْعِينَ أَنَّهُ شَهِدَ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى الرَّضَاعَ فِي يَوْمِ الْغَدِيرِ وَبِحَضْرَتِهِ جَمَاعَةٌ مِنْ خَاصَّتِهِ قَدْ احْتَبَسَهُمْ لِلْإِفْطَارِ وَقَدْ قَدَّمَ إِلَى مَنْزِلِهِمُ الطَّعَامَ وَالْبِرَّ وَالصَّلَاتِ وَالْكِسْوَةَ حَتَّى الْخَوَاتِيمَ وَالنُّعَالَ وَقَدْ غَيَّرَ مِنْ أَحْوَالِهِمْ وَأَحْوَالِ حَاشِيَتِهِ وَجُدَّدَتْ لَهُ آلَةٌ غَيْرُ آلَةِ الَّتِي جَرَى الرَّسْمُ بِابْتِدَائِهَا قَبْلَ يَوْمِهِ وَهُوَ يَذْكَرُ فَضْلَ الْيَوْمِ وَقِدَمَهُ فَكَانَ مِنْ قَوْلِهِ ع حَدَّثَنِي الْهَادِي أَبِي قَالَ حَدَّثَنِي جَدِّي الصَّادِقُ قَالَ حَدَّثَنِي الْبَاقِرُ قَالَ حَدَّثَنِي سَيِّدُ الْعَابِدِينَ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي الْحُسَيْنُ قَالَ أَتَّفَقَ فِي بَعْضِ سِنِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع الْجُمُعَةَ وَالْغَدِيرُ فَصَعِدَ الْمُنْبَرُ عَلَى خَمْسِ سَاعَاتٍ مِنْ نَهَارِ ذَلِكَ الْيَوْمِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَآثَنَى عَلَيْهِ حَمْدًا لَمْ يُسْمَعْ بِمِثْلِهِ وَآثَنَى عَلَيْهِ ثَنَاءً لَمْ يَتَّوَجَّهْ إِلَيْهِ غَيْرُهُ فَكَانَ مَا حُفِظَ مِنْ ذَلِكَ ...

أَفْتَدِرُونَ الْإِسْتِكْبَارُ مَا هُوَ؟ هُوَ تَرْكُ الطَّاعَةِ لِمَنْ أَمَرُوا بِطَاعَتِهِ وَالتَّرَفُّعُ عَلَى مَنْ نَدَبُوا إِلَى مُتَابَعَتِهِ وَالْقُرْآنُ يَنْطِقُ مِنْ هَذَا عَنْ كَثِيرٍ أَنْ تُدْبِرَهُ مُتَدَبِّرٌ زَجْرَهُ وَوَعْظُهُ...

۲) ابن طلحه می‌گوید: امام صادق ع فرمودند که پیامبر اکرم ص فرموده‌اند: هرگز داخل در بهشت نمی‌شود بنده‌ای که در دلش به اندازه یک دانه خردل، «کبر» وجود داشته باشد؛ و داخل در آتش نمی‌شود بنده‌ای که به اندازه یک دانه خردل «ایمان» وجود داشته باشد.

گفتم: فدایت شوم! همانا شخص گاه لباسی می‌پوشد و بر مرکبی سوار می‌شود که چه بسا از آن «کبر» تلقی شود!

فرمودند: منظور این نیست؛ بلکه کبر، انکار حق [زیر بار سخن حق نرفتن]؛ و ایمان، اقرار کردن [و پذیرش] حق است.

معانی الأخبار، ص ۲۴۱

حَدَّثَنَا أَبِي رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَلْحَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ عَبْدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبَرٍ وَ لَا يَدْخُلُ النَّارَ عَبْدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيمَانٍ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّ الرَّجُلَ لَيَلْبَسُ الثَّوْبَ أَوْ يَرْكَبُ الدَّابَّةَ فَيَكَاذُ يُعْرِفُ مِنْهُ الْكِبْرُ قَالَ لَيْسَ بِذَلِكَ إِلَّا مَا الْكِبْرُ إِنْكَارُ الْحَقِّ وَالْإِيمَانُ الْإِقْرَارُ بِالْحَقِّ^۱.

۱. این روایت هم در همین مضمون قابل توجه است:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكَّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدَابَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ عَنْ يَزِيدَ بْنِ فَرْقِدٍ عَمَّنْ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ كِبَرٍ وَ لَا يَدْخُلُ النَّارَ مَنْ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ

۳) از امام کاظم ع روایت شده است:

خداوند در آتش جاودانه نمی کند مگر اهل کفر ورزیدن و انکار حق، و اهل گمراهی و شرک ورزیدن را.

التوحید (للسدوق)، ص ۴۰۷

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ جَعْفَرِ الْهَمْدَانِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عَمِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ يَقُولُ لَا يُخَلِّدُ اللَّهُ فِي النَّارِ إِلَّا أَهْلَ الْكُفْرِ وَالْجُحُودِ وَأَهْلَ الضَّلَالِ وَالشُّرْكِ.^۱

تدبر

توجه

در بحث از آیه ۳۹ سوره بقره، ۲ حدیث و ۶ تدبر مطرح گردیده که همگی با این آیه نیز تناسب دارند و لذا آن مطالب دوباره در اینجا تکرار نمی شود. (جلسه ۲۲۹)

(۱) «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»:

وقتی پیامبران الهی بیایند و آیات خدا را برای مردم بخوانند، مخاطبان طیفی را تشکیل می دهند که این دو آیه، وضعیت دو سر طیف را ترسیم می کند. در آیه قبل، در یک سر این طیف، کسانی را دانست که بر اساس آیات الهی، تقوی و اصلاح پیشه می کنند؛ و به حقیقت بهشت - که جای هیچ بیم و ترسی در آن نیست - می رسند؛ و در این آیه در مقابل آنها کسانی را که آیات خدا را تکذیب و نسبت به آنها تکبر می ورزند را معرفی کرد که چنان به جهنم می افتند که هیچگاه از آن خارج نمی شوند.

راستی،

ما در کجای این طیف هستیم؟

مِنْ خَرَدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ قَالَ فَاسْتَرْجَعْتُ فَقَالَ مَا لَكَ تَسْتَرْجِعُ فَقُلْتُ لِمَا أَسْمَعُ مِنْكَ فَقَالَ لَيْسَ حَيْثُ تَذْهَبُ إِنَّمَا أَعْنِي الْجُحُودَ إِنَّمَا هُوَ الْجُحُودُ. (معانی الأخبار، ص ۲۴۲)

در کافی سند روایت چنین آمده است، و البته متنش یک جمله کمتر دارد.

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا ع قَالَ: لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرَدَلٍ مِنَ الْكِبْرِ قَالَ فَاسْتَرْجَعْتُ فَقَالَ مَا لَكَ تَسْتَرْجِعُ قُلْتُ لِمَا سَمِعْتُ مِنْكَ فَقَالَ لَيْسَ حَيْثُ تَذْهَبُ إِنَّمَا أَعْنِي الْجُحُودَ إِنَّمَا هُوَ الْجُحُودُ. (کافی، ج ۲، ص ۳۱۰)

۱) درباره تکبر ورزیدن این روایت هم قابل توجه است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ [وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ] عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: قَالَ إِنْ قَدَرْتُمْ أَنْ لَا تُعْرِفُوا فَافْعَلُوا وَمَا عَلَيْكَ إِنْ لَمْ يَشِ النَّاسُ عَلَيْكَ وَمَا عَلَيْكَ أَنْ تَكُونَ مَدْمُومًا عِنْدَ النَّاسِ إِذَا كُنْتَ مَحْمُودًا عِنْدَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ... مَنْ ذَهَبَ يَرَى أَنَّ لَهُ عَلَى الْآخِرِ فَضْلًا فَهُوَ مِنَ الْمُسْتَكْبِرِينَ فَقُلْتُ لَهُ إِنَّمَا يَرَى أَنَّ لَهُ عَلَيْهِ فَضْلًا بِالْعَاقِبَةِ إِذَا رَأَهُ مُرْتَكِبًا لِلْمَعَاصِي فَقَالَ هِيَ هَاتِ هِيَ هَاتِ فَاعْلَمْ أَنَّ يَكُونُ قَدْ غَفِرَ لَهُ مَا أَتَى وَأَنْتَ مَوْقُوفٌ مُحَاسَبٌ أَمَا تَلَوْتَ قِصَّةَ سَحْرَةَ مُوسَى ع ثُمَّ قَالَ كَمْ مِنْ مَعْرُورٍ بِمَا قَدْ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَكَمْ مِنْ مُسْتَدْرِجٍ بَسْتَرِ اللَّهُ عَلَيْهِ وَكَمْ مِنْ مَفْتُونٍ بِنِئَاءِ النَّاسِ عَلَيْهِ ... ثُمَّ قَالَ يَا حَفْصُ الْحُبُّ أَفْضَلُ مِنَ الْخَوْفِ ... ثُمَّ قَالَ لَهُ يَا حَفْصُ كُنْ ذَنْبًا وَلَا تَكُنْ رَأْسًا ... (الکافی، ج ۸، ص ۱۲۸)

۲) «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»:

در این آیه، دلیل جهنمی شدن انسانها، آن هم بدترین نوع جهنمی شدن (که هیچگاه از آن بیرون نمی آیند) این دانسته شد که آیات خدا را دروغ می شمارند و نسبت به آن تکبر می ورزند.

ما غالباً جهنمی شدن افراد را بر اساس اعمالشان می دانیم؛ اما این آیه نحوه موضع گیری معرفتی افراد را عامل اصلی جهنمی شدن جاودانه افراد معرفی کرده است:

باور نکردن و جدی نگرفتن آیات الهی، و خود را برتر دیدن از اینکه این آیات به کار ما بیاید، هر دو، موضع گیری معرفتی افراد است، نه یک اقدام و عمل معین؛ و چگونه است که خداوند در جمع بندی داستان آفرینش انسان، و در مورد ریشه جهنمی شدن، بدون اشاره به هیچ عملی، صرفاً از یک موضع گیری معرفتی سخن گفته است؟

نکته تخصصی انسان شناسی

علم و معرفت، آن مقدار که در مقام کشف واقعیت است، یک پدیده انفعالی است؛ یعنی مثلاً من وقتی چشمم را باز می کنم و کاغذی را در مقابلم می بینم، در قبال این دیدن منفعل هستم؛ و اگر مثلاً روی این کاغذ نوشته ای است و من با دیدن آن ناراحت می شوم، نمی توانم وقتی بدان نگاه می کنم، آن را نبینم یا آن را یک شعر دلپسند ببینم. اما در عین حال، اینکه من چشمم را باز کنم یا نکنم؛ و یا اینکه به سمتی که این کاغذ هست رو نمایم یا بدان پشت کنم، و یا اینکه وقتی رویم بدین سمت است، به این کاغذ توجه کنم یا به خودکاری که کمی آن طرف تر قرار دارد، و یا ... ، اینها همگی اموری در حوزه اختیار من است که دیگر من منفعل نیستم، بلکه بر اساس تصمیم خود عمل می کنم؛ و اینها همگی می تواند عاملی باشد که نوشته های روی کاغذ را نبینم.

اما چه ببینم، چه نبینم، در آن نوشته ها، و آنچه آن نوشته ها از آن خبر می دهند تاثیری نمی گذارد.

ما برای رسیدن به سرای سعادت، نیازمند برنامه الهی هستیم؛ و خداوند این برنامه را فرستاده است. می توانیم آن را ببینیم و بخوانیم؛ و می توانیم به دانش محدود خویش مغرور شویم و بدون جدی گرفتن آن نوشته ها، در مقام تکذیب برآییم و یا با تکبر از خواندن آن سر برگردانده، اصلاً توجهی بدانها نکنیم؛ اما در هر صورت، مسیر واقعیت تغییر نمی کند؛ و فقط من هستم که خود را محروم کرده ام؛ و کسی که خود را از شناخت راه سعادت محروم کند، (آن هم در دنیایی که دشمنی همچون شیطان - که حتی فکر ما را می خواند - برای گمراه کردن ما قسم خورده) معلوم است که اصلاً به سعادت نخواهد رسید و سرنوشتی جز جهنم جاودانه نخواهد داشت.

پس،

از آنجا که این گونه معرفت است که تمام سرنوشت انسان را رقم می زند، مهمترین عامل شقاوت و جهنمی شدن، موضع گیری معرفتی شخص در قبال آیات خداست.

۳) «وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ»:

در آیه قبل، بهشتی شدن را در گروهی «تقوی و اصلاح مبتنی بر آیات خدا» دانست و این آیه، جهنمی شدن را در گروهی «تکذیب آیات و کبر ورزیدن نسبت بدان». یکی از جنس عمل و اقدام (البته عمل مبتنی بر معرفتی خاص)؛ و دومی از جنس موضع گیری معرفتی.

چرا؟

الف. چنانکه قبلاً هم اشاره شد، اینها دو سر طیف‌اند، نه اینکه انسانها در این دو دسته باشند و بس. (جلسه ۲۲۹، تدبیر ۲) برای بهشتی شدن، انسان هم باید برنامه الهی را در مقام شناخت جدی بگیرد و هم بدان برنامه کاملاً عمل کند؛ و البته هر مقدار که بدان عمل نکند، همان اندازه از آن سر طیف دور می‌شود. اما اگر اصل برنامه خدا را انکار کند، دیگر عمل مبتنی بر آن برنامه هم نخواهد داشت؛ و لذا اعمالی هم که انجام دهد، جهت گیری الهی نخواهد داشت و حتی اگر در دنیا در چشم ما ارزشمند به نظر برسد، در قیامت حقیقتاً هیچ ارزشی نخواهد داشت. پس کسی که چنان موضع گیری معرفتی‌ای داشته باشد، نهایت جهنمی شدن را برای خود رقم زده است؛ و دیگر مهم نیست که چه عملی دارد.

ب. ...

﴿وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾:

با مقایسه این آیه با آیه ۳۹ سوره بقره ﴿وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾ - که هر دو در پایان داستان آفرینش انسان، و درباره اینکه پس از آمدن هدایت چه کسانی جهنمی می‌شوند، آمده‌اند - می‌بینیم کلمه «تکذیب آیات» در هر دو آمده و در یکی «کفر» (یا کفر به آیات) مطرح شده و در دیگری «استکبار از آیات».

پس،

اولاً جدی نگرفتن آیات مهمترین ریشه بدبختی انسان است (توضیح در جلسه ۲۲۹، تدبیر ۳)؛

ثانیاً حقیقت «کفر» و «انکار حق»ی که انسان را جهنمی می‌کند، «کبر ورزیدن نسبت به آیات الهی» است.

﴿وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ اسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾:

این آیه و آیه قبل، هر دو عاقبت دو گروه خوبان و بدان را بیان می‌کند. آیه قبل، این عاقبت را با حرف «ف» (اصطلاحاً:

فاء جزاء شرط: «فَلَا خَوْفٌ...») بیان کرد و در آیه حاضر، «ف» نیامورد. چرا؟

الف. گفته شده این از باب مبالغه در وعده (وعده به پاداش) و مسامحه در وعید (وعده به عذاب) است (به نقل از تفسیر

الصفائی، ج ۲، ص ۱۹۵)

ب. ...

ترجمه

و این زمین را گسترانیدیمش و در آن کوه‌هایی [پابرجا و ریشه‌دار] نهادیم و در آن از هر چیز متوازنی رویانیدیم.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«مَدَدْنَا» از ماده «مدد» است که به معنی امتداد یافتن یا امتداد دادن است و در باره این ماده در جلسه ۱۶۴ توضیح داده شد. عبارت «الْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا» اصطلاحاً از باب اشتغال است. (اشتغال آن است که اسمی مقدم شود و بعد از آن عاملی بیاید که در ضمیر اسم مقدم عمل کند، به گونه‌ای که اگر کلام خالی از آن ضمیر بود، عامل در خود آن اسم مقدم عمل می‌کرد) دقت شود که این مطلب را می‌توانست به گونه‌های دیگری تعبیر کند که ظاهراً ساده‌تر بود اما این گونه تعبیر نکته‌های خاص خود را دارد:

ساده‌ترین حالت این بود که بفرماید «مَدَدْنَا الْأَرْضَ»؛ که ترجمه‌ی «زمین را گسترانیدیم» (که اغلب مترجمان برای این عبارت برگزیده‌اند) با این حالت سازگار است.

حالت دیگر این بود که بفرماید «الْأَرْضَ مَدَدْنَا» در این حالت، «الارض» مفعول برای فعل «مددنا» بود؛ که بر حصر و یا تأکیدی بر گستراندن «زمین» دلالت می‌کرد: «فقط زمین را گسترانیدیم»

حالت سوم این بود که بفرماید «الْأَرْضُ مَدَدْنَاهَا» یعنی «زمین» مبتدا باشد و «مددناها» خبر آن باشد؛ که در این صورت تأکید کلام بر خود زمین بود، و البته خبری هم درباره‌اش می‌داد که آن را گسترانیدیم: «و زمین، آن را گسترانیدیم» اما تحلیل نحوی عبارت «الْأَرْضُ مَدَدْنَاهَا» که در آیه آمده این است که «الارض» مفعول برای یک فعل محذوف است که عبارت «مددناها» آن را توضیح می‌دهد و تقدیر کلام چنین بوده: «مددنا الارض مددناها».

«رَوَاسِيَ» جمع «راسیه» و از ماده «رسو» (یا «رسی») است. این ماده دلالت بر «ثبات» می‌کند: «رسا یرسو» به معنای ثابت شدن است و «أرسی» به معنای ثابت و استوار کردن است (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۳۹۴) و غالباً در مورد ثابت و مستقر کردن اشیای عظیم به کار می‌رود و گاه در مورد کلام و خوبی و بدی و ... به کار می‌رود که در همگی می‌خواهد بگوید آن را به عنوان یک امر عظیم مطرح و ثابت و مستقر کرد (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۳۹۵).

از این ماده ۱۴ بار در قرآن کریم به کار رفته که ۹ مورد آن به صورت «رواسی» است و همه اینها در وصف کوه‌هایی که خداوند در زمین ثابت و استوار قرار داده است (رعد/۳؛ حجر/۱۹، نحل/۱۵؛ انبیاء/۳۱؛ نمل/۶۱؛ لقمان/۱۰؛ فصلت/۱۰؛ ق/۷؛ مرسلات/۲۷) و تنها یکبار که به صورت مفرد به کار رفته، به صورت وصف (نه اسم) و در وصف ظرف‌های بسیار بزرگ بوده است (قُدُورٍ رَاسِيَاتٍ؛ سبأ/۱۳).

چنانکه واضح است، «راسیه» اسم فاعل از باب ثلاثی مجرد است لذا معنای لازم دارد (امری که خودش ثابت است) اما کلمه «مُرسا» اسم فاعل از باب ثلاثی مزید (باب إفعال) است که معنای متعدی دارد (آنچه به وسیله آن چیز دیگری را ثابت می‌کنند) (مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۱۱) و سه بار در قرآن کریم به کار رفته که یکبار مستقیماً به معنای «لنگر» است درباره کشتی

حضرت نوح ع (بِسْمِ اللَّهِ مَجْرَاهَا وَ مَرْسَاهَا؛ هود/۴۲) و دوتای دیگر به نحو استعاره‌ای درباره قیامت به کار رفته که می‌پرسند قیامت کی و کجا لنگر می‌اندازد (يَسْتَأْذِنُكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مَرْسَاهَا؛ اعراف/۱۸۷ و نازعات/۴۲).

از این ماده یکبار هم به صورت فعل به کار رفته است، که باز در مورد کوههاست (وَالْجِبَالُ أَرْسَاهَا؛ نازعات/۳۲) «مَوْزُون» از ماده «وزن» است که وزن معنای آشنایی دارد و برای فهم مقدار اشیاء و امور به کار می‌رود؛ و «میزان» به معنای وسیله‌ای است که با آن وزن و مقدار چیزها را محاسبه می‌کنند و وزن اگرچه غالباً در مورد جرم فیزیکی اشیاء به کار می‌رود اما در آن منحصر نیست چنانکه کلمه «میزان» هم فقط در مورد ترازو به کار نمی‌رود بلکه تعبیری مانند میزان‌الحراره (دماسنج) و ... هم شایع است و خداوند در قرآن کریم بارها از «وزن» اعمال و «میزان» آنها در قیامت سخن گفته است. (معجم المقاییس اللغة، ج ۶، ص ۱۰۷؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۹؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۹۸) کلمه «موزون» اسم مفعول است به معنای «وزن شده» اما در اینکه مراد از این تعبیر در این آیه (رویانیدیم از هر چیز موزون) چیست، مرحوم طبرسی دیدگاه‌های زیر را نقل کرده است (مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۱۲-۵۱۳)

- هر چیز مُقَدَّر معلومی (ابن عباس و سعید بن جبیر و مجاهد)

- هر چیزی که عادتاً وزن می‌شود مانند طلا و نقره و مس و ... (حسن بصری)

- هر چیزی که از زمین بیرون می‌آید (ابومسلم)^۱

- مقدار واقعی هر چیز به اندازه‌ای که متناسب و مورد نیاز است، نه کم و نه زیاد (سید مرتضی)

توجه شد که «موزون» در عبارت «أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ» چون مجرور است، صفت برای «شیء» است، نه حال یا تمییز برای فعل. (از این جهت تذکر داده شد که بسیاری از مترجمان این عبارت را با این مضمون ترجمه کرده‌اند که «در زمین هر چیزی را به طور متوازن رویاند».)

حدیث

۱) از امام باقر ع در مورد این کلام خدا «در آن از هر چیز «موزون»ی رویانیدیم.» روایت شده است که: بدرستی که خداوند تبارک و تعالی، در کوها طلا و نقره و گوهر و مس زرد (صُفْر) و مس (نحاس) و آهن و سرب و سرمه و زرنيخ و مانند اینها را رویانید که فقط بر اساس «وزن» خرید و فروش می‌شوند.

تفسیر القمی، ج ۱، ص ۳۷۵

۱. آن گونه که مرحوم طبرسی نقل کرده، وی «موزون» را در مقابل «مکیل» قرار داده (موزون اموری است که مقدار آنها را با وزن کردن به دست می‌آورند مانند طلا؛ اما مکیل چیزی است که مقدارش را با پیمانانه کردن معلوم می‌کنند مانند آب؛ به تعبیر دیگر، تفاوت کیلوگرم و لیتر) و گفته علت اینکه فقط از «موزون»ها سخن گفته، این است که اولاً مکیل به موزون برمی‌گردد؛ و ثانیاً در «وزن» معنای «پیمانانه کردن هم نهفته است؛ و سیر مرتضی سخن وی را رد کرده که قول بعدی است. (این مطلب را ابومسلم محمد بن بحر الأصبهانی المعتزلی (متوفی ۳۷۰) در (لسان المیزان ۵: ۸۹) گفته است؛ به نقل از امالی مرتضی، ج ۱، ص ۱۳)

وَ فِي رِوَايَةِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع فِي قَوْلِهِ «وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ» فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَنْبَتَ فِي الْجِبَالِ الذَّهَبَ وَ الْفِضَّةَ - وَ الْجَوْهَرَ وَ الصُّفْرَ وَ النُّحَاسَ وَ الْحَدِيدَ وَ الرَّصَاصَ وَ الْكُحْلَ وَ الزَّرْنِيخَ وَ أَشْبَاهَ هَذِهِ لَا تُبَاعُ إِلَّا وَزْنًا.

(۲) امیرالمومنین ع در فرازی از خطبه ای که به خطبه اشباح معروف است، فرمودند:

زمین را به موجهای بزرگ خروشنده، و کوههای دریای جوشنده، در پوشاند. موجهایی که بالای آن به هم می خورد، و هر یک با شانه و پشت، موج دیگر را از جای می برد؛ و کف می آورد همچون شتران مست کف آورده به دهان. پس، سرکشی موج آب بر هم کوبنده، از گرانباری زمین فرو نشست، و هیجان و به هم خوردن آن آرام گشت، که زمينش با برخورد سینه خویش به هم می مالاند، و چندان در خاک خود غلطاند، که سست و آرامش گرداند؛ تا پس آنکه موجهای آن خروشان بود، آرام و خوار شد، و در لگام اسیر و فرمانبردار. و زمین از برخورد با کوههای موج آب، آرام بگسترید و خودبینی و ناز و سرکشی و بلند پروازی و گردنفرازی موجها را فرو کشید. و موج را با خروشندهگی و تندی که داشت مهار کرد، تا از سبکسری، و نازش، و جهش، و جوشش، و جست و خیزش بازداشت، و به آرامش باز آورد.

چون جوشش آب در گوشه و کنار زمین بایستاد، و کوههای بلند سر به آسمان کشیده را بر دوش آن نهاد، جویها و چشمهها از فراز کوهها بیرون آورد، و در شکاف بیابانها و زمینهای هموار روان کرد، و جنبش زمین را منظم گرداند با خرسنگهای استوار و کوههای سر برافراشته پایدار. پس، زمین آرام گردید و بر خود نجنبید، که بن کوهها در جای جای آن درون رفته بود، و در سوراخهای آن خزیده، و بر زبر همواری و پستیهای آن ایستاده و سرکشیده.

نهج البلاغه، خطبه ۹۱ (اقتباس از ترجمه شهیدی، ص ۸۱) (ضمناً فراز دیگری از این خطبه در جلسه ۱۲۴، حدیث ۱ گذشت)

كَبَسَ الْأَرْضَ عَلَى مَوْرِ أَمْوَاجٍ مُسْتَفْجِلَةٍ وَ لَجَجَ بِحَارٍ زَاخِرَةٍ تَلْتَطِمُ أَوَادِي أَمْوَاجِهَا وَ تَصْطَلِقُ مُتَقَادِفَاتٍ أَتْبَاجِهَا وَ تَرْعُو زَبَدًا كَالْفُحُولِ عِنْدَ هِيَاجِهَا فَخَضَعَ جِمَاحُ الْمَاءِ الْمُتَلَطِّمِ لِثِقَلِ حَمَلِهَا وَ سَكَنَ هَيْجَ ارْتِمَائِهِ إِذْ وَطِئَتْهُ بِكُلِّكَلِهَا وَ ذَلَّ مُسْتَخْذِيًا إِذْ تَمَعَّكَتْ عَلَيْهِ بِكَوَاهِلِهَا فَأَصْبَحَ بَعْدَ اصْطِخَابِ أَمْوَاجِهِ سَاجِيًا مَقْهُورًا وَ فِي حَكْمِهِ الذَّلُّ مُتَقَادًا أُسِيرًا وَ سَكَتَتِ الْأَرْضُ مَدْحُوءَةً فِي لُجَّةِ تَيَّارِهِ وَ رَدَّتْ مِنْ نَحْوَةِ بَأْوِهِ وَ اغْتَلَّأَتْهُ وَ شَمُوخِ أَنْفِهِ وَ سُمُوءِ غُلُوقِئِهِ وَ كَعَمْتِهِ عَلَى كِطْطِهِ جَرِّيْتِهِ فَهَمَدَ بَعْدَ نَزَقَاتِهِ وَ لَبَدَ بَعْدَ زَيْفَانِ وَ تَبَاتِهِ فَلَمَّا سَكَنَ هَيْجُ الْمَاءِ مِنْ تَحْتِ أَكْنَافِهَا وَ حَمَلَ شَوَاهِقَ الْجِبَالِ الشَّمْخِ الْبُدْخِ عَلَى أَكْنَافِهَا فَجَرَ يَنَابِيعَ الْعُيُونِ مِنْ عَرَائِنِ أَنْوْفِهَا وَ فَرَّقَهَا فِي سُهُوبٍ بِيدِهَا وَ أَخَادِيدِهَا وَ عَدَلَ حَرَكَاتِهَا بِالرَّاسِيَاتِ مِنْ جَلَامِيدِهَا وَ ذَوَاتِ الشَّنَاخِيْبِ الشَّمِّ مِنْ صَيَاخِيدِهَا فَسَكَتَتْ مِنَ الْمَيْدَانِ لِرُسُوبِ الْجِبَالِ فِي قِطْعِ أُدِيمِهَا وَ تَغْلُغْلِهَا مُتَسَرِّبَةً فِي جَوَابَاتِ خِيَاشِيمِهَا وَ رُكُوبِهَا أَعْنَاقَ سُهُولِ الْأَرْضِينَ وَ جَرَائِمِهَا...

تدبر

(۱) «وَ الْأَرْضُ مَدَدْنَاهَا»

چنانکه در نکات نحوی بیان شد در این عبارت از اسلوب «اشتغال» استفاده شده و این شیوه، تاکید ویژه ای روی کلمه «زمین» می آورد: «و زمین را، گسترانیدیم آن را»؛ یعنی «زمین، خود خود زمین را گسترانیدیم». اما گسترانیدن زمین به چه معناست؟ (توجه شود بنا بر قاعده امکان استعمال لفظ در اکثر از معنا، در صورتی که هر کدام از معانی زیر بخودی خود درست و قابل انطباق بر ظاهر آیه باشد، قبول است و صحت یکی، مستلزم کنار گذاشتن بقیه نیست.)

الف. به معنای گسترش طولی و عرضی سطح زمین است که امکان سکونت و زراعت در زمین را مهیا می‌سازد (المیزان،

ج ۸، ص ۱۳۸)

ب. سر برآوردن خشکی‌های زمین از زیر آب (تفسیر نمونه، ج ۱۱، ص ۵۳) [و گسترش خشکی‌ها و قاره‌ها]

ج. زمین جسم است و جسمانیت جسم به امتدادش در سه بعد است و آیه اشاره می‌کند به اینکه زمین هم جسمی است

که در ابعاد معینی امتدادش داده‌ایم. (فخر رازی، التفسیر الکبیر، ج ۱۹، ص ۱۳۰)

د. گستراندن ناظر به خود زمین باشد، نه سطح آن. یعنی «ظرفیت قبول همه چیز را در آن قرار دادن» که گنجایش فراوانی

پیدا کند که بتواند هر حقیقتی را در خود نگه دارد تا روز قیامت همه را بیرون دهد. (شاهد بر این معنا آن است که در آیه ۳

سوره انشقاق می‌فرماید: «وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ؛ وَآلَقَتْ مَا فِيهَا وَتَخَلَّتْ: هنگامی که زمین گسترانیده شد، و آنچه در آن بود را

بیرون ریخت و خالی شد»)

ه. ...^۱

(۲) «الْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِي»:

در قرآن کریم، غیر از یک مورد که ظاهراً درباره آخرت است (انشقاق/۳) هر جا تعبیر «مدّ ارض: گستراندن زمین» مطرح

شده، بلافاصله، تعبیر «رواسی را در آن افکندیم» آمده است (رعد/۳؛ حجر/۱۹؛ نحل/۱۵؛ ق/۷) ظاهراً گسترش زمین، با وجود

کوه‌هاست که امکان زندگی را برای انسان مهیا می‌کند.

آن گونه که علم امروز تاکنون پی برده، کوهها مثل میخهایی در لایه‌های زمین فرو رفته‌اند و مانع لرزه‌هایی که زندگی را

ناممکن می‌کند می‌شود. کوهها معدن بسیاری از عناصر باارزش هستند و مدیریتی در گردش آب‌های روی زمین ایجاد می‌کنند

و ...

(۳) «أُنْبِتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ»:

کلمه «رویاندن» در این آیه ممکن است هم به معنای حقیقی‌اش (رویش گیاهان از زمین) و هم با توجه به اینکه «موزون»

را به معنای «دارای وزن» بگیریم، به معنای کنایی‌اش (هر معدنی که درون زمین جای دارد و از زمین بیرون آورده می‌شود)

بوده باشد (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۳۹) که حدیث ۱ هم وجود این معنای دوم را تایید می‌کند.

و ظاهراً هر دوتای اینها از ویژگی‌های خاص کره زمین است؛ یعنی زمین ظاهراً تنها سیاره‌ای است که امکان رویش گیاه

در آن وجود دارد؛ و نیز زمین ظاهراً تنها سیاره‌ای است که معادنی چنین گوناگون در دل آن وجود دارند (البته یک علتش هم

۱. معنای دیگری هم می‌توان مطرح کرد که چون از صحت انتساب آن به آیه شک داشتیم در کانال نیاوردیم:

اشاره به زمین جان آدمی است که بسط یافته تا پذیرای حقایق الهی شود. (شاهدش اینکه آیات قبل درباره آسمان است که ظاهراً آسمان در آن

آیات، آسمان معنوی است، زیرا در آن، از پیام‌های معنوی و شیطانی که قصد استراق سمع دارند سخن به میان آمده است) در تفسیر ابن عربی، ج ۱،

ص ۳۵۳ آمده است:

«و أرض النفس مددناها بسطانها بالنور القلبي و ألقينا فيها رواسي الفضائل و أنبتنا فيها من كل شيء من الكمالات الخلقية و الأفعال الإرادية و

الملكات الفاضلة و المدركات الحسية موزون معین مقدر بقدر عقلی غیر مائل إلى طرفی الإفراط و التفريط لكل قوة بحسبها»

ظاهرا این است که بسیاری از این معادن، از فسیل‌های گیاهان قدیمی بوده‌اند و چون گیاه وجود دارد، معدن مثلا ذغال‌سنگ و نفت و ... در زمین وجود دارد)

به نظر واضح می‌رسد که خداوند قبل از آفرینش آدم، همه امکانات لازم برای زندگی او را مهیا کرده است.

﴿وَ الْأَرْضَ مَدَدْنَا وَ اللَّيْلَ فِيهَا رَوَّاسِي وَ أَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ﴾:

نگاه توحیدی به معنای اینکه انسان فقط به ماورای طبیعت بیندیشد و عالم طبیعت را نادیده بگیرد، نیست، بلکه نگاه توحیدی، دیدن دست قدرت خدا را در همه واقعیات عالم است.

امروزه وقتی بخواهند این وقایع را توضیح دهند می‌گویند «و این زمین گسترانده شد و در آن کوه‌هایی [پابرجا و ریشه‌دار] پدید آمد و در آن از هر چیز متوازی روید»؛ اما نگاه توحیدی همه اینها را به خدا نسبت می‌دهد: «و این زمین را گستراندیمش و در آن کوه‌هایی [پابرجا و ریشه‌دار] نهادیم و در آن از هر چیز متوازی رویانیدیم.»

۲۵۸) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۰ وَ جَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ۱۳۹۵/۹/۲۱

ترجمه

برای شما در آن اسباب معیشتی قرار دادیم و کسی که روزی‌دهنده او نیستید.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

کلمه «معایش» قبلا در جلسه ۲۳۰ توضیح داده شد.

«رازقین» جمع سالم از «رازق» است؛ که «رازق» اسم فاعل از ماده «رزق» می‌باشد. این ماده به معنای عطای جاری (بخششی که در جریان است)، و نصیب و بهره‌ای که به شخص می‌رسد، و نیز غذایی که می‌خورد به کار می‌رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۳۵۱) و ظاهرا کلمه «روزی» در فارسی همان بار معنایی را دارد. گفته‌اند اصل رزق در مورد عطاء و بخششی بوده که در زمان معین انجام می‌شده و بعد کم‌کم در بخشش‌های بدون وقت معین هم به کار رفته است (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۳۸۸)

در عبارت «بِرَازِقِينَ» حرف «ب» زائده (برای تاکید) بوده، و عبارت «رازقین» لفظاً مجرور (به خاطر حرف جر) و محلا منصوب (خبر «لیس») است.

«وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ» در جایگاه نحوی این جمله چندین نظر وجود دارد که به لحاظ معنایی همه آن نظرات به دو معنی برمی‌گردد: یکی اینکه این عبارت عطف بر «معایش» باشد یعنی «در زمین برای شما اسباب معیشتی و نیز کسی را که روزی‌دهنده او نیستید قرار دادیم» و دیدگاه دوم آن است که این عبارت عطف بر معنای «شما» در عبارت «جعلنا لكم» برای

شما قرار دادیم» است و یعنی «در زمین، برای شما و نیز برای کسی که روزی‌دهنده او نیستید، اسباب معیشتی قرار دادیم.» (مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۲)^۱

آنگاه عده‌ای گفته‌اند منظور از اینها (کسانی که شما روزی‌دهنده‌شان نیستید) غلامان و کنیزان‌اند (مخصوصاً در معنای اول، از این جهت که در خدمت صاحبانشان بوده‌اند) اما دیگران پاسخ داده‌اند که چنین انحصاری ضرورت ندارد، زیرا تعبیر «مَنْ: کسی» اگرچه در مورد موجودات دارای عقل به کار می‌رود اما قرآن کریم در مواردی که آثار مربوط به عقلاء به نحوی در سایر چیزها یافت شود، ضمیر مربوط به عقلاء را در مورد آنها به کار می‌برد مانند برخی مطالبش درباره بت‌ها (انبیاء/۶۳؛ شعرا/۷۷) [لذا این تعبیر منحصر به انسانها نیست که مجبور شویم آن را منحصر در غلام و کنیز بکنیم، بلکه شامل همه حیوانات و گیاهان و سایر چیزهایی که روزی می‌گیرند، می‌شود] (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۰)

حدیث

(۱) از امام باقر ع روایت شده است که پیامبر خدا ص در حجة‌الوداع فرمود:

بدانید که روح‌الامین در خاطر من چنین القا کرد که هیچکس نمی‌میرد تا اینکه تمام روزیش را دریافت کند؛ پس تقوای خداوند عز و جل پیشه کنید و در جستجو اعتدال ورزید؛ و تاخیر افتادن رزق شما را وادار نکند که چیزی را از راه معصیت خدا به دست آورید؛ که قطعاً خداوند تبارک و تعالی روزی‌ها را بین خلایق به صورت حلال تقسیم کرده و به صورت حرام تقسیم نکرده است؛ پس هر که تقوای خداوند عز و جل پیشه کند و صبوری ورزد، خداوند روزیش را از راه حلالش به او می‌رساند؛ و کسی که پرده‌داری نماید و عجله کند تا آن را از راه غیر حلالش به دست آورد، از [سهم] روزی حلالش [که قرار بوده به او برسد] کم می‌شود، و هم در روز قیامت [به خاطر حرام‌خوری] مورد محاسبه قرار می‌گیرد.

الکافی، ج ۵، ص ۸۰

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَعَدَّةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ ابْنِ مَجْبُوبٍ عَنْ أَبِي حَمْرَةَ الثَّمَالِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص فِي حَجَّةِ الْوُدَاعِ أَلَا إِنَّ الرُّوحَ الْأَمِينَ نَفَثَ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَا تَمُوتُ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَاجْمَلُوا فِي الطَّلَبِ وَلَا يَحْمِلَنَّكُمْ اسْتِبْطَاءُ شَيْءٍ مِنَ الرِّزْقِ أَنْ تَطْلُبُوهُ بِشَيْءٍ مِنْ مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ

۱. دیدگاه‌هایی که یافت شد، عبارتند از:

- (۱) در موضع نصب، عطف بر «معایش» و مراد از آن غلامان و کنیزان و چهارپایان و سایر حیوانات اهلی می‌باشد (مجاهد؛ البته فراء هم توضیح داده که «من» فقط برای انسان‌هاست و حیوانات اهلی هم اگر همراه با انسان‌ها قرار گیرند، لفظ «من» شامل حال آنها هم می‌شود (اما بتهنایی نمی‌شود)
- (۲) در موضع جر، عطف بر «کم» [که چنین عطفی بر اساس نظر کوفیان ممکن است، و علمای نحو بصره، آن را درست نمی‌دانند و مرحوم طبرسی چنین گزارش کرده:] میرد گفته اسم ظاهر مخفوض (دارای اعرابی که آشکار نیست) را جز در ضرورت شعری نمی‌توان بر ضمیر مخفوض عطف کرد. (مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۲) که برخی این گونه حل کرده‌اند که عطف بر محل «کم» باشد (نه بر خود «کم») (اعراب القرآن و بیانه، ج ۵، ص ۲۲۷)
- (۳) در موضع رفع، بدین صورت که کلام قبلی را تمام شده بدانیم و این مبتدا باشد برای خبر محذوف، که عبارت قبلی بر آن دلالت می‌کرد؛ یعنی به صورت «من لستم له برازقین جعلنا له فيها معایس: کسی که روزی‌دهنده‌اش نیستید، ما برایش اسباب معیشت قرار دادیم»
- (۴) در موضع نصب با فعل محذوف، که عبارت «لَكُمْ فِيهَا مَعَايِش» بر آن دلالت می‌کند یعنی این عبارت به معنای «اعشناکم: شما را معیشتی دادیم» باشد و آنگاه «وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ» یعنی «رزقناکم و من لستم له برازقی: روزی دادیم شما را و کسی را که شما روزی‌دهنده اش نبودید.» (زجاج)

وَتَعَالَى قَسَمَ الْأَرْزَاقَ بَيْنَ خَلْقِهِ حَلَالًا وَ لَمْ يَقْسِمَهَا حَرَامًا فَمَنْ اتَّقَى اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ صَبَرَ أَتَاهُ اللَّهُ بِرِزْقِهِ مِنْ حِلِّهِ وَ مَنْ هَتَكَ حِجَابَ السُّرِّ وَ عَجَلَ فَأَخَذَهُ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ قُصِّ بِهِ مِنْ رِزْقِهِ الْحَلَالِ وَ حُوسِبَ عَلَيْهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.^۱

(۲) از امام صادق ع روایت شده است که فرمودند:

تلاش تو در کسب معاش بیش از کسب و کار کسی باشد که کم کاری می کند، و کمتر از تقلائی حریصی باشد که به دنیا راضی شده و آرامش خود را در آن می جوید؛ بلکه خود را در موضع یک فرد منصف و خویشن دار قرار ده، و خویش را از جایگاه یک شخص پست و ضعیف برتر بدان و آن مقداری که ضرورت دارد به کسب و کار مشغول شو؛ همانا کسانی که مالی بدانها داده می شود اما شکرش را به جا نمی آورند، مالی برایشان نخواهد بود.

الکافی، ج ۵، ص ۸۱

عَنْهُ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لِيَكُنْ طَلْبُكَ لِلْمَعِيشَةِ فَوْقَ كَسْبِ الْمُضَيِّعِ وَ دُونَ طَلْبِ الْحَرِيسِ الرَّاضِي بِدُنْيَاهُ الْمُطْمَئِنِّ إِلَيْهَا وَ لَكِنْ أَنْزَلَ نَفْسَكَ مِنْ ذَلِكَ بِمَنْزِلَةِ الْمُنْصِفِ الْمُتَعَفِّفِ تَرْفَعُ نَفْسَكَ عَنْ مَنْزِلَةِ الْوَاهِنِ الضَّعِيفِ وَ تَكْتَسِبُ مَا لَا بُدَّ مِنْهُ إِنَّ الَّذِينَ أُعْطُوا الْمَالَ ثُمَّ لَمْ يَشْكُرُوا لَا مَالَ لَهُمْ.

(۳) از پیامبر خدا ص روایت شده است: روزی را در زیر سطح زمین جستجو کنید که خداوند متعال زمین را گستراند و طول و عرضی برایش قرار داد و در آن کوه های ثابتی افکند و علامت هایی که بدان راه یابند، و از آن بیرون آورد آنچه را که در زمین می روید از هر چیزی به اندازه معین، و نیز از چیزهایی که وزن می شود اعم از طلا و نقره و مس و آهن و غیر آنها.

فقه القرآن، ج ۲، ص ۲۲

قَوْلُهُ ص اَطْبُؤُوا الرِّزْقَ فِي خَبَايَا الْأَرْضِ فَإِنَّهُ تَعَالَى بَسَطَهَا وَ جَعَلَ لَهَا طُولًا وَ عَرْضًا وَ طَرَحَ فِيهَا جِبَالًا ثَابِتَةً وَ أَعْلَامًا يُهْتَدَى بِهَا وَ أَخْرَجَ مِنْهَا النَّبَاتَ فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ وَ مِنَ الْأَشْيَاءِ الَّتِي تُوزَنُ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّةِ وَ النَّحَاسِ وَ الْحَدِيدِ وَ غَيْرِهَا.^۲

۱. این دو روایت هم در این فضا قابل توجه است:

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنِ أَبِي حَمَزَةَ التَّمَالِيِّ عَنِ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ ع فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ وَاللَّهِ مَا مِنْ شَيْءٍ يُقْرَبُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَ يُبَاعِدُكُمْ مِنَ النَّارِ وَ يُبَاعِدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا وَ قَدْ نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ إِلَّا وَ إِنَّ الرُّوحَ الْأَمِينَ نَفَتْ فِي رُوعِي أَنَّهُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ حَتَّى تَسْتَكْمِلَ رِزْقَهَا فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ اجْمَلُوا فِي الطَّلَبِ وَ لَا يَحْمِلْ أَحَدُكُمْ اسْتِبْطَاءً شَيْءٍ مِنَ الرِّزْقِ أَنْ يَطْلُبَهُ بِغَيْرِ حِلِّهِ فَإِنَّهُ لَا يُدْرِكُ مَا عِنْدَ اللَّهِ إِلَّا بِطَاعَتِهِ. (الکافی، ج ۲، ص ۷۴)

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي الْبَلَادِ عَنِ أَبِيهِ عَنِ أَبِي جَعْفَرٍ ع قَالَ: لَيْسَ مِنْ نَفْسٍ إِلَّا وَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهَا رِزْقَهَا حَلَالًا يَأْتِيهَا فِي عَافِيَةٍ وَ عَرَضَ لَهَا بِالْحَرَامِ مِنْ وَجْهِ آخِرٍ فَإِنْ هِيَ تَتَاوَلَتْ شَيْئًا مِنَ الْحَرَامِ قَاصِّهَا بِهِ مِنَ الْحَلَالِ الَّذِي فَرَضَ لَهَا وَ عِنْدَ اللَّهِ سِوَاهُمَا فَضْلٌ كَثِيرٌ وَ هُوَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ سَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ» (الکافی، ج ۲، ص ۷۴)

۲. این حدیث هم در همین مضمون قابل توجه است: رُوِينَا عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ أَبِيهِ عَنِ آبَائِهِ عَنِ عَلِيِّ بْنِ رَسُولِ اللَّهِ ص قَالَ: إِذَا أَعْسَرَ أَحَدُكُمْ فَلْيَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ وَ لِيَضْرِبْ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغِي مِنَ فَضْلِ اللَّهِ وَ لَا يَغْمُ نَفْسَهُ وَ أَهْلَهُ (دعائم الإسلام، ج ۲، ص ۱۱۳)

عبارت «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ» قبلا در آیه ۱۰ سوره اعراف آمده بود (جلسه ۲۳۰)؛ لذا هم حدیث آنجا به این آیه نیز مرتبط می‌باشد و هم برخی تدبرها کاملا در اینجا قابل طرح است، که تکرار نمی‌شود. بویژه پیشنهاد می‌شود تدبر ۴ جلسه ۲۳۰ را مجددا مطالعه فرمایید.

(۱) «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ»:

خداوند در آیه قبل درباره آفرینش زمین و امکانات ویژه‌ای که در آن قرار داده (که در هیچ کره دیگری مشابهش یافت نمی‌شود) سخن گفت و در این آیه به ربط این امکانات ویژه با انسان می‌پردازد و می‌فرماید «برای شما در آن اسباب معیشتی قرار دادیم.» و این آیات، مقدمه‌ای بر آیات مربوط آفرینش انسان است.

آیا واقعا کسانی که منکر خدایند، اندکی در این امکانات ویژه‌ای که زندگی انسان را در زمین مهیا کرده است، نمی‌اندیشند؟

(۲) «مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»:

مقصود از «کسی که شما روزی‌دهنده او نیستید» چه کسانی است؟
مرحوم فیض کاشانی می‌گوید: سه احتمال وجود دارد:

الف. خانواده و غلامان و کنیزان؛ دلیلش اینکه از تعبیر «مَنْ: کسی که» استفاده کرد.

ب. جاندارانی که انسان هیچ نقشی در روزی‌رسانی آنها ندارد مانند حیوانات وحشی و پرندگان و آبزیان و ... (دلیل: این عبارت عطف به «شما» شده است)

ج. هر دو مورد نظر است (دلیل: دلیلی ندارد که فقط یک معنا را به آیه نسبت دهیم!) (الوافی، ج ۱۷، ص ۱۸)

(۳) «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»:

وقتی نقشی در تامین معاش دیگران ایفا می‌کنیم (مثلا نقش سرپرست خانواده در معاش خانواده، یا نقش کارآفرین در معاش کارگران، و...)، گاه امر بر ما مشتبه می‌شود و کم‌کم می‌پنداریم که روزی آنها به دست ماست.

شاید بدین جهت است که خداوند در حالی که می‌توانست بسادگی بفرماید «اسباب معیشتی قرار دادیم برای شما و اهل و عیالتان» این گونه تعبیر نکرد و فرمود «برای شما در آن اسباب معیشتی قرار دادیم و کسی که روزی‌دهنده او نیستید.» و با این تعبیر هشدار می‌دهد که اگر شما واسطه در تامین روزی عده‌ای شدید، فکر نکنید که شما همه‌کاره‌اید؛ ما هم معیشت خود شما را تامین می‌کنیم و هم روزی کسانی که شما فکر می‌کنید در روزی آنها نقشی دارید. (فیض کاشانی، تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۱۰۴)

(۴) «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَ مَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»:

مطلب را این گونه تعبیر کرد که «برای شما در آن اسباب معیشتی قرار دادیم و کسی که روزی‌دهنده او نیستید» و به طور ساده مثلا نفرمود «اسباب معیشتی قرار دادیم برای شما و اهل و عیالتان». چرا؟

الف. شاید تا هشدار می‌دهد که اگر خدا ما را واسطه در روزی دیگران قرار داده، خودمان را همه‌کاره نبینیم. (تدبر ۳)

ب. با یک تعبیر واحد، چند معنای صحیح را به مخاطب برساند. (توضیح در نکات ترجمه)

ج. ...

(۵) «وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ»:

خداوند هم اسباب معیشت ما را در زمین قرار داده است، و هم کسانی را در خدمت ما و برای ما قرار داده است که روزی آنها را هم خودش تامین کرده است. (بر اساس اینکه عبارت «کسی که روزی‌دهنده او نیستید» را عطف به «اسباب معیشت» بدانیم. توضیح بیشتر در «نکات ترجمه»)

اگرچه بسیاری از قدما این تعبیر را در مورد غلامان و کنیزان دانسته‌اند (که گویی همواره باید غلام و کنیزی وجود داشته باشد) اما این آیه لزوماً چنین دلالتی ندارد و می‌تواند درباره نیاز متقابل انسانها به همدیگر باشد.

بحث تخصصی انسان‌شناسی

اگرچه امروزه تکنولوژی در بسیاری از عرصه‌ها جای انسان را گرفته، اما همچنان در بسیاری از عرصه‌ها هیچ چیزی در انجام امورات انسان‌ها (مثلاً پرستاری از مریض و سالمند، و ...) جای «انسان» را نمی‌گیرد. این نشان می‌دهد که در زندگی انسانی، همواره عده‌ای از انسانها در خدمت عده‌ای دیگر خواهند بود و این لزوماً به معنای غلام و کنیز بودن آنها نیست، زیرا همان افراد از جهت دیگری از خدمت دیگران استفاده می‌کنند.

در واقع، آیه تذکری می‌دهد که خداوند تامین زندگی ما را با دو مولفه انجام داده است:

یکی اسباب عادی معیشت (مانند امکانات کره زمین و هوا و غذا و ...)

و دوم انسان‌های دیگر، که تقریباً هیچ انسانی بدون کمک انسان‌های دیگر نمی‌تواند زندگی کند، انسان‌هایی که مانند ما روزی می‌خواهند اما خدا خودش روزی دادن آنها را هم برعهده گرفته است.

۲۵۹ (سوره حجر (۱۵) آیه ۲۱) وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ۱۳۹۵/۹/۲۲

ترجمه

و هیچ چیزی نیست مگر اینکه نزد ماست خزائنش؛ و آن را جز به قدر معینی نازل نمی‌کنیم.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«خَزَائِنُ»

ماده «خزن» دلالت بر حفظ و نگهداری از چیزی می‌کند (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۱۷۸) «خازن» به معنای حافظ و نگهبان و نگهدارنده است که جمع مکسر آن «خَزَنَةٌ» است (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۸۰) و در قرآن کریم هم در مورد امور دنیوی (فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ؛ حجر/۲۲) و هم در مورد امور اخروی (خَزَنَتُهَا: خازنان بهشت: زمر/۷۳؛ خازنان جهنم: زمر/۷۱؛ غافر/۴۹؛ ملک/۸) به کار رفته است. «خَزَائِنُ» جمع «خِزَانَةٌ» است که، «خِزَانَةٌ» هم به معنای

موضع و محلی است که چیزهایی در آن حفظ و نگهداری می‌شود (مانند همین آیه) و هم به معنای کاری است که «خازن» انجام می‌دهد (لسان العرب، ج ۱۳، ص ۱۳۹)

«قَدْر» قبلاً توضیح داده شد که کلمه «قدر» به معنای «اندازه» و مقدار است و اصل این ماده بر کنه و نهایت ظرفیتی که یک شیء دارد، دلالت می‌کند و لذا آن را به معنای حد بلوغ و غایت شیء نیز دانسته‌اند. جلسه ۹۷ (لیلة القدر؛ قدر/۱) و توضیحات تکمیلی در جلسه ۱۲۲ (ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ ۲۲؛ حج/۷۴) ۲.

حدیث

۱) از امام صادق ع روایت شده است که هنگامی که حضرت موسی ع به جانب کوه طور صعود کرد به پروردگار عز و جل عرض کرد: پروردگارا! خزائن را به من نشان بده.

فرمود: موسی! خزائنم چنین است که وقتی چیزی را بخواهم به آن می‌گویم باش، پس [موجود] می‌شود.

التوحید (للسدوق)، ص: ۱۳۳؛ معانی الأخبار ۳، ص: ۴۰۲؛ قصص الأنبياء ع (للراوندي)، ص ۱۶۵ ۴

حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ مَسْرُورٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَامِرٍ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَامِرٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقُ ع لَمَّا صَعِدَ مُوسَى ع إِلَى الطُّورِ فَنَادَى رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ يَا رَبِّ أَرِنِي خَزَائِنَكَ فَقَالَ يَا مُوسَى إِنَّمَا خَزَائِنِي إِذَا أَرَدْتُ شَيْئًا أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۵.

۱. «الْقَدْر»: به معنای «اندازه» و مقدار است (مفردات ألفاظ القرآن / ۶۵۸) و اصل این ماده بر کنه و نهایت ظرفیتی که یک شیء دارد، دلالت می‌کند و به همین جهت به قضای الهی که امور را به نهایت مقدر شده برایشان می‌رساند، قَدْر گویند (معجم المقاییس اللغة ۵ / ۶۲) در برخی کتب لغت، اولین معادل آن را مبلغ (= حد بلوغ و غایت شیء) قرار داده‌اند (معجم المقاییس اللغة ۵ / ۶۲) که به نظر می‌رسد معنای متعارف «مبلغ» (به معنای قیمت) هم ظاهراً به همین «قَدْر» (= اندازه) برمی‌گردد.

۲. «قَدَرُوا ... حَقَّ قَدْرِهِ»: در سوره قدر (جلسه ۹۷) اشاره شد که «کلمه «قدر» به معنای «اندازه» و مقدار است و اصل این ماده بر کنه و نهایت ظرفیتی که یک شیء دارد، دلالت می‌کند و لذا آن را به معنای حد بلوغ و غایت شیء نیز دانسته‌اند.» با اینکه خداوند هیچ اندازه و مقداری ندارد، چرا چنین تعبیری (حَقَّ قَدْرِهِ) درباره خدا آمده است؟ مفسران توضیح داده‌اند که «قدر دانستن» اگرچه به معنای دانستن اندازه و حد شیء است، اما کنایه از درک جایگاه و منزلت شیء هم به کار می‌رود و «قدر الشیء حق قدره» به معنای اینکه «او را در جایگاه و منزلتی که سزاوارش است، قرار دادند» می‌باشد. (المیزان ۱۴ / ۴۰۹) ظاهراً بر همین اساس است که اهل لغت گفته‌اند این جمله به معنای «ما وَصَفُوهُ حَقَّ وَصْفِهِ» (خدا را به آن صفتی که سزاوار اوست، توصیف نکردند) یا «ما عَظَمُوا اللَّهَ حَقَّ عَظَمَتِهِ» (خدا را آنچنان که سزاوارش است بزرگ نداشتند) می‌باشد. (کتاب العین ۵ / ۱۱۳؛ المحيط فی اللغة ۵ / ۳۴۱؛ معجم المقاییس اللغة ۵ / ۶۳)

۳ قسمتی از سندش متفاوت است: حَدَّثَنَا أَبِي وَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَا حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع

۴. روایت راوندی با اینکه سند همان است اما افزوده‌ای دارد: عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ص لَمَّا صَعِدَ مُوسَى ع إِلَى الطُّورِ فَنَادَى رَبَّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي خَزَائِنَكَ قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ خَزَائِنِي إِذَا أَرَدْتُ شَيْئًا أَنْ أَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ وَ قَالَ قَالَ يَا رَبِّ أَيُّ خَلْقِكَ أُبْغِضُ إِلَيْكَ قَالَ الَّذِي يَبْغِيهِمْ قَالَ وَ مِنْ خَلْقِكَ مَنْ يَبْغِيكَ قَالَ نَعَمْ الَّذِي يَسْتَخِيرُنِي فَأَخِيرُ لَهُ وَ الَّذِي أَقْضِي الْقَضَاءَ لَهُ وَ هُوَ خَيْرٌ لَهُ فَيَبْغِيهِمْ

۵. این روایت هم درباره خزائن قابل توجه است: وَ رَوَى جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّهُ قَالَ: فِي الْعَرْشِ تَمَثَّلَ جَمِيعُ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ قَالَ وَ هَذَا تَأْوِيلُ قَوْلِهِ وَ إِنَّ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ إِنَّ بَيْنَ الْقَائِمَةِ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ وَ الْقَائِمَةِ الثَّانِيَةِ خَفَقَانُ الطَّيْرِ الْمُسْرِعِ مَسِيرَةَ أَلْفِ عَامٍ وَ

۲) ابن ابی یغفور از امام صادق ع روایت کرده است که ایشان فرمودند:

ابن ابی یغفور! همانا خداوند واحد است و به وحدانیت متوحد بوده و در امر خویش تک و تنهاست، پس کسانی را به گونه‌ای خاص آفرید و آنها را برای آن امر مقدر فرمود که ما همانها هستیم.

ابن ابی یغفور! ما حجت‌های خدا بر بندگانش و خزانه‌داران علم او و قیام‌کنندگان بدان هستیم.

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۱۰۴

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي يَغْفُورٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ع يَا ابْنَ أَبِي يَغْفُورِ إِنَّ اللَّهَ وَاحِدٌ مُتَوَحِّدٌ بِالْوَحْدَانِيَّةِ مُتَفَرِّدٌ بِأَمْرِهِ فَخَلَقَهُمْ خَلْقًا فَقَدَّرَهُمْ لِذَلِكَ الْأَمْرِ فَنَحْنُ هُمْ يَا ابْنَ أَبِي يَغْفُورِ فَنَحْنُ حُجَجُ اللَّهِ فِي عِبَادِهِ وَخُزَانَةُ عَلَى عِلْمِهِ وَالْقَائِمُونَ بِذَلِكَ.^۱

۳) امام سجاد در فرازی از دعای ۱۳ صحیفه سجادیه خطاب به خداوند می‌فرماید:

ای کسی که سوال و درخواست‌ها [و اعطایی که می‌کند]، خزائن او را فانی نمی‌کند (= موجب از بین رفتن آن نمی‌شود).

الصحیفه السجادیه، دعای ۱۳ (وَ كَانَ مِنْ دُعَائِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي طَلَبِ الْخَوَائِجِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى)

«وَا يَا مَنْ لَا تُفْنِي خَزَائِنَهُ الْمَسَائِلُ»

تدبر

۱) «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ»

هر چیزی خزائنی دارد نزد خداوند که از آنجا به اندازه‌ای معین نازل می‌شود. اینکه مقصود از خزانه (و خزانه‌ها) چیست،

و «نزول به قدر معلوم» چه معنایی دارد، دیدگاه‌های متعددی بیان شده است؛ مهمترین آنها عبارتند از:

۱. آبی که از آسمان نازل می‌شود (تفسیر القمی، ج ۱، ص ۳۷۵) از این جهت که خزانه [سرچشمه حیات] همه چیز است

(حسن بصری، به نقل از مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۱۳)

۲. مقدورات خداوند، یعنی هر چیزی که هست مقدر خداوند است و همه چیز از ید قدرت او نازل شده و نزول هم

در اینجا به معنای ایجاد است (مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۱۳)

الْعَرْشُ يُكْسَى كُلَّ يَوْمٍ سَبْعِينَ أَلْفَ لَوْنٍ مِنَ النُّورِ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهِ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ وَالْأَشْيَاءُ كُلُّهَا فِي الْعَرْشِ كَحَلْقَةِ فِي فَلَاةٍ (روضه الواعظین و بصیره المتعظین، ج ۱، ص ۴۷)

۱. محمد بن حسن صفار در بخش دوم (باب ۱۹) این کتاب بابی باز کرده با عنوان «باب فی الأئمة أنهم خزان الله فی السماء و الأرض علی علمه»

که ۹ حدیث در آن آورده است که در اینجا به دوتای دیگر نیز اشاره می‌شود:

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ وَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِي طَالِبٍ عَنِ سَدِيرٍ قَالَ: قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا أَنْتُمْ قَالِ نَحْنُ خَزَانُ اللَّهِ عَلَى عِلْمِ اللَّهِ وَ نَحْنُ تَرَاجِمُهُ وَ حَيَّيْ اللَّهُ نَحْنُ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ عَلَى مَنْ دُونَ السَّمَاءِ وَ فَوْقَ الْأَرْضِ.

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ أَبِيهِ أَسْبَاطٍ عَنْ سُورَةَ بْنِ كَلَيْبٍ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ ع وَ اللَّهُ إِنَّا لَخَزَانُ اللَّهِ فِي سَمَائِهِ وَ

أَرْضِهِ لَا عَلَى ذَهَبٍ وَ لَا عَلَى فِضَّةٍ إِلَّا عَلَى عِلْمِهِ.

۳. خزائن واقعیاتی ثابت و متعالی که محدود به حدود و اندازه‌های این عالم نیست و هر چیزی که در این عالم هست و محدود به حدود وجودی خاصی است، از آنجا ریشه گرفته است (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۳-۱۴۴)

۴. معنای باطنی این آیه اشاره است به آنچه قلم اعلی در مرتبه اول، به وجه کلی، بر لوح قضاء که از هر گونه تبدیل و تغییری محفوظ است، نوشته؛ و در مرتبه دوم، به وجه جزئی، بر لوح قدر که همان لوح محو و اثبات تدریجی است (یعنی اموری واقع می‌شود و اموری از بین می‌رود) نوشته است؛ که اولی را با تعبیر «و هیچ چیزی نیست مگر اینکه نزد ماست خزائنش» بیان کرد (در جای دیگر با تعبیر وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ: ام‌الکتاب نزد اوست) و دومی را با تعبیر «و آن را جز به قدر معینی نازل نمی‌کنیم» که از این دسته است آنچه در عالمی که ما مشاهده می‌کنیم نازل و ظاهر می‌گردد. (تفسیر الصافی، ج ۳، ص ۱۰۵)

۵. خزائن مرتبه دوم علم خداست که علم تفصیلی بعد از مرتبه ذات است که همان «ام‌الکتاب» است و در آن صور جمیع اشیای معقول به نحو تفصیلی و مصون از هرگونه تغییری وجود دارد؛ و بعد از آن مرتبه قدر است که همان مرحله محو و اثبات است و صور همه موجودات به نحو جزئی در آن موجود است (مرتبه اول مرتبه علم ذاتی است و مرتبه چهارم مرتبه صور مادی است) (شرح أصول الکافی (صدرا)، ج ۳، ص ۲۱۲)

۶. ...^۱

(۲) «وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

این تعبیر که هر چیزی را «به قدر معلومی» نازل می‌کنیم نشان می‌دهد هر چیزی قبل از ایجادش در این عالم، «قدر معلومی» دارد و [به تعبیر ساده‌تر، وضع و چگونگی و حالات هر چیزی قبل از اینکه در این عالم بیاید و آفریده شود نزد خداوند معلوم و معین شده است]؛ و بدین معنا شبیه است به آیات «وَ كُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ» هر چیزی نزد او به مقدار و اندازه‌ای است» (رعد/۸) و «قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا»: خداوند برای هر چیزی قدر و اندازه‌ای قرار داده است» (طلاق/۳) (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۴)

(۳) «وَ إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَ مَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَّعْلُومٍ»

هر چیزی، که در این عالم و نزد ماست، خاستگاهی در عوالم بالاتر نزد خدا دارد، آن هم نه فقط یک خزانه، بلکه «خزانه‌ها»؛ در نتیجه:

الف. این آیه از آیاتی است که بخوبی دلالت بر وجود «عوالمی فوق این عالم» می‌کند (تعبیر «نازل می‌کنیم» نشان می‌دهد آن عوالم فوق این عالم ما می‌باشند) (اقتباس از المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۴)

ب. هر چیزی که در این دنیا می‌یابیم، یک حقیقت ماورایی (بلکه حقایق ماورایی) ای دارد که اصل و اساس آن شیء است؛ و کسی به واقعیت هر چیزی پی می‌برد که آن اصل و اساسش را شناخته باشد. به قول حکیم شوریده، میرفندرسکی:

^۱ اقوال دیگری هم هست مثلاً: خزائن، عناصر اولیه عالم است که خداوند همه چیز را از آنها ایجاد کرده است (نظر برخی از معاصران، که علامه طباطبایی آن را نقل و رد کرده است؛ المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۱) یا: شاید مراد از خزائن، اسباب و عناصر و امکانات بالقوه باشد. که خداوند در وجود هر موجودی قرار داده است (تفسیر نور، ج ۶، ص ۳۲۵)

چرخ با این اختران، نغز و خوش و زیباستی

صورتی در زیر دارد آنچه در بالاستی

صورت زیرین اگر با نردبان معرفت

بر رود بالا همان با اصل خود یکتاستی

شاید این سخن پیامبر اکرم ص که می فرمود «اللَّهُمَّ أَرِنَا الْحَقَائِقَ كَمَا هِيَ: خدایا حقایق را همان گونه که هستند به ما نشان بده» (عوالی اللثالی، ج ۴، ص ۱۳۲) اشاره به رویت خزائن آنها باشد.

ج. ...

﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ﴾

هر چیزی که در این عالم هست، نازل شده از خزائنی است نزد خدا؛ از جمله خود ما انسانها، که در پشت سر این بدن خاکی، واقعیات بسیار پیچیده ای داریم که غالبا از آنها غفلت می ورزیم؛ و یکی از مهمترین کارهای دین، این است که ما را متوجه عمق وجودی خویش کند و بفهمیم که:

به قول سعدی شیرازی:

اگر آدمی به چشم است و دهان و گوش و بینی

چه میان نقش دیوار و میان آدمیت

...رسد آدمی به جایی که به جز خدا نبیند

بنگر که تا چه حد است مکان آدمیت

<http://ganjoor.net/saadi/mavaez/ghazal2/sh18/>

شاید آمدن این آیه قبل از داستان آفرینش انسان و سجده فرشتگان بر آدم، می خواهد اشاره کند که آن داستان، امری مربوط به مرتبه خزائن انسان است.

﴿وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ﴾

به سراغ غیر خدا نروید، زیرا که هر چه بخواهید سرچشمه اش نزد خداست. (تفسیر نور، ج ۶، ص ۳۲۶)

حکایت

روزی معاویه در شام خطبه خواند و گفت: خداوند فرموده است که «هیچ چیزی نیست مگر اینکه نزد ماست خزائنش». (من خزانه داری از خزانه داران پروردگرم هستیم. به آنکه خدا خواست اعطا می کنم و آن را که خدا مانع شد، از دادن به او اجتناب می کنم و) دیگر جای سرزنش نیست.

ابوذر برخاست و گفت: به خدا سوگند ما تو را به خاطر آنچه در خزائن خداست سرزنش نمی کنیم؛ بلکه سرزنشت می کنیم به خاطر آنچه که خداوند از خزائن خود بر ما فرو فرستاد ولی تو درش را بر روی ما بستی و فقط برای خود برداشتی.

۲۶۰) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۲ وَ أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ۱۳۹۵/۹/۲۳

ترجمه

و بادها را لقاح کننده فرستادیم؛ پس، از آسمان آبی نازل کردیم و شما را با آن سیراب کردیم درحالی که شما خزانهدار آن نبوده‌اید.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«لَوَاقِحَ»

از ماده «لقح» به معنای «باردار و آبستن شدن» می‌باشد (معجم المقاییس اللغه، ج ۵، ص ۲۶۲) و این ماده در قرآن کریم فقط همین جا به کار رفته است.

کلمه «لَوَاقِحَ» جمع است؛ و مفرد آن می‌تواند «لَاقِح» باشد به معنای «آبستن و باردار»، که در این صورت منظور از «باد آبستن» بادی است که خبر از آمدن باران و برکت دارد؛ و «باردار» است از این جهت که باد ابرهای باران‌زا را بر خود حمل می‌کند؛ در مقابل «الریح العقیم: باد نازا» (ذاریات/۵۱)؛

و مفرد آن می‌تواند «ملاقح: باردار کننده» باشد، از این جهت که بادها با جابجا کردن گرده‌های گیاهان موجب باروری آنها می‌گردند؛ و یا از این جهت که موجب باردار شدن ابرها و بارش آنها می‌باشند (الکشاف، ج ۲، ص ۵۷۵) و این معنای آخر (و نیز معنای اول: باردار) در راستای ادامه آیه است که بحث سیراب شدن را مطرح نموده.

«فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ» = «فَ»: حرف عطف + «أَسْقَيْنَا»: فعل ماضی از ماده «سقی»، باب إفعال، صیغه متکلم مع الغیر + «كُم»: ضمیر جمع مخاطب، مفعول اول برای فعل اسقینا + «و»: زائده برای اشباع حرکت میم + «ه»: ضمیر مفرد غایب، مفعول دوم برای فعل اسقینا.

«وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ» درباره ماده «خزن» که کلمه «خازنین» از آن گرفته شده در جلسه قبل توضیح داده شد و بیان شد که «خازن» به معنای حافظ و نگهبان و نگهدارنده است؛ که در قرآن کریم جمع سالم آن به کار رفته (مانند همین عبارت خازنین در این آیه) و هم جمع مکسر آن، یعنی «خَزَنَةٌ» (زمر/۷۱ و ۷۳؛ غافر/۴۹؛ ملک/۸) و حرف «ب» در عبارت «بخازنین»

۱. أول من أظهر الجبر في هذه الأمة معاوية ذلك أنه خطب فقال يا أهل الشام أنا خازن من خزان ربى أعطى من أعطاه الله و أمنع من منعه الله بالكتاب و السنة فقام أبو ذر رحمة الله عليه و قال كذبت و الله إنك لتعطى من منعه الله بالكتاب و السنة و تمنع من أعطاه الله فقام عبادة بن الصامت ثم أبو الدرداء و قالوا صدق أبو ذر صدق أبو ذر فنزل معاوية عن المنبر و قال فنعم إذا فنعم إذا و في رواية أنه خطب فقال قال الله تعالى و إن من شيء إلا عندنا خزائنه فلا نلام نحن فقام الأحنف فقال إنا و الله لا نلومك على ما في خزائن الله و لكن نلومك على ما أنزل الله علينا من خزائنه و أغلقت بابك علينا دونه.

زائده و برای تاکید است. (توجه: «زائده» در این بحثهای نحوی، به معنای زیادی و به دردنخور نیست، بلکه یعنی به لحاظ نحوی، اعراب خاصی ندارد؛ وگرنه به لحاظ کارکرد معنایی، همه اینها کارکردی دارند چنانکه در همین جا، دلالت بر تاکید می‌کند)

به لحاظ نحوی، عموماً حرف «ما» را نافیه گرفته‌اند و آنگاه کل جمله را جمله حالیه دانسته‌اند، که بر همین اساس ترجمه شد. اما در حد یک احتمال دیگر، به نظر می‌رسد چه‌بسا بتوان «ما» را مای موصوله (= آنچه) نیز دانست و آن را عطف به ضمیر «ه» به حساب آورد^۱ و در این صورت معنای آیه چنین می‌شود «آب را از آسمان نازل کردیم تا شما را سیراب کنیم از آن و نیز از آنچه که شما خزانه‌دار آن هستید» (مانند آبهایی که توسط انسانها پشت سدها یا در آب‌انبارها و ... انباشت شده است).

حدیث

(۱) از رسول خدا ص روایت شده است:

باد را دشنام ندهید؛ بدرستی که آن [گاه] بشارت‌دهنده است و گاه اندازدهنده و [گاه] لقاح‌دهنده؛ پس از خداوند باد خوب را بخواهید و از بدهای بد به او پناه برید.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۴۰

عَنْ ابْنِ وَكَيْعٍ عَنْ رَجُلٍ عَنِ امِيرِ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ لَا تَسُبُّوا الرِّيحَ فَإِنَّهَا بُشْرٌ وَإِنَّهَا نُذْرٌ وَإِنَّهَا لَوَاقِحٌ فَاسْأَلُوا اللَّهَ مِنْ خَيْرِهَا وَتَعَوَّدُوا بِهِ مِنْ شَرِّهَا.

(۲) ابوبصیر می‌گوید از امام باقر ع درباره بادهای چهارگانه شمال و جنوب و صبا و دبور پرسیدم و گفتم مردم می‌گویند باد شمال از بهشت می‌وزد و باد جنوب از جهنم!

حضرت فرمودند:

بدرستی که خداوند لشکریانی از بادهای دارد که با آن، در مورد کسانی که عصیانگری می‌کنند، هر که را بخواهد، عذاب می‌کند و برای هر بادی فرشته‌ای گماشته شده است که هنگامی که خداوند بخواهد قومی را به گونه‌ای عذاب کند، آن نوع بادی را که با آن می‌خواهد عذابشان کند، بدان فرشته‌ی گماشته وحی می‌کند ...

سپس فرمود: هر بادی از آنها اسمی دارد؛ آیا سخن خداوندت را نشنیده‌ای که فرمود: «قوم عاد نیز [پیامبر خود را] تکذیب کردند، پس چگونه بود عذاب و هشدارهای من؟! ما بر آنها باد «صرصر»ی [= تندبادی سرد] در روزی که نحوستش مستمر بود فرستادیم.» (قمر/۱۸-۱۹) و فرمود: «باد عقیم» (ذاریات/۴۱) و فرمود: «بادی که در آن عذابی دردناک است» (احقاف/۲۴) و فرمود: «پس [عصار]ی [= گردبادی] که در آن آتشی سوزان است، به آن برسد و یکسره بسوزد» (بقره/۲۶۶) و آنچه از بادهایی که ذکر شده که خداوند با آن هر که عصیانگری کند عذاب می‌کند.

^۱ . چنین عطفی بر مبنای نحوین کوفی بلاشکال است، چنانکه در آیه قبل، عده‌ای «من لستم ...» را عطف بر ضمیر «کم» دانسته بودند؛ و علمای

بصره هم که مخالف بودند، قبول می‌کردند که عطف بر محل ضمیر باشد

سپس فرمود: و خداوند متعال بادهای رحمت لقاح کننده و غیر آن دارد که آنها را پیشاپیش رحمت خود منتشر می سازد؛ از آنهاست آنچه که ابر را آماده باران می کنند؛ و از آنهاست بادهایی که ابرها را بین آسمان و زمین نگه می دارد؛ و بادهایی که ابرها را می پیچانند تا به اذن خدا باران ببارند، و از آنهاست بادهایی که خداوند در کتابش برشمرده است ...

الکافی، ج ۸، ص ۹۱-۹۲

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَابٍ وَ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَبِي بصيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ الرِّيحِ الأَرْبَعِ الشَّمَالِ وَ الْجَنُوبِ وَ الصَّبَا وَ الدَّبُورِ وَ قُلْتُ إِنَّ النَّاسَ يَذْكُرُونَ أَنَّ الشَّمَالَ مِنَ الْجَنَّةِ وَ الْجَنُوبَ مِنَ النَّارِ!

فَقَالَ إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ جُنُوداً مِنْ رِيَّاحٍ يُعَذِّبُ بِهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عَصَاهُ وَ لِكُلِّ رِيحٍ مِنْهَا مَلَكٌ مُوَكَّلٌ بِهَا فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يُعَذِّبَ قَوْمًا بِنَوْعٍ مِنَ الْعَذَابِ أَوْحَى إِلَى الْمَلَكِ المُوَكَّلِ بِذَلِكَ النَّوعِ مِنَ الرِّيحِ الَّتِي يُرِيدُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا ...

قَالَ وَ لِكُلِّ رِيحٍ مِنْهُمْ اسْمٌ أَمَا تَسْمَعُ قَوْلَهُ تَعَالَى «كَذَّبَتْ عادٌ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَ نُذِرِ إِنَّا أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي يَوْمٍ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ» وَ قَالَ «الرِّيحُ العَقِيمِ» وَ قَالَ «رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ» وَ قَالَ «فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ» وَ مَا ذُكِرَ مِنَ الرِّيحِ الَّتِي يُعَذِّبُ اللَّهُ بِهَا مَنْ عَصَاهُ قَالَ وَ لِلَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ رِيَّاحٌ رَحْمَةٌ لَوَاقِحٌ وَ غَيْرُ ذَلِكَ يَنْشُرُهَا بَيْنَ يَدَي رَحْمَتِهِ مِنْهَا مَا يُهَيِّجُ السَّحَابَ لِلْمَطَرِ وَ مِنْهَا رِيَّاحٌ تَحْبِسُ السَّحَابَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الأَرْضِ وَ رِيَّاحٌ تَعْصِرُ السَّحَابَ فْتَمَطِّرُهُ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ مِنْهَا رِيَّاحٌ مِمَّا عَدَدَ اللَّهُ فِي الكِتَابِ ...

۳) از امام باقر ع روایت شده است که خداوند عز و جل بادهای رحمت و بادهای عذابی دارد؛ و اگر بخواهد با بادهای عذابش رحمت آورد، چنین می کند. سپس فرمودند: اما هرگز بادهای رحمت را برای عذاب قرار نخواهد داد و این بدان جهت است که هرگز نشد که خداوند باد رحمتی را بفرستد بر قومی که که اطاعتش می کردند و این اطاعت بر آنها سنگین آمد و از طاعتش رو گردان شدند [که بخواهد آن باد رحمت را به عذاب تبدیل کند]. و فرمود: [اما در طرف مقابل] با قوم یونس چنین کرد؛ هنگامی که ایمان آوردند خداوند بعد از آنکه عذاب را بر آنها مقدر و حتمی کرده بود، بر آنها رحم کرد و سپس با رحمتش وضعیت آنها را جبران کرد و عذابی را که بر آنها مقدر شده بود رحمت بر آنها قرار داد و عذاب را از آنها برگرداند و [باران آن ابرها را] بر آنها نازل کرد و آنها را در بر گرفت و این بدان خاطر بود که ایمان آوردند و تضرع کردند ...

الکافی، ج ۸، ص ۹۲

مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانَ عَنْ مَعْرُوفِ بْنِ خَرَبُودَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ رِيَّاحَ رَحْمَةٍ وَ رِيَّاحَ عَذَابٍ فَإِنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ العَذَابَ مِنَ الرِّيحِ رَحْمَةً فَعَلَّ قَالَ وَ لَنْ يَجْعَلَ الرَّحْمَةَ مِنَ الرِّيحِ عَذَاباً قَالَ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ لَمْ يَرْحَمْ قَوْمًا قَطُّ أَطَاعُوهُ وَ كَانَتْ طَاعَتُهُمْ إِيَّاهُ وَ بَالاً عَلَيْهِمْ إِلَّا مِنْ بَعْدِ تَحَوُّلِهِمْ عَنْ طَاعَتِهِ قَالَ كَذَلِكَ

۱. در تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۳۹ نیز چنین روایت نقل شده است «عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: لِلَّهِ رِيَّاحٌ رَحْمَةٌ لَوَاقِحٌ يَنْشُرُهَا بَيْنَ يَدَي رَحْمَتِهِ» که به نظر می رسد فرازی از همین روایت فوق باشد.

فَعَلَ بِقَوْمٍ يُؤْنَسَ لَمَّا آمَنُوا رَحِمَهُمُ اللَّهُ بَعْدَ مَا كَانَ قَدَرٌ عَلَيْهِمُ الْعَذَابَ وَ قَضَاهُ ثُمَّ تَدَارَكَهُمْ بِرَحْمَتِهِ فَجَعَلَ الْعَذَابَ الْمُقَدَّرَ عَلَيْهِمْ رَحْمَةً فَصَرَفَهُ عَنْهُمْ وَقَدْ أَنْزَلَهُ عَلَيْهِمْ وَ غَشِيَهُمْ وَ ذَلِكَ لَمَّا آمَنُوا بِهِ وَ تَضَرَّعُوا إِلَيْهِ ...

تدبر

توجه

درباره فرستادن بادهای و بارش باران در جلسه ۱۷۳ (فاطر/۹) و جلسه ۲۰۳ (فرقان/۴۸) احادیث و تدبرهایی گذشت که تا حدودی می‌توان برخی از آنها را در مورد این آیه هم بیان کرد که در اینجا آن موارد تکرار نمی‌شود (بویژه توصیه می‌شود احادیث جلسه ۲۰۳ را مجدداً ملاحظه فرمایید)

(۱) «وَ أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَ مَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ»

در آیه قبل فرمود که هر چیزی که ما با آن مواجه شویم، خزائنی نزد خدا دارد و در این آیه می‌فرماید که خداوند که بادهای را لقاح‌کننده فرستاد؛ در نتیجه از آسمان آبی نازل کرد و در نتیجه ما را با آن سیراب کرد در حالی که ما خزانه‌دار آن نبوده‌ایم. ظاهراً این تعبیر می‌خواهد به ما گوشزد کند که همه امور را قبل از اینکه شما پای در این کره خاکی بگذارید برای زندگی شما مهیا کردیم، در حالی که خودتان نه تنها هیچ نقشی در اینها نداشته‌اید، بلکه از مقدمات و پشت پرده‌های آن در عوالم بالاتر هم بی‌خبرید. به تعبیر دیگر، شاید می‌خواهد بگوید:

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری (سعدی)

<http://ganjoor.net/saadi/golestan/dibache/>

(۲) «وَ أَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً...»

چرا کلمه «لواقح» را آورد و صرفاً از فرستادن باد و نزول باران سخن نگفت؟

الف. قرآن کریم اگر چه در مواردی صرفاً دو تعبیر «فرستادن باد» و «نزول باران» کنار هم آورده (فرقان/۴۸)؛ اما هر جا که در بین این دو، از «ابرها» سخن گفته، با آوردن حرف «ف: پس»، بارش ابر را نتیجه‌ی فرستادن باد دانسته است (اعراف/۵۷؛ روم/۴۸؛ فاطر/۹). شاید این آیه در مقام بیان چگونگی این رابطه است که امروزه علم کشف کرده: یعنی اینکه اساساً "برای بارش ابرها، صرف «وجود بخار آب در هوا» و «رسیدن هوای جوّ به حالت اشباع»، کافی نیست، یک عمل یا شرط سوم نیز ضرورت دارد: «بارور شدن» (Stimulation Germination): بخار آب ممکن است با وجود رسیدن به حالت اشباع تقطیر نشود و وقتی تقطیر شد، دانه‌ها آنقدر ریز و معلق در هوا بمانند که سقوط نکنند و باران نبارد، مگر آنکه با ذرات نامرئی نمک که به وسیله باد از روی دریاها آورده شده است، نطفه‌های جذب و آماس‌کننده‌ای تشکیل شود. و یا ... قطرات ریز اولیه باران در اثر اختلاط و تلاطم و تصادم بادهای به هم بپیوندند تا رفته رفته درشت شده در اثر وزن نسبتاً زیاد خود از خلال توده‌های ابر

ساقط گردد... خلاصه آن که تشکیل و تقویت ابر و مخصوصاً نزول باران یا برف بدون عمل لقاح که با دخالت و تحریک باد صورت می‌گیرد، عملی نمی‌شود." (بازرگان، باد و باران در قرآن، ص ۵۹ و ۱۲۶)

ب. آب، و بارش باران از عوامل مهم حفظ حیات در زمین است، اما بدون باد، کار ناتمام است: در حیوانات آبستن شدن نیازمند کمک عامل خارجی نیست؛ اما در گیاهان، اگر گرده‌ها از پرچم به مادگی منتقل نشود، گیاه جدیدی پدید نمی‌آید و اگرچه در معدودی از گیاهان حشرات و یا انسان این کار را عهده‌دار می‌شوند؛ اما این باد است که در طبیعت به نحو عمومی این انتقال را انجام می‌دهد. در واقع باد باید چنین انتقالی را انجام دهد تا اینکه بارش باران، حیات را در پی داشته باشد.

ج. برای اینکه به حقیقتی کلی در عالم اشاره کند و آن پیوند دهندگی امور برای پیدایش امور جدید است که این یک از واقعیاتی است که مورد تاکید در عرصه خداشناسی است. اینکه در عالم مخلوقات هر چیزی زوج و مقابلی دارد غیر از خداوند و هر چیزی که بخواهد پدید آید باید اموری دست به دست هم دهند. (امیرالمومنین ع: بِمُضَادَّتِهِ بَيْنَ الْأَشْيَاءِ عُرْفَ أَنْ لَا ضِدَّ لَهُ وَ بِمُقَارَنَتِهِ بَيْنَ الْأَشْيَاءِ عُرْفَ أَنْ لَا قَرِينَ لَهُ: با ضدیتی که بین اشیا انداخت فهمیده می‌شود که هیچ ضدی ندارد؛ و با قرین همدیگر نمودن اشیا، فهمیده می‌شود که هیچ قرینی ندارد. کافی، ج ۱، ص ۱۳۹)

د. ...

۳) «وَ أَرْسَلْنَا الرِّيَّاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ ...»

اگر فرموده بود «و اسقیناکموه»، صرفاً آثار و نتایج فرستادن بادها را می‌گفت (که از آثارش این است که باران بیاید و شما سیراب شوید). اما مطلب را با حرف «و» نیاورد، بلکه با حرف «ف» آورد که دلالت می‌کند بر نتیجه فوری چیزی؛ یعنی اینکه باد فرستادیم و در نتیجه باران نازل کردیم، برای این بود که شما را سیراب کنیم. یعنی با اینکه آب برای زندگی همه موجودات ضروری است؛ اما در اینجا بر اثر خاص آن در سیراب شدن انسان‌ها تاکید کرد.

شاید هشدار می‌دهد که آفرینش باد و باران هم ارتباط با آفرینش آدمی دارد؛ آن هم آبی که اگر خدا با باران آن را برای ما نمی‌فرستاد، دست کم در اغلب نقاط مسکونی کره زمین، زندگی امکان‌پذیر نبود. پس خدای ما خدایی نیست که کاری به کار ما نداشته باشد (جلسه ۲۰۳، تدبر ۲) و کره زمین تویی نیست که بی‌هدف در جهان پرتاب شده باشد!

۳) «...أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَ مَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ»

مقصود از اینکه شما «خزانه‌داران آن نیستید» چیست؟

الف. خزانه‌هایی در عوالم بالاتر که آب هم همانند هر چیز دیگری از آنجا آمده است (آیه قبل) و شما احاطه‌ای بدانها ندارید.

ب. محل‌های نگهداری آب در طبیعت، اعم از ابرهایی که نگهدارنده آبی هستند که از آسمان فرو می‌آید، و مخازن روی زمین (مانند دریاها و اقیانوس‌ها)، و نیز مخازن زیرزمینی آب.

ج. چه بسا «نیستید» به معنای «نمی‌توانستید باشید» باشد، یعنی ما آب را از آسمان فرود فرستادیم در حالی که [اگر این کار را نکرده بودیم] شما نگهدارنده آب در هیچ خزانه‌ای (مانند آب‌انبارها و سدها و ...) نبودید.

﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيحَ لَوَاحِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَاسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ﴾

هر آیه‌ای از آیات قرآن همان طور که در عالم ظاهر، صادق است اشاراتی هم به عوالم باطن دارد که گاه وجود برخی کلمات در آیه قرینه‌ای است که در عین حال که معنای ظاهری را درست می‌دانیم، در آن معنای باطنی هم بیندیشیم. مثلاً کلمه «خازن» مخصوصاً با توجه به معنای آن در آیه قبل، می‌تواند از این گونه قرینه‌ها باشد.

شاید این شعر ملای رومی، یکی از اشارات به باطن این آیه باشد:

نیست آن باران ازین ابر شما
 هست ابری دیگر و دیگر سما
 غیب را ابری و آبی دیگرست
 آسمان و آفتابی دیگرست
 ناید آن الا که بر خاصان پدید
 باقیان فی لُبْسِ مِنْ خَلْقِ جَدید
 ...این دم ابدال باشد زان بهار
 در دل و جان روید از وی سبزه‌زار
 فعل باران بهاری با درخت
 آید از انفاسشان در نیکبخت
 گر درخت خشک باشد در مکان
 عیب آن از باد جان‌افزا مدان
 باد کار خویش کرد و بر وزید
 آنکه جانی داشت بر جانش گزید
 ...مر ترا عقلی است جزوی در نهان
 کامل العقلی بجو اندر جهان
 جزو تو از کل او کلی شود
 عقل کل بر نفس چون غلی شود
 پس به تاویل این بود کانفاس پاک
 چون بهارست و حیات برگ و تاک
 از حدیث اولیا نرم و درشت
 تن مپوشان زانک دینت راست پشت
 گرم گوید سرد گوید خوش بگير

تا ز گرم و سرد بجهی وز سعیر
گرم و سردش نوبهار زندگیست
مایه‌ی صدق و یقین و بندگیست
زان کزو بستان جانها زنده است

زین جواهر، بحر دل آکنده است (مثنوی، دفتر اول، بیت ۲۰۳۴ به بعد)

<http://ganjoor.net/moulavi/masnavi/daftar1/sh100/>

۲۶۱) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۳ وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ۱۳۹۵/۹/۲۴

ترجمه

و به یقین این ماییم که زنده می‌کنیم و می‌میرانیم؛ و ماییم که وارث [همگان] هستیم.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«إِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ»

در این عبارت، دست کم به شش صورت بر فاعلِ احياء و اماته (= ما) تاکید کرده است:

- حرف «إِنَّ»
- اسمیه بودن جمله
- «ل» مزحلقة (لام حرف تاکید است و در جایی که نتواند در ابتدای کلام بیاید در قسمت بعدی می‌آید)
- خبرِ «إِنَّ» دوباره خودش یک جمله اسمیه است
- ضمیر «ما» در فعل «نحیی» وجود داشته است، و لذا صرف گفتن «نحیی» یعنی «ما زنده می‌کنیم» با این حال، دوبار قبل از آن آمده است: «نا» + «نحن» (یعنی صرف نظر از اینکه جمله اسمیه دلالت بر تاکید می‌کند، آشکار کردن ضمیری که خود فعل بر آن دلالت دارد، نیز دلالت بر تاکید می‌کند)

«الوارثون»

وارثون، جمع کلمه ی «وارث» است؛ و وارث، اسم فاعل از ماده «ورث» است. این ماده به معنای آن است که چیزی از آن کسی باشد و [با مرگش] به دیگری منتقل گردد (معجم المقاییس اللغة، ج ۶، ص ۱۰۵) و به همین مناسبت گاه در جایی که انسان چیزی را بدون زحمت تصاحب کند (مثلا در آیه: «لَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرْتُوا النِّسَاءَ كَرِهًا: جایز نیست که از زنان به زور ارث ببرید» نساء/۱۹) و یا چیزی که کاملا آماده و مهیا به کسی واگذار شود (وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا: و این بهشتی است که آن را به ارث بردید؛ زخرف/۷۲) به کار می‌رود. هرچند، تعبیر «به ارث بردن بهشت» که در قرآن زیاد به کار رفته، شاید از این باب باشد که وراثت حقیقی آن است که انسان بعد از به دست آوردن میراث، دیگر نه زحمتی دارد و نه قرار است در قبال

آنچه به ارث برده حساب و کتابی پس دهد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۳-۸۶۴). کاربرد تعبیر «وارث» در مورد خداوند هم ظاهراً بدین جهت است که او تنها کسی است که مطلقاً باقی و فناپذیر است و همه امور نهایتاً به او برمی گردد (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۸۶۴؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۱۳، ص ۷۹). در دعایی که از پیامبر اکرم نقل شده ایشان می فرمایند: «اللَّهُمَّ مَتَّعْنَا بِأَسْمَاعِنَا وَ أَبْصَارِنَا وَ قُوَّتِنَا مَا أَحْيَيْتَنَا وَ اجْعَلْهُ الْوَارِثُ مِنَّا: خدایا ما را از شنوایی ها و دیدگان و قوت مان مادامی که زنده هستیم بهره مند ساز و آنها را وارث ما قرار ده» (الإقبال، ج ۳، ص ۳۲۱) اینکه آنها را وارث ما قرار ده یعنی ما قبل از اینکه آنها را از دست دهیم، بمیریم.

حدیث

(۱) از امام صادق ع روایت شده است که:

هنگامی که خداوند اهل زمین را بمیراند، آنگاه اهل آسمان دنیا را می میراند؛ سپس اهل آسمان دوم را؛ سپس اهل آسمان سوم را؛ سپس اهل آسمان چهارم را؛ سپس اهل آسمان پنجم را؛ سپس اهل آسمان ششم را؛ سپس اهل آسمان هفتم را می میراند؛ سپس میکائیل را می میراند [یا فرمود: جبرئیل را] سپس جبرئیل را می میراند؛ سپس اسرافیل را؛ سپس ملک الموت را؛ سپس [برای بار دوم] در صور دمیده می شود و برانگیخته می گردند؛ سپس خداوند تبارک و تعالی می گوید: «امروز مُلک و سلطنت از آن کیست؟» (غافر/۱۶) آنگاه خود پاسخ می دهد و می فرماید «از آن خداوند» آفریدگار صورتبخش و عاری از هر عیب؛ و متعالی است خداوند «واحد قهار». سپس می فرماید: جباران کجایند؟ کجایند کسانی که در کنار من خدایانی را می خواندند؟ کجایند متکبران؟ و مانند این؛ آنگاه خلایق برانگیخته می شوند.

الزهد، ص ۹۰

الْحُسَيْنُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ زَيْدِ الْقُرَشِيِّ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ع يَقُولُ: إِذَا أَمَاتَ اللَّهُ أَهْلَ الْأَرْضِ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الثَّانِيَةَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الثَّلَاثَةَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الرَّابِعَةَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الْخَامِسَةَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ السَّادِسَةَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ السَّابِعَةَ ثُمَّ أَمَاتَ مِيكَائِيلَ قَالَ أَوْ جِبْرَائِيلَ ثُمَّ أَمَاتَ جِبْرَائِيلَ ثُمَّ أَمَاتَ إِسْرَافِيلَ ثُمَّ أَمَاتَ مَلَكَ الْمَوْتِ ثُمَّ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ وَ بَعَثَ قَالَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ؟ فَيَرُدُّ عَلَى نَفْسِهِ فَيَقُولُ لِلَّهِ الْخَالِقِ الْبَارِي الْمُصَوِّرِ وَ تَعَالَى اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ثُمَّ يَقُولُ أَيْنَ الْجَبَّارُونَ؟ أَيْنَ الَّذِينَ كَانُوا يَدْعُونَ مَعِيَ إِلَهِا؟ أَيْنَ الْمُتَكَبِّرُونَ؟ وَ نَحْوَ هَذَا ثُمَّ يَبْعَثُ الْخَلْقَ.

تدبر

(۱) «وَ إِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ وَ نَحْنُ الْوَارِثُونَ»

در آیات قبل به بیان نعمت های مختلفی پرداخت که خداوند آفریده است. این آیه به نوعی جمع بندی آن آیات است؛ در آیات قبلی، از تدبیر آسمانها و گسترش زمین و قرار گرفتن کوهها و رویش هر چیز متوازن و قرار دادن اسباب معیشت سخن گفت تا وزش بادهای و بارش باران و ...؛ و در این آیه، علاوه بر تمام این تدبیرها، بیان کرد که حیات و مرگ [آغاز و انجام] هر چیزی هم به دست خداست؛ گویی خداوند متعال می فرماید تدبیر امر شما به دست ماست و ما بر شما احاطه داریم و شما را

که نبودید زنده می‌کنیم و نهایتاً هم شما را می‌میرانیم و بعد از شما همه فقط ما هستیم و همه چیز به ما برمی‌گردد. (المیزان، ج ۱۴، ص ۵۷۵)

(۲) «وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ»

چرا تعبیر «ما زنده می‌کنیم و می‌میرانیم» را حداقل با شش تاکید در کلام بیان کرد (إِنْ + جمله اسمیه + لَ + جمله اسمیه در خبر إِنْ + «نا» + «نحن») (توضیح در «نکات ترجمه»؟)

الف. از این جهت که گاه گمان می‌شود که برخی از مرگ و زندگی‌ها به دست خدا نیست (المیزان، ج ۱۴، ص) [یعنی گاه صرف عوامل طبیعی را عامل حیات یا مرگ تلقی می‌کنیم و فراموش می‌کنیم که حقیقت مرگ و حیات دست خداست] ب. چون در میان نعمتهای خدا، خود زندگی و مرگ دو نعمت عظیم است که اینکه این دو به دست خداست، بسیار مورد غفلت قرار می‌گیرد.

ج. ...

(۳) «نَحْنُ الْوَارِثُونَ»

اگر وارث بودن خدا را جدی بگیریم، شناختمان از خود تغییر می‌کند.

نکته تخصصی انسان‌شناسی

انسان، زمانی برای چیزی ارزش قائل می‌شود و به حفظ و نگهداری آن اهتمام می‌ورزد، که آن چیز واقعا از آن خود وی باشد؛ نه چیزی که برای بهره‌برداری موقتی در اختیار او قرار گرفته است. مثلا هر انسانی عموماً بیشتر دلنگران حفظ منزل خود و تعمیرات آن است تا دلنگران حفظ مسافرخانه‌ای که از آن او نیست و تنها یک شب برای اقامت در اختیار او قرار گرفته است.

اگر این ضابطه را جدی بگیریم، آنگاه در اینکه چه چیزی واقعا دارای ماست و چه چیزی دارای ما نیست، تجدید نظر می‌کنیم. کسی که مرگ را جدی بگیرد، می‌فهمد که حقیقتاً نه تنها مالک واقعی خانه و اتومبیل و سایر وسایل زندگی خود نیست (زیرا اینها به طور موقت در اختیار اویند و با مرگ همه را از او می‌ستانند) بلکه حتی مالک واقعی گوش و چشم و ... نیست و ما تنها و تنها مالک اندیشه‌هایی که در ما رسوخ کرده (باور قبلی، ایمان)، و نیز اعمال و کارهایمان هستیم که تا قیامت همراه ما خواهند بود.

این آیه هشدار می‌دهد که خداوند وارث همه چیزهای عالم است، و از جمله، وارث همه چیزهایی است که شما از آن خود می‌دانستید؛ اینها همه مال خداست، و شما همه را می‌گذارید و می‌روید.

پس دلتان مشغول اینها نشود و دلمشغولی‌تان تنها و تنها باورهایی باشد، که قرار است با آن زندگی کنید، و نیز اعمال و رفتاری، که تنها چیزی است که واقعا مالکش هستید و تا ابد برایتان می‌ماند.

بیهوده نیست که در منطق دین، همه چیز انسان، در گروی «ایمان» و «عمل صالح» است.

(۴) «وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ»

این آیات مقدمه آیات آفرینش انسان است؛ و از این جهت شبیه آیات سوره بقره و سوره اعراف است که در اولی قبل از ورود در بحث خلقت انسان (بقره/۲۸)، و در دومی بعد از آن (اعراف/۲۵) به اینکه مراحل زندگی و مرگ انسان که در دست خداست، اشاره شد. با این تفاوت که در آنجا، تاکید کلام به گونه‌ای بود که توجه انسان به خود این مراحل و جدی گرفتن این مراحل در انسان‌شناسی جلب می‌شد (توضیح: در جلسه ۲۴۵، تدبر ۲)، اما در این آیات بر این تاکید شده که این خداوند است که زنده کردن و میراندن (و در آیات بعد: زنده کردن مجدد) را انجام می‌دهد.

به نظر شما تفاوت این دو تاکید به چه دلیل است؟

این سوال را در گوشه ذهن خود نگهداریم؛ شاید با بررسی آیات مربوطه، و مقایسه آن با دو دسته آیات قبل (یعنی آیات سوره بقره و سوره اعراف) بهتر بتوان به این سوال پاسخ داد.

۲۶۲) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۴ وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ۱۳۹۵/۹/۲۵

ترجمه

و همانا می‌دانیم جلو رفتگان از شما را؛ و [نیز] قطعاً می‌دانیم واپس ماندگان را.

نکات ترجمه

دو عبارت «مستقدم» و «مستأخر» اسم فاعل از فعل استقدم و استأخر است که این درباره این دو فعل در جلسه ۲۵۴ توضیح داده شد.

حدیث

۱) از امام باقر ع درباره آیه «و همانا می‌دانیم مستقدمین (جلو رفتگان) از شما را؛ و [نیز] قطعاً می‌دانیم مستأخرین (واپس ماندگان) را» روایت شده است که: آنها مومنان از این امت‌اند.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص: ۲۴۰

عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ ع «وَلَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلَّمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ» قَالَ هُمْ الْمُؤْمِنُونَ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ.

۲) از امام صادق ع روایت شده است که «مستقدمین» (جلو رفتگان) کسانی‌اند که اهل کار نیک‌اند؛ و «مستأخرین» (واپس ماندگان) کسانی‌اند که اهل کار بد می‌باشند.

نهج البیان (للشیبانی)، ج ۲، ص ۱۶۱؛ البرهان فی تفسیر القرآن، ج ۳، ص ۳۳۹

روی عن الصادق (علیه السلام): «أن المستقدمين أصحاب الحسنات، و المستأخرين أصحاب السيئات»

۳) از امام صادق ع از پدرشان درباره نحوه سلام کردن بر اهل قبور روایت شده است:

سلام بر شما ای اهل دیار از مومنان و رحمت خدا و برکاتش بر شما باد؛ شما پیش روی ما بودید و ما دنباله‌رو

شما ایم؛ خداوند جلو رفتگان و واپس ماندگان شما را رحمت کند و همه ما از خداییم و به سوی خدا بازمی‌گردیم.

وَعَنْهُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنِ أَبِيهِ، فِي السَّلَامِ عَلَى أَهْلِ الْقُبُورِ:
«السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الدِّيَارِ مِنْ قَوْمِ مُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، أَنْتُمْ لَنَا سَلَفٌ وَنَحْنُ لَكُمْ تَبِعٌ، رَحِمَ اللَّهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ
مِنْكُمْ وَالْمُسْتَأْخِرِينَ، وَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ»^۱

تدبر

(۱) «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»

درباره اینکه منظور از «مستقدمین» و «مستأخرین» چیست، دیدگاه‌های متعددی ارائه شده است؛ از جمله:

الف. تقدم و تاخر زمانی مد نظر است؛ مستقدمین، گذشتگان از این امت؛ و مستأخرین، آیندگان از این امت است. (مجاهد، ضحاک، قتاده، شعبی؛ به نقل از مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۴) (و نیز حدیث ۱ و حدیث ۳)^۲

ب. تقدم و تاخر از حیث رسیدن به مقصد الهی مد نظر است: مستقدمین کسانی‌اند که در کارهای خیر پیش افتاده‌اند (همان السابقون السابقون؛ واقعه/۱۰) و مستأخرین کسانی هستند که در کارهای خیر تعلل کرده و کارنامه‌شان با اعمال بد پر شده است. (حدیث ۲)

ج. مستقدمین کسانی‌اند که در میدان نبرد پیشتانزد و مستأخرین کسانی‌اند که سعی می‌کنند در پشت جبهه بمانند (شعبی، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۴)

د. مستقدمین مردانی‌اند که در صف اول نماز می‌ایستادند، و مستأخرین کسانی‌اند که در صفوف آخر (که به صفوف زنان نزدیک بود) می‌ایستادند که چشم‌چرانی کنند! (ابن عباس این را به عنوان شأن نزول آیه مطرح کرده است، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۴)^۳

۱. این روایت هم در همین مضمون است:

مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ جَرَّاحِ الْمَدَائِنِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَ كَيْفَ التَّسْلِيمِ عَلَى أَهْلِ الْقُبُورِ قَالَ تَقُولُ السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُؤْمِنِينَ رَحِمَ اللَّهُ الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنَّا وَالْمُسْتَأْخِرِينَ وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ. (الكافي، ج ۳، ص ۲۲۹)

۲. علامه طباطبایی این معنا را پذیرفته و دیدگاه‌های بعدی را اقوال سست و بی ارزش دانسته است، بدون اینکه دلیلی برای این سخن خود بیان کنند. ظاهراً ایشان بر اساس این مبنا که قبول یک نظر با قبول نظرات دیگر جمع نمی‌شود سخن گفته‌اند در حالی که بر اساس مبنای «امکان استعمال یک لفظ در چند معنا» در عین درست بودن معنای اول می‌توان معنای بعدی را هم در مورد آیه صادق دانست خصوصاً که روایات متعدد هم همین را تأیید می‌کنند.

۳. چنین مضمونی در برخی احادیث ما هم نقل شده است: بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ قَالَ كَانَتْ امْرَأَةٌ حَسَنَاءَ كَمَلًا تَحْضُرُ الصَّلَاةَ مَعَ النَّبِيِّ ص وَ كَانَ قَوْمٌ يَتَقَدَّمُونَ إِلَى الصَّفِّ الْأَوَّلِ كَرَاهِيَةَ النَّظَرِ إِلَيْهَا وَ كَانَ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ص يَتَأَخَّرُونَ إِلَى الصَّفِّ الْآخِرِ فَيَنْظُرُونَ إِلَيْهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَ لَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ لِيَنْظُرُوا إِلَيْهَا. (الجعفریات (الأشعثيات)، ص ۱۷۸)

ه. پیامبر ص مردان را به ایستادن در صف اول تشویق کرد، و مردم ازدحام کردند [عده‌ای زودتر می‌آمدند که در صف اول بنشینند]. خانه‌های قبیله بنی‌عذره از مسجد دور بود [لذا به صف اول نمی‌رسیدند]، با هم جمع شدند و گفتند خانه‌های خود را فروخته، خانه‌هایی نزدیک مسجد می‌خریم؛ و این آیه نازل شد (یعنی خداوند بر اساس نیت‌شان افراد را جزا می‌دهد) (ربیع بن انس این را به عنوان شان نزول آیه مطرح کرده، به نقل از مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۴) و ...

(۲) «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»

ما درباره انسانهای زمان دیگر اطلاع کامل و معتبری نداریم، اما قطعا هیچکس و هیچ چیز از دایره علم خدا بیرون نمی‌ماند.

بحث تخصصی انسان‌شناسی

انسانها موجوداتی زمانمندند و اگرچه وجودشان از گذشته تا آینده کشیده شده، اما شناخت‌هایشان از انسانهای دیگر، درجه اول بر اساس تجربه‌ای است که از مردم زمان خود دارند و با الگویی که از زمانه خود می‌گیرند انسانهای زمانهای دیگر را فهم می‌کنند. این گونه تحلیل موجب می‌شود که به خاطر تفاوتی که بین مردم زمان خود و زمانهای دیگر می‌بینند، مرتب چالش‌هایی را مطرح کنند؛ مثلا اینکه اگر هدایت در گروهی این شریعت و دینی است که به دست ما رسیده پس انسانهایی که قبلا بوده‌اند و این دین به دستشان نرسیده تکلیفشان چیست؟ (اشکالی که فرعون در مقابل موسی مطرح کرد تا با ضرورت دینداری بر اساس یک شریعت الهی مخالفت کند: طه/۵۰-۵۱)

اما خداوند همان گونه که بر ما که اکنون زندگی می‌کنیم احاطه کامل دارد، بر هر کسی که پیش یا پس از ما هم باشد احاطه کامل دارد و اگر تدبیری برای آنها می‌کند با توجه به احاطه کامل او بر آنهاست.

(۳) «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»

در این آیه اینکه ما از وضع و حال «جلوافتادگان» و «عقب‌ماندگان» با خبر هستیم را با سه تاکید بیان کرد [«و» قسم + «ل» تاکید + «قد» تحقیق (محققا واقع شدن)]. این با خبر بودن از وضع این افراد چه نکته‌ای دارد که چنین با تاکید بیان شده است؟ به نظر می‌رسد بر اساس هر یک از معانی‌ای که این تعبیر می‌تواند داشته باشد (تدبر ۱) می‌توان ثمره‌ای از این گرفت؛ از باب نمونه و متناسب با بندهایی که در تدبر ۱ مطرح شد به برخی اشاره می‌شود:

«الف». اینکه ما درباره انسانهای زمان دیگر اطلاع کامل و معتبری نداریم، نباید گمان کنیم که خدا هم احاطه کامل بر آنها ندارد و یا انتظار نداشته باشیم که آنها هم کاملا بر اساس مقتضیات فرهنگی خاص زمان ما قابل تحلیل باشند. (توضیح در تدبر ۲)

«ب» و «د». انسان‌ها مختلفند: برخی اهل تلاش و کوشش و جدیت هستند و از دیگران جلو می‌افتند؛ و برخی اهل تنبلی و یا کم‌کاری‌اند و عقب می‌مانند. چون اطلاع ما ناقص است، بسیاری از اوقات افراد خود را جابجا می‌نمایانند: مثلا آنها که کم‌کاری کرده‌اند به گونه‌ای ظاهرسازی می‌کنند که مردم اینها را پرکار و خوبان واقعی را کم‌کار بدانند. اما همه اینها در علم خدا محفوظ است و کسی نهایتا در محاسبات الهی ضرر نخواهد کرد.

ج. ...

۲) «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»
 «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»
 «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»
 «وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ»

و همانا می دانیم جلو رفتگان از شما را؛ و [نیز] قطعاً می دانیم واپس ماندگان را.

۲۶۳) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۵ وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ۱۳۹۵/۹/۲۶

ترجمه

و قطعاً پروردگارت کسی است که آنان را گرد آورد؛ بدرستی که او دارای حکمت و علم کامل است.

نکات ترجمه

«يَحْشُرُ»

ماده «حشر» در اصل به معنای «سوق دادن» و «برانگیختن» (بعث و انبعاث)، و در واقع هر جمع کردنی است که با سوق دادن همراه باشد (معجم المقاییس اللغه، ج ۲، ص ۶۵؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۲۲۴) و غالباً در مورد بیرون آوردن یک جماعت از جایگاه خود و سوق دادن و برانگیختن آنها برای جنگ و مانند آن به کار می رود (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۳۷) در قرآن کریم هم در مورد این گونه جمع شدن های دنیوی به کار رفته (مثلاً: وَابْعَثْ فِي الْمَدَائِنِ حَاشِرِينَ، شعراء/۳۶؛ وَحَشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودَهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَالطَّيْرِ، نمل/۱۷) و هم درباره برانگیختن افراد در قیامت (از ۴۳ مورد کاربرد این ماده، ۳۵ مورد آن مربوط به برانگیختن بعد از مرگ است که برخی از آنها مشخصاً ناظر به «رجعت» می باشد (مانند: وَيَوْمَ نَحْشُرُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ فَوْجًا مِمَّنْ "يَكْذِبُ بآيَاتِنَا، نمل/۸۳). و چنانکه قبلاً اشاره هم شد (جلسه ۱۶۸) تفاوت کلمه «حشر» با «جمع» در این است که در کلمه حشر معنای «سوق دادن» هم نهفته است.

درباره دو کلمه «حکیم» و «علیم» در جلسه ۲۲۲ (بقره/۳۲) توضیح داده شد.^۱

۱. توضیح مذکور به قرار ذیل است:

«علیم» وزنش وزن «فعلیل» است که این وزن هم برای صفت مشبیه و هم برای صیغه مبالغه به کار می رود؛ اما عموماً اهل لغت «علیم» را از باب مبالغه در علم دانسته اند (تاج العروس، ج ۱۷، ص ۵۰۰) و ظاهراً ضابطه اش این است که اگر بتوان از ماده مربوطه، اسم فاعل بسازیم صیغه مبالغه است؛ و اگر اسم فاعل آن چندان رایج نباشد (مثلاً رحیم) صفت مشبیه می باشد.

(۱) امیرالمومنین ع در خطبه ای فرمودند:

و آن روزی است که خداوند اولین و آخرین را در آن جمع می‌کند، برای انجام محاسبه‌ای جامع و دقیق و جزا دادن اعمال، در حالی که همگان خاضع ایستاده‌اند؛ عرق از سر و رویشان ریزان است و زمین زیر پایشان لرزان؛ نیکو حال‌ترین آنها کسی است که برای نهادن پایش جایی، و برای نفس کشیدن [یا برای راحتی‌اش] فضایی بیابد.

نهج البلاغه، خطبه ۱۰۲

وَذَلِكَ يَوْمٌ يَجْمَعُ اللَّهُ فِيهِ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ لِنِقَاشِ الْحِسَابِ وَ جَزَاءِ الْأَعْمَالِ خُضُوعاً قِيَاماً قَدْ أَلْجَمَهُمُ الْعَرَقُ وَ رَجَفَتْ بِهِمُ الْأَرْضُ فَأَحْسَنُهُمْ حَالاً مَنْ وَجَدَ لِقَدَمَيْهِ مَوْضِعاً وَ لِنَفْسِهِ مَتَسَعاً.

(۲) امیرالمومنین ع در خطبه ای فرمودند:

آنگاه که موعد مقرر سر رسد، و اندازه‌های امور در رسد و آخر آفریدگان به آغاز آن پیوندد، و از اراده خدا آنچه بر ایجاد دوباره مخلوقات تعلق گرفته، فرا رسد؛

آسمان را بتکاند و بشکافد، و زمین را بجنباند و سخت بلرزاند؛

کوهها را از بن برکند و پراکنده کند، چنانکه از هیبت جلالش، و بیم سطوتش درهم کوبیده شوند؛

و هر آن که در زمین [مدفون] است بیرون آورد، و پس از پوسیدگی دوباره حیات بخشد، و پس از پراکندگی گرد هم آورد، تا آنها را مورد سوال قرار دهد از کردارهای پنهان و کارهای کرده در نهان؛ و آنان را دو گروه سازد: بر گروهی نعمت بخشد، و گروه دیگر را در عتاب کشد.

اما طاعت پیشگان، به پاداش، جوار خود ارزانی‌شان دارد و در خانه خویش جاودانشان سازد، جایی که فرود آمدگان از آن رخت برنبنند، و دگرگون حال نگردند. نه جزع و فزعی آنان را فرا گیرد و نه بیماری‌ای بدانها روی آورد، نه خطری برای‌شان پیش آید و نه سفری آنها را به زحمت اندازد.

در تفاوت بین «عالم» و «علیم» هم گفته‌اند «عالم» لزوماً دلالت بر «معلوم» می‌کند یعنی در جایی به کار می‌رود که معلومی در کار باشد و همواره متعدی است؛ اما «علیم» لزوماً متعدی نیست و صرفاً نشان‌دهنده این است که اگر معلومی در کار باشد، حتماً او بدان عالم است؛ چنانکه «سامع» به کسی گفته می‌شود که صدایی را بشنود، اما «سمیع» به کسی می‌گویند که شنوا باشد، خواه در آن لحظه صدایی در کار باشد یا نباشد. (الفروق فی اللغة، ص ۸۰) «الْحَكِيمُ» از ماده «حکم» است که گفته‌اند اصل این ماده دلالت بر «منع» کردن دارد: «حُكْمٌ» منع از ظلم است و «حکمت» منع از جهالت است (معجم المقاییس اللغة، ج ۲، ص ۹۱) و برخی توضیح داده‌اند که نه هر گونه منعی، بلکه ممانعتی که نوعی هدف اصلاح و کنترل را تعقیب می‌کند لذا به «افسار چهارپایان» «حکمة» می‌گویند و «حُكْمٌ» کردن هم آن است که معین شود که چیزی چنین است و چنان نیست؛ «حاکم» کسی است که بین مردم حکم می‌کند و «حُكْمٌ» هم کسی است که در حکم کردن متخصص باشد و «حکمت» هم به معنای این است که بر اساس علم، حکم شود و وقتی در مورد خدا که به کار می‌رود به معنای علم خداوند به اشیاء و ایجاد آنها در کمال احکام است و «مُحْكَمٌ» هم یعنی چیزی که شک و شبهه و خللی در آن راه نداشته باشد و در معنای «حکیم» همچنین گفته‌اند که به معنای کسی است که کار خود را محکم و بی‌خلل انجام می‌دهد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۴۸-)

و اما نافرمانان، آنان را در بدترین جای فرود آرد و دستهایشان را با غل در گردن درآرد و پیشانیهایشان را تا به قدمها فرو دارد، و بر آنان پیوشاند جامه قطران و پاره‌های آتش سوزان، در عذابی که سخت گداخته شده، و دری که به روی ساکنانش بسته شده، در آتشی زبانه‌زن و غرنده، با زبانه‌ای سوزان و آوایی ترساننده. مقیم آن از آنجا رخت نتواند بست، و اسیر آن با فدیة از آنجا نتواند رست، و قیدهای آن را نتوان شکست. آن سرا را نه مدتی است که سر رسد، و نه اجلی است که برای مردمش در رسد.

نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹ (با اقتباس از ترجمه شهیدی، ص ۱۰۵-۱۰۶)

حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَالْأَمْرُ مَقَادِيرَهُ وَالْحَقُّ آخِرُ الْخَلْقِ بِأَوَّلِهِ وَجَاءَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ مَا يُرِيدُهُ مِنْ تَجْدِيدِ خَلْقِهِ أَمَادَ السَّمَاءِ وَفَطَرَهَا وَارْجَ الْأَرْضِ وَارْجَفَهَا وَقَلَعَ جِبَالَهَا وَنَسَفَهَا وَذَكََّ بَعْضُهَا بَعْضًا مِنْ هَيْبَتِهِ جَلَالَتِهِ وَمَخُوفِ سَطْوَتِهِ وَأَخْرَجَ مَنْ فِيهَا فَجَدَدَهُمْ بَعْدَ إِخْلَاقِهِمْ وَجَمَعَهُمْ بَعْدَ تَفَرُّقِهِمْ ثُمَّ مَيَّزَهُمْ لِمَا يُرِيدُهُ مِنْ مَسْأَلَتِهِمْ عَنْ خَفَايَا الْأَعْمَالِ وَخَبَايَا الْأَفْعَالِ وَجَعَلَهُمْ فَرِيقَيْنِ أَنْعَمَ عَلَى هَؤُلَاءِ وَانْتَقَمَ مِنْ هَؤُلَاءِ فَأَمَّا أَهْلُ الطَّاعَةِ فَاتَّابَهُمْ بِجَوَارِحِهِمْ وَخَلَدَهُمْ فِي دَارِهِ حَيْثُ لَا يَطْعَنُ النَّزَالُ وَلَا تَتَغَيَّرُ بِهِمُ الْحَالُ وَلَا تَنُوبُهُمُ الْأَفْزَاعُ وَلَا تَنَالُهُمُ الْأَسْقَامُ وَلَا تَعْرِضُ لَهُمُ الْأَخْطَارُ وَلَا تُشَخِّصُهُمُ الْأَسْفَارُ وَأَمَّا أَهْلُ الْمَعْصِيَةِ فَانزَلَهُمْ شَرَّ دَارٍ وَغَلَّ الْأَيْدِيَّ إِلَى الْأَعْنَاقِ وَقَرَنَ النَّوَاصِيَ بِالْأَقْدَامِ وَالْبَسَسَهُمْ سَرَائِلَ الْقَطْرَانِ وَمَقَطَّعَاتِ النَّيْرَانِ فِي عَذَابٍ قَدِ اشْتَدَّ حَرُّهُ وَبَابٍ قَدْ أُطْبِقَ عَلَى أَهْلِهِ فِي نَارٍ لَهَا كَلْبٌ وَكَجَبٌ وَلَهَبٌ سَاطِعٌ وَقَصِيفٌ هَائِلٌ لَا يَطْعَنُ مُقِيمُهَا وَلَا يُفَادِي أُسِيرُهَا وَلَا تُفَصِّمُ كُبُورُهَا لَأُمَّةً لِلدَّارِ فَتَفَنَّى وَلَا أَجَلَ لِلْقَوْمِ فَيَقْضَى.

(۳) از پیامبر اکرم ص روایت شده است:

وقتی خداوند عز و جل در روز قیامت همه بندگان را مبعوث می‌کند، همگی را در زمین صاف و همواری جمع می‌کند؛ پس دیدگان‌شان نافذ و گوش‌هایشان شنوا گردد؛ و شب‌ها و روز را نیز محشور کنند و مکانها و زمانها بر اعمال بندگان گواهی دهند؛

پس هر که عمل صالحی انجام داده، اعضا و جوارحش، و مکانهایش و ماه‌ها و سال‌ها و ساعات و ایامش، و نیز شب‌های جمعه و ساعات و ایام آن، بر او شهادت دهند؛ پس بدین سبب به سعادت ابدی برسد؛ و کسی که کار بدی انجام دهد، اعضا و جوارحش، و مکانهایش و ماه‌ها و سال‌ها و ساعات و ایامش، و نیز شب‌های جمعه و ساعات و ایام آن، بر او شهادت دهند؛ پس بدین سبب به شقاوت ابدی برسد. هشدار! برای روز قیامت بکوشید و زاد و توشه آماده کنید برای روزی که همه جمع می‌شوند، روزی که ندا داده می‌شود؛ و از گناهان دوری کنید، که با تقوای الهی است که به خلاص می‌توان امید بست.

التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسكري عليه السلام، ص ۶۵۵

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ص ...

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَبْعَثُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِبَادَهُ أَجْمَعِينَ وَإِمَاءَهُ، فَيَجْمَعُهُمْ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ فَيَنْفُذُهُمُ الْبَصْرَ، وَيُسْمِعُهُمُ الدَّاعِيَ، وَ يُحْشِرُ اللَّيَالِيَّ وَالْأَيَّامَ، وَتُسْتَشْهَدُ الْبِقَاعُ وَالشُّهُورُ عَلَى أَعْمَالِ الْعِبَادِ، فَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا شَهِدَتْ لَهُ جَوَارِحُهُ وَبِقَاعُهُ، وَشُهُورُهُ، وَ

أَعْوَامُهُ وَ سَاعَاتُهُ، وَ أَيَّامُهُ. وَ لِيَالِي الْجُمُعِ وَ سَاعَاتِهَا وَ أَيَّامِهَا، فَيَسْعَدُ بِذَلِكَ سَعَادَةَ الْأَبَدِ وَ مَنْ عَمِلَ سُوءًا شَهِدَتْ عَلَيْهِ جَوَارِحُهُ، وَ بَقَاعُهُ، وَ شُهُورُهُ وَ أَعْوَانُهُ، وَ سَاعَاتُهُ [وَ أَيَّامُهُ] وَ لِيَالِي الْجُمُعِ وَ سَاعَاتِهَا وَ أَيَّامِهَا، فَيَشْقَى بِذَلِكَ شَقَاءَ الْأَبَدِ.

أَلَا فَاعْمَلُوا [الْيَوْمَ] لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَ أَعِدُّوا الزَّادَ لِيَوْمِ الْجُمُعِ يَوْمَ التَّنَادِ، وَ تَجَنَّبُوا الْمَعَاصِيَ، فَتَقْوَى اللَّهُ يُرْجَى الْخَلَاصُ...^۱

تدبر

(۱) «وَ إِنْ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

بعد از اینکه (در آیه قبل) فرمود که ما نسبت به همه مستقدمین و مستأخرین (جلورفتگان و واپس ماندگان، گذشتگان و آیندگان) علم داریم؛ در این آیه می فرماید پروردگارت کسی است که همه آنها را در روز قیامت برمی انگیزاند و با سوق دادن آنها همه را در یکجا جمع می کند و این کارش هم از روی علم و حکمت است.

نکته تخصصی انسان شناسی

ما انسانها در زمانها و مکانهای مختلف زندگی می کنیم؛ و گاه گمان می کنیم که تاثیرات زندگیمان فقط محدود به کسانی است که در زمان و مکان ما زندگی می کنند. امروزه با گسترش ارتباطات، تا حدودی به فهم این واقعیت رسیده ایم که زندگی ما با انسانهایی که در مکانهای دیگر زندگی می کنند نیز مرتبط است؛ و با اندکی دقت می توان فهمید که زندگی ما با انسانهای زمانهای دیگر هم گره خورده است؛ چرا که هر کسی که هر کاری می کند و در دیگران (نزدیک یا دور) اثری می گذارد، (حتی اگر این اثر به خاطر اطلاع از اقدام او در هزار سال بعد باشد) این اثر یک ارتباطی بین او و دیگران برقرار می کند.

پس،

من به همه انساهاى عالم مرتبط هستم. و ظاهراً یکی از علتهای «حشر» (جمع آوردن همه انسانها در یک موقعیت واحد) این است که برای حسابرسی دقیق، همه باید حاضر باشند.

(۲) «وَ إِنْ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

۱. در همین مضمون ها این روایت هم قابل توجه است:

عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبَابٍ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ الْحَدَّاءِ عَنْ ثَوْبَانَ بْنِ أَبِي فَاخْتَةَ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ ع يُحَدِّثُ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ ص - قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ - عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ ع يُحَدِّثُ النَّاسَ قَالَ إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَعَثَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى النَّاسَ مِنْ حُفْرِهِمْ عَزْلاً بَعْضُهُمْ عَزْلاً فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ يَسُوقُهُمُ النُّورُ وَ تَجْمَعُهُمُ الظُّلْمَةُ حَتَّى يَقْفُوا عَلَى عَقَبَةِ الْمَحْشَرِ فَيَرْكَبُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَ يَزْدَحْمُونَ دُونَهَا فَيَمْنَعُونَ مِنَ الْمَضِيِّ فَتَشْتَدُّ أَنْفَاسُهُمْ وَ يَكْثُرُ عَرْقُهُمْ وَ تَضَيِّقُ بِهِمْ أُمُورُهُمْ وَ يَشْتَدُّ ضَجِيجُهُمْ وَ تَرْتَفِعُ أَصْوَاتُهُمْ قَالَ وَ هُوَ أَوَّلُ هَوْلٍ مِنْ أَهْوَالِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ قَالَ فَيُشْرِفُ الْجَبَّارُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَيْهِمْ مِنْ فَوْقِ عَرْشِهِ فِي ظُلْمَالٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَيَأْمُرُ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ فَيُنَادِي فِيهِمْ يَا مَعْشَرَ الْخَلَائِقِ أَنْصِتُوا وَ اسْتَمِعُوا مُنَادِيَ الْجَبَّارِ قَالَ فَيَسْمَعُ آخِرُهُمْ كَمَا يَسْمَعُ أَوَّلُهُمْ قَالَ فَتَنْكَسِرُ أَصْوَاتُهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ وَ تَخْشَعُ أَبْصَارُهُمْ وَ تَضْطَرِبُ فَرَائِصُهُمْ وَ تَفْرَعُ قُلُوبُهُمْ وَ يَرْفَعُونَ رُءُوسَهُمْ إِلَى نَاحِيَةِ الصَّوْتِ «مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ» قَالَ فَعِنْدَ ذَلِكَ يَقُولُ الْكَافِرُ «هَذَا يَوْمٌ عَسِيرٌ» قَالَ فَيُشْرِفُ الْجَبَّارُ عَزَّ وَ جَلَّ الْحَكْمُ الْعَدْلُ عَلَيْهِمْ فَيَقُولُ أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا الْحَكْمُ الْعَدْلُ الَّذِي لَا يَجُورُ الْيَوْمَ أَحْكَمُ بَيْنَكُمْ بَعْدِي وَ قِسْطِي لَا يُظْلَمُ الْيَوْمَ عِنْدِي أَحَدٌ الْيَوْمَ آخِذٌ لِلضَّعِيفِ مِنَ الْقَوِيِّ بِحَقِّهِ وَ لِصَاحِبِ الْمَظْلَمَةِ بِالْمَظْلَمَةِ بِالْقِصَاصِ مِنَ الْحَسَنَاتِ وَ السَّيِّئَاتِ وَ أُثِيبُ عَلَى الْهَيَاتِ وَ لَا يَجُوزُ هَذِهِ الْعَقَبَةَ الْيَوْمَ عِنْدِي ظَالِمٌ وَ لَا أَحَدٌ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ إِلَّا مَظْلَمَةٌ يَهْبِئُهَا صَاحِبُهَا وَ أُثِيبُهَا عَلَيْهِمْ وَ أَخَذَ لَهُ بِهَا عِنْدَ الْحِسَابِ فَتَلَازَمُوا أَيُّهَا الْخَلَائِقُ وَ اطَّلِبُوا مَظَالِمَكُمْ عِنْدَ مَنْ ظَلَمَكُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَ أَنَا شَاهِدٌ لَكُمْ عَلَيْهِمْ وَ كَفَى بِي شَهِيداً قَالَ فَيَتَعَارَفُونَ وَ يَتَلَازَمُونَ فَلَا يَبْقَى أَحَدٌ لَهُ عِنْدَ أَحَدٍ مَظْلَمَةٌ أَوْ حَقٌّ إِلَّا لَزِمَهُ بِهَا (الكافي، ج ۸، ص ۱۰۴-۱۰۵)

عبارت «او حکیم و علیم است» دلیل است بر مدعای «پروردگارت کسی است که آنان را گرد آورد.» زیرا حشر اولاً متوقف بر حکمت است که هرکسی به نتیجه عمل خود برسد و آفرینش انسانها بیهوده نباشد؛ و ثانیاً متوقف بر علمی است که چیزی از کسی فروگذار نگردد. (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۷)

نکته تخصصی تفسیری

قرآن کریم، وقتی اصرار دارد در آیاتش بیندیشیم، معنایش این است که سخنش سخن استدلالی است؛ و تعبد در منطق قرآن، به معنای پذیرفتن چشم و گوش بسته نیست.

یکی از مدل‌های استدلالی قرآن کریم، «ارائه نکات خداشناسی» و سپس «استفاده از مبانی خداشناسی در شناخت همه چیز» است این است؛ بدین صورت که بعد از بیان یک مدعا، صفاتی از صفات خدا را مطرح می‌کند؛ که اگر کسی نیک بیندیشد، اولاً می‌فهمد که امکان ندارد خدا، خدا باشد اما آن صفت را نداشته باشد؛ و ثانیاً اگر آن صفت در خدا باشد، حتماً آن مدعای مطرح شده معتبر است.

تطبیق بر آیه

گام اول: اگر خدا به عنوان خدا شناخته شود، معلوم است که سراسر علم و حکمت است و هیچ کاری را بدون حکمت انجام نمی‌دهد.

گام دوم: اگر خدا همه کارهایش بر اساس علم و حکمت است، پس اگر انسانهایی آفریده، آفرینش آنها بدون حکمت نبوده، پس باید معادی و نتیجه‌گیری‌ای از آفرینش آنها در کار باشد؛ و اگر اینها که در زمانهای مختلف بوده‌اند، با هم ارتباط واقعی دارند، لازم است که در آن نتیجه‌گیری نهایی، همه آنها با هم جمع شوند که هر یک بتواند به نحو تمام و کمال نتایج همه کارهای خویش را دریافت کند.

۳) «وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ»

در آیات قبل، خدا به عنوان «متکلم» بود الان به عنوان «غایب» حکایت می‌شود (إِنَّا هُوَ) ؛ و نیز خطاب به «همه مخاطبین» بود و در این آیه تغییر کرد و فقط متوجه یک نفر (شخص پیامبر) شد (کم هـ ک). چرا؟

الف. عبارت «قطعاً پروردگارت کسی است که آنان را گرد آورد» دلالت بر حصر می‌کند (یعنی برانگیختن مردم کار انحصاری خداست) و حصر در جایی مطرح می‌شود که اصل مطلب، قطعی و مسلم باشد در حالی که عده‌ای از عموم مردم (که مخاطب آیات قبل بودند) منکر معاد هستند. پس آیه از خطاب به عموم مردم، به خطاب به پیامبر برگشت و برای او حکایت کرد که این واقعه حتماً به دست خداوند رخ می‌دهد (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۴۷)

ب. این آیه جمع‌بندی آیات قبل است و در مقام جمع‌بندی، تغییر از حالت متکلم به حالت غایب، مساله را قطعی‌تر نشان می‌دهد: ما زمین و آسمان را چنین و چنان آفریدیم و افراد را زنده می‌کنیم و می‌میرانیم و به همه علم داریم؛ قطعاً پروردگارت همه را یکجا محشور می‌کند.

ج. اگرچه خدا واحد است، اما ربوبیت او متناسب با آنچه مورد ربوبیت قرار می‌گیرد، متفاوت است: ربوبیت برترین مخلوق (یعنی وجود مقدس پیامبر خاتم ص) غیر از ربوبیت مثلاً یک دانه سیب است. اگر خدا در حشر همه را گرد می‌آورد،

با بالاترین مرتبه ربوبیتش (که ربوبیت پیامبر خاتم ص است) تجلی می‌کند؛ لذا برای اشاره کردن به تاثیر این مقام، چاره‌ای نیست جز اینکه تعبیر «ربک» را بیاورد، که چون اسم ظاهر است، بعداً باید با ضمیر مفرد غایب بدان اشاره شود؛ و نیز چون مقام ربوبیت برترین مخلوق مد نظر است، باید تعبیر «ک: تو» را به جای «کُم: شما» بیاورد.

د. ...

۲۶۴) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۶ وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ ۲۷/۹/۱۳۹۵

ترجمه

و در حقیقت انسان را از گلی خشک و خام، از لجنی سیاه و بدبو که مانده و متغیر شده، آفریدیم.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«صَلْصَال» از ماده «صل» و به معنای گلی که خودش خشک شده باشد به کار می‌رود در مقابل «فخار» که گلی است که بر اثر حرارت دادن خشک شده باشد (گِل پخته) (مجمع البحرین، ج ۵، ص ۴۰۶) و قرآن کریم این صلصالی که انسان از آن آفریده شده را در جایی به «فخار» تشبیه کرده است (خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ؛ الرحمن/۱۴). برخی از اهل لغت توضیح داده‌اند که ماده «صل» (یا «صلصل») در دو معنای مختلف به کار می‌رود: یکی همین «گِل خشکیده» و دیگری در خصوص صدا (صدای زنجیر و لجام و ...) (معجم المقاییس اللغه، ج ۳، ص ۲۷۷) اما برخی دیگر از اهل لغت هر دو معنا را در کلمه «صلصال» دخیل دانسته و چنین توضیح داده‌اند که اصل صلصال امتداد یافتن یا رفت و برگشت صدا در یک چیز خشک است و بعداً به هر چیز خشکی که می‌تواند صدا تولید کند، اطلاق شده است. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۸۸؛ تاج العروس، ج ۱۵، ص ۴۰۸؛ الفایق فی غریب الحدیث، ج ۲، ص ۲۶۰)

«حَمَإٍ»: به معنای گِل سیاه و بدبو است و تعبیر «عَيْنِ حَمِئَةٍ» (کهف/۸۶) نیز به معنای چاهی است که دارای «حماً» باشد. (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۵۹)

«مَسْنُون» از ماده «سنن» است که اصل این ماده به معنای روان شدن و جریان یافتن است و یک سیره معین را هم به همین جهت جریان یافتنش در جامعه «سنت» می‌گویند (معجم المقاییس اللغه، ج ۳، ص ۶۱). همچنین کسی که دارای چهره دراز و نرم و یا بینی دراز و کشیده باشد «مسنون الوجه» می‌گویند و شاید به همین مناسبت است که در کلام عرب مسنون به معنای «مصور» (شکل و صورت یافته) به کار می‌رود (کتاب العین، ج ۷، ص ۱۹۷) که برخی در این آیه همین معنا را مدنظر قرار داده‌اند (یعنی گلی که به شکل خاصی درآمده بود؛ الکشاف، ج ۲، ص ۵۷۶). همچنین «سین» به معنای سالهای عمر را هم از این ماده دانسته‌اند و از دیدگاه‌های که در توضیح عبارت «حماً مسنون» آمده، آن است که «مسنون» را به معنای بدبو دانسته‌اند (کتاب العین، ج ۷، ص ۱۹۶)؛ بر این اساس، ممکن است معنای «حماً مسنون» گلی باشد که بر اثر ماندن و مرور زمان به لجن بدبویی تبدیل شده باشد.

به لحاظ نحوی عبارت «مِنْ حَمًا مَسْنُونٍ» می‌تواند صفت برای عبارت «صلصال» باشد و یا بدل از آن باشد (البحر المحيط، ج ۶، ص ۴۷؛ إعراب القرآن و بیانه، ج ۵، ص ۲۳۷) در حالت اول یعنی خود آن صلصال، از حمًا مسنون بوده است؛ اما در حالت دوم، صلصال و حمًا مسنون دو وضعیت متفاوت بوده که حتی ممکن است مرتبه حمًا مسنون بعد از صلصال بوده باشد.

نکته: واژه‌های «گل» در قرآن

در زبان عربی برای کلمه «گل» متناسب با حالات مختلفش واژه‌های متعددی به کار رفته است که [غیر از خود کلمه «طین» که به معنای مطلق «گل» است] حداقل چهار واژه از آنها در قرآن کریم به کار رفته است که عبارتند از صلصال، فخار، حمًا، و لازب:

گلی که بر اثر گرما خودش نسبتاً خشک شده باشد «صلصال» گویند (شاید معادل «کلوخ» در فارسی باشد)؛
گلی که بر اثر حرارت دادن خشک شده باشد «فخار» گویند (شاید معادل سفال در فارسی باشد)؛
گلی که آب آن را تغییر حالت داده و فاسد و بدبو کرده باشد، «حمًا» گویند (شاید معادل «لجن» در فارسی باشد)؛
و گلی که حالت لزج و چسبنده داشته باشد «لازب» گویند. (فقه اللغة، ص ۳۰۹)

حدیث

بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۱۵؛ الأمالی (للطوسی)، ص ۱۴۹

حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ عَنْ أَبِي بصيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّا وَ شِيعَتَنَا خُلِقْنَا مِنْ طِينَةٍ وَاحِدَةٍ وَ خُلِقَ عَدُوُّنَا مِنْ طِينَةٍ خَبَالٍ مِنْ حَمًا مَسْنُونٍ

(۱) عبدالغفار جاری روایت کرده که امام صادق ع فرمودند: بدرستی که خداوند مومن را از طینت و سرشت بهشتی آفرید و ناصبی [دشمنان اهل بیت ع] را از طینت و سرشت آتش؛

و فرمود: هنگامی که خداوند خیر بنده‌ای را بخواهد روح و جسمش را طیب و پاک می‌گرداند به طوری که هیچ مطلب خوبی نمی‌شنود مگر اینکه آن را به رسمیت می‌شناسد و هیچ مطلب منگری را نمی‌شنود مگر اینکه انکارش می‌کند؛

و شنیدم که می‌فرمود: طینت‌ها بر سه قسم است: طینت و سرشت پیامبران، که مومن هم از همان طینت است؛ جز اینکه پیامبران از خالص آن‌اند و آنها اصل‌اند و برتری‌شان محفوظ است؛ و مومنانی هم که فرع و بخشی از «گل چسبنده» (صافات/۱۱) هستند همچنین؛ و خداوند بین آنها و شیعیانشان [= پیروانشان] جدایی نیندازد؛

و فرمود: طینت و سرشت افراد ناصبی «از لجنی سیاه و بدبو که مانده و متغیر شده» (اعراف/۲۶) است؛ و اما مستضعفان، آنها «از خاک» (حج/۵) هستند؛ مومن [حقیقی] هیچگاه از ایمانش بر نمی‌گردد؛ و ناصبی [حقیقی] هیچگاه از دشمنی‌اش بر نمی‌گردد؛ و البته مشیت خدا در همگی جاری است.

الکافی، ج ۲، ص ۳؛ بصائر الدرجات، ج ۱، ص ۱۶

^۱ ابتدای سند روایت در بصائرالدرجات چنین است: مُحَمَّدٌ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ شُعَيْبٍ ...

مُحَمَّدٌ بْنُ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنِ النَّضْرِ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ عَبْدِ الْغَفَّارِ الْجَارِي عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ طِينَةِ الْجَنَّةِ وَخَلَقَ النَّاصِبَ مِنْ طِينَةِ النَّارِ وَقَالَ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بَعْدَ خَيْرٍ طَيْبَ رُوحَهُ وَجَسَدَهُ فَلَا يَسْمَعُ شَيْئاً مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا عَرَفَهُ وَ لَا يَسْمَعُ شَيْئاً مِنَ الْمُنْكَرِ إِلَّا أَنْكَرَهُ قَالَ وَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ الطِّينَاتُ ثَلَاثَةٌ طِينَةُ الْأَنْبِيَاءِ وَ الْمُؤْمِنُ مِنْ تِلْكَ الطِّينَةِ إِلَّا أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ هُمْ صَفْوَتُهَا وَ هُمُ الْأَصْلُ وَ لَهُمْ فَضْلُهُمْ وَ الْمُؤْمِنُونَ الْفَرْعُ مِنْ «طِينِ لَازِبٍ» كَذَلِكَ لَا يَفْرُقُ اللَّهُ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ شِيعَتِهِمْ وَقَالَ طِينَةُ النَّاصِبِ «مِنْ حَمِإٍ مَسْنُونٍ» وَ أَمَّا الْمُسْتَضْعَفُونَ فَ«مِنْ تُرَابٍ» لَا يَتَحَوَّلُ مُؤْمِنٌ عَنْ إِيْمَانِهِ وَ لَا نَاصِبٌ عَنْ نَصْبِهِ وَ لِلَّهِ الْمَشِيئَةُ فِيهِمْ جَمِيعاً.

تدبر

(۱) «وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِإٍ مَسْنُونٍ»

قرآن کریم درباره سابقه ابتدایی انسان تعابیر مختلفی به کار برده است: تراب (خاک)، طین (گل)، صلصال (گل خشک و خام)، حمأ (لجن سیاه و بدبو). چرا؟

الف. اینها مراحل مختلف تکوین آدم است: ابتدا از خاک بوده، سپس خداوند آن خاک را با آب مخلوط کرده و «گل» شده؛ سپس آن «گل» رها شده تا کم‌کم تغییر یافته و به «حمأ مسنون: لجن مانده و متغیر شده» تبدیل گردیده، آنگاه باز به حال خود رها شده تا خشک شود و به صلصال تبدیل شود. (مجمع البیان، ج ۶، ص ۵۱۶)

ب. اینها اشاره به طینت‌های مختلفی است که خداوند در سرشت انسانها قرار داده است؛ هر طینتی یک اقتضایی دارد، و آمیخته‌ای از این طینت‌های مختلف در وجود انسانها قرار داده شده تا بر اساس باور و عمل خویش، یکی از این طینت‌ها را در وجود خود نهایی کنند. (اقتباس از حدیث ۱)

ج. چه بسا این تفنن در عبارت برای آن است که مساله «آفریده شدن از خاک» را یک مساله صرفاً جسمانی ندانیم (یعنی همان گونه که درباره علم و قدرت خداوند تعبیری مانند عرش (اریکه سلطنتی) و کرسی (تخت سلطنتی) به کار رفته و حتی تعبیری مانند «عرشه علی الماء: عرش او بر روی آب است» (هود/۷) آمده، که واضح است که مقصود از آنها اشاره به یک واقعیات ماورایی است، نه اموری مادی و جسمانی؛ نقش خاک و گل و ... در آفرینش انسان هم برای اشاره به یک امور ماورایی بوده است، و تعابیر متعدد به کار رفته تا ذهن ما اینها را در یک واقعیت جسمانی منحصر نکند)

د. ...

(۲) «وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِإٍ مَسْنُونٍ»

این آیه در مقام بیان شروع آفرینش انسان است، که این شروع از خاک و گل است چنانکه آیه «بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ: آفرینش انسان را از گل شروع کرد» (سجده/۷) نیز بر همین مقصود دلالت می‌کند. (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۵۱)

نکته تخصصی انسان‌شناسی

شروع آفرینش انسان از گل و لای زمین است، پس اگرچه خداوند روحی در وی دمیده، اما این گونه نیست که تمام حقیقت انسان آسمانی باشد و این بدن زمینی، صرفاً یک آشیانه برای روح باشد که بعد از جدایی روح از بدن، هیچ ربطی به حقیقت انسان نداشته باشد؛

بلکه هم بدن خاکی در حقیقت انسان موثر است و هم روح متعالی؛
شاید به همین جهت است که در آخرت هم لقاء الله و پاداش و عذاب‌های معنوی در کار است و هم پاداش و عذاب‌های جسمانی.

۲۶۵) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۷ وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ ۱۳۹۵/۹/۲۸

ترجمه

و جن را پیش از آن، از آتش «باد گرم» آفریدیمش.

نکات ترجمه‌ای و نحوی

«جَانٌّ»

ماده «جن» در اصل به معنای «پوشش» (ستر) و مخفی شدن (تستر) می‌باشد که مشتقات فراوانی از آن ساخته شده و در قرآن کریم به کار رفته است؛ از جمله:

«جِنٌّ» موجودی است که همانند انسان اختیار و تکلیف دارد؛ اما از ما انسانها پوشیده و مستور است و به همین جهت به او «جن» گفته می‌شود (و در زبان فارسی گاه به دیو و پری ترجمه می‌شود).^۱ به جماعت جنیان «جِنَّةً» گفته می‌شود: «مِنْ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ» (ناس ۶)؛ البته

«جِنَّةً» (سبأ ۶۷) گاه به معنای «جنون» و دیوانگی هم به کار می‌رود از این جهت که گویی عقل شخص مخفی شده است؛ هر چند درباره

«مجنون» (دیوانه) (دخان ۱۴) این احتمال هم مطرح است که از این جهت چنین نامیده شده که گمان می‌کردند دیوانها کسی است که جنیان بر او تسلط پیدا کرده‌اند

«جَنَانُ اللَّيْلِ» و «جُنُونُ اللَّيْلِ» هر دو به معنای «پوشش شب» است؛ «جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ» (انعام ۷۶) یعنی شب او را پوشاند.

«جِنَّةً» (مجادله ۱۶) به «سپر» می‌گویند برای اینکه رزمنده را در مقابل سلاح دشمن می‌پوشاند و حفظ می‌کند.

^۱ درباره «جن» چنین توضیحی هم داده شده است که به نظر می‌رسد بیشتر دیدگاه و تحلیل شخصی افراد از این واژه باشد نه معنای لفظی آن: الْجِنُّ يُقَالُ عَلَى وَجْهِينَ: أَحَدُهُمَا لِلرُّوحَانِيِّينَ الْمَسْتَرَّةِ عَنِ الْحَوَاسِ كُلِّهَا بِإِزَاءِ الْإِنْسِ، فَعَلَى هَذَا تَدْخُلُ فِيهِ الْمَلَائِكَةُ وَالشَّيَاطِينُ، فَكُلُّ مَلَائِكَةٍ جِنٌّ، وَ لَيْسَ كُلُّ جِنٍّ مَلَائِكَةً، وَ عَلَى هَذَا قَالَ أَبُو صَالِحٍ: الْمَلَائِكَةُ كُلُّهَا جِنٌّ، وَ قِيلَ: بَلِ الْجِنُّ بَعْضُ الرُّوحَانِيِّينَ، وَ ذَلِكَ أَنَّ الرُّوحَانِيِّينَ ثَلَاثَةٌ: - أَخْيَارٌ: وَ هُمُ الْمَلَائِكَةُ. - وَ أَشْرَارٌ: وَ هُمُ الشَّيَاطِينُ. - وَ أَوْسَاطٌ فِيهِمُ أَخْيَارٌ وَ أَشْرَارٌ: وَ هُمُ الْجِنُّ، وَ يَدُلُّ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى: قُلْ أَوْحَى إِلَيَّ إِلَى قَوْلِهِ: وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ مِنَ الْفَاسِقِينَ [الجن / ۱ - ۱۴]. (مفردات، ص ۲۰۴)

«جَنَّةٌ» (جمع آن: «جَنَّاتٌ») به بوستان پردرخت می‌گویند از این جهت که با درختان پوشیده شده است (سبأ/۱۵-۱۶)؛ و به بهشت هم «جنت» گفته شده (آل‌عمران/۱۳۳)، یا به خاطر تشبیه به باغ و بوستان های زمینی؛ و یا از این جهت است که پاداشی است که فعلا از دیدگان ما پوشیده و مستور است.

«جنین» به بچه گویند مادام که در شکم مادر، پوشیده از دیدگان است؛ و جمع آن «أَجِنَّةٌ» (نجم/۳۲) است [توجه: برخلاف آنچه در عوام فارسی زبان رایج شده، أَجِنَّة جمع جن نیست، بلکه جمع جنین است؛ و سیبویه گفته که جمع «جان: جن» «جنان» است؛ مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۵].^۱

(معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۱-۴۲۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۰۳-۲۰۵)

و اما کلمه «جان»:

این کلمه چهاربار در قرآن کریم به کار رفته است؛ دوبار درباره «مار» حضرت موسی (عصا وقتی به مار تبدیل شد) (نمل/۱۰؛ قصص/۳۱) و نوعی «مار سفید» (کتاب العین، ج ۶، ص ۲۱) یا «مار چشم کبودی که غالبا در خانه‌ها دیده می‌شود»؛ کتاب الماء، ج ۱، ص ۲۷۳) و درباره وجه تسمیه‌اش برخی گفته‌اند اساسا به مار سفید رنگ «جان» می‌گویند گویی که یک نفر از جنیان است (معجم المقاییس اللغة، ج ۱، ص ۴۲۲). دوبار دیگر (حجر/۲۷؛ الرحمن/۱۵) در همین معنای مرتبط با «جن» به کار رفته است. برخی آن را شخص «ابلیس» دانسته‌اند (حسن بصری و قتاده)، برخی گفته‌اند او پدر جنیان است همان طور که «آدم» پدر انسانهاست (ابن عباس)، برخی هم گفته‌اند اسم نوع برای جنیان است که از نسل ابلیس می‌باشند [شبیبه «انسان»، که اسم نوع برای انسانهاست که همگی از نسل حضرت آدم می‌باشند] (مجمع‌البیان، ج ۶، ص ۵۱۷) و برخی هم گفته‌اند یک نوع خاصی از جنیان هستند (مفردات ألفاظ القرآن، ص ۲۰۵) و برخی هم آن را اسم جمع برای «جن» دانسته‌اند (شبیبه «ناس» برای انسان) (کتاب الماء، ج ۱، ص ۲۷۳) برخی هم او را پدر ابلیس دانسته‌اند که جنیان همه از فرزندان اویند (تفسیر قمی، ج ۱، ص ۳۷۵)

«الْجَانَّ خَلْقُهَا»: آمدن «الجان» به نحو منصوب، قبل از فعلی که خودش مفعول دارد، از باب اشتغال، و شبیه عبارت «الْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا» (حجر/۱۹) است که در جلسه ۲۵۷ درباره این ساختار نحوی توضیح داده شد.

«سَمُومٌ» از ماده «سم» است که اصل این ماده به معنای سوراخ کوچکی است که چیزی از آن وارد شود چنانکه در قرآن به معنای سوراخ سوزن خیاطی به کار رفته است (حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ: مگر اینکه شتر از سوراخ سوزن وارد شود! اعراف/۴۰) و جمع آن «سُمُومٌ» است. سم کشنده را هم از این باب سم گفته‌اند که با ظرافت در بدن رسوخ می‌کند.

اما «سَمُومٌ» به معنای «باد گرم» است و وجه تسمیه‌اش یا بدین جهت است که با قوت و سوزاندگی در اجسام نفوذ می‌کند و یا بدین جهت که اثر کشنده‌ای همچون اثر سم دارد (معجم المقاییس اللغة، ج ۳، ص ۶۲؛ مفردات ألفاظ القرآن، ص ۴۲۴)

۱. «جَنَّانٌ» هم به معنای قلب است اما این کلمه در قرآن به کار نرفته است.

توجه شود که ترکیب «نارِ السَّمُومِ»، ترکیب اضافی (مضاف و مضاف الیه) است، نه ترکیب وصفی؛ یعنی «سموم» وصف آتش نیست (تا آن را مثلاً به «آتش سوزان» ترجمه کنیم) بلکه «سموم» (چنانکه در بالا اشاره شد) به معنای «باد گرم و سوزان» است و «نارِ السَّمُومِ» یعنی آتش مربوط به این باد. (شبیهِ «آتش هیزم»)

حدیث

۱) افرادی از امام حسن عسگری سالی درباره هاروت و ماروت (دو فرشته‌ای که حکایتشان در آیه ۱۰۲ سوره بقره مطرح شده) می‌پرسیدند؛ بحث ادامه یافت و به اینجا کشیده شد که:

گفتند: پس بنا بر آنچه فرمودید، ابلیس هم فرشته نبوده است؟

فرمود: خیر، نبوده، بلکه از جن بوده است؛ آیا نشنیده‌اید که خداوند متعال می‌فرماید: «و هنگامی که به فرشتگان گفتیم به آدم سجده کنید، پس سجده کردند جز ابلیس؛ که از جن بود» (کهف/۵۰) و خبر داد که او از جن بود؛ و نیز او بود که خداوند متعال در موردش فرمود: «و جن را پیش از آن، از آتشِ «باد گرم» آفریدیمش.» (حجر/۲۷)

التفسیر المنسوب إلى الإمام الحسن العسکری علیه السلام، ص ۴۷۶؛ عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۷۰
 قَالَ أَبُو يَعْقُوبَ وَ أَبُو الْحَسَنِ [هما راویا التفسیر] قُلْنَا لِلْحَسَنِ أَبِي الْقَائِمِ ع...: فَعَلَى هَذَا لَمْ يَكُنْ إِبْلِيسُ أَيْضاً مَلَكاً فَقَالَ: لَأَبْلُ كَانَ مِنَ الْجِنِّ، أَمَا تَسْمَعَانِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: «وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ» فَأَخْبَرَ أَنَّهُ كَانَ مِنَ الْجِنِّ، وَ هُوَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: «وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ»^۱.

۲) ابوبصیر می‌گوید: مولای ما امام باقر ع در حرم [= مسجد الحرام] نشسته بود و جمعی از دلدادگان ایشان گرد ایشان بودند که طاووس یمانی با عده‌ای از یارانش نزد ایشان آمد و به امام عرض کرد: اجازه می‌دهید که سوال بپرسم:

فرمودند: نزدیک بیا و بپرس.

[سوالاتی پرسید تا رسید به اینکه:]

پرسید: چرا آدم، آدم نامیده شد؟

فرمودند: چون طینت او از «ادیم» [= قشر] زمین پست برداشته شد.

پرسید: چرا حواء، حواء نامیده شد؟

فرمودند: چون از ضلع یک «حی» [= زنده] (یعنی ضلع آدم) آفریده شد.

پرسید: چرا ابلیس، ابلیس نامیده شد؟

۱. این دو روایت هم درباره جنیان و نسبت ابلیس با آنها قابل توجه است:

- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ الصَّفَّارُ قَالَ حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِيفٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: الْأَبَاءُ ثَلَاثَةٌ آدَمُ وَكَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ وَ الْجَانُّ وَ كَذَلِكَ إِبْلِيسُ وَ كَذَلِكَ الْكَافِرُ وَ لَيْسَ فِيهِمْ نِتَاجٌ إِنَّمَا يَبِيضُ وَ يُفْرِخُ وَ وُلْدُهُ ذُكُورٌ لَيْسَ فِيهِمْ إِنَاثٌ. (الخصال، ج ۱، ص ۱۵۲)

- سئِلَ الْعَالَمُ عَ عَنْ مُؤْمِنِي الْجِنِّ أَيْ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَقَالَ لَا وَ لَكِنْ لِلَّهِ حِطَّائِرُ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَ النَّارِ يَكُونُ فِيهَا مُؤْمِنُو الْجِنِّ وَ فَسَاقُ الشَّيْطَانِ. (تفسیر القمی،

فرمودند: چون از رحمت خداوند عز و جل مایوس شد («أبلس») یعنی مایوس و ناامید شد.

پرسید: چرا «جن»، جن نامیده شده؟

فرمودند: چون آنها مایلند خود را مخفی کنند (استَجَنُوا) تا دیده نشوند.

الإحتجاج على أهل اللجاج (للطبرسی)، ج ۲، ص ۳۲۹

عَنْ أَبِي بصيرٍ قَالَ: كَانَ مَوْلَانَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَاقِرُ عَ جَالِسًا فِي الْحَرَمِ وَ حَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَوْلِيَائِهِ إِذْ أَقْبَلَ طَاوُسٌ الْيَمَانِيُّ فِي جَمَاعَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ ثُمَّ قَالَ لِأَبِي جَعْفَرٍ عَ أ تَأْذَنُ لِي فِي السُّؤَالِ؟ فَقَالَ أَدْنَا لَكَ فَسَلْ قَالَ أَخْبِرْنِي ...^۱ فَلِمَ سُمِّيَ آدَمُ آدَمَ؟ قَالَ لِأَنَّهُ رُفِعَتْ طَبِئَتُهُ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ السَّقْلَى قَالَ وَ لِمَ سُمِّيَتْ حَوَاءُ حَوَاءً قَالَ لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِنْ ضِلْعٍ حَتَّى يَعْنِي ضِلْعَ آدَمَ قَالَ فَلِمَ سُمِّيَ إِبْلِيسُ إِبْلِيسَ؟ قَالَ لِأَنَّهُ أَبْلَسَ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَا يَرْجُوهَا قَالَ فَلِمَ سُمِّيَ الْجِنُّ جِنًّا؟ قَالَ لِأَنَّهُمْ اسْتَجَنُوا فَلَمْ يَرَوْا...

[توجه: «ضلع» (در عبارت آفرینش حوا از ضلع آدم) اگرچه یکی از معانی «استخوان دنده» است؛ اما این تنها معنای این کلمه نیست و به معانی: «ضلع» هندسی (مثلا ضلع مربع)، کجی و اعوجاج (کج و معوج)، میل و تمایل، قوت، سنگینی، چوب عود، کوه کم ارتفاع، و ... نیز به کار می رود (لسان العرب، ج ۸، ص ۲۲۵-۲۲۸) و در روایتی از امام صادق ع صریحا این تلقی که حواء از استخوان دنده آدم آفریده شده باشد، رد شده است؛ و در همان روایت، ایشان توضیحی می دهند که بر اساس آن، شاید بتوان گفت «ضلع» در این روایت به همان معنای «ضلع» هندسی است و به نحو استعاری می خواهد بفهمانند حوا هم از همان جنس آدم است؛ چنانکه مرحوم شیخ صدوق در حاشیه همین روایت امام صادق ع (من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۰) می گوید منظور از روایتی که گفته حوا از ضلع آدم است، اشاره به باقیمانده طینت و گلی است که آدم از آن آفریده شد؛ و نیز مرحوم مجلسی برای جمع بین این دو روایت احتمال داده اند که حرف «من» در اینجا به معنای «لاجل» باشد (روضه المتقین، ج ۸، ص ۷۷) [یعنی حوا را برای تمایل به آدم آفریدند تا این دو به هم میل کنند و مکمل هم شوند].^۲

۱. مَتَى هَلَكَ ثُلُثُ النَّاسِ قَالَ وَهَمْتُ يَا شَيْخُ أَرَدْتُ أَنْ تَقُولَ مَتَى هَلَكَ رُبُعُ النَّاسِ وَ ذَلِكَ يَوْمَ قَتَلَ قَابِيلُ هَابِيلَ كَانُوا أَرْبَعَةَ آدَمَ وَ حَوَاءَ وَ قَابِيلُ وَ هَابِيلُ فَهَلَكَ رُبُعُهُمْ فَقَالَ أَصَبْتُ وَ وَهَمْتُ أَنَا فَأَيُّهُمَا كَانَ أَبَا لِلنَّاسِ الْقَاتِلُ أَوْ الْمَقْتُولُ؟ قَالَ لَا وَ أَحَدٌ مِنْهُمَا بَلْ أَبُوهُمُ شَيْثُ بْنُ آدَمَ فَقَالَ

این روایت هم در آفرینش جن قابل توجه است:

قال: ذكر بعض المفسرين، بحذف الإسناد، عن أبي بصير، عن الصادق جعفر بن محمد (عليهما السلام)، أنه قال: أخبرني عن خلق آدم، كيف خلقه الله

تعالی؟

قال: «إن الله تعالى لما خلق نار السموم، و هي نار لا حر لها و لا دخان، فخلق منها الجان، فذلك معنى قوله تعالى: وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ وَ سماها مارجا، و خلق منه زوجه و سماها مارجة، فواقعها فولدت الجان، ثم ولد الجان ولدا و سماها الجن، و منه تفرعت قبائل الجن، و منهم إبليس اللعين، و كان يولد الجان الذكر و الأنثى، و يولد الجن كذلك توأمين، فصاروا تسعين ألفا ذكرا و أنثى، و ازدادوا حتى بلغوا عدة الرمال.

و تزوج إبليس بامرأة من ولد الجان يقال لها: لها بنت روحا بن سلساسل، فولدت منه بيلقيس و طونة في بطن واحد، ثم شعلا و شعيلة في بطن واحد، ثم دوهر و دوهرة في بطن واحد، ثم شوظا و شيطنة في بطن واحد، ثم فقطس و فقطسة في بطن واحد، فكثر أولاد إبليس (لعنة الله) حتى صاروا لا يحصون، و كانوا يهيمون على وجوههم كالذر، و النمل، و البعوض، و الجراد، و الطير، و الذباب. و كانوا يسكنون المفاوز و القفار، و الحياض، و الآجام، و الطرق، و المزابل، و الكنف، و الأنهار، و الآبار، و النواويس، و كل موضع وحش، حتى امتلأت الأرض منهم. ثم تمثلوا بولد آدم بعد ذلك، و هم على صور

در این آیه با استفاده از شیوه «اشتغال» بر جن و آفریده شدنش تاکید شده است (توضیح در نکات ترجمه). شاید این آیه می‌خواهد تاکید کند که شیطان (به عنوان یکی از جنیان) هم مخلوق خداست و هرکاری که می‌کند از حوزه مشیت الهی بیرون نیست.

الخیل، و الحمیر، و البغال، و الإبل، و المعز، و البقر، و الغنم، و الكلاب، و السباع، و السلاحف. فلما امتلأت الأرض من ذرية إبليس (لعنه الله) أسكن الله الجن الهواء دون السماء، و أسكن ولد الجن في سماء الدنيا، و أمرهم بالعبادة و الطاعة و هو قوله تعالى: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ». و كانت السماء تفتخر على الأرض، و تقول: إن ربي رفعني فوقك، و أنا مسكن الملائكة، و في العرش و الكرسي و الشمس و القمر و النجوم، و خزائن الرحمة، و منى ينزل الوحي. فقالت الأرض: إن ربي بسطني و استودعني عروق الأشجار و النبات و العيون، و خلق في الثمرات و الأنهار و الأشجار. فقالت لها السماء: ليس عليك أحد يذكر الله تعالى؟ فقالت الأرض: يا رب، إن السماء تفتخر علي، إذ ليس علي أحد يذكرك. فنوديت الأرض: أن اسكني، فإنني أخلق من أديمك صورة لا مثل لها من الجن، و أرزقه العقل و العلم و الكتاب و اللسان، و انزل عليه من كلامي، ثم أملاً بطنك و ظهرك و شرقتك و غربك على مزاج تربك في اللون، و الحرية، و السرية، و افتخرى يا أرض على السماء بذلك.

ثم استقرت الأرض و سألت ربه أن يهبط إليها خلقاً، فأذن لها بذلك، على أن يعبدوه و لا يعصوه قال و هبط الجن و إبليس اللعين و سكننا الأرض، فأعطوا على ذلك العهد، و نزلوا و هم سبعون ألف قبيلة يعبدون الله حق عبادته دهرًا طويلاً. ثم رفع الله إبليس إلى سماء الدنيا لكثرة عبادته، فعبد الله تعالى فيها ألف سنة، ثم رفع إلى السماء الثانية، فعبد الله تعالى فيها ألف سنة، و لم يزل يعبد الله في كل سماء ألف سنة حتى رفعه الله إلى السماء السابعة، و كان أول يوم في السماء الأولى السبت، و الأحد في الثانية، حتى كان يوم الجمعة صبر في السماء السابعة، و كان يعبد الله حق عبادته، و يوحد حق توحيد، و كان بمنزلة عظيمة حتى إذا مر به جبرئيل و ميكائيل، يقول بعضهم لبعض: لقد أعطى هذا العبد من القوة على طاعة الله و عبادته ما لم يعط أحد من الملائكة. فلما كان بعد ذلك بدهر طويل، أمر الله تعالى جبرئيل أن يهبط إلى الأرض، و يقبض من شرقها و غربها و قعرها و بسطها قبضة، ليخلق منها خلقاً جديداً، ليجعله أفضل الخلاق.

- و عنه: قال ابن عباس: فنزل إبليس (لعنه الله) فوق وسط الأرض، و قال: يا أيها الأرض، إنى جئتكم ناصحاً لك، إن الله تعالى يريد أن يخلق منك خلقاً يفضل على جميع الخلق، و أخاف أن يعصيه، و قد أرسل الله إليك جبرئيل، فإذا جاءك فاقسمي عليه أن لا يقبض منك شيئاً. فلما هبط جبرئيل بإذن ربه، نادته الأرض، و قالت: يا جبرئيل، بحق من أرسلك إلي، لا تقبض مني شيئاً، فإنى أخاف أن يعصيه ذلك الخلق، فيعذبه في النار. قال: فارتعد جبرئيل من هذا القسم، و رجع إلى السماء و لم يقبض منها شيئاً، فأخبر الله تعالى بذلك، فبعث الله تعالى ميكائيل ثانية، فجرى له مثل ما جرى لجبرئيل، فبعث الله عزرائيل ملك الموت، فلما هم بها أن يقبض منها، قالت له مثل ما قالت لهما، فقال: و عزة ربي لا أعصى له أمراً. ثم قبض منها قبضة من شرقها و غربها و حلوها و مرها و طيبها و مالحها و خسيسها و قعرها و بسطها، فقدم ملك الموت بالقبضة، و وقف أربعين عاماً لا ينطق، فأتاه النداء أن يا ملك الموت، ما صنعت؟ فأخبره بجميع القضية. قال الله تعالى: و عزتي و جلالي لاسلطتك على قبض أرواح هذا الخلق الذي أخلقه؛ لقلته رحمتك. فجعل الله نصف تلك القبضة في الجنة، و النصف الآخر في النار. قال: و خلق الله آدم من سبع أرضين: فرأسه من الأرض و الأولى، و عنقه من الثانية، و صدره من الثالثة، و يده من الرابعة، و بطنه و ظهره من الخامسة، و فخذه و عجزه من السادسة، و ساقاه و قدماه من السابعة. (تحفة الإخوان، ص ٦٢ مخطوط؛ به نقل البرهان في تفسير القرآن، ج ٣، ص ٣٤١)

خداوند هم خیر محض است و هم مبدا و خالق همه چیز. پس شیطان، با اینکه عامل شر و بدی در عالم است، در عین حال مخلوق خداست؛ نه در عرض خدا. بی توجهی به مخلوق بودن شیطان، موجب باور به ثنویت (دوخدانگاری: اهورامزدا و اهریمن) شده است؛ باوری که زندگی انسان را بشدت دچار چالش می‌کند؛ همان طور که کسانی که شیطان را یک موجود مستقل می‌دانسته‌اند، خود را مجبور می‌دیده‌اند برای امان ماندن از شر او، او را بپرستند و از او اطاعت کنند!

اما کسی که توجه داشته باشد که شیطان هم مخلوق خداست و همه امور او هم به دست خداست، چنین کسی، مادام که خود را در پناه خدا قرار می‌دهد، از شیطان و نیروهای شیطانی بیم و نگرانی‌ای نخواهد داشت.

وقتی باور کنیم که حتی شیطان هم - که مهمترین دشمن خدا و مانع راه خداپرستی است - مخلوق خدا و کاملاً در ید قدرت اوست، دیگر غیر خدا به هیچ چیزی دل نمی‌بندیم.

(۲) «وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ»

جن قبل از انسان آفریده شدند و بر طبق روایات، قبل از انسان در زمین زندگی می‌کردند (جلسه ۲۲۰، حدیث ۱ و ۲؛ و جلسه ۲۳۲، حدیث ۱)

(۳) «وَ الْجَانُّ ... مِنْ نَارِ السَّمُومِ»

تاکید بر اینکه آتشی که شیطان از او آفریده شده، آتش «سَمُوم» است، چه وجهی دارد؟ (کلمه «سَمُوم» تنها سه بار در قرآن آمده که موارد دیگرش درباره عذابهای اخروی است: وَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ، طور/۲۷؛ فِی سَمُومٍ وَ حَمِيمٍ، واقعه/۴۲) الف. در نکات ترجمه بیان شد که سم به معنای منفذ بسیار ریز و یا چیزی است که از چنین منفذی می‌تواند نفوذ کند و «سَمُوم» به معنای باد سوزان است از این جهت که حرارت را درون اشیاء نفوذ می‌دهد. اینکه شیطان از چنین ماده‌ای درست شده، شاید مقدمه‌ای است برای هشدار به اغواگری شیطان در آیات بعد، که شیطان موجودی است که از امری درست شده که بشدت می‌تواند رسوخ و نفوذ کند.

ب. ...

این را در کانال نگذاشتم چون مطمئن نبودم که برداشت درستی باشد.

(۴) «وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ»

شروع خلقت انسان از گِل است و شروع خلقت جن از آتش. اگر گِل به همین معنای خاک و آب است که ما می‌شناسیم و به خاطر وجود این بُعد مادی، شناختهای متعددی از انسان میسر شده است (خصوصاً در علوم جدید که سعی می‌کنند همه چیز را بر اساس ماده توضیح دهند) به همین ترتیب، ظاهراً شناخت ابعاد مادی جن هم تا حدودی برای انسان ممکن خواهد بود؛ البته سخن فوق به معنای یک شناخت کامل از جن نیست، چنانکه شناخت بُعد خاکی و فیزیکی انسان، شناخت کاملی از انسان نیست.

۲۶۶) سوره حجر (۱۵) آیه ۲۸ وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ ۱۳۹۵/۹/۲۹

ترجمه

و هنگامی که پروردگارت به فرشتگان فرمود: به یقین من آفریننده بشری هستم از گلی خشک و خام، از لجن سیاه و بدبویی که مانده و متغیر شده.

نکات ترجمه

درباره کلمه «بشر» در جلسه ۱۶۵ توضیح داده شد.

درباره کلمات «صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ» در جلسه ۲۶۴ توضیح داده شد.

توجه: این آیه بسیار شبیه دو آیه‌ای است که قبلاً بحث شده است و احادیث و تدریهای آن دو، همگی به اینجا نیز مرتبط می‌باشد و لذا آن نکات تکرار نمی‌شود. آن دو آیه عبارتند از:

آیه ۷۱ سوره ص «إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ طِينٍ» در جلسه ۱۶۵

آیه ۲۶ سوره حجر «وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ» در جلسه ۲۶۴

حدیث

۱) از امام باقر ع روایت شده است که امیرالمؤمنین ع فرمودند:

خداوند به فرشتگانش فرمود: «و من آفریننده بشری هستم از گلی خشک و خام، از لجنی سیاه و بدبو که مانده و متغیر شده؛ پس چون آن را سامان بخشیدم و در آن از روح دمیدم پس بر آن به سجده بیفتید.» و این پیشدستی‌ای از جانب خداوند نسبت به فرشتگان بود تا مایه احتجاجی بر آنها باشد [که معلوم شود چه کسی مطیع است و چه کسی عصیان می‌کند] و خداوند وضعیت هیچ گروهی را تغییر نمی‌دهد مگر بعد از اینکه حجت بر آنها تمام شده، و عذری برایشان نمانده یا هشدار کافی بدانها داده شده باشد؛

پس خداوند به یمین خود [= دست راست خود، دست برکت خویش] - که هر دو دست خدا یمین است [= اقدام خداوند سراسر پربرکت است] - مستی از آب گوارای فرات برگرفت و آن خاک را با این آب در کف [قدرت] خویش صلصال کرد و خشک شد؛ سپس فرمود: از تو پیامبران و فرستادگان و بندگان صالحم، همان امامان هدایت شده را که به سوی بهشت فرامی‌خوانند، می‌آفرینم «و من مورد بازخواست قرار نمی‌گیرم، بلکه آنهاست که مورد سوال واقع می‌شوند»

سپس خداوند مستی دیگر از آب شور و تلخ برگرفت و آن خاک را با این آب در کف [قدرت] خویش صلصال کرد و خشک شد؛ سپس فرمود: از تو جباران و فرعون‌ها و سرکشان و برادران شیاطین و امامان کفر و دعوت‌کنندگان به جهنم و پیروانشان تا روز قیامت را می‌آفرینم و باکی ندارم «و من مورد بازخواست قرار نمی‌گیرم، بلکه آنهاست که مورد سوال واقع

می‌شوند» و وضعیت آنها را به بداء مشروط کرد [= واقعه‌ای رخ دهد یا خودشان اقدامی کنند که سرنوشتشان عوض شود] ولی در مورد اصحاب یمین (خویان و نیکان) وضعیتشان را به بداء مشروط نکرد؛ سپس هر دو آب را در کف [قدرت] خویش با هم مخلوط کرد و آن را صلصال کرد و آن دو را در پای عرش خود ریخت و آن دو گلی مرطوب بودند.

تفسیر العیاشی، ج ۲، ص ۲۴۰-۲۴۱؛ تفسیر القمی، ج ۱، ص ۳۷-۴۱؛ علل الشرائع ج ۱، ص ۱۰۴-۱۰۶؛ قصص الأنبياء ع (لراوندی)، ص ۴۱-۴۰

۱. در تفسیر قمی برخی عبارات اندکی متفاوت است و روایت دنباله‌ای دارد که با این دنباله‌اش در جای دیگری از تفسیر العیاشی (ج ۱، ص ۲۷-

۲۹) آمده است:

فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى «إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» قَالَ وَ كَانَ ذَلِكَ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى فِي آدَمَ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَهُ وَ احْتِجَاجًا مِنْهُ عَلَيْهِمْ (قَالَ) فَاعْتَرَفَ رَبُّنَا عَزَّ وَ جَلَّ غُرْفَةً بِيَمِينِهِ مِنَ الْمَاءِ الْعَذْبِ الْفَرَاتِ وَ كَلَّمَا يَدَيْهِ يَمِينًا فَصَلَّصَهَا فِي كَفِّهِ حَتَّى جَمَدَتْ فَقَالَ لَهَا مِنْكَ أَخْلُقُ النَّبِيِّينَ وَ الْمُرْسَلِينَ وَ عِبَادِي الصَّالِحِينَ وَ الْأَنْبِيَاءَ الْمُهْتَدِينَ وَ الدُّعَاةَ إِلَى الْجَنَّةِ وَ اتَّبَاعَهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ لَا أَبَالِي وَ لَا أَسْأَلُ عَمَّا أَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ، ثُمَّ اعْتَرَفَ غُرْفَةً أُخْرَى مِنَ الْمَاءِ الْمَالِحِ الْأَجَاجِ فَصَلَّصَهَا فِي كَفِّهِ فَجَمَدَتْ ثُمَّ قَالَ لَهَا مِنْكَ أَخْلُقُ الْجَبَّارِينَ وَ الْفِرَاعِنَةَ وَ الْعَتَاةَ وَ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ الدُّعَاةَ إِلَى النَّارِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ أَتْبَاعَهُمْ وَ لَا أَبَالِي وَ لَا أَسْأَلُ عَمَّا أَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ قَالَ وَ شَرَطُهُ فِي ذَلِكَ الْبَدَاءُ وَ لَمْ يَشْتَرِطْ فِي أَصْحَابِ الْيَمِينِ ثُمَّ أَخْلَطَ الْمَاءَيْنِ جَمِيعًا فِي كَفِّهِ فَصَلَّصَهُمَا ثُمَّ كَفَّهُمَا قُدَّامَ عَرْشِهِ وَ هُمَا سَلَالَةٌ مِنْ طِينٍ ثُمَّ أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ الْأَرْبَعَةَ الشَّمَالَ وَ الْجَنُوبَ وَ الصَّبَا وَ الدُّبُورَ أَنْ يَجُولُوا عَلَى هَذِهِ السَّلَالَةِ مِنَ الطِّينِ فَأَمْرُوهَا وَ انشئوها ثُمَّ انزوها [أبرؤها] وَ جَزَّوْهَا وَ فَصَلَّوْهَا وَ أَجْرُوا فِيهَا الطَّبَائِعَ الْأَرْبَعَةَ الرِّيحِ وَ الدَّمَّ وَ الْمِرَّةَ وَ الْبَلْغَمَ فَجَالَتْ الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهَا وَ هِيَ الشَّمَالَ وَ الْجَنُوبُ وَ الصَّبَا وَ الدُّبُورُ وَ أَجْرُوا فِيهَا الطَّبَائِعَ الْأَرْبَعَةَ الرِّيحِ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ مِنَ الْبَدَنِ مِنْ نَاحِيَةِ الشَّمَالَ وَ الْبَلْغَمِ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ مِنَ نَاحِيَةِ الصَّبَا وَ الْمِرَّةِ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ مِنَ نَاحِيَةِ الدُّبُورِ وَ الدَّمِّ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ مِنَ نَاحِيَةِ الْجَنُوبِ، قَالَ فَاسْتَقَلَّتِ النَّسَمَةُ وَ كَمَلِ الْبَدَنَ فَلَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الرِّيحِ حُبُّ النَّسَاءِ وَ طُولُ الْأَمَلِ وَ الْحِرْصُ، وَ لَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الْبَلْغَمِ حُبُّ الطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ وَ الْبِرُّ وَ الْحِلْمُ وَ الرَّفْقُ، وَ لَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الْمِرَّةِ الْحُبُّ وَ الْغَضَبُ وَ السَّفَهُ وَ الشَّيْطَانَةُ وَ التَّجَبُّرُ وَ التَّمَرُّدُ وَ الْعَجَلَةُ، وَ لَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الدَّمِّ حُبُّ الْفُسَادِ وَ اللَّذَاتِ وَ رُكُوبُ الْمَحَارِمِ وَ الشَّهَوَاتِ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ وَجَدْنَاهُ هَذَا فِي كِتَابِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ع

۲. عبارات علل الشرائع هم اندکی با دو منبع فوق تفاوت دارد:

...فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَلٍ مَسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ وَ كَانَ ذَلِكَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ تَقَدَّمَ إِلَى الْمَلَائِكَةِ فِي آدَمَ ع مِنْ قَبْلِ أَنْ يَخْلُقَهُ احْتِجَاجًا مِنْهُ عَلَيْهِمْ قَالَ فَاعْتَرَفَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى غُرْفَةً مِنَ الْمَاءِ الْعَذْبِ الْفَرَاتِ فَصَلَّصَهَا فَجَمَدَتْ ثُمَّ قَالَ لَهَا مِنْكَ أَخْلُقُ النَّبِيِّينَ وَ الْمُرْسَلِينَ وَ عِبَادِي الصَّالِحِينَ وَ الْأَنْبِيَاءَ الْمُهْتَدِينَ الدُّعَاةَ إِلَى الْجَنَّةِ وَ اتَّبَاعَهُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ لَا أَبَالِي وَ لَا أَسْأَلُ عَمَّا أَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ يَعْنِي بِذَلِكَ خَلْقَهُ إِنَّهُ اعْتَرَفَ غُرْفَةً مِنَ الْمَاءِ الْمَالِحِ الْأَجَاجِ فَصَلَّصَهَا فَجَمَدَتْ ثُمَّ قَالَ لَهَا مِنْكَ أَخْلُقُ الْجَبَّارِينَ وَ الْفِرَاعِنَةَ وَ الْعَتَاةَ وَ إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَ الدُّعَاةَ إِلَى النَّارِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ أَتْبَاعَهُمْ وَ لَا أَبَالِي وَ لَا أَسْأَلُ عَمَّا أَفْعَلُ وَ هُمْ يُسْئَلُونَ قَالَ وَ شَرَطَ فِي ذَلِكَ الْبَدَاءَ وَ لَمْ يَشْتَرِطْ فِي أَصْحَابِ الْيَمِينِ الْبَدَاءِ ثُمَّ خَلَطَ الْمَاءَيْنِ فَصَلَّصَهُمَا ثُمَّ أَلْفَاهُمَا قُدَّامَ عَرْشِهِ وَ هُمَا سَلَالَةٌ مِنْ طِينٍ ثُمَّ أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ الْأَرْبَعَةَ الشَّمَالَ وَ الدُّبُورَ وَ الصَّبَا وَ الْجَنُوبَ أَنْ جَوُّوا عَلَى هَذِهِ السَّلَالَةِ وَ أْبْرُوهَا وَ انشئوها ثُمَّ جَزَّوْهَا وَ فَصَلَّوْهَا وَ أَجْرُوا إِلَيْهَا الطَّبَائِعَ الْأَرْبَعَةَ الرِّيحِ وَ الْمِرَّةَ وَ الدَّمَّ وَ الْبَلْغَمَ قَالَ فَجَالَتْ الْمَلَائِكَةُ عَلَيْهَا وَ هِيَ الشَّمَالَ وَ الصَّبَا وَ الْجَنُوبُ وَ الدُّبُورُ فَأَجْرُوا فِيهَا الطَّبَائِعَ الْأَرْبَعَةَ قَالَ وَ الرِّيحُ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ فِي الْبَدَنِ مِنْ نَاحِيَةِ الشَّمَالَ قَالَ وَ الْبَلْغَمُ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ فِي الْبَدَنِ مِنْ نَاحِيَةِ الصَّبَا قَالَ وَ الْمِرَّةُ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ فِي الْبَدَنِ مِنْ نَاحِيَةِ الدُّبُورِ قَالَ وَ الدَّمُّ فِي الطَّبَائِعِ الْأَرْبَعَةِ فِي الْبَدَنِ مِنْ نَاحِيَةِ الْجَنُوبِ قَالَ فَاسْتَقَلَّتِ النَّسَمَةُ وَ كَمَلِ الْبَدَنَ قَالَ فَلَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الرِّيحِ حُبُّ الْحَيَاةِ وَ طُولُ الْأَمَلِ وَ الْحِرْصُ وَ لَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الْبَلْغَمِ حُبُّ الطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ وَ اللَّيْنُ وَ الرَّفْقُ وَ لَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الْمِرَّةِ الْغَضَبُ وَ السَّفَهُ وَ الشَّيْطَانَةُ وَ التَّجَبُّرُ وَ التَّمَرُّدُ وَ الْعَجَلَةُ وَ لَزِمَهُ مِنْ نَاحِيَةِ الدَّمِّ حُبُّ النَّسَاءِ وَ اللَّذَاتِ وَ رُكُوبُ الْمَحَارِمِ وَ الشَّهَوَاتِ.

عن جابر عن أبي جعفر ع قال: قال أمير المؤمنين ع قال الله للملائكة «إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» قال: و كان من الله ذلك تقدمه منه إلى الملائكة احتجاجا منه عليهم، و ما كان الله يغير ما يقوم إلا بعد الحجّة عذرا و نذرا، فاغترف الله غرفه بيمينه و كلتا يديه يمين من الماء العذب الفرات فصلصلها في كفه فجمدت ثم قال: منك أخلق النبيين و المرسلين و عبادي الصالحين الأئمة المهديين الدعاء إلى الجنة و لا أسأل عما أفعل و هُم يُسْتَلُونَ، ثم اغترف الله غرفه بكفه الأخرى من الماء الملح الأجاج فصلصلها في كفه فجمدت ثم قال لها: منك أخلق الجبارين و الفراغنة و العتاة و إخوان الشياطين و أئمة الكفر، و الدعاء إلى النار و أتباعهم إلى يوم القيمة و لا أبالي و لا أسأل عما أفعل و هُم يُسْتَلُونَ، و اشترط في ذلك البداء فيهم و لم يشترط في أصحاب اليمين البداء لله فيهم، ثم خلط الماءين في كفه جميعا فصلصلها ثم أكفأهما قدام عرشه و هما بله من طين.^١

تدبر

(١) «وَ إِذِ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمِيمٍ مَسْنُونٍ»

در دو آیه قبل به آفرینش انسان و جن اشاره کرد. از این آیه به بعد، ظاهرا به نسبتی که بین اینها در آفرینش برقرار شد می پردازد که چگونه خداوند آفرینش انسان را به فرشتگان اعلام کرد و از آنها خواست که کاملا در اختیار انسان باشند (بر او

١. این روایت هم درباره خلقت از خاک قابل توجه است:

علل الشرائع، ج ٢، ص ٤٩٠-٤٩١؛ مختصر البصائر، ص ٥١٣-٥١٥

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى بْنِ الْمُتَوَكِّلِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ السَّعْدَابَادِيُّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيُّ عَنْ إِسْحَاقَ الْقُمِيِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي جَعْفَرِ الْبَاقِرِ ع فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَخْبِرْنِي عَنِ الْمُؤْمِنِ يَزْنِي قَالَ لَا قُلْتُ فَيَلُوطُ قَالَ لَا قُلْتُ فَيَشْرَبُ الْمُسْكِرَ قَالَ لَا قُلْتُ فَيُذْنِبُ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَا يَزْنِي وَلَا يَلُوطُ وَلَا يَرْتَكِبُ السَّيِّئَاتِ فَأَيُّ شَيْءٍ ذَنْبُهُ فَقَالَ يَا إِسْحَاقُ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كِبَائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَوَاحِشَ إِلَّا اللَّمَمَ وَ قَدْ يَلِمُ الْمُؤْمِنُ بِالشَّيْءِ الَّذِي لَيْسَ فِيهِ مُرَادٌ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَخْبِرْنِي عَنِ النَّاصِبِ لَكُمْ يَطْهَرُ بِشَيْءٍ أَبَدًا قَالَ لَا قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَدْ أَرَى الْمُؤْمِنَ الْمُوحَّدَ الَّذِي يَقُولُ بِقَوْلِي وَ يَدِينُ بَوْلَايَتِكُمْ وَ لَيْسَ بَيْنِي وَ بَيْنَهُ خِلَافٌ يَشْرَبُ الْمُسْكِرَ وَ يَزْنِي وَ يَلُوطُ وَ آتِيهِ فِي حَاجَةٍ وَاحِدَةٍ فَأَصِيبُهُ مَعْصِيسُ الْوَجْهِ كَالْحِ لُؤْنِ ثَقِيلًا فِي حَاجَتِي بَطِيئًا فِيهَا وَ قَدْ أَرَى النَّاصِبَ الْمُخَالَفَ لِمَا آتَى عَلَيْهِ وَ يَعْرِفُنِي بِذَلِكَ فَآتِيهِ فِي حَاجَةٍ فَأَصِيبُهُ طَلِقَ الْوَجْهِ حَسَنَ الْبِشْرِ مُتَسَرِّعًا فِي حَاجَتِي فَرِحًا بِهَا يَحِبُّ قَضَاءَهَا كَثِيرَ الصَّلَاةِ كَثِيرَ الصَّوْمِ كَثِيرَ الصَّدَقَةِ يُوَدِّي الزَّكَاةَ وَ يُسْتَوْدِعُ الْآمَانَةَ قَالَ يَا إِسْحَاقُ لَيْسَ تَدْرُونَ مِنْ أَيْنَ أُوْتِيْتُمْ قُلْتُ لَا وَ اللَّهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِلَّا أَنْ تُخْبِرْنِي فَقَالَ يَا إِسْحَاقُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا كَانَ مُتَفَرِّدًا بِالْوَحْدَانِيَّةِ ابْتَدَأَ الْأَشْيَاءَ لَا مِنْ شَيْءٍ فَأَجْرَى الْمَاءَ الْعَذْبَ عَلَى أَرْضٍ طَيِّبَةٍ طَاهِرَةٍ سَبْعَةَ أَيَّامٍ لِيَالِيهَا ثُمَّ نَضَبَ الْمَاءَ عَنْهَا فَقَبَضَ قَبْضَةً مِنْ صَفْوَةِ ذَلِكَ الطَّيْنِ وَ هِيَ طَيِّبَةٌ أَهْلُ الْبَيْتِ ثُمَّ قَبَضَ قَبْضَةً مِنْ أَسْفَلِ ذَلِكَ الطَّيْنِ وَ هِيَ طَيِّبَةٌ شَبِيعَتَنَا ثُمَّ اصْطَفَانَا لِنَفْسِهِ فَلَوْ أَنَّ طَيِّبَةَ أَعْدَائِنَا فَلَوْ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ تَرَكَ طَيِّبَتَهُمْ كَمَا أَخَذَهَا لَمْ تَرَوْهُمْ فِي خَلْقِ الْأَدَمِيِّينَ وَ لَمْ يُقْرَأُوا بِالنَّهَادَتَيْنِ وَ لَمْ يَصُومُوا وَ لَمْ يُصَلُّوا وَ لَمْ يُزَكُّوا وَ لَمْ يُحْجُوا الْبَيْتَ وَ لَمْ تَرَوْا أَحَدًا مِنْهُمْ بِحُسْنِ خَلْقٍ وَ لَكِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى جَمَعَ الطَّيِّبَيْنِ طَيِّبَتِكُمْ وَ طَيِّبَتَهُمْ فَخَلَطَهَا وَ عَرَكَهَا عَرَكَ الْأَدِيمِ وَ مَزَجَهَا بِالْمَاءِ بَيْنَ مَا رَأَيْتَ مِنْ أَحْيَاكِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ شَرِّ لَفْظٍ أَوْ زَنًا أَوْ شَيْءٍ مِمَّا ذَكَرْتَ مِنْ شَرِّ مُسْكِرٍ أَوْ غَيْرِهِ فَلَيْسَ مِنْ جَوْهَرِيَّتِهِ وَ لَا مِنْ إِيْمَانِهِ إِنَّمَا هُوَ بِمَسْحَةِ النَّاصِبِ اجْتَرَحَ هَذِهِ السَّيِّئَاتِ الَّتِي ذَكَرْتَ وَ مَا رَأَيْتَ مِنَ النَّاصِبِ مِنْ حُسْنِ وَجْهِ وَ حُسْنِ خَلْقٍ أَوْ صَوْمٍ أَوْ صَلَاةٍ أَوْ حَجِّ بَيْتٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ فَلَيْسَ مِنْ جَوْهَرِيَّتِهِ إِنَّمَا تِلْكَ الْأَفَاعِيلُ مِنْ مَسْحَةِ الْإِيْمَانِ وَ هُوَ اكْتِسَابُ مَسْحَةِ الْإِيْمَانِ ...

سجده کنند) و در این میان، ابلیس - که یکی از جنیان است و قبل از انسان آفریده شده بود - زیر بار این رابطه با انسان نرفت.

۲) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا...»

عموم مفسران و اهل لغت توضیح داده‌اند که تعبیر «و إذ: و هنگامی که» در اینجا به معنای «وَ اذْکُرْ اِذْ: و به یاد آر هنگامی که» می‌باشد.

شاید این گونه تعبیر، موید و شاهدی باشد بر احادیثی که خلقت حقیقت باطنی پیامبر ص و اهل بیت ع را مقدم بر آفرینش همه موجودات - از جمله حضرت آدم ع - می‌داند. (مثلاً حدیث ۲ جلسه ۲۳۹) چرا که به کسی می‌گویند «به یاد آر» که قبلاً آن صحنه را دیده باشد.

تعبیر «ربک» نیز موید دیگری بر همین مطلب است؛ بویژه که در آیات قبل به حالت متکلم مع‌الغیر (خلقتنا: ما آفریدیم) سخن می‌گفت و این دفعه یکباره لحن بحث عوض شد و از «پروردگار تو (ای محمد ص)» سخن گفت؛ یعنی ای محمد! به یاد آر هنگامی را که پروردگار تو چنین و چنان گفت.

۳) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ...»

چرا با اینکه در آیات قبل به حالت متکلم مع‌الغیر (خلقتنا: ما آفریدیم) سخن می‌گفت و یکباره لحن بحث عوض شد و با تعبیر غایب (قال ربک: پروردگارت گفت...) بحث را ادامه داد؟

الف. بدین وسیله خداوند می‌خواهد این آیه را در سیاق آیه ۲۵ «وَ اِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ...» قرار دهد و نشان دهد که این مطالب خبر مهمی است که کاملاً به حشر و معاد انسان مرتبط می‌باشد. (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۵۴)

ب. عبارات قبلی که تعبیر «ما» به کار می‌برد، از سنخ بیان بزرگانی است که هنگام بیان کار خود، خادمان و اطرافیان خود را هم به حساب می‌آورند و می‌گویند «ما چنین کردیم»؛ اما اینجا مقامی است که می‌خواهد به خود این خادمان و اطرافیان (فرشتگان) مطلبی را بگوید و آنها را از اراده خاص خود مطلع سازد. (المیزان، ج ۱۲، ص ۱۵۴)

ج. چون اشاره به مقامی است که فقط پیامبر ص می‌تواند به یاد آورد (تدبر ۲)

د. ...

۴) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا...»

انسان ظاهراً تنها موجودی است که خداوند وقتی می‌خواست او را بیافریند، این آفرینشش را به فرشتگان، آن هم به همه فرشتگان («الملائکه») جمعاً است که «ال» بر رویش آمده و دلالت بر شمول [= همگی] می‌کند (اعلام کرد و توجه آنها را به این آفرینش خاص جلب نمود).

نکته تخصصی انسان‌شناسی

بیان فوق، خود شاهدی است بر منحصر به فرد بودن انسان در عالم ما سوی الله؛ که علی‌رغم اینکه شروع آفرینش انسان «از گلی خشک و خام، از لجن سیاه و بدبویی که مانده و متغیر شده» می‌باشد؛ اما با سایر موجودات - نه فقط سایر موجودات زمینی - چنان تفاوتی دارد که هنگام آفرینشش، توجه همه فرشتگان را هم به او جلب می‌کنند؛ و همین تمایز مهم است که

انسان را از تلقی ناشی از تکامل داروینی متمایز می‌کند (توضیح بیشتر در جلسه ۱۶۵، تدبر ۲؛ و جلسه ۱۶۶، تدبر ۲؛ و جلسه ۲۲۵، تدبر ۲؛ و جلسه ۲۳۴، تدبر ۴)

۵) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ»

در دو آیه قبل از آفرینش «انسان» از «صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ» گلی خشک و خام، از لجن سیاه و بدبویی که مانده و متغیر شده» سخن گفت و در این آیه به جای کلمه انسان، کلمه «بشر» را آورد. چرا؟

الف. کلمه بشر با توجه به اینکه از «بشره: پوست» گرفته شده، تأکیدی است بر بُعد جسمانی انسان؛ و این آیه، در کنار آیه بعدی می‌خواهد دو بُعد «انسان» را با هم مطرح کند؛ یک بُعدش همین بُعد مادی و جسمانی است و بُعد دیگر، بُعد روحی است که در آیه بعد و در ادامه همین توضیح بدان اشاره می‌شود. در واقع، در آیه ۲۶ (که تعبیر انسان را به کار برد) فقط می‌خواست به منشأ اولیه وجودی اشاره کند، ولی در این آیه می‌خواهد ابتدا به بُعد جسمانی‌اش و سپس به بُعد معنوی‌اش اشاره کند.

ب. می‌خواهد امتحان فرشتگان را شدیدتر کند: کلمه بشر دلالت بیشتری بر مادی بودن دارد و اتفاقاً ابلیس هم در آیات بعد، زیر بار سجده نرفتنش را به همین تعبیر «بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ» مستند کرد.

ج. ...

این را چون مطمئن نبودم در کانال گذاشتم:

۶) «وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ»

چرا با اینکه اندکی قبل بیان کرده بود که انسان را از «صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ» گلی خشک و خام، از لجن سیاه و بدبویی که مانده و متغیر شده» آفریده، در این آیه به همین مقدار بسنده نکرد که من بشری می‌آفرینم و دوباره این عبارت را تکرار کرد؟ و اصلاً چرا این مطلب را به فرشتگان گفت (همین که آفریده بود، آنها می‌دیدند؛ گفتنش برای چه بود؟)

الف. ظاهراً می‌خواهد مقدمه‌چینی کند برای دستور به سجده؛ و این مقدمه‌چینی به نحوی است که با امتحان و ابتلای آنها توأم باشد (ابعاد پست انسان را با طول و تفصیل بیان می‌کند که اگر تکبر و خودبرتربینی‌ای در آنها هست، برای ابرازش تحریک شوند).

ب. واقعیت انسان را آن گونه که هست بیان کرد؛ یعنی این گونه نبود که «اکنون که می‌خواهد به آنها دستور سجده دهد، مخفی‌کاری کند و فقط ابعاد متعالی انسان را بیان کند».

ج. ...

«وَ إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ»

و هنگامی که پروردگارت به فرشتگان فرمود: به‌یقین من آفریننده بشری هستم از گلی خشک و خام، از لجن سیاه و بدبویی که مانده و متغیر شده.

ترجمه

به نام خداوندی که رحمتش فراگیر و همیشگی است؛ سوگند به شب، هنگامی که بپوشاند

توجه

به مناسبت در پیش رو بودن شب یلدا و به پیشنهاد برخی از دوستان، امروز از سیر آیات قبل بیرون آمده، آیه‌ای که مناسبت با ایام دارد مطرح می‌شود و ان شاء الله از فردا به ادامه آیات قبل برمی‌گردیم

نکات ترجمه

«یغشی» از ماده «غشی» به معنای پوشاندن است که در بحث از کلمه «غشاوه» در جلسه ۱۵۸ درباره این ماده توضیح داده شد.

حدیث

۱) محمد بن مسلم می‌گوید: از امام باقر ع درباره برخی از سخنان خداوند مانند «سوگند به شب، هنگامی که بپوشاند» (لیل/۱) یا «سوگند به ستاره هنگامی که سقوط کند» (نجم/۱) و مانند اینها سوال کردم؛ فرمودند: خداوند راست که به هر چه از مخلوقاتش می‌خواهد سوگند یاد کند؛ اما خلاق را نباشد که جز به او سوگند یاد کند.

الکافی، ج ۷، ص ۴۴۹؛ النوادر (للأشعری)، ص ۵۲؛ من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۷۶

عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیْمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَیْرِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ ع قَوْلُ اللّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ - وَ اللَّیْلِ إِذَا یَغْشٰی وَ النَّجْمِ إِذَا هُوَ» وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ یُقْسِمَ مِنْ خَلْقِهِ بِمَا شَاءَ - وَ لَیْسَ لِخَلْقِهِ أَنْ یُقْسِمُوا إِلَّا بِهِ.

[نکته: منظور از اینکه «جز به خدا سوگند یاد نشود» از حیث احکام شرعی سوگند است؛ بدین معناست که سوگند خوردن به غیر خدا، اثر و ثمره شرعی ندارد؛ لذا فقها با گذاشتن این روایات در کنار روایات دیگر بدین نتیجه رسیده‌اند که سوگند شرعی - که تخلف از آن موجب کفاره است - صرفاً زمانی رخ می‌دهد که سوگند به یکی از اسماء خداوند باشد. (مثلاً:

مختلف الشیعه، ج ۸، ص ۱۶۴؛ جواهر الکلام، ج ۳۵، ص ۲۲۹)]^۲

^۱ شیخ صدوق اگرچه در کتاب تهذیب همان حدیث فوق را به نقل از مرحوم کلینی آورده (ج ۸، ص ۲۷۷) اما در من لا یحضره الفقیه، شبیه همین حدیث را با سندی دیگر از امام جواد ع روایت کرده است. رُوِيَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْرِيَّارٍ قَالَ قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي ع - قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اللَّیْلِ إِذَا یَغْشٰی وَ النَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ النَّجْمِ إِذَا هُوَ وَ مَا أَشْبَهَ هَذَا فَقَالَ إِنَّ لِلّٰهِ عَزَّ وَ جَلَّ یُقْسِمُ مِنْ خَلْقِهِ بِمَا شَاءَ وَ لَیْسَ لِخَلْقِهِ أَنْ یُقْسِمُوا إِلَّا بِهِ عَزَّ وَ جَلَّ.

^۲ حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ یَحْیٰی بْنِ ضَرِیْسٍ الْبِجَلِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ عَمَّارَةُ السَّكُونِيُّ السَّرِيَانِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِیْمُ بْنُ عَاصِمٍ بَقْرَوِیْنٍ قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ هَارُونَ الْكَرْخِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ یَزِیْدِ بْنِ سَلَامٍ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ مَوْلَى رَسُولِ اللّٰهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ یَزِیْدٍ قَالَ حَدَّثَنِي یَزِیْدُ بْنُ سَلَامٍ أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللّٰهِ ص فَقَالَ لَهُ ... فَأَخْبَرَنِي لِمَ سُمِّيَ اللَّیْلُ لَيْلًا قَالَ لِأَنَّهُ یَلْبِئِلُ الرَّجَالَ مِنَ النَّسَاءِ جَعَلَهُ اللّٰهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَلْفَةً وَ لِبَاسًا وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللّٰهِ تَعَالَى وَ جَعَلْنَا اللَّیْلَ لِبَاسًا وَ جَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا... (علل الشرائع، ج ۲، ص ۴۷۰)

روایاتی در تاویل و بیان معانی باطنی آیه:

(دقت شود که در روایت قبلی (شماره ۱) و روایت بعدی (شماره ۲) سوال کننده، امامی که پاسخ می‌دهد و آیه محل بحث، یکی است؛ پس معنای باطنی و تاویلی به معنای کنار گذاشتن معنای ظاهری نیست)

(۲) محمد بن مسلم می‌گوید از امام باقر ع درباره سخن خداوند عز و جل که می‌فرماید: مانند «سوگند به شب، هنگامی که بپوشاند» (لیل/۱) سوال کردم؛

فرمودند: شب در اینجا کسی است که امیرالمومنین را در حکومتش که آن را بر او تحمیل کرد، پوشاند؛ و امیرالمومنین ع در حکومت آنها صبر کرد تا ایامشان به پایان رسد.

و درباره «و روز هنگامی که جلوه‌گر شود» (لیل/۲) فرمودند: روز همان قائم (عج) از خاندان ما اهل بیت ع است، هنگامی که قیام کند، حکومتش بر حکومت باطل غلبه می‌کند و قرآن در آن مَتَلْهَایِ برای مردم زده شده است و خداوند با آن پیامبرش و ما را مخاطب قرار داده که غیر ما کسی نیست که آن را بداند.

تفسیر القمی، ج ۲، ص ۴۲۵

أَخْبَرَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عَثْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَنِ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى» قَالَ اللَّيْلُ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ فُلَانٌ غَشَى أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فِي دَوْلَتِهِ أَلَّتِي جَرَتْ لَهُ عَلَيْهِ - وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع يَصْبِرُ فِي دَوْلَتِهِمْ حَتَّى تَنْقُضِي «وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى» قَالَ النَّهَارُ هُوَ الْقَائِمُ ع مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ، إِذَا قَامَ غَلَبَ دَوْلَتَهُ الْبَاطِلَ - وَالْقُرْآنُ ضُرِبَ فِيهِ الْأَمْثَالُ لِلنَّاسِ - وَ خَاطَبَ اللَّهُ نَبِيَّهُ بِهِ وَ نَحْنُ، فَلَيْسَ يَعْلَمُهُ غَيْرُنَا.

(۳) از امام صادق ع روایت شده است که این سخن خداوند عز و جل که: «سوگند به شب، هنگامی که بپوشاند» (لیل/۱) حکومت شیطان است تا روزی که آن قیام برپا شود و آن روز قیام قائم است؛

و «و روز هنگامی که جلوه‌گر شود» (لیل/۲) همان قائم است هنگامی که قیام می‌کند [امام در ادامه تا پایان سوره را بیان می‌کنند].

تاویل الآيات الظاهرة، ص ۷۸۰

(در توضیح کلمه «یلایل در کتب لغت مطلبی یافت نشد. مرحوم مجلسی در دوجای بحارالانوار این را توضیح داده‌اند:

ج ۹، ص ۳۰۶ «بیان قوله لأنه یلایل الرجال یظهر منه أن الملايلة كان فی الأصل بمعنی الملابس أو نحوها و لیس هذا المعنی فیما عندنا من کتب اللغة قال الفيروزآبادی لایلته استجرت له لليلة و عاملته ملايلة كميامة»

ج ۵۶، ص ۲ «بیان الملايلة المعاملة لایلا كالمیامة المعاملة یوما و یظهر منه أن اللیل من الملايلة مع أن الظاهر العکس و یمكن أن یكون تنبیها علی أن أصل اللیل الستر.»

همچنین حدیثی را مرحوم مجلسی از علل الشرائع نقل می‌کند (بحار الأنوار، ج ۵۶، ص ۳) که در آنجا یافت نشد:

الْعَلَلُ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: عَلَّةُ فَضْلِ اللَّيْلِ عَلَى النَّهَارِ أَنَّ بِاللَّيْلِ يَكُونُ الْبَيَاتُ وَ يُرْفَعُ الْعَذَابُ وَ تَقِلُّ الْمَعَاصِي وَ فِيهِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ الَّتِي هِيَ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ.

جَاءَ مَرْفُوعًا عَنْ عَمْرٍو بْنِ شَيْمِرٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى» قَالَ دَوَاهُ
إِبْلِيسَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَهُوَ يَوْمُ قِيَامِ الْقَائِمِ «وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى» وَهُوَ الْقَائِمُ إِذَا قَامَ...^۱

تدبر

(۱) «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى»

قبلا (مقدمه تدبرهای جلسه ۱۳۴) اشاره شد سوگند خوردن به چیزی نشانه دهنده دو مطلب است: یکی، اهمیت مطلبی که به خاطر آن سوگند می‌خورند؛ و دوم، تقدس و ارزشمندی مطلبی که بدان سوگند خورده می‌شود.

اما چرا به «شب» سوگند خورد؟ آن هم پیش از سوگند به روز؟

الف. نه فقط برخی از مکان‌ها (مانند مسجد و ...) بلکه زمانها هم قداست دارند که خدا به آن سوگند می‌خورد. (تفسیر

نور، ج ۱۰، ص ۵۰۵)

ب. شب برای سیر و سلوک انسان جایگاه مهمی دارد و مهمترین موقع قرار ملاقات انسان‌ها با خداست؛ حضرت موسی در شب به نبوت برگزیده شد و میقات خدا با موسی «چهل شب» بود (توضیح در جلسه ۱۶۷ (اعراف/۱۴۲) تدبر ۵)؛ و به پیامبر ما هم دستور داده شد که شب را برای خدا بیدار بماند (مزمّل/۲؛ اسراء/۷۹) چرا که اثر شب در رشد انسان بسیار قویتر است (مزمّل/۶)

ج. گویی حقیقت عالم دنیا در قبال عالم آخرت «شب» است و به همین جهت، قیامت به «روز قیامت» تعبیر شده و از تمام مقاطع مهم معنوی دنیا با تعبیر شب یاد شده است، مثلا شب قدر، شب معراج، شب نزول قرآن، و ... (توضیح بیشتر در جلسه ۹۷، تدبر ۳)

د. ...

تاملی جامعه‌شناسانه در سنت‌های ایرانی

آیا دقت کرده‌اید که ایرانیان باستان که برای نور و آتش احترام ویژه‌ای قائل بوده‌اند، اما بزرگترین شب سال را به نحو ویژه مورد توجه قرار داده‌اند و نه بزرگترین روز سال را! آیا آن گونه که برخی گفته‌اند ریشه‌اش در این بوده که شب را نماد اهریمن و بلندترین شب را نماد سلطه کامل اهریمن می‌دانسته‌اند و در این شب جمع می‌شده‌اند تا با گرد هم آمدن و روشن کردن آتش، از دست اهریمن در امان بمانند؟ یا همان اهتمام‌هایی که در تمام ادیان توحیدی نسبت به شب و شب‌زنده‌داری بوده ریشه بزرگداشت این شب بوده که بیشترین امکان شب‌زنده‌داری در آن مهیاست؟ یا ...؟

(۲) «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى»

۱. ادامه روایت چنین است: وَقَوْلُهُ «فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى» أَعْطَى نَفْسَهُ الْحَقَّ وَاتَّقَى الْبَاطِلَ فَسَيُسِّرُهُ لِلْيُسْرَى أَى الْجَنَّةِ «وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى» يَعْنِي بِنَفْسِهِ عَنِ الْحَقِّ وَاسْتَغْنَى بِالْبَاطِلِ عَنِ الْحَقِّ «وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى» بِوَلَايَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ الْأَائِمَّةِ ع مِنْ بَعْدِهِ «فَسَيُسِّرُهُ لِلْعُسْرَى» يَعْنِي النَّارَ وَ أَمَّا قَوْلُهُ «إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى» يَعْنِي أَنَّ عَلِيًّا هُوَ الْهُدَى «وَإِنَّ لَنَا لِلْآخِرَةِ وَالْأُولَى فَاَنْذَرْتُمْكُمْ نَارًا تَلْظَى» قَالَ هُوَ الْقَائِمُ إِذَا قَامَ بِالْغَضَبِ وَ يَقْتُلُ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَ مِائَةٍ وَ تِسْعَةً وَ تِسْعِينَ «لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى» قَالَ هُوَ عَدُوُّ آلِ مُحَمَّدٍ ع «وَ سَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى» قَالَ ذَاكَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ع وَ شَيْعَتُهُ.

خداوند به شب قسم خورد هنگامی که می پوشاند؛ اما چه چیزی را؟

الف. روز را می پوشاند (اعراف/۵۴؛ رعد/۳) (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۹)

ب. کل موجودات زمینی را، که در تاریکی فرو می برد (مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۵۹)

ج. باطن انسانها را، خوب باشند یا بد: هم گناهکاران برای انجام گناهان مختلف - از دزدی و شبیخون گرفته تا شهوترانی و مجالس لهو و لعب - شب را غنیمت می شمرده اند؛ و هم اولیاء الله برای پیمودن قله های انسانیت - از کمک به نیازمندان بدون اینکه شناخته شوند تا عبادت و مناجات کاملاً بی ریا و به دور از چشم دیگران - از فرصت شب بهره می برده اند. شاید به خاطر همین خاصیت پوشیده ماندن باطن افراد در شب باشد که دنیا و موقعیت های مهم دنیوی به «شب» تعبیر شده است (تدبر ۱)

د. ...

۳) «وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى»

در این آیه، سوگند به شب، مربوط به آن لحظه ای از شب است که «می پوشاند». این یکی از آیات عظیم الهی است که کمتر در آن می اندیشیم: دقت کرده اید که ظرف چند دقیقه، در حالی که جهان اطرافمان کاملاً روشن و در معرض دید ماست، در تاریکی ای فرو می رود که بدون ابزارهای مصنوعی به زحمت می توان چیزی را دید و روال زندگی طبیعی زیر و رو می شود. متأسفانه فرورفتن در روزمرگی و غلبه زندگی ماشینی و فاصله گرفتن از زندگی طبیعی کاری کرده است که این وقایع عظیم عالم اصلاً به چشم ما نیاید. آیا با این سوگند نمی خواهند توجه جدی ما را به طبیعت و عظیم دیدن وقایع آن را برانگیزانند؟